T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
TEFSİR ANABİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM'DE KÖLELİK KONUSU

Yüksek Lisans Tezi

Rüveyda SAĞLAM İNCE

Ankara - 2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
TEFSİR ANABİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM'DE KÖLELİK KONUSU

Yüksek Lisans Tezi

Rüveyda SAĞLAM İNCE

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Salih AKDEMİR

Ankara - 2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
TEFSİR ANABİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM'DE KÖLELİK KONUSU

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Salih AKDEMİR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. Salih AKDEMİR	.....
Prof. Dr. Ahmet N. SERİNSU	.....
Doç. Dr. Müfit S. SARUHAN	.....

Tez Sınavı Tarihi : 14.09.2010

ÖNSÖZ

Kur'an'ın, indiği dil, tarih, kültür ve coğrafya evreninde **kölelik** kurumunu yerleşik bulduğunu görüyoruz. Eski dünyaya paralel seyreden bu yerleşik uygulama, "indiği dil, tarih ve coğrafya evreninin tozuna toprağına bulanarak oluşan" bir kitabın haliyle bünyesine de yansıdı. Bu nedenle Kur'an'da esirlerden, kölelerden, esir kadınlardan vs. bahsedildiğini görürüz.

Kur'an-ı Kerim'de kölelerden bahsedilmesi realitesinden yola çıkarak Kur'an'ın 'kölelik' kurumunu, legal bir müessese olarak tanıdığı sonucu çıkarabilir mi? Veya Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde, müslüman toplumlarda son derece canlı bir biçimde yaşatılan; Emeviler, Abbasiler ve Osmanlı Devleti gibi, döneminde islamın temsilcisi olmuş, 'İslam Devleti' adını almış medeniyetlerde bu kurumun devlet eliyle yaşatılmış olması, Hz. Peygamber'e atfedilen bir kısım rivayetlerde köleliğin, hayatın doğal akışının bir parçası gibi yansıtılması, geleneğimizde yer alan ünlü fıkıh kitaplarımızda 'kölelerin hak ve sorumlulukları'ndan bahsederek konunun meşruiyetini bir anlamda ortaya koyan bölümlerin varlığı bize köleliğin Kur'an tarafından kaldırılmadığı; sadece bir takım iyileştirme çabalarıyla yetinildiği sonucunu mu anlatmak ister?

Kölelik kurumu genel olarak insanlık tarihinde, özel olarak da peygamberden sonraki çağlarda müslümanlar arasında da sürmüş bir uygulamadır. Bir şey hakkında teorik olarak kaldırma çağrısı yapmakla, o şeyin pratikte kaldırılamamış olması, pratikteki gibi düşünüldüğü manasına gelir mi? İşte bu çalışmada, Kur'an ayetleri bu sorunun cevabını bulma amacıyla taranacak ve teoriyle pratiğin ne kadar örtüştüğü ortaya konmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde öncelikle kölelikle ilgili uygulamaların tarihi seyri incelenmiş, farklı toplumlarda kölelik uygulamalarının nasıl olduğu ortaya konmuştur. Ardından vahiy geleneğinde köleliğin nasıl yer aldığı Eski ve Yeni Ahit'ten alınan ayetlerle ortaya konmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde araştırmanın temel dayanaklarından biri olan, kölelik konusunda Kur'an-ı Kerimde kullanılan kavramların tesbiti yapılmış ve bu kavramlar semantik açıdan incelenmiştir.

Üçüncü bölüm çalışmanın bel kemiğini oluşturmaktadır. Bu bölümde konuyla ilgili tesbit edilen ayetler sıralanmış, klasik ve çağdaş tefsirlerden incelenen ayetlerin yorumları sunulmuştur.

Dördüncü bölüm kölelik uygulamalarıyla ilgili örneklere ayrılmıştır. Öncelikle konuyla ilgili Hz. Peygamberden rivayet edilen hadislere örnekler verilmiş; daha sonra genelde köleler, özelde de kadın kölelerle ilgili, tarihte görülen uygulamalar örneklerle ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu konuyu araştırmam hususunda beni teşvik eden, umutsuzluğa kapıldığım her aşamada beni yüreklendiren, "iyi ki var" dediğim değerli hocam Prof Dr. Salih Akdemir Bey'e; teknik bilgisi, mesleki donanımı ve yüreğiyle hep yanımda olan canım babam Ahmet Sağlam'a, her zaman kendime güven duymamı sağlayan anneciğim Hatice Sağlam'a ve çalışmalarım nedeniyle pek çok zorluğa katlanmak zorunda kalan ama hiç sitem etmeyen sevgili eşim Olcay İnce ve çocuklarım Hatice Zeynep ve İbrahim Furkan'a fedakârlıklarından dolayı sonsuz teşekkürler…

Ankara, 2010 **Rüveyda SAĞLAM İNCE**

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ i

KISALTMALAR.....vi

GİRİŞ 1

1. ARAŞTIRMA PROBLEMİ 3

2. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....4

3. ARAŞTIRMANIN AMACI 5

4. ARAŞTIRMA KONUSUNUN ÖNEMİ.....6

5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE PLANI.....7

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHİ SÜREÇTE KÖLELİK

A) GENEL OLARAK KÖLELİK.....16

1. Eski Mısır Ve Yakın Doğu'da Kölelik 17

2. Eski Yunan'da Kölelik 18

3. Roma'da Kölelik 21

4. Arap Yarımadası'nda Kölelik 23

5. Eski Türkler'de Kölelik 26

6. Osmanlılar'da Kölelik 26

7. Köleliğin Son Dönemleri.....32

B) SAMİ GELENEKTE KÖLELİK.....34

1. Eski Ahit'te Geçen Kölelikle İlgili Ayetler 34

2. Yeni Ahit'te Geçen Kölelikle İlgili Ayetler 41

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE KÖLELİKLE İLGİLİ KULLANILAN KELİMELER VE BUNLARIN SEMANTİK İNCELEMESİ

1. 'Abd 50

2. Eme 57

3. Raqabe 59

4. Meleket Eyman 64

5. Feteyât 67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'DA KÖLELİK KONUSUNUN GEÇTİĞİ AYETLER

I. KISIM: KUR'AN'DA KÖLELİK 68

1. Mekki Surelerde Geçen Kölelikle İlgili Ayetler 68

2. Medeni Surelerde Geçen Kölelikle ilgili Ayetler 71

II. KISIM: YORUMLARDA KÖLELİK 82

1. Mekki Ayetlerin Klasik ve Çağdaş Tefsirlerdeki Yorumları 82

2. Medeni Ayetlerin Klasik ve Çağdaş Tefsirlerdeki Yorumları 120

III. KISIM: SAVAŞ ESİRLERİ KONUSUNDA KUR'AN'IN TUTUMU 234

1. 47 Muhammed/4.Ayetin Nüzul Sebebi 237

2. 47Muhammed/4.Ayetin Anlaşılması 238

A) Geleneksel Yaklaşımlar 239

B) Çağdaş Yaklaşımlar 246

3. Bölüm Değerlendirmesi 254

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÖLELİK UYGULAMALARI HAKKINDA MÜLAHAZALAR

1. Kölelik Konusunda Hz. Peygamber'e İsnad Edilen Bazı Rivayetler 259

2. Kadın Kölelerle İlgili Bazı Uygulamalar 267

3. Bölüm Değerlendirmesi 274

GENEL DEĞERLENDİRME 278

SONUÇ 287

KAYNAKÇA 291

ÖZET

ABTRACT

KISALTMALAR

age : adı geçen eser

agm : adı geçen makale

A.Ü.İ.F : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

A.Ü.H.F : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

bkz : bakınız

c. : cilt

çev. : çeviren

D.İ.B : Diyanet İşleri Başkanlığı

İst. : İstanbul

İ.Ü. : İstanbul Üniversitesi

m : madde

M.E.B : Milli Eğitim Bakanlığı

M.Ü. : Marmara Üniversitesi

s. : sayfa

trc. : tercüme

TDK : Türk Dil Kurumu

v.d : ve devamı

yay. : yayınları

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

ع : ‘a

ى : î

و : û

ق : q

غ : ğ

Uzatmalar : ^

GİRİŞ

Ezeli takdirle belirlenen senaryoya göre, ahseni takvim [1] potansiyeli ile yaratılan, şerefli kılınan[2], zorluklara dayanma gücü verilen[3], kendisi ve içinde yaşadığı evreni anlayabilmesi için algı yetileriyle donatılan[4], akledebilme kabiliyeti bağışlanan[5], göklerde ve yerde bulunanlar buyruğu altına verilen[6] insan, bu özellikleriyle ehil kılındığı 'emanet'i yüklenmiştir[7]. Böylece bir müddet için inip yerleştiği yeryüzünde[8] kendisini ve tüm evreni yaratan[9] Rabbine gönülden bağlanarak[10], O'na yönelerek[11], bizzat kendisini ve çevresindekileri kötülükten arınmaya, 'iyi' olmaya teşvik ederek [12]bu uğurda önüne çıkan engellerle, adalet ve itidal ölçüleriyle mücadele ederek[13] Allah'tan başka hiç kimseye ve hiçbir şeye kul olmama onur ve izzetini elde ederek[14], kendisi razı olmuş ve kendisinden razı

---

[1] 95Tin/4

[2] 17İsra/70

[3] 90Beled/4

[4] 30Rum/9, 46Ahkaf/26, 55Rahman/3-4, 67Mülk/23, 76İnsan/2

[5] 2Bakara/75, 29Ankebut/35, 30Rum/24-28, 45Casiye/5

[6] 35Fatır/39, 45Casiye/12-13, 67Mülk/15

[7] 6En'am/165, 33Ahzab/72

[8] 2Bakara/36-38, 7A'raf/24 20Taha/123

[9] 27Neml/46, 29Ankebut/19-20, 64Teğabün/3

[10] 3Al-i İmran/16-17-191, 57Hadid/16

[11] 3Al-i İmran/20

[12] 3Al-i İmran/104-109-134, 13Ra'd/24, 19Meryem/55

[13] 16Nahl/126

[14] 6En'am/163, 17İsra/53

olunmuş bir mertebede[15], adanmışlık[16] ve arınmışlık[17] kalitesiyle, macerasını tamamlayıp, Rabbine dönecektir[18]. Bu büyük, zorlu ve kaçınılmaz maceraya sahne vazifesi yapan dünya hayatı, insan için bir 'denenme', niyet ve eylemlerine bağlı olarak seviyesini ortaya koyma bağlamında geçici ve sonlu bir süreçtir[19]. Bu süreçte insan, bizzat kendi doğası ile yani zaafları ve güçleri ile denenmektedir.[20]. Ayrıca yine doğası gereği ilişkide bulunduğu varlıklar karşısında iradi olarak ortaya koyduğu eylemler ve ilişki biçimleriyle denenmektedir.[21]. Her halükarda, dünya hayatı, insan gözünün görme kabiliyetinin erişemediği Rabb'in gıyabi huzurunda[22] O'na yönelme ile O'ndan yüz çevirme uçları arasında, bir 'varoluş' mücadelesinin adıdır.[23]

Bu varoluş mücadelesinde insanlar türlü türlü yollarla denenir.[24] Zira islami dünya görüşünün temel tezi, insanın yeryüzünde denenmekte olduğudur. Denenme, Kur'an'a göre insanoğlunun yeryüzündeki serüveninin adıdır. Kur'an'da

---

[15] 58Mücadele/22, 89Fecr/28

[16] 6En'am/162-163, 8Enfal/2-3, 9Tevbe/24, 20; Taha/43-44

[17] 13Ra'd/28, 59Haşr/9

[18] 30Rum/11, 35Fatır/18, 88Ğaşiye/25

[19] 29Ankebut/2-3, 46Ahkaf/19, 67Mülk/2

[20] 3Al-i İmran/14, 75Kıyamet/20, 76İnsan/2, 70Mearic/19

[21] 3Al-i İmran/4, 6En'am/165, 38Sa'd/34, 37Saffat/100, 51Zariyat/15-19, 57Hadid/20, 64Teğabün/14, 76İnsan/7-11

[22] 6En'am/103, 67Mülk/12

[23] Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2006, s. 43

[24] 53/31-32, 86/1-2-3-4, 7/172-173, 35/39, 11/7-118-119, 6/44-53-165, 45/22, 51/56, 18/7, 16/65…69-93, 23/114-115, 67/2, 29/1…6, 2/155-156, 8/28, 3/186, 47/31, 64/15

insanoğlu'nun yeryüzünde nelerle denendiğine de temas edilir. Bunların hepsini 'darlık/sıkıntı' ve 'bolluk/rahatlık' şeklinde özetleyebiliriz.[25]

İşte araştırma konumuz olan köleliğe bu noktadan da bakmayı düşünüyoruz. Yani kendilerine sosyal hayatta hürriyet (bolluk/rahatlık) verilenlerle, güçlüler tarafından esaret zincirleri içinde (darlık/sıkıntı) yaşama hakkı layık görülenlerin denenmesi.

İlk izlenimlerimiz, bu denenmede hürriyet verilenlerin sınavı maalesef geçemediği şeklindedir. Kölenin, haklarına sahip çıkabileceği donanımlarının olmadığı bir düzende; sistemin avantajlı bireyleri konumunda bulunan özgür kişilere, hukuki düzenlemelerin boşluklarını doldurmak gayesiyle, vicdani bir sorumluluk alanı yaratılmaya çalışılmıştır. Böylece özgür ve zengin olanların egemenliğine dayalı kurallar arasında 'köle' olan insan ezilmesin diye, gücü elinde bulunduran taraf muhatab alınmış, yönlendirilmiş ve sorun, sosyal bir krize dönüşmeden peyderpey çözülmeye çalışılmıştır. Fakat Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde, bütün dünyada yaşananlara paralel olarak, müslümanlar arasında da kölelik kurumu azar azar yeniden canlandırılmış ve bu 'ceset', Hz Peygambere atfedilen bazı rivayetler yardımıyla da hayata yeniden bağlanmış, müslümanların gayretiyle diriltilip yaşatılmıştır.

1. ARAŞTIRMA PROBLEMİ

Vahiy geleneğinin sözlü ifadesinin son halkası olarak karşımıza çıkan Kur'an-ı Kerim, son ilahi mesaj olması hasebiyle evrensellik iddiasındadır. O halde

---

[25] İlhami Güler, Ömer Özsoy, *Konularına Göre Kur'an: Sistematik Kur'an Fihristi* (11.baskı), Fecr Yay., Ankara, 2005, s. 91

içerdiği hükümler de evrensel mesajlar içermelidir. Kölelik kurumu, yakın tarihe kadar dünya medeniyetinin, müslüman toplumlar da buna dâhil olmak üzere, yaşattığı ve maalesef meşru karşıladığı bir kurum olmuştur. Kur'an'da köleliğin kaldırılmış olduğunu söyleyen açık bir nass olmadığına dair ortaya konan bir takım iddialar ve bunu doğrularcasına karşımızda duran tarihi veriler bu evrenselliğe kuşku düşürmekte; Kur'an'ın, insanlık tarihinin ayıbı olarak gördüğümüz köleliği kaldırma hususunda pasif kaldığını hatta, zaman zaman bu kurumu meşru gördüğünü savunmaktadır. Oysa zihnimizdeki Kur'an imajı bu çelişkiyi hazmedememektedir. İşte araştırmada bu çelişki sorgulanacaktır.

Düşüncemize göre mezkur konudaki tüm ayetler sistemli olarak incelendiğinde; Mekki ve Medeni ayetlerde konuyla ilgili kullanılan kavramlar ve bunların delalet ettiği anlamlar ortaya konduğunda konu daha iyi anlaşılabilecektir. Kur'an'ın, risalet süresince köleliği tasfiye etmek için adım adım ilerlediği ve bir sosyal krize sebep olmadan, ayrıca köle olarak kullanılan insanları da madur etmeden sorunu çözmeye çalıştığı tezi irdelenecektir. Bu araştırma Kur'an'ın bu konudaki çabasını ortaya koyma amacıyla yapılmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmamızın konusu, günümüzde resmi olarak kaldırılmış olup, herkes tarafından insanlık tarihinin ilkel dönemlerine ait olduğu kabul edilen 'kölelik' kurumuna, islam'ın nasıl yaklaştığını ortaya koymak amacıyla Kur'an'ın yaklaşımıdır. Bu tezde, Kur'an-ı Kerim baştan sona taranacak, Kur'an'da 'köle' kavramının geçtiği tüm ayetler teker teker çıkarılacak; ayetler nüzul sırası dikkate alınarak sıralanacak; ayetlerle ilgili klasik ve son dönem tefsircilerin yorumları

incelenecek ve bu konuda Kur'an'ın nihai fikri, bütünsellik çerçevesinde, ortaya konmaya çalışılacaktır. Yine bu çalışmada, köleliğin en belirgin kaynağı olan savaş esirlerine yapılacak muamele konusunda Kur'an'ın tavrı, benzer biçimde ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışmamızın sonunda, köleler ve kölelik hakkında Hz. Peygamber'e atfedilen bazı rivayetlere de yer verilecek, tarihi süreçte özellikle kadın kölelere reva görülen bazı tutumlardan bahsedilecek ve konunun genel değerlendirmesi yapılacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırma konumuz, günümüzde adı konmuş bir biçimde, resmi olarak işletilmeyen, tabiri caizse tarihin karanlık sayfalarında kalmış görünen bir konudur. Güncelliğini ciddi anlamda yitirmiş olan 'kölelik' gibi bir konuyu araştırmamızın amacı, müslüman toplumlarca tarihte yaşatılan 'köle' ve özellikle 'cariye' realitesinin hüküm verme konusunda ilk ve en önemli referans kaynağımız olan Kur'an'da nasıl yer bulduğunu ortaya koymaktır. İnancımız, üstünlüğü takvada gören bir din anlayışında, insanların böylesi ayrımlara tabi tutulamayacağı, insanları önce adını 'köle' takıp sonra fiziksel ve ruhsal anlamda sömürmenin; kadınları sırf adı 'cariye' diye fiziksel ve özellikle cinsel anlamda rahatça ve dinden aldığı hakkın verdiği kuvvete dayanarak özgürce kullanmanın Kur'an'ın özüne ve mantığına uygun olamayacağı yönündedir. Ancak konuya biraz girdiğimizde, karşımıza çıkan ilk veriler, müslümanların tarihteki uygulamalarının hiç de Kur'an'ın 'inananlar kardeştir' veya 'Allah katında üstünlük yalnızca takvadadır' ilkesini doğrular mahiyette olmadığı şeklinde gerçekleşmiştir. İşte bu sebeplerden dolayı islam'ın bu konuya yaklaşımının şu ana kadar pek de doğru biçimde yansıtılamadığını, bu kadim

meseleye Kur'an'ın yaklaşımının ortaya konamadığını düşünüyoruz. Amacımız O'nun gösterdiği doğruları kavramaya bir adım daha yaklaşmaktır.

Bu konuyu ayrıntılı bir şekilde; bu güne kadar belki de gözden kaçan noktaları da yakalamaya çalışarak incelediğimizde, Kur'an'ın, köleliği kaldırmak için çok ciddi adımlar attığı sonucuna ulaşılabilir mi?

Kur'an'daki bazı bölümleri yanlış yorumladığını düşündüğümüz geleneğin, özellikle kadın köleler (cariyeler) noktasında müslüman toplumların, daha gerçekçi bir ifadeyle, müslüman yöneticilerin içine düştüğü islam dışı uygulamaları onaylamasının barındırdığı çelişkiler ortaya konmaya çalışılacaktır.

Pek çok ulusça ortak bir kanaatle yasaklandığı zamana kadar, müslüman devletlerde çok meşru bir durum gibi algılanan köleliğin, islam'ın yasakladığı bir vakıa oluşu ve yaşanaların Kur'an'a rağmen, Allah'ın iradesine rağmen, yaşandığı tezi irdelenecektir.

4. ARAŞTIRMA KONUSUNUN ÖNEMİ

Bu tezde, tarihi süreçte müslümanlarca İslam'a, Kur'an'a uygun kabul edilen ve din bilginlerince de onanan bazı uygulamaların İslami olmadığı; bu kusurun İslami değil insani sebeplere dayandığı düşüncesi incelenecektir.

Müslümanların tarihinde kölelik kurumunun yaşatılmasının, o dönemdeki inananların köleliğin islam tarafından kaldırıldığını düşünmemelerinden kaynaklandığını; eğer kaldırıldığını düşünselerdi bu ilkel kurumu onların da yaşatmayacağını düşünüyoruz.

Özellikle kadın köleler (cariyeler) noktasında geleneğimizde yer alan, ancak bir müslüman kadın olarak hiçbir şekilde anlayamadığımız ve bir yerlere

oturtamadığımız uygulamaların, öncekilerin hataları ve yanlış yorumlarının sonucu olup olmadığını tesbit ederek; bu konuda Kur'an'a yöneltilen eleştirilere, bir ölçüde de olsa, cevap vermeye çalışacağız.

5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE PLANI

Araştırmamızda 'kölelik' konusunu Kur'an merkezli olarak inceleyeceğiz. Asıl hedefimiz Kur'an'ın konuya yaklaşımını, bütüncül bir üslupla ortaya koymaktır. Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri, başka bir ifadeyle Kur'an'ın kendi bütünlüğü içinde anlaşılması gerçeği, islamın başlangıcından beri bilinen ve yeri geldikçe önemi âlimlerce vurgulanan bir husustur.[26]Bu amaçla çalışmamızın gövdesini teşkil eden üçüncü bölümde 'Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri' de diyebileceğiniz, ayet-i kerimeleri yorumsuz olarak sunma metodunu tercih ettik.

Kur'an, münferit emir ve talimatların bir derlemesi değil; bölünmez bir bütün olarak görülmelidir. Yani her ayetin veya cümlenin diğer ayetler veya cümlelerle yakın bir ilişki içinde olduğu ve her birinin bir diğerini açıkladığı veya açtığı bir değer sisteminin topyekün ifadesi olarak... Sonuç olarak Kur'an'ın her bir ibaresini ancak, başka yerlerdeki ibarelerle irtibatlandırırsak ve her zaman geneli, özelin ve aslî olanı talî olanın önüne koyarak anlamaya çalışırsak Kur'an'ın gerçek anlamını kavrayabiliriz. Bu kural bilinçli şekilde uygulandığı zaman, Kur'an, -Muhammed Abduh'un deyimiyle- 'kendi kendisinin en iyi tefsiri' olduğunu ortaya koyacaktır.[27]

Öte yandan Kur'an'ın hiçbir parçası, saf bir tarihsel bakış açısıyla ele alınmamalıdır. Yani Kur'an'ın hem Hz. Peygamber zamanındaki, hem de daha

---

[26] Halis Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine* (4.Baskı), Şule Yayınları , İstanbul, 1998,s.11.

[27] Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, İşaret Yay., İstanbul, 2002, sh.26

önceki tarihsel şartlara ve olaylara yaptığı bütün atıflar tek başlarına ele alınmayıp, insani durumun bir açıklaması olarak değerlendirilmelidir. Bu sebeple belli bir ayetin tarihsel nüzul sebebinin, o ayetin esas maksadını ve Kur'an'ın bir bütün olarak vaz'ettiği ahlakî sistem ile iç bağlantısını örtmesine izin verilmemelidir.[28]

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kur'an, Kur'an tefsirinin ilk ve en önemli kaynağıdır. Tarihi süreçte araştırmacılar bu gerçeği her fırsatta dile getirmişlerdir.[29]Kur'an'ın kendine has üslubu ve bilinen tertibi, zaten onun, kendi bütünlüğü içinde anlaşılması gerektiğini bir zaruret olarak ortaya koymaktadır. Onun içindir ki Kur'an'ı ister baştan sona ayet ayet tefsir etsin, ister herhangi bir konusunu açıklamaya çalışsın, isterse onun tercümesini yapsın hiçbir Kur'an müfessiri ve araştırıcısı, Kur'an'ı yine kendi iç yapısı içinde anlamaktan müstağnî kalamamıştır.[30]Prof. Dr. Toshihiko İzutsu, 'Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar' olarak Türkçe'ye çevirilen eserinde, yaptığı çalışmanın pek çok mevcuttan farkını ortaya koyarken 'çalışmamdaki farkın başlıca nedeni, Kur'anî verilere tatbik

---

[28] Esed, age. s.27

[29] İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usuli't-Tefsir*, Dımaşk 1936, s.24. İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Beyrut 1388/1969, I/3, ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut, tarihsiz, II / 175. Muhammed Abduh, *Mukaddemetü't- Tefsîr: Tefsîru'l- Kur'ani'l-Azîm*, Mısır 1366, I/ 22.M. Hüseyn ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1396/1976,I/37-44. Subhi es-Salih, *Mebâhis fi ulumi'l-Kur'an*, s.299-312, M.Hüseyn Tabatabâî, *el-Mizan fi tefsiri'l-Kur'an*, tarihsiz; Talat Koçyiğit-İsmailCerrahoğlu, *Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri*, Ankara1984, s.39-40.

[30] Albayrak, age. s.12.

edeceğim analiz yönteminde yatıyor ki bu yöntem Kur'an'ın kendi kavramlarını izah etmesini ve kendi adına konuşmasını sağlamaktadır' der.[31]

Kur'an'ın, kaynak olarak Kur'an tefsirindeki yerini kavrayabilmek için onun şu üç özelliğini faketmeliyiz:

1- Kur'an'ın bir bütün oluşu,

2- Kur'an'ın açık ve anlaşılır oluşu,

3- Kur'an'ın çelişkilerden uzak bir kitap oluşu.[32]

Kur'an bir bütündür. Fakat bu bütünlük bizim kitaplarımızdaki gibi bir bütünlük değildir. Yani konuların ard arda sıralanması, o konudaki verilerin belli bir başlık altında toplanması ve bir konu çözüme kavuşturulduktan sonra başka bir konuya geçilmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Zira Kur'an'ın, yapısı icabı, kesin sınırlarla konulara ayrılması ve ayrıca bölümlere ayrılıp başlıklar altında toplanması adeta imkansızdır. Çünkü Kur'an'ı teşkil eden parçalar öylesine iç içedir ki, çoğu zaman birbirlerinden ayrılıp belli bir maksada matuf kılınamamaktadır. Bazı durumlarda herhangi bir ayetin bir bölümü, bir yandan o ayetin hedeflediği mana ile yakından ilgili iken, öte yandan başka ayetlerle irtibatlandırıldığında talî derecede tamamen farklı bir hedef gözetilebilmektedir.[33]Kur'an'da inanç esasları, ahlakî prensipler, şer'î hükümler, kıssalar, kainatta Allah'ın varlığı ve birliğini gösteren ayetler, davetler, nasihatler, ibretler, azarlamalar, korkutmalar, emir ve yasaklar, teşvikler ve sakındırmaların girift bir üslupla ele alındığı bir vakıadır.[34]Kur'an tekrar

---

[31] Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar* (çev.Selahattin Ayaz),2.Baskı. Pınar Yay İstanbul, Aralık 1994, s.17

[32] Albayrak, age.s.20

[33] Albayrak, age.s.21

[34] Mevdudi, *Kur'an'ı Anlamak İçin Temel Prensipler*(Çev.Mehmet Söylemez),Adana1969,2.baskı,s.9

tekrar okununca, en küçük birimi olan harflere, kelimelere, yan cümlelere, ana cümlelere, cümlelerden müteşekkil ayetlere ve bu ayetlerin oluşturduğu daha büyük pasajlara kadar her Kur'an parçasının başlı başına görevler yüklendiği gibi; Kur'an bütünlüğü içinde, birbiriyle bağlantılı bir yapı oluşturduğu da gözlenir. Kur'an'ı herhangi bir aygıta benzetirsek, sözünü ettiğimiz irili ufaklı bu parçaları, aygıtı oluşturan a,b,c,ç gibi ögeler olarak düşünebiliriz. Bu parçalar tek başlarına muayyen bir rol üstlenmekle beraber onların, aygıtın tümünün ahenkli çalışmasını sağlayan fonksiyonları vardır.[35]Unutulmamalıdır ki anlamlar, yalnız başlarına değil; daima bir sistem içinde değer kazanır.[36]Şatıbî, dini, her bir azası mükemmel çalışan bir insana benzetir; muhkemle müteşabihin, mutlakla mukayyedin, âm ile hâssın, mücmelle müfesselin, küllî prensiplerle cüz'îlerin bir bütünlük içinde ele alınmasının gerekliliğini ve hükümlerin sadece Kur'an'daki bir delilden istenmeyeceğini söyleyerek, Kur'an'ın bütünlüğüne vurgu yapar.[37]

Kur'an-ı Kerim pek çok yerde kendisini açık ve açıklayıcı bir kitap olarak takdim eder.[38]Yukarıda değindiğimiz üzere Kur'an, kendi içinde bir bütünlüğe sahip, açık ve açıklayıcı bir kitap olarak karşımızda durduğuna göre bu, Kur'an'ın, Kur'an tefsirinde başvurulacak ilk ve ana kaynağın yine kendisi olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir.

---

[35] Albayrak, age, s.22

[36] İzutsu. *Kur'an'da Allah ve İnsan* (çev.Süleyman Ateş).Ankara,1975.s.15-16

[37] Eş-Şatıbî. *El-İ'tisâm*, Beyrut, tarihsiz. C.1,s.245

[38] 5Maide/15,15Hicr/1, 24Nur734-46, 26Şuara/2, 28Kasas/2, 27Neml/1,44Duhan/2, 43Zuhruf/2, 65Talak/11, v b…

Öte yandan 'Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı, onda bir çok çelişki bulurlardı'[39] ifadesi Kur'an'ın ihtilaf ve çelişkiden uzak; hem lafız hem de mana yönünden birbirini doğrulayan ve birbirini destekleyen ifadeleri bünyesinde barındıran bir kitap olduğunu ortaya koyar. 'Eğer bir hususta ihtilafa düşerseniz, onun hallini Allah'a ve Peygamberine havale edin'[40], 'İnsanların ayrılığa düşecekleri hususlarda aralarında hüküm vermek için onlarla birlikte hak kitaplar indirdi'[41] vb ifadeler Kur'an'ın ihtilafları çözümleyici oluşunu ortaya koyar ki bu durum onun kendi içinde tutarlı ve çelişkiden uzak olduğunun göstergesidir. Çünkü iç yapısı bakımından mütenâkız bir nitelik arzeden bir kitabın, ihtilafları çözümleyici oluşu şöyle dursun, aksine ihtilaflara davetiye çıkaracağı açıktır.[42]

Fazlurrahman'a göre tefsir usulünün en önemli ilkesi Kur'an'ı parça parça değil de bir bütün olarak ele almaktır. Kur'an, insanlara yol göstermek için geldiğinden onlara bir dünya görüşü sunmaktadır.Onun için insan hayatının hemen her alanında görüşler sunmuş veya böyle görüşleri müminlerin oluşturabilmeleri için temel ilkeler vermiştir. Bu durumda sadece belli bir alanda Kur'an'ın görüşlerini yalnız o konuda söyledikleri çerçevesinde yorumlamak eksik kalacaktır. Zira bu konuda söylenenlerin, Kur'an'ın getirdiği dünya görüşünde bir yeri vardır. Acaba yapılan yorumlar, bu yer göz önüne alınınca çelişkiler doğurmaz mı? Kur'an'ın

[39] 4Nisa/82

[40] 4Nisa/59

[41] 2Bakara/213

[42] Albayrak, age, s.35

dünya görüşü düşünülmeden yapılan böyle parçacı çalışmalar, çelişki doğurmasa dahi eksik kalacağı gibi islam toplumuna pek az şey kazandıracaktır.[43]

İnsan aklı, ne kadar gelişirse gelişsin, vahyi rehber edinmediğinde doğruyu her zaman bulamaz. Bunun en açık delili insanlık tarihidir. Yarattığı insanı, doğal olarak, herkesten iyi tanıyan Yüce Allah bu sebeple, insanı yeryüzüne yerleştirdikten sonra orada başıboş bırakmamış ve yeryüzünde barış ve huzurun egemen olması için gerekli buyruklarını ona vahiy yoluyla bildirmiştir. İnsanlar kendilerine elçiler tarafından vahiy yoluyla bildirilen ilahi emirlere uygun davrandıkları sürece yeryüzünde barış ve huzur egemen olmuş, tevhid gerçekleşmiştir. İlahi iradeye aykırı davranışlar 'şirk' dediğimiz en büyük insanlık suçunu oluşturur. Şirk 'yeryüzünde ilahi irade yerine beşeri iradenin hâkim kılınmasıdır'.[44]İlahi iradenin yeryüzünde inananlarca hâkim kılınması için öncelikle doğru anlaşılması gerekir. Bu aşamada yapılması gereken en doğru iş, son ilahi kitap olan Kur'an vahyini iyi okumak, onu doğru anlamak ve ondaki dinamizmi fark etmektir.

Kur'an'ı anlamak için asırlar boyu müslümanlar usul kaideleri oluşturmuşlar; usul ve tefsir kitapları yazmışlardır. Klasik usul yöntemleri Kur'an'ın doğru biçimde anlaşılmasını her zaman sağlamış mı bilemiyoruz ama sağlamadığını düşünen alimler yeni yeni anlama metodları geliştirmeye çalışmışlardır. Tarihte belki de ilk olarak büyük Maliki Usulcüsü Şatibi tarafından ortaya konan 'Kur'an'ın tarihselliği ve gayeleri' konusuna zaman içinde 'bütünsellik' kavramı da eklenmiş ve Kur'an' daha iyi anlaşılmaya çalışılmıştır. Bütünsellikten kastolunan Kur'an-ı Kerim ayetlerinin

[43] Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, Ankara Okulu Yay, 9.baskı, Ekim 2007, Ankara, s.11

[44] Salih Akdemir, *K.K'in Anlaşılmasında Klasik Metodolojinin Yetersizliği Ve Yeni Bazı Metodik Yaklaşımlar Üzerine Bir Değerlendirme*, s.2, basılmamış makale. (Sayın Salih Akdemir'in özel izni ile faydalanılmıştır.)

tek başlarına değil, fakat Kur'an- Kerim'in bütünlüğü içinde anlaşılmasıdır. Tarihsellikten kastolunan ise, Kur'an ayetlerinin nazil olduğu çevrenin özelliklerini taşıması ve dolayısıyla getirdiği çözümlerin de mahalli özellikler taşımasıdır. [45]

Bu anlayışa göre Kur'an-ı Kerim, her ne kadar öncelikle o dönemde karşılaşılan sorunları çözmek için inmişse de 'bu tarihsellik, mesajın evrensel ve ebedi değerinden hiçbir şey kaybettirmez. Zira gerek Mekke'de gerekse Medine'de inen ayetlerin her biri, bütün halklar ve zamanlar için geçerli olan bir eylem ilkesi içerir. Ancak o dönemin ve o ülkenin somut şartlarına bağlı olarak kendine özgü bir biçime sahiptir.[46] İşte kölelik vb konulardan bahseden ayetleri de bu mantıkla analiz etmek gerekir… Meseleye bu çerçeveden baktığımızda kölelik konusu, klasik tefsirlerimizde açıklandığından çok farklı gözükecektir. İşte biz bu çalışmada 'kölelik' konusunu, Kur'an'ın yerleştirmeye çalıştığı temel dünya görüşüne uygun bir tarzda incelemeye ve bu konudaki ayetlerden hareketle bütüncül bir üslupla ortaya koymaya çalışacağız.

Araştırmamızda tümevarım metodunu kullanarak kölelik sorununu aşama aşama incelemeye ve sonuca ulaşmaya çalışacağız.

Çalışmamızın birinci bölümünde öncelikle 'kölelik' konusunun tarihi arka planı ve eski toplumlardaki uygulanışlarını ele aldık. (Eski Mısır ve Yakın Doğu, Eski Yunan, Eski Roma, Arap Yarımadası, Eski Türkler, Osmanlı Uygulaması, Köleliğin Son Dönemleri) Ardından Sami Gelenekteki uygulamalardan da haberdar olmak için Eski Ahit ve Yeni Ahitte geçen kölelikle ilgili pasajlardan örnekler verdik fakat, konuyu Kur'an'dan taradığımız gibi tam bir tarama yapmadık.

---

[45] Akdemir, *agm*, s.15

[46] Roger Garaudy, *20.yy Biyografisi*, Fecr Yay.(2.Baskı), Ankara 1999, s.287-288

Çalışmamızın ikinci bölümünde, Türkçe çevirilere ‘kul, köle, bende, halayık, cariye’, vs. biçiminde yansıdığını tesbit ettiğimiz ‘abd, eme, meleket eyman, raqabe, feteyat’kelimelerinin etimolojisini araştırdık. Ulaşabildiğimiz kaynaklardan elde ettiğimiz verileri sunduk.

Çalışmamızın ana gövdesini üçüncü bölüm oluşturmaktadır. Birinci kısımda, kölelik konusunun geçtiği, tesbit edebildiğimiz bütün ayetleri, nüzul sırasına göre verdik. Bundan maksadımız, Kur’an’ın bu konudaki seslenişini, direkt kendisinden duymak; O’nun kendi kendisini ifade etmesine fırsat vermektir. Ardından ikinci kısımda, söz konusu ayetlerin tarihi süreçte müfessirler tarafından yorumlanışlarını, yine nüzul sırasını dikkate alarak verdik. Öncelikle klasik rivayet ve dirayet tefsirlerinden söz konusu ayetlerin yorumlarını, ardından daha yakın dönemlerde yazılmış tefsirlerden söz konusu yorumları aktardık. Bunların ardından, içinde köle kelimesi geçmeyen, fakat köleliğin ana kaynağı olan savaş esirleriyle ilgili nihai hükmü ortaya koyan 47Muhammed/4. ayeti de benzer şekilde değerlendirdik ve bölüm değerlendirmesiyle konuyu tamamladık.

Dördüncü bölümde, tarihi süreçte müslümanların, köleler ve kölelik kurumu konusunda, yanlış bulduğumuz tavırlarını, çeşitli kaynaklardan yaptığımız alıntılarla ortaya koymaya çalıştık. Konuyu ortaya koyarken bir takım hadis rivayetlerinden de faydalandık. Ancak konuyla ilgili rivayetleri genel anlamda işleyerek örneklem yapmayı uygun gördük; bu anlamda hadis külliyatında tam tarama yapma ve tüm rivayetleri aktarma gereği görmedik. Bu bölümün son kısmında, konuya verdiğimiz önem sebebiyle bizi özellikle bu araştırmaya sevkeden en önemli etken olan, kadın kölelerle ilgili bazı uygulamalara yer verdik.

Araştırmamız boyunca üzerinde çalışacağımız ayetlerin meallerinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan, künyesini kaynaklarda verdiğimiz Kur'an-ı Kerim Meali'ni baz aldık; farklı tercümeleri ise, araştırmanın ilgili kısımlarında, tercümeyi yapanın adını vererek sunduk.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHİ SÜREÇTE KÖLELİK

A) GENEL OLARAK KÖLELİK

Köleliğin başlangıç tarihi bilinmemektedir. Bu müessesenin, kabilelerin, göçmen hayattan tarım hayatına (yerleşik hayata) geçmesiyle oluştuğu tahmin edilmektedir. Tarım döneminde olduğu gibi, sürülerin güdülmesinde de insan gücüne ihtiyaç duyuluyordu. Özellikle büyük toprakları ellerinde bulunduran az sayıdaki zenginler, köle emeğine ihtiyaç duyuyorlardı. Büyük toprakların parçalara bölünmesi zamanla daha ekonomik görüldü. Bu durum, köleliğin giderek yaygınlaşmasına yol açtı. Tarım ve hayvancılık yanında ticaret ve madencilik gibi alanlarda da köle kullanılması 'Ticaret İnkılâbı'ndan sonra da dünyada köleliğin neden kaldırılmadığını bir nebze olsun açıklıyor. Kadın kölelerden cinsel tatmin ve çocuk edinmek için uzun süre yararlanıldı. Kısaca ağır ve iğrenç işlerden basit işlere kadar, tarih boyunca, dünyanın ağır yükü kölelere yüklendi[47]

Eski dönemlerde de var olan köleliğin ilk çıkışı, savaş tarihi kadar eskidir. İnsanlar savaşlarda aldıkları esirleri ya öldürürler veya ilahlarına kurban ederlerdi. Eski milletlerden İrokuvalar esirlerini yerlerdi. [48] Daha sonra köle statüsüne koyup satmaya başladılar. M.Ö.1000 - M.S. 500 yılları arasında kölelik bir müessese olarak tedricen kabul edilmiştir. [49] Kölelik, savaşta adam öldürmenin alternatifi sayılmıştır; savaş esirleri, kurtuluş fidyesi ile de kurtarılamıyorsa, toplama kamplarında

[47] Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik*, Gündoğan Yay, Ankara 1990, s.86-122. Encyclopedia Britannica, U.S.A.1969, XX /629

[48] Muhammed Hamidullah (Çev: Kemal Kuşçu), *İslamda Devlet İdaresi*. İst.1963, s.41

[49] *Encyclopedia Britannica*, XX /631

katledilme yerine nev'i şahsına münhasır bir statü olan kölelik kurumu oluşturulmuştur. İnsanlık tarihi boyunca, savaştan kaynaklanan kölelik için insanlar 'neden öldürelim, köle olsunlar' diyerek bu çok eski kurumu oluşturmuşlardır. [50]Bu durumda kölelik adeta merhametli insanların, hayat kurtarmak için ortaya koydukları bir kurum olarak ortaya çıkmış görülmektedir. Tarihte hemen hemen bütün toplumlarda görülmüş olan kölelik kurumunun işleyişi konusunda bazı örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Eski Mısır ve Yakın Doğu'da Kölelik

Eski Mısır'da ve Yakın Doğu'da kölelerin çok kalabalık bir yekün teşkil ettiği bilinmektedir. Bu dönemlerde savaş esiri kölelerin yanı sıra komşu kabile ve kavimlerden kaçırılan insanlar, babaları veya diğer yakınları tarafından köle olarak satılan çocuklarla borçlarına veya işlemiş oldukları suçlara karşılık köle statüsüne geçirilen kişiler de çok büyük sayılara ulaşmaktadır

Eski çağda Mısır ve Ön Asya'da köleliğin (Slavery in Antıquıty) başlıca kaynağı savaştı. Daha önceleri esirler katledilirdi. Önce kadınlar sonra da erkekler esir edilmeye başlandı. Bütün esirler öncelikle firavuna aitti. Esirlere zenginliğin alameti olmak üzere tapınak, piramit kale ve çeşitli binalar yaptırılırdı. [51]Eski Mısır'da köleler efendilerini 'ilah' olarak tanır ve onlara ibadet ederlerdi. Kölelerin okuma yazması yasaktı; bu sadece seçkinlerin hakkıydı. Aksine davranana ölüme kadar varan cezalar verilirdi. Kimya ilmi, Hiyeroglif yazısı ve hükümdar cesetlerinin mumyalanması (tahnit) da kamu yararına değil, kölelerin efendisi sayılan Firavunlar

---

[50] Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Hukuku'nda Kölelik*, Beyan Yay, İstanbul, 1996, s.26

[51] *Encyclopedia Britannica*, XX/630

yararına olarak düşünülürdü.[52] Dünyanın yedi harikasından sayılan Ehramlar (piramitler) kölelerin gücüyle yapılmıştı. Piramitlerin ve ilk Mısırlı yöneticilerin (firavunların) günümüzde mevcut heykelleri ve diğer buluntular, Mısır'da köleliğin ne boyutta olduğu hakkında önemli fikirler vermektedir. Tüm bunlardan anlaşılıyor ki Eski Mısır'da kölelik, iş yaptırma, bir dediğini iki ettirmeme, savaşmak için bir güç ve aynı zamanda-kadın köleler-zevk malzemesi olarak kullanılmıştır.

2. Eski Yunan'da Kölelik

Eski Yunan ve Roma'da da kölelik yaygındı. Aksi düşüncede olanlar olsa bile, dönemin filozoflarının hakim anlayışına göre kölelik devlet ve aile gibi temel beşeri kurumlardan biridir. Aristo da köleliğin devlet ve aile gibi temel beşeri kurumlardan biri olduğunu söyler. Aristo'ya göre 'doğadan' kendi kendisinin olmayan, bir başkasına bağlı olan bir kimse, doğası gereği 'köledir.' Bu hem zorunlu hem de faydalıdır. Gerçekten bazı şeyler daha doğdukları anda böyle ayrılmışlardır: Bazıları yönetecekler bazıları yönetileceklerdir.' [53]

Aristo, bir çok ırkın hürriyet için gerekli ruh yüceliğine sahip olmadığını düşünür. Bu bakımdan kölelik sadece efendi açısından değil, kendi başına elde edemeyeceği bir yaşama tarzına bu yolla ulaşan köle için de hayırlı bir şeydir. Yunan ve Roma kökenli hemen hemen bütün filozoflar ve hukukçular köleliği kabul etmişti. Aristo ve Platon, Yunan olmayanlara 'barbar' yani 'Yunan'ın kölesi olmaya elverişli' dir, diyorlardı. Oysa Yunanlılara yazıyı bile Finikeliler öğretmişti.[54]

---

[52] Hasan es-Sahi, *el-İslam ve'r-Rıqq,* Dâru'l-Kunûz Li's Sekâfe ve'l-Ulûm,1993, s.10

[53]Aristo,(Çev. Mete Tuncay), *Politika*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s.13

[54]Muhammed Hamidullah, *İslamda Devlet İdaresi*, s.43

Aslında felsefenin anavatanı da Yunanistan olmayıp, Mezopotamya veya Mısır'dı. Hikmet ve felsefe, Babil veya İskenderiye Okulu'ndan Yunan Yarımadası'na geçmişti.[55] Platon'a göre köle olanlar vatandaş olamazdı. Kölenin vazifesi efendileri için gereken serveti ve diğer şeyleri tedarik etmek, hizmetlerine koşmaktı. Platon 'köle haksızlığa katlanmak zorundadır'diyordu.[56]Antik Yunan'ın ünlü filozofu Aristo'ya göre insan, doğuştan özgür ya da köledir. İnsanların bir kısmı köle olarak, diğer insanlara hizmet için, yaratılmışlardır. Köleler ağır işlere yetenekli ve bedenen kuvvetli oldukları halde, kendi kendilerini yönetemezler. Köleleri köleler değil, aklı üstün olanlar yönetebilir.[57]Nasıl ki ruh vücuda üstünse hürler de kölelere üstündür. Platon köleleri mal saymakla yetinirken Aristo köleliğin meşruiyetini ıspata çalışır. İnsanlardan daha akıllı olanların olmayanları yönetmesi tabiidir, diyen Aristo, mülk olarak iktisab edilen nesneleri kullanacak canlılara da ihtiyaç olduğu kanısındadır.

Bu ünlü düşünür, 'köle sadece efendinin kölesi olmakla kalmaz; aynı zamanda tümüyle ona aittir de.' diyordu. Kölelerin çocuk sahibi olmalarına izin verilmeli ki çocuklar rehine görevi görsünler' diyen de Aristo'ydu. [58]Platon, Aristo ve Çiçero, doktrinlerinde el işlerinin yalnız köleler tarafından yapılması gerektiği üzerinde durmuşlardır.

Aristo'ya göre köleler, Grek değil daha aşağı soylardan olabilir. Cesur kişiler köleliğe elverişli değildir. Hem cesur hem zeki olanlar yalnızca Grekler'dir. Grekler barbarlardan daha üstün bir yönetim gücüne sahiptir. Grekler birleşebilseler, bütün

---

[55] İbn Haldun, *Mukaddime,* sh.530-531

[56] Malay, *Çağlar Boyu Kölelik*, s.19

[57] Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, AÜHF Yay, Ankara 1987, s.173

[58] Malay, *age,* s.13

dünyayı yönetebilirler.[59]Eğitim yalnızca hür olanlar içindir; köle olanların okuma hakkı da olamaz. Aristo'ya göre köle ile evcil hayvan arasında bir fark yoktur. Kölenin en iyi erdemi, efendisine itaat ve hizmettir.[60]Köle efendisinin mutluluğu için bir araçtır. Vatandaşlar köle sahibi oldukları için beden veya ruhlarını yorucu işlerle uğraştırmamalılar. Aristo'ya göre, işçi-esnaf ve tüccar gibi bedeniyle çalışanlar vatandaş sayılamaz. O'nun zamanında vatandaş sayılmayanlar nüfusun % 19/20'sini teşkil ediyordu. [61]Eski Yunan demokrasisine göre nüfusun sadece 1/20'si vatandaş statüsünde idi. Eski Yunanistan'da yüksek sınıfların ilim ve politika ile uğraşmaları için kölelik gerekli sayılırdı. Atina'daki bazı köleler, şehir temizliği gibi işlerde kullanılırdı. Yunanistan ve Roma'da madenlerde çalıştırılan kölelerin sayısı 10.000 - 20.000 olabiliyordu. Şarap için gereken üzüm tarlalarının tüm işlerini köleler yapıyordu. Söylendiğine göre New Carthage Gümüş Madeni'nde 40.000 köle çalıştırılmıştı. [62]

Eski çağ ekonomisinin kilit taşı olarak kabul edilen kölelik için ünlü düşünür Aristo 'mekik, kendiliğinden havada uçup dokuma işini yapmadıkça ustanın kalfaya, efendinin köleye ihtiyacı olacaktır' demişti. Kölelik üzerinde batıda yeterince durulduğu söylenemez. [63]

---

[59] Bertrand Russel, *Batı Felsefesi Tarihi*, Antik Çağ, (Çev. Muammer Sencer), Bilgi Yayınevi, İstanbul 1972 (2.Baskı), s.302

[60] Mehmet Ali Ağaoğulları, *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*, Ankara1989, s. 242

[61] Hasan Tahsin Fendoğlu, *Aristotales'in Devlet Felsefesi Ve Önceki Anayasa Hukukumuz*, DÜHF Dergisi, 1993, VI/129-155

[62] *Encyclopedia Britannica*, XX/ 632

[63] Dı Marzo Salvatore (Çev. Ziya Umur) , *Roma Hukuku*, İstanbul 1959, s. 40. Ziya Umur, *Roma Hukuku, Umumi Mefhumlar-Hakların Himayesi*. İstanbul, 1967, s. 39-40

Aristo ve çağdaşlarının yukarıda ifade ettiğimiz düşünceleri ve o dönemdeki uygulamaları emperyalizme yol açacak tehlikeli boyuttadır. Avrupa'da zaman zaman boy gösteren ırkçı tavırların, eşitlikten uzak egoist davranışların temelinde belki de tarihten gelen bu nahoş fikirler vardır.

3. Roma'da Kölelik

Tarihte insanları ilk köle eden milletin Romalılar olduğu söylenir.[64] Roma'da kölelik, ticaret ve ziraatın temel direğiydi. Sosyal kurumların tabii hukuka en aykırı olanı, gayri meşru olduğu en geç kabul edileni sayılan köleliğin ilkçağın büyük devletlerinden olan Roma İmparatorluğu'nda en büyük kaynağı savaştı. Diğer insanlara hükmetme arzusu, onları kullanmak, onlardan kişisel yarar edinme, refah içinde yaşama isteği, kadınları köle statüsüne sokarak onlardan yararlanma arzusu insanları savaşa sevkediyordu. M.Ö. 2. y.y.dan sonra Romalılar zevk ve eğlenceye düşkün hale gelince kölelik de giderek kısmen eğlence aracına dönüştü.[65]

Kölelerin bir kısmı tarlada çalıştırılıyor ama kaçmasın diye de ayaklarına kalın ve ağır zincirler vuruluyordu. Sadece ölmeyecek kadar gıda veriliyor; hayvanlara verilenler cinsinden yiyecekler yeterli görülüyordu. Çalışırken kamçılanıyor, efendilerinin işkence zevkini tatmin ediyorlardı. Annelerin hür doğurdukları çocuklar, efendilerin işkence zevki sebebiyle dövülüyor hatta öldürülüyordu. Kölelerin yatma yeri zindanlardı. Karanlık, kötü kokulu haşarat ve farelerin yaşadığı yerlerde, elli veya daha fazla insan, zincire vurulmuş olarak aynı

---

[64] Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslam Ve Osmanlı Hukukunda Kölelik Ve Cariyelik*, Beyan Yay, İstanbul, 1996, s. 46

[65] Karadeniz, *Roma Hukuku*, s.130-131

koğuşta yatırılırdı. Bazan da gladyatör adıyla kılıç veya mızrakla vuruşturulurlar, kölelerin birbirine acımasına izin verilmezdi. Aksi halde efendi acıyan kölenin başını uçururdu. Bir kölenin bir başka köleyi acımasızca öldürmesi, efendilerin keyfini getiriyordu.[66]

Köle evlenemez, aile ya da mülk sahibi olamazdı. Efendisinin iktidarına tabi idi. Efendi onu hapsetmek, zincire vurmak, kırbaçlatmak, sakatlamak veya öldürtmek hakkına sahipti. Nüfusun çoğunluğunu teşkil eden bu kadınlı-erkekli muazzam yığın köylerde, çoğu zaman zincire vurulmuş ya da geceleri yer altı zindanlarına kapatılmış oldukları halde, haftada bir gün dahi dinlenmeksizin çalıştırılıyordu. Efendi öldüğü zaman evindeki bütün köleler de öldürülüyordu.[67]

Roma hukukunda Ius Gentium'a göre kölelerin hiçbir değeri yoktu; başlangıçta azad edilmeleri bile yasaktı. Daha sonra sınırlı bazı imkanlar getirildi. Savaş esirliği dışındaki kölelik sebepleri zaman içinde yasaklandı. Örneğin korsanlık vb. yollarla kaçırılan veya yabancı (barbar) ülkelerden getirilen insanların yanı sıra önceleri borçlunun borcuna karşılık alacaklısına köle olma kuralı hakimdi. Ayrıca ebeveyni tarafından terk edilmiş çocukların kendilerini büyütüp besleyenlerin kölesi olduğu veya fakir anne babaların çocuklarını köle olarak sattığı dönemlere de rastlanır. Bu dönemlerde kölelerin hayat şartlarının son derece elverişsiz olduğu ve bu durumun zaman zaman büyük sosyal çalkantılara (Spartacus isyanı gibi) sebep olduğu bilinmektedir. Roma Hukuku'nda belirli bir dönem köleler arasında evlilik

---

[66] Dı Marzo, *age*, s. 39-41, 50-53, Abdullah Nasıh Ulvan, *Nizamu'r-Rıqq fi'l-İslam*, Kahire1986, s. 12, Efzalurrahman, *İslamın Köleliğe Karşı Tavrı*, Siret Ansiklopedisi, İst.1992, s.423

[67] Charles Seignboss, *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi* (Çev. Samih Tiryakioğlu), Varlık Yay. İstanbul, 1960, Sh.43

yoktu; bunun yerine serbest cinsi hayat yaşamalarına göz yumuluyordu. Ayrıca köle efendisinin keyfine ve sınırsız hakimiyetine tabi idi.

Roma Hukuku, efendiye köle üzerinde mutlak hakimiyet (dominika potastas) tanımıştı. Sahibi, kölesini öldürebilir veya işkence edebilirdi. Kölenin şikayet etme hakkı olamazdı. Dava hakkı yoktu; Roma Hukuku'nda köle eşya sayılırdı; hiçbir hukuku yoktu.[68]

4. Arap Yarımadası'nda Kölelik

Kur'an öncesi tarihin en önemli kısmı, bizim için, Kur'an'ın indirildiği dönemden hemen önceki Arap Yarımadası tarihidir. Kur'an'ın ilk muhatabı Araplar olduğu için onların hem maddi çevresi, hem de kültürel çevresi, manevi çevresi, hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. [69]

İslamın ortaya çıktığı dönemde Arap Yarımadası'nda da kölelik yaygındı; köleler, hürlerle arası kesin çizgilerle ayrılmış bir alt sosyal sınıf oluşturuyordu. Efendinin kölesi üzerindeki mülkiyet hakkı, üçüncü şahıslardan gelecek haksız fiillere karşı sınırlı bir güvence sağlasa da efendiye kölesi üzerinde mutlak tasarruf yetkisi veriyordu. Efendinin cariyesini fuhşa zorlayarak bu yolla para kazanabilmesi, bir ahlaki sapkınlık olmasının yanında bu yetkinin ve kölelerin insan sayılmamasının da ürünüydü.

Borcunu ödeyemeyen borçlu kendisini; geçim sıkıntısı içindeki baba, çocuğunu köle olarak satabilse de Cahiliye Dönemi'nde köleliğin asıl kaynağını savaş esirleri teşkil ediyor; köle bir anneden doğanlar da köle sayılıyordu. Taberi,

---

[68] Dı Marzo, *Roma Hukuku*, s. 36-37-39, Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, s. 57

[69] Halis Albayrak, *Tefsir Usulü*. Şule Yay., İstanbul, Mayıs 2009 s.134

Doğu Arabistan'da Rebia kabilesi dışındaki kabilelerin ele geçirdikleri esirleri köleleştirdiklerini nakleder [70] Bu kölelerin büyük çoğunluğunu Afrikalı siyahiler teşkil ediyordu. Örneğin Hz. Peygamberin müezzini Bilal-i Habeşi de bunlardan biriydi. Menşeleri kesin olarak bilinmeyen bu köleler, ya ele geçirenler tarafından satılmış ve el değiştire değiştire Mekke'ye kadar getirilmişlerdi. Bazı esirler de kuraklık veya kıtlık gibi sebeplerle aileleri tarafından satılmış çocuklar ya da yurtlarından kaçırılmış ve köle olarak satılmış kimselerdi. Arap Yarımadası'nda siyahi kölelerin dışında diğer ülkelerden getirilmiş köleler de vardı.

Araplar köleyi kolay kolay azad etmezlerdi. Esasen, islam öncesinde herkes herkesle savaş halindeydi. [71]Sürekli savaşlar yapılması, yaşanan devamlı korku ve tedirginlik, sahip olunan köleleri elden, mecbur kalmadıkça çıkarmama, anafikrini doğuruyordu.

Cahiliye döneminde kölelerin evlât edinildiği de bilinmektedir. Nitekim Zeyd b. Harise, peygamberlikten önce, Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından babasıyla gidip gitmemekte serbest bırakıldığı zaman, Hz. Muhammed (s.a.v.)'den ayrılmayacağını söylemişti. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.) onu elinden tutup Kureyş'ten bir topluluğun yanına giderek: "Varis olarak da mevrûs olarak da bunun oğlum olduğuna şahit olunuz!" diyerek kendisini evlat edinmiştir.[72]

Mükatebe akdi, cahiliyede de vardı. Cahiliye Döneminde köleyi satın alan boynuna bir ip takıp götürürdü. Harp esiri köle fidye verilinceye kadar kakülü kesilirdi. Köle satın alarak başkasına hediye etmek adetti. Köle mirasçıya intikal

[70] Ebu Cafer Muhammed b. Cerir **et-Taberi**, *Câmiu'l-Beyan an te'vili ayeti'l-Kur'an*, Kahire, tarihsiz, I/237

[71] *İslam Ansiklopedisi,* 'Abid' maddesi, M.E.B. Yay., İstanbul,1978, I/5

[72] Vecdi Akyüz, Nihat Engin, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, Beyan Yay. I/499-504.

ederdi. İşledikleri suçlara karşılık uygulanan cezalar hürlere uygulananın yarısıydı. Ebu Leheb, As b. Hişam'ı kumar borcu sebebiyle köle yaparak devesini güttürmüştü. Cariyenin doğurduğu çocuk zeki ise nesebini tanırlardı. Ümmül veled satılabilirdi. Velası kendisinde kalmak üzere kişi kölesini satabilirdi. [73]

Cahiliye devri Araplarında köleler arasında normal nikah akdi aranmazdı. Çoğalmaları isteniyorsa, hayvanlar arası çoğalmalar örnek alınırdı. Bir hür ile köle arasında evlilik mümkün olmazdı. Aksi halde idama kadar giden cezalar verilirdi.[74]

Araplar da Rum ve Fars komşuları, Romalılar ve Grekler gibi savaş esirlerine insanlıktan uzak bir şekilde davranırlardı. Arabistan'da zenci asıllı (Bilal-i Habeşi gibi), Rum asıllı, İran asıllı (Selman-ı Farisi gibi) ve Arap asıllı köleler (Zeyd b. Haris gibi) vardı.

Zeyd b.Harise'nin hikâyesi dönemin acımasız koşullarını gösteren bir örnektir. Önceleri Hz.Peygamber'in kölesi olan ve daha sonra azad edilen Zeyd b. Harise asalet sahibi Beni Kalb kabilesindendir. Günün birinde Zeyd'in annesi kendi kabilesini ziyarete gittiği bir vakit yanına henüz çocuk olan oğlunu da almıştı. Fakat yolda önlerini kesen bir grup eşkıya annesinin elinden Zeyd'i kapıp, satmak için Ukaz'a götürmüşlerdi. Orada Zeyd'i satın alan Hatice, Hz. Peygamber ile evlendikten sonra onu kocasına hediye etmişti. [75]Asil bir kabileye mensup bir Arap olan Zeyd b. Harise'nin bile köleleştirilmesi, İslam öncesi Arap toplumunun kölecilik konusunda ne denli katı bir tutum içinde olduğunu gösterir.

---

[73] Ali Osman Ateş, *Asr-ı Saadette Dinler Ve Gelenekler*, İstanbul 1994, II/335

[74] Fendoğlu, *age*, s. 335

[75] Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, Darü'l-Fikr, Beyrut1996, II/609

5. Eski Türkler'de Kölelik

Müslümanlık öncesi Türkler'de de kölelik vardı. En eski ve en önemli Türk devleti olarak kabul edilen Hun Devleti'nin (M.Ö. 220 - M. S.553) ünlü hükümdarı Mete zamanında, kölelik ve cariyelik vardı. Hun imparatorlarına Şan-Yu veya Tan-Hu denirdi. 'Tan-Hu ölünce yakınları ve sevgili cariyelerinden birçoğu bazen ölümde ona eşlik ederdi. Bundan da Tan-Hu'nun asıl eşlerinden başka cariyelerinin de bulunduğunu anlarız; ancak bu durumun yalnız Tan-Hu'ya ve büyüklere mi özgü olduğu, yoksa herkesin mi alabileceği anlaşılmıyor. [76]

Savaşta alınan esirlerin mülkiyeti, bunları elde edene verilirdi. Divan beylerinin de cariyeleri vardı. Göktürk (Tu-Kiyu) Devleti'nde de savaşta mağlup olan kavimler ve çocuklarının köle olarak alındığını görüyoruz. [77]Uygurlar'da da kölelik, köle azadı, köle satımı, diyet gibi kavramlar kabul ediliyordu. Köleye karabaş, kul kitay oğlan (erkek köle), küng, eşci karabaş (kadın köle) denirdi. Köle sahiplerinin köle üzerinde mülkiyet hakları vardı; ama bu Roma Hukuku kadar sert değildi.[78]

6. Osmanlılar'da Kölelik

Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında esirlik müessesesinin işletilmediği, fethedilen yerlerdeki gayr-i müslim halkın hür insanlar gibi hayatlarını sürdürdükleri, isteyenlerin Bursa, İstanbul vb. büyük şehirlere gidebildikleri anlaşılmaktadır. Osman Bey'in esir aldığı Yarhisar Beyi'nin kızına cariye muamelesi yapmayıp oğlu

[76]Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 1987, s. 16

[77] Üçok, Mumcu, *age*, s. 24, Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya 1989, I/ 48-58

[78] Cin, Akgündüz, *age,* s. 66, Üçok, Mumcu, *age*, s. 29-30-33

Orhan'a nikâhlaması bunun tipik örneğidir. Orhan Bey zamanında (1324-1360) Bursa ve İznik'in fethinden sonra buralardan hiç esir alınmamış, isteyenlerin bu şehirlerden ayrılabilecekleri söylenmişse de halkın çoğu evini barkını terk etmemiştir. Dul kalan kadınların kendilerine ve çocuklarına bakacak kimseleri olmadığından söz etmeleri üzerine Orhan Bey askerlerinden isteyenlerin bu kadınları nikâhla alabileceklerini, bunlarla evlenenlerin İznik'te muhafız olarak kalacaklarını belirterek bu evliliği teşvik etmiştir.

Osmanlı Devletinde ilk esirler 1. Murat devrinde Rumeli fetihleri sırasında alınmaya başlanmış ve uzunca bir süre esirlik müessesesinin yegâne kaynağı savaşlar olmuştur. Savaşlar ve akınlar sırasında ele geçirilen esirlere iyi davranılır; karınları doyurulur, başları tıraş edilir, kendilerine yeni elbiseler giydirilirdi. Müslüman olanlar ayrı bir statüye tabi tutulur, çeşitli hizmetlerde istihdam edilir, takas işleminde kesinlikle kullanılmazlardı. Fidye ödeyerek kurtulmak isteyen kişiler, eğer zulmüyle tanınan kötü ün salmış kişiler değillerse, onlara engel olunmazdı. Fatih Sultan Mehmet fethettiği İstanbul ve civarını iskân için savaş esirlerinden yararlanmıştır. Belgelerde 'ortakçı kullar' olarak ifade edilen bu esirler, Haslar kazasındaki köylerde toprak işçisi olarak kullanılmışlardır. Gerçek kölelikle hür köylülük arasında bir zümre olan ortakçı kullar 16. yy'da reaya sınıfına dâhil edilmiştir.[79]

19.yy başlarına kadar bütün dünyada serbest olan köle ticareti Osmanlılar'da belli kurallar çerçevesinde yapılırdı. Sadece müslümanlar tarafından yapılmasına izin verilen köle ticaretinin en önemli merkezleri başta İstanbul olmak üzere Asya'da Bağdat, Şam, Erzurum, Konya, Medine, Halep, Afrika'da Kahire, Avrupa'da ise

[79] Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 575 vd.

Belgrad ve Sofya idi. [80]Bu ticarette özellikle Afrikalı köleler başta geliyordu. Bu esirlerin kaynağı Sudan ve Habeşistan'dı. Darfur kervanıyla deniz ve kara yoluyla yapılan ticaret sayesinde Circe'ye her yıl 5-6000 köle getirilirdi. Bunların 4/5'i 6-30 yaş arası olup çoğunu 10-15 yaş gurubu kızlar oluşturuyordu. Köle tüccarları Circe sancak beyine her köle veya deve için gümrük vergisi öderdi. Bunun esir başına 4, deve başına iki altın olduğu, sancak beyinin mübaşirine de köle başına 9, deve başına 4 para verildiği anlaşılıyor.[81]Daha sonra Kahire'ye getirilen kölelerden 8-10 yaşlarındaki erkek çocuklar kısırlaştırılırdı. Kervan sahipleri Kahire'de her köle veya deve başına yine belli oranlarda vergi öderlerdi. Kölelerin bir kısmı burada ortalama 35 altına satılırdı. Osmanlı tüccarları tarafından satın alınan köleler İstanbul'a götürülürdü. Osmanlı sarayına alınan zenci köleler eğitilerek harem hizmetlerinde kullanılırdı.

Toptan köle ticaretiyle uğraşanlara '**esir tüccarı'**, bu işi küçük çapta yapanlara ise '**esirci**' denirdi. Esir tacirleri ellerindeki esirlerin iyi para etmesi için onların yemesine, içmesine, giyim kuşamlarına dikkat eder; yetenekli olanlara müzik, dans ve çeşitli el sanatları öğretirlerdi. Kadın esirler genellikle ev içi hizmetlerde kullanılır, kendilerine çeşitli meslekler öğretilir, çok defa evlendirilir veya azad edilirlerdi.

Osmanlı'da 1847 tarihinde iptal edilen esir pazarlarında iki görevli bulunurdu: Birincisi esirler şeyhi, diğeri de onun yardımcısı olan esirciler

---

[80] Bülent Tahiroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik*, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası, İst. 1982, XLV-XLVII /1-4

[81] Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, İstanbul 1974, s.3,43,74

kethüdasıydı.[82] Osmanlı'da köle ve cariye pazarları İstanbul'da Çemberlitaş'ta Avratpazarı, tavuk pazarı civarında kurulurdu. Devlet köle ve cariye satışından vergi almaktaydı. [83]Yavuz Sultan Selim zamanında hazırlanan Şam Kanunnamesine göre, 'Kuldan ve cariyeden ki, ak ve kara olsun, satandan otuz akçe alınur, alandan nesne alınmaz, kadimü'l-eyyamdan vech-i meşruh üzere alınur.' [84]

XVIII.yy. sonlarında İstanbul'a gelen Fransız seyyahı Antonie Oliver 'in gözlemlerine göre Osmanlı sarayına girmeleri için bizzat ana-babaları tarafından satılan Gürcü ve Çerkez kızları çocuk yaşlarda esir pazarlarına getirilirdi. Buralarda arz-talep kurallarına göre belirlenen fiyatlar 1790'larda 500-1000 kuruş arasında değişirdi. Satış sırasında kadın köleler kesinlikle çıplak gösterilmez, alıcı adına vücutları hakkında sadece yaşlı bir kadın bilgi sahibi olabilir, hiçbir gayri müslim esir pazarına giremezdi. Esir tacirleri arasında, satılacak kızları gayri müslim birinin görmesi halinde değerinden kaybettireceği şeklinde garip bir inanış vardı. [85]

Osmanlı İmparatorluğu'nda kölelik şeriat yoluyla sıkı sıkıya düzenlenmişti. Kölenin hakları, efendisinin veya hanımının ona karşı sorumlulukları açık bir şekilde tanımlanmıştı. Bir cariye satın alındıktan sonra ona ailenin bir ferdi gibi davranılırdı. Köleyi kendi haline sokağa terk etmek asla söz konusu olmazdı. Eğer bir cariye efendisinden çocuk doğurursa, kanunen 'ümmü veled- çocuğun annesi' konumuna gelir, sonuç olarak da satılamaz, başkasına verilemez; eğer önceden azad

---

[82] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, II/ 235'de verilen kaynak Bursa Esir Bazarı Yasaknamesi, m. 1-8

[83] Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, VIII/499

[84] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri* VII/ 27'de verilen kaynak Şam Eyaleti Kanunnamesi, m. 32

[85] Antonie Oliver, *Türkiye Seyahatnamesi: 1790 Yıllarında Türkiye ve Osmanlı İmparatorluğu* (trc. Oğuz Gökmen), Işık Yayınları, Ankara1977, s. 83

edilmemişse efendisi ölünce özgür kalırdı.[86] Osmanlı İmparatorluğunda cariyelerin istihdam edildiği çok önemli bir yer saraydı. 'Kızlar saraya getirilir getirilmez islam'ın temel ilkelerini ve ibadetleri öğrenirlerdi… Cariyelerin hepsine Türkçe konuşma öğretilirdi. Padişaha cariye olabilecek güzelliğe ve cazibeye sahip olanlara okuma ve yazma da öğretilirdi. Musiki yeteneği olanlara belli bir sazı çalma, şarkı söyleme, raksetme eğitimi verilirdi. Cariyeler ayrıca dikiş dikmeyi, dantel ve örgü örmeyi de öğrenirlerdi. Eğitimleriyle ilgili en önemli husus ise saray terbiyesini yerli yerinde alabilmeleriydi. Eş olması muhtemel kızlar, bir padişah eşi olabilecek şekilde davranmayı öğrenirlerdi. Padişah ya da şehzade eşi olmayan, haremin yönetici kadrosu içinde yer almak istemeyen cariyeler ise dokuz yıllık hizmetin ardından özgürlüklerini isteyebilirlerdi. Bunun üzerine kendilerine bir azadlık belgesi verilir; Kadınlar bu belgeyi genellikle üstlerinde taşırlardı. Evlenmeleri için biri bulunur, genelde çeyizleriyle birlikte ev de verilir, ayrıca maaşa bağlanırlardı.' [87]

Batılı kaynaklar cariyelik konusunu, sanıyoruz gizemli ve eksantrik buldukları için, çok daha ayrıntılı olarak ortaya koymaya çalışmaktalar. Yine Batılı kaynaklar, köle kadınlar konusundaki tarihi verileri; Osmanlı ve diğer müslüman milletlerin uygulamalarını, islamın köle kadınlara bakış açısı biçiminde algılamış ve hitab ettikleri kitlelere de öyle lanse etmişlerdir.

Bu bakış açısına göre cariye, para karşılığı alınan odalıktır. Bu tür kaynaklarda verilen bilgiler tarihsel uygulamayı nassın talebi gibi sunarak kitlelerin, köleliğin Kur'anî bir uygulama olduğunu düşünmelerine sebep olmuşlardır. Bu kaynaklarda geçtiği şekliyle, İslam dinine göre cariye sahibinin malıdır. Onu istediği

---

[86] Aslı Sancar, *Osmanlı Kadını: Efsane ve Gerçek*, Kaynak Yay, İstanbul 2009, s. 93

[87] Sancar, *age*, s. 136

gibi kullanmağa hakkı vardır. Güçlü ve paralı olanlar diledikleri kadar cariye alabilirlerdi. Osmanlı Sarayı hareminde cariyelerin sayısı, 500-1000 arası değişiyordu. Bunlar savaşlarda alınan esirlerden, esir pazarlarından veya padişaha hediye edilenler arasından toplanırdı. Haremde çalışan cariyelerin güzel ve sağlam olmasına dikkat edilirdi. Özellikle son dönemlerde çerkez cariye almak Osmanlı Sarayı'nda moda haline gelmişti. Çerkezlerden sonra Abaza ve Gürcü cariyeler gelirdi. Cüceler, maskaralar ve zenciler ayrı hizmetler için alınırdı. Genel olarak Osmanlı toplumundaki cariyeler şöyle ayrılabilir:

1.Haremin genel hizmetinde çalışanlar,

2.5-7 yaş arasında satılmak veya önemli bir kişiye hediye edilmek üzere satın alınan yüzleri ve vücutları güzel olanlar,

3.Odalıklar. Bunlar cariyelerin en güzelleri ve pahalılarıydı.15-20 yaş arasındayken satılır veya hediye edilirlerdi.

Cariyelerin, şehzadelerin özel hizmetlerinde bulunduklarına şüphe yoktur. Ancak 1.Ahmet'ten sonra cariyelerin, şehzadelerden çocuk dünyaya getirmeleri yasaklanmış; çocuk yapmaları türlü yollarla engellenmişti.[88] Genelde hizmet işlerinde kullanılan ve İslam Hukuku'na göre eşyadan farklı sayılmayan cariyeleri azad etmek sevap sayılırdı.[89]

Osmanlı Devleti'nde köleliği ilk ilga eden Abdülmecit olmuştur.1847'de çıkardığı fermanla Esir Pazarı'nı kapatan Abdülmecit, bu kadim geleneği tam olarak ortadan kaldıramamıştır. Fermana rağmen bazı esirciler bu işi kendi evlerinde, bazıları da Fatih Camii civarı ile Tophane semtinde kaçak olarak sürdürmüşlerdir.

---

[88] *Meydan Larousse*, Sabah Yay, İst.1992, IV/38

[89] *Ana Britannica*, Ana Yayıncılık a.ş.İstanbul (1994), VII/259

Bunun üzerine 1857 yılı başlarında Sultan Abdülmecid, Mısır, Trablusgarb ve Bağdat valilerine gönderdiği emirle zenci ticaretini kesin olarak yasaklamış, bu işi yapanların cezalandırılacağını belirtmiştir.[90]1876 Kanun-i Esasisi'nde yasaklanan köle ticaretinin kaldırılmasıyla ilgili olarak 1891'de ve nihayet Sultan Reşat zamanında bir kanun çıkarılmıştır.[91]Bu yasaklamalara rağmen köle ticareti az da olsa imparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir.

7. Köleliğin Son Dönemleri

Köleliğin 18.yy. sonlarından itibaren kaldırılma aşamasına geldiği görülmektedir. Ancak devletlerin resmi olarak çıkardıkları her türlü yasağa rağmen köle ticareti maalesef yakın zamanlara kadar devam etmiştir. 'İlk dönemlerdeki canlılığını giderek kaybeden altın ticaretinin yerini 17-18. yylarda fildişi, baharat ve özellikle köle ticareti aldı. Sömürgeciler kıyılarda kurdukları tarım işletmelerinde köleleştirdikleri yerlileri çalıştırdıkları gibi Amerika kıtasındaki geniş çiftliklerden ve Avrupa'nın çeşitli şehirlerinden gelen köle taleplerine de cevap verdiler. Batı ve Güneybatı Afrika kıyılarında özellikle 'köle kıyısı'adıyla da anılmaya başlanan Nijer Nehri ağzı, Luanda ve 'Altın Kıyısı'gibi sahil bölgelerinde köle pazarları kurularak Ulda, Porto Novo ve Bagadri gibi önem kazanan limanlardan Amerika ve Avrupa'ya köle yüklü gemiler gönderilmeye başlandı. Portekizliler'in elinde bulunan Angola kıyılarında da önemli köle pazarları kurulmuştu. Zaire (Kongo) Nehri deltası, Luanda ve Benguela önemli köle pazarlarıydı.

---

[90] *Düstur*, Birinci Tertip, İstanbul (1296) IV/ 368, *Mütemmim*, s.132

[91] *Düstur*, İkinci tertip, I/831-832

Ayrıca Güney ve Doğu Afrika'da Zambezi Nehri deltası, Mozambik kıyılarında Kilve (Kilwa) ve Okyanus'taki adalarda köle pazarları vardı.17-18.yylarda kurulan Hollanda, İngiltere, Fransa, Danimarka ve İsviçre şirketlerinin en önemli faaliyeti köle ticareti olmuş ve 19.yy ın ortalarına kadar devam eden bu ticaret, Afrika'nın demografik ve sosyal yapısını alt-üst ederken sömürgecilerin bu yolla zenginleşmesine de imkân sağlamıştır. Afrika'dan götürülen köle sayısı kesin olarak tesbit edilememekle beraber, bu sayının taşıma ve avlanma sırasında ölenlerle beraber 30 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. [92]

'Kölelik sözleşmesi' (Slavery Convention) 25.09.1926 tarihinde Cenevre'de imzalanmış ve sözleşme (md.12) uyarınca 09.03.1927 tarihinde yürülüğe girmiştir. Bu sözleşme, Birleşmiş Millertler dönemi öncesinde ve 20. yy başlarında atılan, uluslar arası düzeyde köleliğin kaldırılması yönündeki adımların en önemlilerinden biridir. Türkiye bu sözleşmeye taraf olmak üzere, 05.06.1933 tarih ve 2273 sayılı 'Esaretin men'i hakkındaki 25 Eylül 1926 tarihli mukaveleye iltihakımıza dair kanun'u çıkarmıştır. BM Genel Kurulu'nun 23.10.1953 tarih ve 794(VIII) sayılı kararıyla onayladığı 'Kölelik Sözleşmesini Değiştiren Protokol'(Bu protokol, 07.12.1953'te yürürlüğe girmiştir) bulunmaktadır.1926 sözleşmesinin 1953 tarihli protokolle değişik metni, 07.07.1955 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[93]

---

[92] *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yay, Kasım 1990, III/496

[93] Mehmet Semih Gemalmaz, *İnsan Hakları Belgeleri*, Birleşmiş Milletler II. Bölüm, İstanbul 2004, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi , V/320-321. Ayrıca 'Kölelik kurumunun mahiyeti, tarihçesi ve uygulanması hakkında bkz. Mehmet Semih Gemalmaz. Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku'nun Genel Teorisine Giriş, Beta Yay, İstanbul 2003(Genişletilmiş 4. Baskı), s.276-306,356-357

Maddi anlamda, şekilsel olarak, kalkan kölelik maalesef pek çok alanda güçlünün zayıfı ezmesi, insanlığını sömürmesi, onurunu ayaklar altına alması ve onu yaratıcının yeryüzündeki temsilcisi olma hakkından mahrum bırakmaya çalışması şeklinde devam etmektedir.

B) SAMİ GELENEKTE KÖLELİK

Kölelikle ilgili tarihi incelerken islam'dan önceki ilahi dinlerin kölelik konusundaki tavırlarını gözden geçirmemiz gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü vahiy süreci bir bütündür ve Allah (cc) tarih boyunca bütün kutsal metinlerde insanlara kendi dillerinde aynı mesajları göndermiştir. Bu gerçeklik Kur'an ifadeleri üzerinde yapılacak çalışmalarda, vahiy sürecinin kutsal metinlerinin bütün olarak ele alınmasının gerekliliğini göstermektedir. Ancak bu çalışma Tevrat ve İncil'deki ayetlerde geçen köle kelimesinin semantik açıdan değerlendirilmesi veya köle kavramının, gerçek anlamda ard süremli incelenmesi değil; mevcut kitapların Türkçe çevirilerinde 'köle' veya 'cariye ' olarak tercüme edilen kısımların, örnekler verilerek genel değerlendirmesidir.

1. Eski Ahit'te Geçen Kölelikle İlgili Ayetler

Babil Sürgünü'nden sonra milli bir din haline gelen Yahudiliğin [94] kutsal kitabı olan Eski Ahit, kölelik konusunu da tıpkı, pek çok konuda olduğu gibi, seçilmiş, üstün ırk inancına dayalı olarak işler. Örneğin Levililer 25. Babda;

"39-Ve eğer kardeşin senin yanında fakir düşer ve kendisini sana satarsa, onu köle gibi çalıştırmayacaksın.

[94] Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1993, Ocak Yay(2.baskı), s.176

40-Senin yanında ücretli adam gibi ve misafir gibi olacaktır; yubil yılına kadar senin yanında çalışacaktır.

41-O zaman kendisi ve kendisiyle beraber çocukları senin yanından çıkacak ve aşiretine dönecek ve babalarının mülküne dönecektir.

42-Çünkü onlar Mısır diyarından çıkardığım kullarımdır; köle olarak satılmayacaklardır.

43-Ona sertlikle efendilik etmeyeceksin ve Allah'ından korkacaksın[95]**''** denir.

Yani Eski Ahit, belki de o dönemdeki sosyal yaşamın çok doğal kabul edilen bir parçası olduğu için, kişinin fakirlikten dolayı kendini köle olarak satmasını kabul eder. Ancak bu kişi seçilmiş milletten olduğu fakat zor durumda bulunduğu için ona iyi, merhametli davranılmalı ve kardeş olduğu unutulmamalıdır.

Asıl kullanılacak olan, gerçek köleler ise diğer milletlerden olanlardır:

"44-Ve senin kölen olacak köleye ve cariyeye gelince etrafınızda olan milletlerden, onlardan köle ve cariye satın alacaksınız.

45-Ve aranızda oturan gariplerin de çocuklarından, onlardan ve diyarınızda doğmuş olup yanınızda bulunan aşiretlerinden satın alacaksınız ve sizin malınız olacaktır.

46-Ve onları kendinizden sonra miras mülk olarak çocuklarınıza bırakacaksınız, daimi kölelerinizi onlardan alacaksınız; fakat kardeşlerinize, İsrailoğullarına, birbirinize sertlikle efendilik etmeyeceksiniz." [96]

---

[95] *Kitab-ı Mukaddes*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1969, s.126

[96] Levililer, 25/44-45-46

Seçilmiş milletten olan (İbrani) kişi eğer borcuna karşılık köle olmuşsa onun kölelik süresi 6 yıldır:

"2- Eğer İbrani bir köle satın alırsan altı yıl hizmet edecek ve yedincide hür olarak meccanen çıkacaktır.

3- Eğer yalnız geldi ise yalnız çıkacaktır; eğer karısı ile geldi ise o zaman karısı kendisi ile beraber çıkacaktır.

4- Eğer efendisi ona bir kadın verir ve o kadın kendisine oğullar veya kızlar doğurursa, kadın ve çocuklar efendisinin olacak ve kendisi yalnız çıkacaktır.

5- Fakat eğer köle açıkça: Efendimi, karımı ve çocuklarımı seviyorum, hür çıkmayacağım, derse,

6- Efendisi onu Allah'a yaklaştıracak ve onu kapıya veya kapının süvesine yaklaştıracak ve onun kulağını 'biz' ile delecek ve kendisine ebediyyen hizmet edecektir." [97]

Tevrat kişinin, kızını köle olarak satabileceğini söyler. Ancak kız İbrani olduğu için ona yine iyi muamele edilmelidir. **"Ve eğer bir adam kızını cariye olarak satarsa, o, kölelerin çıktığı gibi çıkmayacaktır."** [98]

Tekvin 16. Babda Hz. İbrahim'in Sara'yla evliliği, bu evlilikten çocuk sahibi olamayışı ve karısının Hz. İbrahim'e cariyesi Hacer'i vermesi konusu işlenir. Pasajda anlatıldığına göre Sara, kocasından cariyesiyle birlikte olmasını isterken şöyle der: **'Ve Saray, Abram'a dedi: İşte Rab beni doğurmaktan alıkoydu; rica ederim,**

[97] Çıkış, 21/2-6

[98] Çıkış, 21/ 7

cariyemin yanına gir, belki ondan çocuklarım olur.'[99] Burada en dikkat çeken durum, **'cariyemin yanına gir, belki ondan çocuklarım olur'** ifadesidir. Zira ifade, o dönemde efendinin, cariyenin doğurduğu çocuğu nasıl kendine ait gördüğünün bir göstergesidir. Konunun devamında ise Sara'nın Hacer'e cefa etmesi, buna dayanamayan Hacer'in kaçması ve Rabb'in meleğinin Hacer'le konuşması yer alır: **'Ve Rabbin meleği Şur yolunda olan pınarın, çölde sular pınarının başında onu buldu. Ve dedi: Ey Saray'ın cariyesi Hacer, nereden geldin ve nereye gidiyorsun? Ve dedi: Hanımına dön ve onun eli altında boyun iğ.'**[100]

Kıssanın devamında, Sara'nın Hacer ile Hz. İsmail'in oradan uzaklaştırılmasını istediği bölüm anlatılır. Bu defa Sara Hacer'in kovulmasını ister: **"Ve İbrahim'e dedi: Bu cariyeyi ve oğlunu dışarı at; çünkü bu cariyenin oğlu benim oğlumla, İshak'la beraber mirasçı olmayacaktır. Ve oğlundan dolayı bu şey İbrahim'in gözüne çok kötü göründü. Ve Allah İbrahim'e dedi: Çocuktan dolayı ve cariyenden dolayı gözünde kötü olmasın; Sara'nın söylediği her şeyde onun sözünü dinle; çünkü senin zürriyetin İshak'ta çağrılacaktır. Ve cariyenin oğlunu da bir millet edeceğim, çünkü o senin zürriyetindir."**[101].

Benzer bir durumu Tekvin 29.ve 30. bablarda Yakub peygamberin evlilikleri ve sahip olduğu çocuklardan bahsedilirken de görüyoruz. Söz konusu bölümde dönemin cari uygulaması olan cariyeler ve Yakub peygamberlerin bunlarla ne şartlar altında birlikte olup çocuk sahibi olduğu anlatılırken, eşlerinin birbirleriyle

---

[99] Tekvin, 16/ 2

[100] Tekvin, 16/ 7-8-9

[101] Yaratılış, 21/10-11-12-13

yarışırcasına cariyelerini Hz. Yakub'a vermeleri ve doğurdukları çocuklara göre üstünlük taslamaları işlenir.[102]

Tevratı incelediğimizde kölelik konusunda o dönemin uygulamalarını içeren bazı pasajlar görürüz. Örneğin Hz. Nuh'un üç oğlundan biri olan Ham, işlediği bir günah yüzünden, babası tarafından, kardeşleri Sam ve Yafes'e kul olmakla cezalandırılır: **"Kenan lanetli olsun. Kardeşlerine kullar kulu olacaktır. Ve dedi: Sam'ın Allah'ı Rab mübarek olsun ve Kenan ona kul olsun, Allah Yafes'e genişlik versin ve Sam'ın çadırlarında otursun ve Kenan ona kul olsun" [103]**

O dönemde alacaklılar, borçlarını ödemeden ölen kimsenin başka malı yoksa çocuklarını köle olarak alabilirlerdi:

'**Ve peygamber oğullarının karılarından bir kadın Elişa'ya feryat edip dedi: Kocam kulun öldü ve bilirsin ki o kulun rabden korkardı ve alacaklı iki çocuğumu kendisine köle olsunlar diye onları almaya geldi." [104]** Bu feryadın ardından Elişa, kadını yönlendirerek, zeytinyağı satmasını ve kazandığı parayla kocasının borcunu ödeyerek çocuklarının hürriyetini satın almasını sağlıyor.[105]

Tekvin 12. Babda da Hz. İbrahim'e Mısır'da, karısının hatırına, iyi davranılmasından bahsederken,

'Ve onun yüzünden Abram'a iyi davrandı; onun koyunları, sığırları ve eşekleri ve köleleri ve cariyeleri ve dişi eşekleri ve develeri oldu'[106] denir.

---

[102] Tekvin, 29/ 24-35, 30/1-20

[103] Tekvin, 9/25-26-27

[104] II. Krallar, 4/ 1

[105] II. Krallar, 4/ 2..7

[106] Tekvin, 12 /16

Hz. Yusuf'tan bahseden pasajları incelediğimizde o dönemde hırsızlık yapan bir kişinin yakalandığında malını çaldığı kişinin kölesi haline geldiğini anlıyoruz:

'Çalınan şey, kullarından kimin yanında bulunursa o ölsün ve biz de efendine köle olalım. Ve dedi: Peki şimdi sözünüze göre olsun; kimin yanında bulunursa o bana köle olsun ve siz suçsuz olursunuz.' [107] Aynı olay Kur'an'da da Yusuf Suresi 75.ayette şöyle ifade edilir**:**

"O'nun cezası, kayıp eşya yükünde bulunan kimseye verilir. İşte ona el koymak, onun cezasıdır. Biz zalimleri böyle cezalandırırız, dedi."

Yine Çıkış 22. babda hırsızlık yapana verilecek cezalar sıralanırken, hırsızın, çaldığını ödeyecek durumu yoksa çaldığına karşılık satılması emredilir:

'3- …eğer kendisinin bir şeyi yoksa o zaman hırsızlığı için satılacaktır.'

Öte yandan kendisine kötü muamele edilen, örneğin efendisi tarafından gözü kör edilen veya dişi kırılan köle hürriyete hak kazanır:

"26- Ve eğer bir adam kölesinin gözüne yahut cariyesinin gözüne vurur ve onu sakat ederse gözü yerine onu hür olarak salıverecektir.

27- Ve eğer kölesinin yahut cariyesinin dişini düşürürse dişi yerine onu hür olarak salıverecektir" [108]

Aynı yerde sahibi tarafından dövülerek öldürülen kölelerden de bahsedildiğini görürüz:

20- Eğer bir adam kölesine yahut cariyesine değnekle vurur ve onun eli altında ölürse, mutlaka cezalandırılacaktır.

---

[107] Tekvin, 44/ 9-10

[108] Çıkış, 21/26-27

21- Ancak bir yahut iki gün yaşarsa cezalandırılmayacaktır; çünkü o kendi malıdır.'[109]

Eğer bir öküz bir köleyi veya cariyeyi süserse öküze taşlanma cezası, sahibine de para cezası vardır:

32- Eğer öküz bir köleyi yahut cariyeyi süserse, onların efendisine otuz şekel gümüş verilecek ve öküz taşlanacaktır.'[110]

Yine Tevrat'ın bazı yerlerinde, İsrailoğullarının Firavun tarafından köle gibi kullanılmasından bahsedilir:

"İlerde oğlun sana sorduğunda, oğluna diyeceksin ki biz Mısır'da Firavun'un köleleri idik ve Rab bizi Mısırdan kudretli elle çıkardı." [111]

'Ve vaki oldu ki o çok günler geçerken, Mısır kralı öldü. Ve israiloğulları kölelik sebebiyle inlediler ve kölelik sebebinden onların figanı Allah'a çıktı.'[112]

Tevratta 'sebt günü' yasaklarından bahsedilirken, bu kuralların köleler ve hatta hayvanlar için de geçerli olduğu ifade edilir:

'Sebt gününü takdis etmek için, Allah'ın Rab sana emrettiği gibi onu tut. Altı gün işleyeceksin ve bütün işini yapacaksın; fakat yedinci gün, Allah'ın Rabbe sebttir. Sen ve oğlun ve kızın ve kölen ve cariyen ve öküzün ve eşeğin ve hiçbir hayvanın ve kapılarında olan garibin hiçbir iş yapmayacaksın. Ta ki kölen ve cariyen senin gibi istirahat etsinler. Ve Mısır diyarında köle olduğunu

---

[109] Çıkış, 21/20-21

[110] Çıkış, 21/ 32

[111] Tesniye, 6/21

[112] Çıkış, 2/23

ve Allah'ın Rabbin seni oradan kudretli elle ve uzanmış kolla çıkardığını hatırlayacaksın…'[113]

Tevratı taradığımızda kölelik konusunun, dönemin cari uygulamalarını kabul eden ve onaylayan bir üslupla ele alındığını görürüz. Tevratta köle azadından bahseden herhangi bir hüküm yoktur. Yalnızca bir yerde, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, ağır borca girmiş bir yahudinin borçlarını ödemek maksadıyla kendi kendisini satmasından ve onun altı yıl çalıştıktan sonra yedinci yıl serbest olacağından bahsedilir. Ancak İbrani olmayan köle için böyle bir şey söz konusu değildir. Köle edinme ve kullanımı konusunda, ibrani köleler dışında, her hangi bir kısıtlama getirmeyen Tevrat, köle sahibine, kölesini cezalandırırken merhametli davranmayı öğütlemekte ve kölenin dişi kırıldığında veya gözü çıktığında sahibine hürriyet vermesi emredilmektedir.

2. Yeni Ahit'te Geçen Kölelikle İlgili Ayetler

Yeni Ahit'i incelediğimizde **'köle'** kelimesinin, çok belirgin bir yer kaplamamakla beraber, zaman zaman kullanıldığını görüyoruz. Özellikle imanî konularda örnek vererek anlatımlar yapılırken yer veriliyor bu tür örneklere. Tanrıya ve özellikle Mesih'e karşı imanın niteliği anlatılırken, insanların, o dönemde çok iyi bildikleri efendi-köle ilişkisi modeli sunuluyor. Efendi- köle modelindeki tam teslimiyet; kayıtsız şartsız, beklentisiz ve karşılıksız hizmet modeli, Mesih'e karşı hissedilmesi gereken imanın özellikleri olarak çıkıyor karşımıza. Tesbitlerimize göre eski çevirilerde **'kul-köle'** kelimesinin geçtiği bazı pasajlar yeni çevirilere, belki

[113] Tesniye, 5/12-15

güncelleştirilerek, belki de bir anlam kaybına uğrayarak[114] **'uşak, kâhya'** olarak aktarılmış.[115]

Çeşitli insan ilişkilerinin anlatıldığı Efesoslular'a Mektup 6. Babda ebeveyn-evlat ilişkisinden sonra köle-efendi ilişkisinden bahsedilir ve köleye efendisine itaatte ne denli samimi olması gerektiği anlatılır:

' 5- Ey kullar, göze görünür hizmetle insanları hoşnut eder gibi değil;

6- fakat Mesih'in hizmetçileri gibi Allah'ın iradesini candan yaparak

7- ve insanlara değil Rabbe oluyor gibi iyi niyetle hizmet ederek

8- ve gerek kul gerek hür herkesin her ne iyilik yaparsa Rab tarafından onu alacağını bilerek, bedene göre olan efendilerinize Mesih'e hizmet eder gibi yüreğinizin sadeliğinde korku ve titreme ile hizmet edin.'[116]

Yukarıdaki pasajda, kölelere, sahiplerine göstermelik değil mesihe hizmet eder gibi candan, yürekten hizmet etmeleri önerildikten sonra ise efendiye, Kur'an'la da tamamen örtüşen, şu çağrı yapılır:

'Bilirsiniz ki ister köle ister özgür olsun, herkes yaptığı yararlı işe yaraşan karşılığı Rab'den alacaktır. Ey efendiler, onlara eşit tutumla davranın, gözdağı vermeyi bırakın. Hem onların hem de sizin Efendiniz'in göklerde olduğunu ve O'nun katında adam kayırıcılığı bulunmadığını bilirsiniz.'[117]

---

[114] Bkz. Nermin Akça, *Vahiy Sürecinde ABD Kökünün Semantik İncelenmesi*, basılmamış doktora tezi, Ankara 2004

[115] Bkz.*Kitab-ı Mukaddes*: Kitab-ı Mukaddes Şirketi 1969 karşılaştırınız Kitab-ı Mukaddes Şirketi İncil 1999

[116] Efesoslular'a, 6/ 5..8

[117] Efesoslular'a, 6/ 9

Koloseliler'e Mektup'ta da kadınlara Rab bağımlılığına yaraşır biçimde kocalarına bağlı olmaları, çocuklara da aynı hassasiyetle ana-babalarının buyruklarına uymaları söylendikten sonra, kölelere de şu emirler verilir: **'Uşaklar, her konuda dünyasal efendilerinizin buyruğuna uyun. Bunu insanların gözüne hoş görünmek için yapmayın; tersine gönül hoşluğuyla ve Rabbe saygı besleyerek yapın.'**[118] Konunun devamında ise yine efendiye seslenilir: **'Siz efendiler, uşaklarınıza adalet ve eşitlikle davranın. Unutmayın ki göklerde sizin de efendiniz vardır.'**[119]

Timetos'a I. Mektup'ta yine uşaklara, efendilerine hizmette göstermeleri gereken hassasiyetler hatırlatılır. **'Boyunduruk altındaki uşaklar efendilerini tam saygıya yaraşır saysınlar. Öyle ki tanrının adı ve Mesih öğretisi kötülenmesin. Efendisi inanlıysa, uşak onu önemsemezlik etmesin. Çünkü kardeştirler. Tersine daha iyi hizmet sunsun. Çünkü olumlu hizmetten yararlananlar inanlıdır ve sevilen kişilerdir. Bunları öğret ve öğütle.'**[120]

Aynı ifadeleri Titos'a Mektup'ta da görüyoruz**: 'Uşaklara her konuda efendilerine bağımlı olmalarını bildir. Beğenilir hizmet sunsunlar, karşı çıkmasınlar, hiçbir şey aşırmasınlar. Her bakımdan lekesiz bağımlılık göstersinler. Böylece kurtarıcımız Tanrının öğretisini her alanda çekici kılsınlar.'**[121]

Benzer bir durumu Luka 17. Babda da görüyoruz. Hz. İsa yanındakilere imanlarının nasıl olmaları gerektiğini anlatırken, köle-efendi ilişkisini örnek veriyor:

---

[118] Koloseliler'e Mektup, 3/ 22-25

[119] Koloseliler'e Mektup, 4/ 1

[120] Timetos'a Mektup I, 6/ 1-2

[121] Titos'a Mektup I, 2/ 9-10

'Sizlerden birinin çift süren ya da sürüleri güden bir uşağı olduğunu var sayalım. Tarladan eve döndüğünde ona ' hemen gel sofraya otur' mu dersiniz, yoksa 'yiyeceğimi hazırla, önlüğünü bağla, yiyip içinceye dek bana hizmet et, ondan sonra da kendin ye iç' mi dersiniz? Uşak kendisine buyurulanı yaptığı için efendi ona teşekkür borçlu mudur? Sizin durumunuz da tıpkı bunun gibidir. Buyrulan her şeyi yaptığınızda 'Biz yararsız uşaklarız' deyin. 'Sadece yapmamız gerekeni yaptık.'[122]

Luka 18. Babda Hz. İsa'nın yanındakilere anlattığı simgesel öykü yer alır. Öyküde zengin bir adamın uzaklara giderken uşaklarına farklı miktarlarda altın bırakması ve döndüğünde hesap sorarak onlara, kazandırdıkları paraya göre karşılık vermesi işlenir.[123]Aynı konu, biraz farklı bir anlatımla, Matta 25.bab, 14-30. Ayetler arasında da işlenmektedir.

Matta 8. Bab 5-13. Ayetler arasında, Galile denizi kıyısında bir kasaba olan Kafernahum'da bir yüzbaşının, kendisine inme inen ve çok acılar çeken kölesini iyileştirmesi için Hz. İsaya yalvarması ve Hz. İsa'nın da onun bu dileğini gerçekleştirmesi anlatılır. Pasajda yüzbaşı, kölesinin ve emri altındakilerin ona kayıtsız teslimiyetinden bahsettiğinde Hz. İsa bu teslimiyet karşısında çok şaşırıyor ve şaşkınlığını şöyle dile getiriyor: **'Doğrusu size derim ki İsrail'de bile böylesi imanı olan kimseye rastlamadım.'**[124]Aynı olay bazı küçük anlatım farklılıklarıyla beraber, Luka İncili'nde de yer alır.[125]

---

[122] Luka, 17/ 7…10

[123] Luka,18/ 11…28

[124] Matta, 8/ 5…13

[125] Bkz.Luka, 7/ 1..10

Galatyalılar'a mektup 4.babda **'ruhsal yasada İbrahim'in iki oğlu olduğu yazılıdır; biri köle kızdan, öbürü özgür kadından. Köle kızdan olan doğal yoldan doğdu, özgür kadından olansa tanrısal vaad uyarınca doğdu.'** dendikten sonra bunların dolaylı anlatımlar olduğu; iki kadının iki anlaşmayı simgelediği ve üstünlüğün, tanrısal vaad uyarınca doğan İshak'ta olduğu; kendilerinin de özgür kadının çocukları olduğu ifade edilir. Köle kızdan doğan ise hakir görülür: **'Köle kızla oğlunu dışarı at. Çünkü köle kızın oğlu özgür kadının oğluyla beraber miras almayacaktır.'**[126]

Haberci Pavlos, Roma'dan Kolose'de yaşayan Filimon'a 60-64 yılları arasında gönderdiği özel mektupta, efendisinden kaçan Onisimos'un bağışlanmasını içtenlikle dilemektedir.[127]Kendisinden Onisimos için özel bir bağışlanma dilemekte ve onun imanını da bu dileğine gerekçe göstermektedir**: 'Belki de bir süre senden ayrılmasının nedeni kendisini sonsuza dek geri alabilmen içindi. Bundan böyle o bir köle değil, köleden ötedir. Özellikle benim için sevgili bir kardeştir. Hele senin için hem bir insan kardeş, hem de Rabbin bağlısı olarak önem taşımaktadır. Bu nedenle beni kendine nasıl ruhsal paydaş sayıyorsan, kendisini beni kabul eder gibi kabul et.'**[128]

İncelediğimiz İncil çevirisinde bu bölümün önsözünde yer alan şu ifade oldukça dikkat çekicidir: **'Mesih bağlılığında efendiyle kölenin kesin eşitliğini belgeleyen bu mektup, düşkünü; umutsuzu, günahlıyı yüreklendirir.'**[129]

---

[126] Galatyalılar'a Mektup, 4/ 21-31

[127] Bkz.Koloseliler'e, 4/ 7-9

[128] Filimon'a I. Mektup , 1/ 15-17

[129] Bkz.Filimon'a Mektup önsöz

İncillerde oldukça belirgin bir şekilde efendiye kayıtsız teslimiyetin önemi vurgulanır. Bu konuda bir diğer örnek, konunun en fazla söz konusu edildiği Luka İncili'nde yer alır**: 'Kemerleriniz bellerinizde bağlı, şamdanlarınız da yanar dursun. Düğünden dönmesi beklenen efendileri geldiğinde, o kapıyı çalar çalmaz koşup açmak için gözü tetikte duran adamlar gibi olun. Efendileri geldiğinde uyanık bulunan uşaklara ne mutlu. Doğrusu size derim ki o beline önlük bağlayacak, onları masaya oturtacak ve gelip kendilerine hizmet edecek. Gece yarısından sonra ve sabaha karşı bile gelse, bu durumda bulacağı kişiler mutludur. Şunu bilmeniz gerekir: Ev sahibi hırsızın hangi saatte geleceğini bilseydi, evinin soyulmasına olanak bırakmazdı. Sizler de hazır olun. Çünkü insanoğlu hiç beklemediğiniz saatte gelecektir. Petros 'ya rab' dedi. 'Bu simgesel öyküyü bize mi anlatıyorsun, yoksa herkese mi?' Rab şöyle yanıtladı: Güvenilir ve akıllı kâhya kimdir? Ev sahibinin ev halkına vaktinde yiyecek sağlaması için atadığı kâhya. Efendisi geldiğinde, atandığı görevi uygulamakta olan uşağa ne mutlu. Ama o uşak içinden 'efendim gecikiyor' der, kadın erkek demeden hizmetçileri tartaklar, kendini yemeye, içmeye, sarhoşluğa verirse, efendisi hiç beklemediği bir gün ve düşünmediği bir saatte çıkagelecek. Onu parça parça edecek, imansızların gideceği yere atacak. Efendisinin ne istediğini bilip de onun isteği uyarınca hazırlık yapmayan, ya da davranamayan uşak, çok dayak yiyecek.'**[130] Aynı ifadeler Matta 18. Bab, 45-51. Ayetler arasında da anlatılmaktadır.

Habercilerin İşleri, 7.babda Hz İbrahim'in Kildaniler'in ülkesinden ayrılarak Harran'a gittiği, sonra oradan da ayrıldığı söylendikten sonra şöyle denir: **'Tanrı ona**

[130] Luka , 12/ 35-47

soyunun yabancı bir ülkede uyruksuz bir topluluk olarak yaşayacağını, dörtyüzyıl süreyle köle edileceğini ve baskı göreceğini bildirdi. Tanrı şöyle dedi: Onların kölelik ettiği ulusu ben yargılayacağım.'

Luka 14.babda adamın birinin büyük bir ziyafet verdiği anlatılmaktadır. Adam yemeğe pek çok kimseyi davet eder. Yemek vakti gelince davetlilere: -yemek hazır, diye kölesiyle haber gönderir. Davetlilerin her biri bir bahane bularak gelmek istemezler. Birisi: "bir tarla satın aldım, çıkıp onu görmem lazım, özür dilerim''der.

Diğeri: "bir çift öküz satın aldım, onları denemem lazım, beni mazur gör''der. Bir diğeri ise, "ben evlendim, gelemem'' der. Kölesi gelerek olanları efendisine anlatır. Adam kızar ve kölesine: -Çabuk şehrin sokaklarına çık ve kör, topal, fakir, sakat kimi bulursan hepsini al getir, der. Kölesi dediğini yapar. Efendisine: -daha yer var, der. Efendisi de, –Git her yeri dolaş, bulduklarını zorla getir, ev dolsun, ancak önce çağrılanlardan hiçbiri yemeğimi yemeye gelmeyecektir, der.[131]

Benzer bir durum Matta 22.babda da anlatılır: Hz.İsa yine insanlara hikâyeler anlatarak öğütler vermektedir. Burada da oğlunun düğünü için ziyafet veren bir kralın yaptıklarını örnek verir. Kral insanları oğlunun düğüne davet etmek için kölelerini gönderir. Çağırdıkları insanlar gelmek istemezler. Hatta kralın kölelerini yakalayıp hırpalar ve öldürürler. Bunun üzerine kral, askerlerini gönderip onları öldürtür. Sonra da kölelerine çağırdıkları adamların bu yemeği haketmediğini, başka insanlar çağırmalarını emreder.[132]

Matta 18. Babda, affetmenin tanrısal bir özellik oluşu, Hz. İsa tarafından kölelerle ilgili bir örnekle anlatılır: **'Adam uşaklarıyla hesaplaşmak istedi.**

[131] Luka, 14 / 16-22

[132] Matta, 22 /3-10

Hesaplaşmaya koyulduğunda ona borcu milyonları bulan biri getirildi. Ödeyebilecek güçte olmadığından efendisi, kendisinin; karısının, çocuklarının ve tüm varlığının satışa çıkarılarak borcun ödenmesi için buyruk verdi. Uşak onun ayaklarına kapanarak yalvardı… Uşak dışarı çıkar çıkmaz kendisi gibi uşak olan birini buldu. Adamın kendisine 100 dinar borcu vardı. Yakasına yapışıp boğazını sıktı. 'Bana şu borcunu ödesene' diyordu. Kendisi gibi uşak olan adam yere kapanıp ona yalvardı: ' Ah ne olur bana karşı sabırlı davran, sana ödeyeceğim.' Ama o uyuşmak eğiliminde değildi. Gitti borcunu ödeyinceye dek adamı cezaevine attırdı.'[133]Olanların ardından bu durum efendinin kulağına gidiyor ve efendi **'Ben sana nasıl acıdıysam senin de kendin gibi uşak olana acıman gerekmez miydi?'** diyerek öfkeleniyor ve uşağı cezalandırıyor.

Vereceğimiz son örnek ise 'köle' kelimesinin mecazi olarak da incil'de yer aldığına dair. Yuhanna'da Hz. İsa insanlara, herkesin işlediği günahın tutsağı, kölesi, olduğunu söyleyerek insanları günahlardan sakınmaya davet ediyor: **'Size önemle belirtirim ki günah işleyen herkes günahın uşağıdır.'** [134]

Yeni Ahit'i incelediğimizde köle-efendi ilişkisinin de, hristiyanlığın temel karakteristiği olan, itaat, kabul, hizmette kusur etmeme, isyan etmeme, **'bir yanağına vurulduğunda diğerini de çevirme'** mantığına göre işlendiğini görüyoruz. Zaten efendilere itaat etme, boyun eğme ve tam teslimiyet gösterme, elimizdeki incillerin oldukça belirgin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır:

'Rab saygısı adına insanlar tarafından kurulan her düzene bağımlı olun: Başta bulunan kişi olması nedeniyle devlet yöneticisine, suçluları adalet

---

[133] Matta, 18 /24-34

[134] Yuhanna, 8 / 34

karşısına çıkarmak ve iyilik yapanları övmek için onun tarafından görevlendirilen kişiler olmaları nedeniyle valilere. Tanrının istemi şudur: İyilik yaparak akılsız kişilerin bilgisizliğini susturun. Özgür kişiler gibi yaşayın. Özgürlüğü kötülük örtüsüne dönüştürmeyin. Bunun yerine tanrı uşakları gibi davranın. Herkese değer verin. Kardeşlik birliğini sevin. Tanrıdan korkun. Devlet yöneticisine değer verin.'[135]

'Başkaları için çalışanlar! Bağlı bulunduğunuz kişilere tüm saygıyla bağımlı olun; yalnız eliaçıklara ve iyi yüreklilere değil, suratsızlara da… Çünkü tanrıya bilinçli bağlılığı yüzünden, haksız yere işkence çekerek üzüntüye düşen, tanrı tarafından onaylanır.[136]

Hristiyanlıkta yöneticiye bağlılık, bağımlılık ve mutlak itaat emredildiği; hatta bu bağlılığın Mesih'e bağlılık gibi görülmesi istendiği için olsa gerek, İnciller'de köleliğin sorun olarak görülmesi, kaldırılmaya çalışılması veya en azından rehabilite edilmesi gibi çabalar veya kölenin hayatını anlamlı gören, köle azad etmeyi teşvik eden herhangi bir hüküm göremiyoruz. Gerek Katolik kilisesi gerekse diğer kiliseler köleliği bir vakıa olarak kabul etmişler ve hristiyanların kendi dindaşlarını köle etmelerinde bir sakınca görmemişlerdir. Zaten kölelik uygulamaları hristiyanlar için sorun olarak algılanmamış; köle hristiyanlara görevlerini yapmada son derece samimi olmaları emredilmiş ve bunun onlar için tanrı katında değer kazanmalarının en önemli yolu olduğu vurgulanmıştır. Ancak Hristiyanlığın zaman içinde Avrupa'da, kölelere daha iyi davranılması konusunda köle sahipleri üzerinde olumlu etkiler yaptığı da kabul edilmelidir. Mamafih bu konuda kilisenin sistemli ve

---

[135] Petros'un I. Mektubu, 2/ 13…17

[136] Petros'un I. Mektubu , 2/ 18-19 vd

tam bir tavrı olmadığı ve konu daha çok insanların inisiyatifine bırakıldığı için örneğin bu olumlu hava Amerikan uygulamalarında görülmemiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA KÖLELİKLE İLGİLİ KULLANILAN KELİMELER VE BUNLARIN SEMANTİK İNCELEMESİ

Bu bölümde tezimizin bel kemiğini oluşturan Kur'an ayetleri üzerinde durulacaktır. Kur'an-ı Kerim'i incelediğimizde çevirilere **'kul', 'köle', 'cariye', 'halayık'** olarak yansıyan kelimeleri şöyle tesbit ettik:

1- 'Abd

2- Eme

3- Raqabe

4- Meleket eymân

5- Feteyat

1. 'Abd[137]

'A-b-d ع ب د kökü Arapçada farklı bablarda kullanılan bir fiildir.

Birinci babta kullanıldığında mazi şekli ع ب د ('abede), muzari şekli يعبُد (y'abudu) mastarı ise عبادة -مَعْبَدا - مَعْبَدة (ib'adeten – m'abeden ve m'abedeten) şeklinde gelir. "Boyun eğme ve itaat gösterme" anlamındadır.[138]

---

[137] 'Abd kökünün semantik anlamı araştırılırken, değerli araştırmacı Dr. Nermin Akça'nın *Vahiy Sürecinde ABD Kökünün Semantik İncelenmesi*, adlı eserinden faydalanılmıştır. Bkz., Nermin Akça, Vahiy Sürecinde ABD Kökünün Semantik İncelenmesi, basılmamış Doktora tezi, Ankara 2004.

[138] Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Mukarri Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Munîr*, Matbaatu Mustafa el-Babî, Mısır 1931, I/36

Beşinci babda kullanıldığında ise mazisi عَبُدَ (‘abude), muzarisi de يعبُد (y’abudu) şeklinde gelir. Mastarı, عُبودِيَة - عُبودَة (‘ubûdeten ve’ubûdiyyeten) şeklinde gelir. Bu şekilde kullanıldığında ise “Atalarıyla birlikte köle olarak alınma” anlamındadır.[139]

‘A-b-d , اِفْتِعَالْ (İfti’âl) تفاعل (tefâ’ul), الْاِسْتِفْعَ (istif’âl), تَفَعُلاً (tefe’ul) تَفْعيلْ (tef’îl) ve إِفْعَالْ (if’âl) bablarında da kullanılmaktadır. Bu bablar kökün türev anlamını aldığı mezid fiil bablarıdır ve bunların tümünde “köle edinmek ve köleleştirmek” anlamlarını taşımaktadır. [140]

Bu anlamın dışında افعال (if’âl) kalıbında kullanıldığında “dövmek için etrafında toplanmak[141]; devenin kaçıp gitmesi [142]*ve* ب harfi ceriyle beraber “devesinin gitmesi[143]“ anlamlarına da gelmektedir.

---

[139] Ebu’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Daru’l Beyrut, Beyrut 1955-1956, III/272; Feyyûmî, *age*, I/ 36

[140] İbn Manzûr, *age.*, III/272; Muhammed b. Ahmed ez-Zencânî, *Tezhibu’s-Sıhah*, Daru’l-Meârif, Mısır 1952, I/256, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî; *Tezhîbu’l-Luğa*, Muessesetu’l-Mısrıyyeti’l-Amme, Kahire 1964-1967, XV289; Ebu’l-Feyz Muhammed Murtaza ez-Zebîdî; *Tacu’l-Arus min cevahiri’l-Kamûs*, Daru’l-Fikr, Beyrut 1994, V/21; İsmail b. Hammad el-Sinan el-Cevherî, *Tâcu’l-Luğa ve Sıhâhi’l-Arabiyye*, Dâru’l-Kitabi’l-Arabî, Mısır Trs, I/500; el-Ezherî, *age.*, XV/289; ez-Zebîdî, *age*,V/89; Mecduddin Muhammed b. Yakup Firuzâbâdî, *Kamusu’l-Muhît*, Matbaatüs-Saade, Mısır 1913, II/311; Zekeriyya, *age*., III/205; Cârullah Ebi’l-Kasım Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsu’l-Belâğa*, Matbaatu’d-Dari’l-Kutubi’l-Mısır, Kahire 1923, II/95.

[141] Fîruzâbâdî, *age*., II/311; İbn Manzûr, *age*., III/276, ez-Zebîdî, *age*, V/89

[142] ez-Zebîdî, *age*, V/89; Fîruzâbâdî, *age*., II/311

[143] el-Ezherî, *age.*, XV/233

تفعئل (tefîl) kalıbında ise, "kaçarak gitme; kişinin kendisi ve atalarının köle olması [144]ve boyun eğdirme"[145] anlamlarını taşımaktadır.

تَفَعُلاً (tefe'ul) kalıbında kullanıldığında da "ibadet etmek; itaate davet etmek[146]; hür iken köle yapmak; yorulup hareketsiz kalıncaya kadar ve ehlileşinceye kadar deveyi bağlama"[147] anlamlarına geldiği görülmektedir.

'a-b-d kökü ve bundan türeyen kelimeler çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Sözlüklerde 'a-b-d' kökünün türevi olan 'abd' kelimesine, genel anlamda, köle anlamı verilmiştir. Kelimenin kullanımları şöyledir:

العبد: Hürün karşıtı köle

''رجل عَبْد'' : "köle adam" sözünde olduğu gibi [148] hürün karşıtı olarak kullanılır.

هذا عبد بين العبودة: "Bu köleliği açık bir köledir" [149]

التعبدة: Kölelikte kök salmış. Bunun ismi ا لعَبُودة ve العَبُودية 'dır. Ebu Ubeyd'e göre bunun fiili yoktur.

المعابد : Köleler [150]

Öte yandan eski dönem Arapça sözlüklerde عبد kelimesine 'kul' 'insan' anlamları da verilmiştir:

---

[144] ez-Zebîdî, *age*., V/ 91; İbn Manzûr, *age*., III/272

[145] ez-Zebîdî, *age*., V/ 91; İbn Manzûr, *age*., III/272

[146] Feyyûmî, *age*., I/36

[147] ez-Zebîdî, *age*, V/89

[148] İbn Manzûr, *age*., III/270; ez-Zebîdî, *age*., IV/ 82; el-Cevherî, *age*., I/499, Zekeriyya, *age*.,III/205

[149] Zekeriyya, *age*., III/205

[150] İbn Manzûr, *age*., III/271

العَبد: Hür olsun ya da köle olsun "insan" anlamındadır. Bu ifade ile "Onun, yaratının bir kulu olduğu" öne sürülmektedir.[151] İbn-i Hazm: العَبْد kelimesinin hem dişi hem de erkek için kullanıldığını söylemiştir" [152]

العَبْد : Hürün karşıtı köle. [153]

Râğıb el-İsfehâni العَبْد kelimesinin iki bakımdan kul anlamına geldiğini söylemektedir:

Yaratılma bakımından kul. Bu kullar yalnızca Allah'a aittir. Meryem Suresinin 19/93 ayetinde kastedilen budur:

ان كل من في السموات والارضالا اتي الرحمن عبدا

İbadet ve hizmet etme bakımından kul. Bu hususta insanlar iki çeşittir:

Allah'a ihlâs ile ibadet eden kul:

اذكر عبدنا ايوب انه انزل الفرقان علي عبده كان عبدا شكورا

ayetlerinde geçen "'abd" Allah'a samimiyetle bağlı olan insan anlamındadır.

Kelime dünyaya ve onun geçici şeylerine hizmet eden, anlamlarına da gelir.

O kişi dünya nimetlerinin hizmetine ve onların gözetilmesine kendisini vermiştir. Hz. Peygamber:

تعس عبد الدرهم و تعس عبد الدنيا

"Dirheme kul olan helak olmuştur; dinara kul olan helak olmuştur" sözüyle bunu kastetmiştir.[154] Bu hadiste kişinin bütün benliğini paraya pula

---

[151] İbn Manzûr, *age*., III/270; Feyyûmî, *age*, I/ 31; Zebidî, *age.*, V/82; Ferahidi, *age*., s. 593

[152]Zebidî, *age*., V/82

[153] İbn Manzûr, *age*., III/270; Zebidî, *age*., V/82

[154] el-İsfehani, *age.,* s. 319

adadığına ve adeta paranın kölesi haline geldiğine işaret edilmektedir. Burada köle kelimesinin mecazi anlamda kullanıldığı görülmektedir.

Yeni dönem Arapça sözlükleri incelediğimizde عبد kelimesine, pek çok anlamın yanı sıra, yine 'kul' ve 'köle' anlamlarının verildiğini görüyoruz:

العبد

1. Hür ya da köle olsun insan. [155]

2. Köle, hürün zıddı, annesi ve babası köle olan, köleliği açık olan.[156]

3. Evcil hayvanların otlandığı, güzel kokulu bir bitki.

4. Kısa geniş kılıç, anlamlarında da kullanılmaktadır

اِسْتَعْبَدَ : Köle/esir almak. [157]

عبودية العبدية تعبيرة: Hürlüğün zıddı.[158] Kölelik[159] ve köleleşme[160] anlamlarındadır.

Son dönem Arapça sözlüklerin de ilk dönem sözlüklerini referans alarak aşağı yukarı aynı kullanımları tekrar ettikleri ve ağırlıklı olarak kökün türevi olan "köle ve kölelik" anlamını öne çıkardıkları görülmektedir.

Arapça-Türkçe sözlüklerde عبد kelimesini aradığımızda ise karşımıza şu anlamlar çıkıyor:

---

[155] Ma'luf, *age.,* s. 502; *Mu'cem-ul Vasit,* s. 579

[156] Muhammed Muhyiddin. *age.,* s. 323

[157] Feyyûmî, *age*., s. 37; Ma'luf, *age.,* s. 502; *Mu'cem-ul Vasit,* s. 579

[158] *Mu'cem-ul Vasit*, s. 580

[159] Cubran, *age*., s. 999; *Mu'cem-ul Vasit*, s. 579

[160] Ma'luf, *age.,* s. 503

عبد ج عبيد عباد: Köle, kul [161] esir, hizmetkâr, kullar [162]hür veya köle kişi, köle, zenci, insan.[163] Kelimenin çoğulunun; insan Allah'a izafe edildiğinde "ibad" şeklinde Allah'ın kulları" anlamında, insan, başka bir insana izafe edildiğinde ise "abîd" şeklinde "falancanın köleleri" anlamında kullanıldığı söylenmiştir.[164]

Arapça-Türkçe sözlükler kökün isim hali olan 'abd' kelimesine hizmetkar, köle ve insan anlamlarını verirken "abîd" şeklindeki ismi failine ibadet eden anlamını vermişlerdir.

Türkçe sözlükler de 'abd' kelimesine benzer anlamlar veriyor. Kamus-ı Türkî, abd kelimesine şu anlamları vermiştir:

1: Kul, köle, bende.

2: Mahluk, Allah'ın yarattığı, insan..

'A-b-d' kökünün isim hali olan abd kelimesi Türkçe de kul ve köle kelimeleri ile karşılanmıştır. Sözlüklerde bu kelimelerin anlamları şöyledir:

Abd: kul, köle, hürün zıddı.[165]

Köle (isim): 1.Savaşta tutsak alınan, yabancı ülkelerden zorla kaçırılıp özgürlükten mahrum bırakılan veya başkasından satın alınan erkek veya kul, esir.

2. Birinin emri altında bulunan, özgür olmayan kimse.

---

[161] Topaloğlu. *age*., s. 256; Mutçalı, *age.,* s. 545; Ahterî Mustafa, *age*., s. 292; Atay, *age*., III/262; Yolcu, *age*., s. 502

[162] Mutçalı, *age*., s. 545; Ahterî Mustafa, *age*., s. 292

[163] Sarı, *age*., s. 482

[164] Atay, *age*., III/262

[165] Ahteri Mustafa, *age*., s. 647; Mehmet Salâhi, *Kamus'u Osmanî,* Mahmut Bey Matbaası, İstanbul1313, s. 132; *Müntehabat'i Lugatı Osmaniye*, Matbaaî Ceride Havadis, (Neşreden kişi adı yok), İstanbul 1268, I/26

3. (Mecazi anlamda) Herhangi bir şeye aşırı derecede bağlı olan kimse. [166]

4. [mec] Bir gücün tahakkümü altında bulunan kişi veya topluluk.[167]

Kul kelimesini de bazı sözlükler ayrıca ele almış ve "köle" anlamının yanında "insan" anlamını da vermişlerdir. Bu tanımlamalar da şöyledir:

Kul: 1. Allah'ın yarattığı mahluk, Allah'a nazaran insan; insan, abd.

2.Hür olmayan, köle, esir.

3.Bende, birinin bağımlısı.

4.Sultana bağlı asker ve hizmetli.[168]

'Abd' kelimesi Türkçe sözlüklerde kul olarak yer aldığı halde Osmanlıca-Türkçe sözlükte abd olarak yer almış ve "Köle, kul"[169], mahluk, insan, hizmetçi. (Hürün zıddı)[170] anlamları verilmiştir.

Kölelik ise şöyle tanımlanmaktadır:

Köle olmak ve kulluk: Her ikisinin de lügat manası "İtaat etmek, tevazu göstermek, daha açık bir ifade ile kişinin bir kimseye ona isyan etmeden, ondan yüz çevirmeksizin, mukavemet göstermeden itaati ve boyun eğmesidir: o kadar ki kendisine boyun eğilen kişi onu dilediği şekilde hizmetçi kılar.[171]

A-B-D kökü Kur'an'da 'kulluk etmek', 'ibadet etmek' 'yapmak, yaratmak, meydana getirmek, çalışmak' vs anlamlarda, daha önce de ifade ettiğimiz gibi bir doktora tezi olacak boyutta, pek çok defa kullanılmıştır. Biz kökün bu kullanımlarına

---

[166] *Türkçe Sözlük*. TDK. II/1378; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 672

[167] Doğan, *age*., s. 672

[168] Doğan, *age*., s. 684; *Türkçe Sözlük*, TDK. II/2398

[169] Devellioğlu, *age*., s. 3

[170] Yeğin, *age*., s. 2

[171] Mevdudi, *Kur'an'da Dört Terim*, s. 79

girmeyeceğiz. Bu kökten isim halini almış olan ve çevirilere ‘abd’ ‘köle’ olarak geçen kelimenin geçtiği ayetleri baz alacağız.

Zira tüm bu sözlük bilgilerini genel olarak değerlendirdiğimizde **‘abd** kelimesinin zaman zaman ‘hür olsun olmasın kul’, ama kavram olarak kullanıldığında ‘köle’ anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

Kur’an-ı Kerim’i taradığımızda, tercümelere ‘köle’ olarak yansıyan ‘abd kelimesinin geçtiği toplam 6 ayeti şöyle tesbit ettik[172]:

23Müminun/47

26Şuara/22

16Nahl/75

2Bakara/178,

24Nur/32

2Bakara/221

2. Eme

Kelimenin aslı اموة (emevetün) dür. Bir küçümseme, tasğir anlamı yüklemek için امة biçiminde kullanılır.[173]

اما ,الامة Kelimesi eski ve yeni sözlüklerde , yukarıda zikrettiğimiz عبد kelimesinin kadın karşılığı olarak ‘kadın köle’ anlamlarında kullanılmaktadır:

الامة :Hür olmayan, memluke, kırnak, cariye, hizmetçi kız.[174]

---

[172] Theodor Nöldeke ve Bazergan’ın tesbit ettiği, nüzul sırasına göre, bkz. Özsoy.-Güler, *age,* s.830,832

[173] *Misbahu’l-Münir*, Ahmed b. Muhammed bAli Feyyumi, Lübnan1987, s.10

[174] İbn Manzur*, age*, I/.92; Feyyumi, *age*, s.10; Atay, *age*, s.70

Kelimenin çoğulu اموات (emevat),اماء (ima), ام (âm), اموان (imvan) ve اموان (umvan) şekillerinde gelir.[175]

الامة: المراةالمملوكة خلاف الحرة Hürriyetin zıddı[176], kadın memluke.[177]

Anlamı pekiştirmek için şu örnek verilir:

و تقول يا امة الله كما تقول يا عبد الله [178]

Kur'an-ı Kerim'in her hangi bir yerinde 'cariye' kelimesi kullanılmamıştır. Öte yandan Arapça-Türkçe sözlükleri incelediğimizde الامة kelimesinin Türkçe'ye 'cariye' olarak çevrildiğini görüyoruz.

الامة :Cariye, kadın hizmetçi.[179]

Cariye kelimesi ise şöyle tanımlanır: Yabancı ülkelerden kaçırılıp özgürlükten yoksun edilen, alınıp satılabilen, her konuda efendisinin isteklerine bağlı bulunan genç kadın, halayık.[180]

Para ile satın alınan halayık, hizmetçi kız; kız, harpte esir düşmüş veya odalık olarak alınmış kız.[181]

Halayık, akçe ile satılıp alınan hizmetçi kız(çoğulu cevarî).Harpte esarete giriftar olmuş veya sahibi olan tarafından satılarak muamele-i zevciyye için alınmış

---

[175] İbn Manzur,*age, I/* 92, Feyyumi, *age*, s.10; Atay,*age*., s.70

[176] *Muhtaru's-Sıhah*, Muhammed b.Ebu Bekir er-Razi, Çağrı Yay. İst.1987,s.27

[177] *Mucemu'l-Vasit, I*/28, Daru'l-Maarif, Mısır,1972

[178] *Mucemu'l-Vasit*, I/28

[179] *Büyük Arapça-Türkçe Lügat,* Arif Erken, Yasin Yayınevi, İst.2004

[180] *Türkçe Sözlük*, TDK Yay,Ank.1998,s.397.*Türkçe Sözlük*, Dil Derneği Yay. Ank.2005,s.335

[181] *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, F.Develliođlu. Aydın Yay.Ank.1993.s.126

kız.[182]Yabancı ülkelerden kaçırılan ya da savaşta esir alınan, mal gibi alınıp satılan kız veya kadın, halayık[183]

Eski zamanlarda düşman ülkelerine yapılan akınlarda elde edilerek veya yabancı memleketlerden kaçırılarak mal gibi para ile alınıp satılan kız veya kadın, halayık[184]

Eskiden savaşta ele geçirilen kadın köle. Hukuki İktisadi ve sosyal bakımdan hür insanlara oranla daha aşağı bir konumda bulunan kadın köle. Parayla alınıp satılan hizmetçi kız, halayık.[185]

Kur'an-ı Kerim'i incelediğimizde, çevirilere 'kadın köle, cariye, halayık' olarak yansıyan 'eme' امة kelimesinin, Kur'an'da iki yerde geçtiğini tesbit ettik. Daha önce zikrettiğimiz 'abd 'erkek köle' kelimesiyle birlikte 2Bakara/221 ve 24Nur/32. Ayetler.

3. Raqabe

رقبة İsmi Kur'an'da فك fiiliyle birlikte, kölelerin azad edilmesinden bahsedilen bölümlerde kullanılır.İncelediğimiz kaynakların tümünde فك رقبة ifadesi 'boyun çözmek' yani 'köle azad etmek' anlamında kullanılmıştır:

فك يفك فكا (Feqqe, Yefüqqü, Feqqen): Cüzlere, bölümlere ayırmak.[186]

---

[182] *Kamus-ı Türkî*, Şemseddin Sami, Muharriri Ahmed Cevdet, Akdam Matbaası, İst.1318, s.464

[183] *Türkçe Sözlük*. Feza Yay.İst.2001,s.58

[184] İbrahim Alaaddin Gövsa. *Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi*, İskit Yay.İstanbul, s.364

[185] *Dini Terimler Sözlüğü*, MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Ankara 200, s.45

[186] *Mucemu'l-Vasit*., II/ 705; *Mu'cemu Makasıdu'l-Luğa*,IV/ 433

فك الشيء :Bir şeyi parçalamak.[187]

فك العقدة :Düğümü çözmek.[188]

فك الختم : Yapışık olduğu yerden ayırmak.

فك العظم : Kemiği yerinden ayırmak.

فك الاسير : Esiri kurtarmak.[189]

فك الرهن: Rehini çözüp kurtarmak[190],rehin alanın elinden o malı kurtarmaktır.[191]

فك الرقبة :Fekk; iki şeyin arasını ayırmaktır. Fekkü raqabe ise köleyi, kölelikle ilgili durumlardan ayırmak;

فك الاسير :Esiri, esirlikle ilgili durumlardan ayırmak, koparmaktır.[192]O kişiyi salıvermek, hürriyetine kavuşturmaktır[193].

رقبانا رقبة– رقابة- رقوب - رقبا - يرقب -رقب

(raqabe, yerqubu,raqben,raquben,raqabeten,raqbeten veya rıqbeten,rıqbanen) Fiili, gözetlemek, gözlemek, göz önüne almak, beklemek, korumak, savdırmak, boynuna ip atmak ve ip geçirmek anlamlarında kullanılır.[194]

---

[187] *el-Mevarid*. Mevlüt Sarı, Bahar Yay.İst.1982,s.1174, *Büyük Arapça-Türkçe Lügat*,Arif Erken, Yasin Yayınevi, İst.2004, s.1805

[188] *el-Mevarid*, s. 1174, *Büyük Arapça-Türkçe* Lügat,s.1805

[189] *el-Mevarid*, s. 1174

[190] İbn Manzur, II/ 1120, Ebu Bekir er-Razi, *age*, s.509, *Büyük Arapça-Türkçe Lügat*, s.1805

[191] *Mucemu'l-Vasit*, II/705

[192] İbn Manzur,*age,* II/ 1120, *Büyük Arapça-Türkçe Lügat*, s.1805

[193] İbn Manzur, *age*, II/ 1120, *Büyük Arapça-Türkçe Lügat*, s.1805

[194] Atay, *age* s.776, *Kur'an-ı Kerim Lügatı*,Trc.Mahmut Çanga.s.217,Timaş Yay.İst.1989

رقب :Boyun,

رقبة :Boyun, boyun dibi,yukarı kısmı, anlamlarına gelir(mec. Köle, esir, cariye).[195]Çoğulda ise رقبات, ارقب, رقب,رقاب (riqab,raqab,erqub,raqabat) formlarında kullanılır. [196]

Boyun, arkadan boyun kökü, keman veya ud kulbu, köle (erkek veya kadın) anlamları verilir.[197]

رقبة boyun.Bilinen organın adıdır.Ancak onunla bedenin tümü kastedilir.Örfte ise kölelere ad olmuştur.[198]

Aslında boyun ve boyun kökü anlamlarında olan 'raqabe',esirlerin boyunlarına kemend takılıp alınması sebebiyle şahıstan kinaye olarak kullanılmıştır.Yahut cüz'ü zikredip bütünü murad etmek kabilinden bir kelimedir.

الرقبة : المملوك[199]

فك رقبة :Esiri çözmek, salıvermektir.Vücuda göre boyun, şerefinden dolayı, bütün vücudu temsilen kullanılır.[200]

اعتق رقبة dendiğinde, bu aslında اعتق عبدا او امة demektir.[201]

---

[195] Atay, *age*, s.776; *Kur'an-ı Kerim Lügatı*, s.217

[196] Atay, *age* s. 776 ; *Kur'an-ı Kerim Lügatı*,s..217

[197] Arif Erken, *age*,s.1805

[198] *Kur'an Istılahları Sözlüğü*,Ragıb el-İsfahani.Trc.Doç. Dr. Abdülbaki Güneş,Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yolcu, Çıra yay.1.Baskı,İst.Mayıs/2006, s.505

[199] İbn Manzur, *age* I/ 1205, er-Razi,, *age* s.252

[200] İbn Manzur, *age* I/ 1205

[201] İbn Manzur, *age*, s/1205

الرقبة :Boyun, demektir.Bu kelime insanın tüm vücudunu ifade eder. Zira boyun, şerefi ve önemi sebebiyle vücudun tamamını sembolize eder.[202]

Bazı sözlüklerde, 'raqabe' kelimesinin, özelde mükateb köleyi kastettiği de ifade edilir.[203]

Osmanlıca-Türkçe sözlükte de 'raqabe' kavramı; ense kökü, boyun, kul, köle, cariye,bir malın sahipliği, anlamlarında kullanılır ve 'fekki raqabe' ifadesi 'kul azad etmek' biçiminde çevirilir. [204]

Raqabe kelimesi, yer aldığı Türkçe sözlükte de 'köle, cariye, hür olmayan kişi' anlamında kullanılır. [205]

Mefatihu'l-Gayb'da şöyle denir: **"Fekk**", bağı çözmek, kelepçeyi çıkarmak gibi, engeli ortadan kaldırma manasına gelirken, **"fekkü raqabe"**, insanı hürriyetine kavuşturma, köleliğini sona erdirme gibi manalara gelir. **"Fekkü'r-rehn"** ifadesi de, rehin bağını çözmek, rehni kurtarmak demektir. Binâenaleyh salıverdiğin herşeyi, adeta fekketmiş, çözmüş olursun. **"Fekkü'l-hitab"** da bu köktendir. Ferrâ, bu kelimenin masdarlan hususunda şöyle der: "Bunun masdarını "Fekke, yefukku, fekeken" şeklinde fâ'nın fethasıyla söyle, fâ'nın kesresiyle "Fikâken" şeklinde söyleme. Anlatıldığına göre, arapların esirlerle ilgili adeti, onların boyunlarını ve ellerini bağlamak şeklinde idi. Böylece bu, her ne kadar onlar esirlerini artık

---

[202] *Mucemu'l-Vasit*, I/.363

[203] *Mucemu'l-Vasit*, I/ 363, İbn Manzur, I/1205*; Kur'an-ı Kerim Lügatı*, s. 217

[204] Devellioğlu, *age* s. 875

[205] *Dini Terimler Sözlüğü*, s.45

bağlamasalar bile, esirler hakkında kullanılır oldu. Daha sonra da, bundan dolayı esirlerin salıverilmesi işine **"fekâk"** (çözme) denilmiştir.[206]

Raqabe, esasen boyun kökü demek ise de, mecazi anlamda insan için özellikle hür olmayan insan için kullanılmaktadır. [207]

Âyetlerde bahsedilen, "bir raqabe (boyun) âzad etmek" tabirinden maksad, kölenin tamamını âzad etmektir. Rivayete göre bu mecazî kullanışın dayanağı şudur: Araplar, ellerindeki esirlerin ellerini bir iple esirin boynuna bağlarlardı. Bu sebeple, esir salıverilmek istendiğinde bu ip çözülürdü. Bundan dolayı, o ipi çözmek, **"fekkü raqabe"** (boynu çözmek) diye ifâde edilmiştir. Daha sonra da bu tâbir, kölenin azadı mânasında, mecazen kullanılmıştır. Zahirîlere göre, keffâreti yerine getirmek için, her türlü köle azad edilebilir. Şâfı (r.h)'ye göre ise, keffâret için yeterli olabilecek kölenin, mü'min olması şartı ile, iş yapmasına manî olacak kusurlardan salim olması gerekir. Bu kölenin, küçük veya büyük, erkek veya kadın olması farketmez.[208]

Kur'an-ı Kerim'de **'Raqabe'** lafzının geçtiği ayetler, nüzul sırasına göre, şöyledir:

90Beled/11, 12, 13

9Tevbe/60

4Nisa/92

2Bakara/177

58Mücadele/3

---

[206] Fahruddin Er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*, Akçağ Yayınları, Ankara, XXIII/154

[207] Elmalı'lı M. H.Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII/453

[208] Er-Râzi, *age*, IX/201

5Maide/89

4. Meleket Eyman

'Meleket Eyman' ifadesi, başında yer alan 'ma' harfiyle birlikte Kur'an'da bir çok yerde kullanılır. İfadenin sonunda ise aidiyet bildiren كم veya هم zamirleri yer alır.

ما harfi Arapça'da harfiye ve ismiye olarak, çeşitli anlamlarda kullanılan bir harftir.[209]

ما ism-i mevsul olarak kullanıldığı durumlarda 'o şey ki, şu nesne,…..daki' anlamlarında[210],başına geldiği fiilin yaptığı eyleme işaret eden, o eylemi açıklayan bir anlam taşımaktadır.

ملك يملك ملكا (meleke-yemlikü-melken veya milken veya mülken):Bir şeye sahip olmak, o şey hakkındaki tasarruflarında özgür olmak[211] , bir şeye sahip olmadaki kuvvet ve sıhhat,[212] malik olmak[213],anlamlarına gelir.

التزويج : الاملاك . Evlenmek fiili de bu kelime ile ifade edilir ve

الاملاك التزويج و عقد النكاح denir.[214]

---

[209] Harfin kullanımları için bkz. Ebu Bekir er-Razi, *age*, s. 213. *el-Mevarid*, s.709

[210] *El-Mevarid*, s. 709; Devellioğlu, *age* s.556

[211] *Mucemu'l-Vasit.*II/892; Ebu Bekir er-Razi,*age*, s.633; İbn Manzur,*age*, III/ 529; *Kur'an-ı Kerim Lügatı*,s. 487; *Büyük Arapça-Türkçe Lügat*, s. 2205

[212] *Mu'cemu Makasıdu'l-Luğa*,V/.352, Feyyumi,age, s.221

[213] *el-Mevarid*, s.735

[214] İbn Manzur,*age*, III/529

İsm-i faili مالك (malik) olarak gelir. Çoğulu ملك (müllekün) veya ملاك(müllakün) biçimindedir.[215]

Aynı kökten türeyen مملوك (memluk)kelimesi ise sözlüklerde عبد (‘abd) kelimesi ile açıklanır. Çoğulu مماليك (memalik) olarak kullanılır.[216]

ملك على القوم :İstila etmek, hükmetmek.[217]

ملك فلان امراة :Kadınla evlenmek.[218]

ملك الولي المراة :Kadının evlenmesine engel olmak.[219]

ملكت يمينه :Eli altında olmak, sahip olmak, zabtetmek, gücü yetmek,cariye veya köle sahibi olmak .[220]

“ Milk” kelimesi kudret ve tasarruf yetkisini ifade eder. Yani birinin tasarrufu altında bulunan şeydir.[221] Mülk de bir ayn ya da menfaat üzerinde var sayılan ve sahibine, ondan doğrudan yararlanma ya da karşılığında bir bedel alma yetkisi veren şer’i bir hükümdür.İnsanın malik olduğu yani kendisine ait olup, yalnız başına istediği gibi tasarrufta bulunma yetkisine sahip bulunduğu şey.Mallar gibi

---

[215] *Mucemu’l-Vasit*, II/ 892; İbn Manzur, *age*, III/ 538

[216] *Mucemu’l-Vasit.*II/ 893, İbn Manzur,, *age* III/ 529, *Mu’cemu Makasıdu’l-Luğa,*V/ 352, Ebu Bekir er-Razi,, *age s*.633; *El-Mevarid*, S.736

[217] *Büyük Arapça-Türkçe Lügat*, s. 2205; Mevlüt Sarı*, age*, s.460

[218] Ebu Bekir er-Razi, *age*, s.633, *Mucemu’l-Vasit*, II/ 893; *Büyük Arapça-Türkçe Lügat,* s. 2205 *Mevlüt Sarı*, age, s. 460

[219] Mucemu’l-Vasit, II/.893; Mevlüt Sarı,, age,s. 460

[220] *Kur’an-ı Kerim Lügatı*, s.487

[221] *Fıkıh ve Hukuk Terimleri sözlüğü*, s.302

menfaatler de mülke konu olur.[222] Mülk-i Yemin ise bir kimsenin mülkiyetinde bulunan köle ve cariye, olarak tanımlanır.[223]

اليمين kelimesi sözlüklerde ‘yön bakımından solun zıddı’, ‘bolluk,bereket, kuvvet,sağ el, uğur, ahd, kasem(yemin)’ olarak tanımlanır.[224]

And içmek, solun zıddı olan sağ, din, millet, kuvvet, bereket, ahd gib anlamları vardır. [225]

Kelimenin çoğulu ايمن ايمان ايامن ايامين (eymen, eymün, eyman, eyamin ve eyamîn) formlarında gelir.[226]

Kur’an-ı Kerim’de ‘Meleket Eymân’ ifadesinin geçtiği ayetler, nüzul sırasına göre, şöyledir:

70Mearic/30

23Müminun/6

30Rum/28

16Nahl/71

24Nur/31,33

33Ahzab/50-52

4Nisa/3, 24,25,36

24Nur/58

---

[222] *age*, s.331

[223] *age,* s.332

[224] *Mucemu’l-Vasit*., II/ 1080; İbn Manzur, *age* , III/1019; Feyyumi, *age* s.261; *Mu’cemu Makasıdu’l-Luğa,*VI/ 158; Mevlüt Sarı, *age*, s.1695; Ebu Bekir er-Razi,*age*, s.845;Devellioğlu, *age,*s. 1160; *Büyük Arapça-Türkçe Lügat*, s.2206 ; Mevlüt Sarı,*age*, s. 2480

[225] *Fıkıh ve Hukuk Terimleri sözlüğü*, s.486

[226] bkz.yukarıdaki kaynaklar.

5. Feteyat

ف ت ى kökü Arapça'da 'taze, genç, dinç olmak'[227], 'kerem ve cömertlikte üstün gelmek, baskın çıkmak [228] anlamlarında kullanılan bir fiildir. Muzarisi يفتى (yefta), mastarı ise فتى (feten) şeklinde gelir. Kelimenin bazı lugatlarda فتو يفتو فتاء (fetüve,yeftü,fetaun) şeklinde de alındığı; anlamın ise aynı kaldığı görülür. [229]

الفتى kelimesi ise ف ت ى nin masdarı olarak 'taze genç delikanlı,civan, cömert, hizmetçi, köle' [230]15-33 yaş arası genç delikanlı, köle, cariye[231] ,yiğit, mert, cömert, eli açık [232] anlamlarında kullanılır.

Tesniyesi فتوان veya فتيان , çoğulu ise فتيان, فتية , فتوة , فتو , فتي , فتي (fityanun, fityetün, fitvetün, fütüvvün, fitiyyün,fütiyyün) formlarında gelir.

Kelimenin müennesi الفتات biçiminde kullanılır. Kelimenin sözlüklerde 'taze genç kız, cariye, taze hizmetçi kız'[233],anlamlarında kullanıldığını görüyoruz.

---

[227] İbn Manzur, *age,* II/ 1051; Ebu Bekir er-Razi, *age,* s.491, Atay, *age*, s..247, *Büyük Arapça-Türkçe Lügat*, s.1805, Mevlüt Sarı, *age* s.1131

[228] *el-Mevarid*, s.1131

[229] *el-Mevarid*, s. 1131

[230] İbn Manzur, *age* II/ 1120; .Ebu Bekir er-Razi, *age*, s.491; *Mucemu'l-Vasit*, Mektebetü'l-İlmiye,Tahran,Tarihsiz, II/ 380; Atay, *age* s. 247; *Büyük Arapça-Türkçe Lüg*at, s.1805, *el-Mevarid*, s. 1131; *Kur'an-ı Kerim Lügatı*, s.361

[231] *Fıkıh ve Hukuk Terimleri sözlüğü*, s.110

[232] Devellioğlu, *age* s. 262

[233] *Büyük Arapça-Türkçe Lügat*, s.1764

Kelimenin bazan فتاة biçiminde de kullanıldığını ve yine ‘kız, bayan, genç kadın’ anlamları verildiğini görüyoruz.[234]

الفتات (el-fetat) kelimesinin çoğulu ise فتيات (feteyat) veya (fetevat) فتوات olarak çıkıyor karşımıza.[235]

Araplar köleye **“fetâ”**, cariyeye ise, **“fetâte”** derler. Nitekim Cenâb-ı Hak, **“Oradan geçip gidince, fetâsına dedi ki”**[236]; **“Fetasından kâm almak istedi.”**[237]ve **“mü’mine feteyâtınızdan sahip oldukiarnız’.”**[238] buyurmuştur. Bir hadisde de “Sizden birisi (köle ve cariyesi için), fetam, fetatım (yiğidim, veya hanım kızım) desin, abdim-emetim demesin” diye varid olmuştur. [239]

Kur’an-ı Kerim’de فتى kelimesinin ‘genç erkek veya genç kız’ anlamlarında, farklı formlarda kullanıldığı birkaç ayet-i kerime görüyoruz. [240]

Tercümelere ‘genç cariye, kadın köle’ şeklinde yansıyan ‘Feteyat’ lafzının geçtiği ve konumuzu ilgilendiren ayetler ise şöyle:

24Nur/33

4Nisa/25

---

[234] *Mucemu’l-Vasit*, II/ 380; Atay, *age*, s.247, *el-Mevarid*, s.1131

[235] *Mucemu’l-Vasit*, II/ 380; *Büyük Arapça-Türkçe Lügat*, s.1764. *el-Mevarid*. ,s.1131

[236] 18Kehf/62

[237] 12Yusuf/ 30

[238] 4Nisa/25

[239] Fahruddin Er-Râzi, *age*, XVII//73

[240] bkz.21/60, 18/10-13-60-62, 12/30-36-62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'DA KÖLELİK

I. KISIM: KUR'AN-I KERİM'DE KÖLELİK

1. Mekki Surelerde Geçen Kölelikle İlgili Ayetler

Mekki sureleri incelediğimizde 'abd', 'raqabe' ve 'meleket eyman' tabirlerinin yer yer (toplam 8 kez) kullanıldığını görüyoruz.

Risaletin 3.yılında nazil olan[241] ve kelime olarak **'boyun'** olup, **'tutsak boyun, köle'** anlamına gelen 'raqabe' kelimesinin kullanıldığı ilk sure olan Beled suresi, Yüce Yaratıcı'nın sınıfsız toplum ve adil paylaşım idealini, henüz risaletin başında beyan etmesi açısından, oldukça dikkat çekicidir. 90Beled/11, 12, 13. ayetler şöyle:

11. Fakat o, sarp yokuşa atılmadı.

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ

12. Sarp yokuşun ne olduğunu sen ne bileceksin?

وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ

13. O tutsak bir boynu çözmek (köle azat etmek) **tir.**

فَكُّ رَقَبَةٍ

Risaletin yine 3.yılında nazil olan, mü'minlerin özelliklerinden bahseden ve aynı lafızlarla nazil olan 70Mearic/30 ve 23Mü'minun/6. ayetler şöyle:

إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ

[241] bkz. Güler- Özsoy, *age*, s.830, 832

"Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan cariyeleri bunun dışındadır. Onlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar." [242]

Risaletin 5.yılında nazil olan 26Şuara/22.ayet :

وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدتَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ

"Senin başıma kaktığın bu nimet (gerçekte) **İsrailoğullarını köleleştirmen** (in neticesi) **dir."**

Yine 5. yılda nazil olan 23Mü'minun/47. ayet:

فَقَالُوا أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ

"Bu yüzden dediler ki: Kavimleri bize kölelik ederken, bizim gibi olan bu iki adama inanır mıyız?"

Risaletin 9.yılında nazil olan 30Rum/28 ve Nöldeke'ye göre Mekke Dönemi'nin sonlarında, Bazergan'a Göre ise Hicretin 2.yılında nazil olan[243] 16Nahl/71. ayetler kendi sahip olduklarını, insan olan köleleriyle paylaşmayan; aralarında hiçbir ortak nokta görmeyen Mekkeli müşriklerin, yalnızca Allah'a ait olan ilahlığı putlarıyla Allah arasında çok rahat paylaştırmalarını kınıyor:

30Rum/28

ضَرَبَ لَكُم مَّثَلاً مِنْ أَنفُسِكُمْ هَل لَّكُم مِّن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُم مِّن شُرَكَاء فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَأَنتُمْ فِيهِ سَوَاء تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنفُسَكُمْ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

"Allah size kendinizden şöyle bir örnek getirdi: Kölelerinizden, verdiğimiz rızıklarda sizinle eşit haklara sahip olan ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? Düşünen bir topluluk için âyetleri böyle ayrı ayrı açıklıyoruz."

---

[242] trc. *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meal*, D.İ.B. Ankara, 2007

[243] *Age*, s. 830-832

16Nahl/71. Ayet :

وَاللّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُواْ بِرَآدِّي رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاء أَفَبِنِعْمَةِ اللّهِ يَجْحَدُونَ

"Allah rızık konusunda kiminizi kiminizden üstün kıldı. Üstün kılınanlar rızıklarını ellerinin altındakilere vermezler ki rızıkta hep eşit olsunlar. Şimdi Allah'ın nimetini mi inkâr ediyorlar"

16Nahl/75. Ayet :

ضَرَبَ اللّهُ مَثَلاً عَبْداً مَّمْلُوكاً لاَّ يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَمَن رَّزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقاً حَسَناً فَهُوَ يُنفِقُ مِنْهُ سِرّاً وَجَهْراً هَلْ يَسْتَوُونَ الْحَمْدُ لِلّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لاَ يَعْلَمُون

"Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile, kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olur mu? Hamd Allah'a mahsustur, fakat onların çoğu bilmezler."

2. Medeni Surelerde Geçen Kölelikle İlgili Ayetler

Medeni sureleri taradığımızda karşımıza ilk olarak hicretin birinci yılında nazil olan 2Bakara/178. ayet çıkıyor. 'abd' kelimesinin kullanıldığı, kısas ayeti olarak da bilinen ayette, işlenen suçun cezasının suç kadar olması ve kısasta abartıya gidilmemesi isteniyor. Ayet şöyle:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالأُنثَى بِالأُنثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاء إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيم.

“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır.”

Hicri 4. yılda nazil olan ve islamın temel ibadetlerinden olan zekatın verilmesi istenen guruplardan biri de kölelerdir. ‘raqabe’ kelimesinin kullanıldığı 9Tevbe/60. Ayet şöyle:

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ

وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Sadakalar (zekatlar**), Allah’tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslam’a ısındırılacak olanlarla** (özgürlüğüne kavuşturulacak) **köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”**

Tamamı Medine’de nazil olan 24Nur suresinin 31, 32 ve 33. Ayetleri Hicri 5. yılda nazil olmuştur.

Örtünme ayeti olarak da bilinen 24Nur/31. Ayette mümin kadınların yanlarında rahatça bulunabilecekleri, örtüsüz olabilecekleri kişiler sıralanırken ‘meleket eyman’ ifadesi kullanılır:

وَقُل لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ

مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاء بُعُولَتِهِنَّ

أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاء بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ

أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُوْلِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاء وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِن زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعاً أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) **görünen kısımlar müstesna, zînet** (yer) **lerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar. Zinetlerini, kocalarından yahut babalarından yahut kocalarının babalarından yahut oğullarından, yahut üvey oğullarından, yahut erkek kardeşlerinden, yahut erkek kardeşlerinin oğullarından, yahut kız kardeşlerinin oğullarından, yahut müslüman kadınlardan, yahut sahip oldukları kölelerden, yahut erkekliği kalmamış hizmetçilerden, yahut da henüz kadınların mahrem yerlerine vakıf olmayan erkek çocuklardan başkalarına göstermesinler. Gizledikleri zinetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey mü'minler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!"**

Yine hicri 5.yılda nazil olan 24Nur/32. Ayette, 'eme' ve ''abd' kelimeleri birlikte kullanılıyor :

24Nur/32. ayet :

وَأَنكِحُوا الْأَيَامَى مِنكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِن يَكُونُوا فُقَرَاء يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

"Sizden bekar olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler, Allah onları lütfuyla zenginleştirir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."

‘Mükatebe ayeti’ olarak bilinen 24Nur/33. Ayetin başlangıcında, özgürlüğünü kazanmak için anlaşma yapmak isteyen köleye bu hakkın tanınması, ayetin son kısmında ise namuslu kalmak isteyen kadın kölenin fuhşa zorlanmaması isteniyor.

24 Nur/33.ayet :

وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحاً حَتَّى يُغْنِيَهُمْ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْراً وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاء إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّناً لِّتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَن يُكْرِههُّنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِن بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

“Evlenmeye güçleri yetmeyenler de, Allah kendilerini lütfuyla zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar. Sahip olduğunuz kölelerden “mükâtebe” yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz onlarla mükâtebe yapın. Allah’ın size verdiği maldan onlara verin. Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde etmek için iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları buna zorlarsa bilinmelidir ki hiç şüphesiz onların zorlanmasından sonra Allah (onları) **çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.”**

Hicri 6.yılda nazil olan ve Hz. Peygamberin özel hayatına dair bir takım düzenlemeler yapan 33Ahzab/50 ve 52. Ayetlerde de ‘meleket eyman’ ifadesi kullanılmıştır:

33Ahzab/50. Ayet:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ اللَّاتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا أَفَاء اللَّهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ اللَّاتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَامْرَأَةً مُّؤْمِنَةً إِن وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَن يَسْتَنكِحَهَا خَالِصَةً لَّكَ مِن دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللَّهُ غَفُوراً رَّحِيماً

“Ey Peygamber! Biz sana mehirlerini verdiğin eşlerini, Allah’ın sana ganimet olarak verdiklerinden elinin altında bulunan kadınları; seninle beraber hicret eden, amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını ve teyzelerinin kızlarını sana helal kıldık. Ayrıca, diğer mü’minlere değil de, sana has olmak üzere, mehirsiz olarak kendini Peygamber’e bağışlayan, Peygamber’in de kendisini nikahlamak istediği herhangi bir mü’min kadını da (sana helal kıldık.) **Mü’minlere eşleri ve sahip oldukları cariyeleri hakkında farz kıldığımız şeyleri elbette bilmekteyiz. Bütün bunlar, sana herhangi bir zorluk olmaması içindir. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”**

33Ahzab/52. Ayet :

لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاء مِن بَعْدُ وَلَا أَن تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ

أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَّقِيباً

“Bundan sonra, güzellikleri hoşuna gitse bile, başka kadınlarla evlenmek, eşlerini boşayıp başka eşler almak sana helal değildir. Ancak sahip olduğun cariyeler başka. Şüphesiz Allah her şeyi gözetleyendir.”

İçinde kadınlarla ilgili konulardan, kadınların hukuki ve içtimai yer ve değerlerinden, fazlaca bahsedildiği için ‘Nisa’ adını alan, mushaf sıralamasına göre 4. Sırada yer alan ve ayetlerinin çoğu hicri 8.yılda nazil olan surede üç yerde ‘meleket eyman’ , bir yerde ‘feteyât’ ve bir yerde de ‘raqabe’ kelimesi kullanılıyor.

İslamın ‘yumuşak karnı’ olarak tabir edilen ve çok eşliliğe cevaz olarak algılanan 4Nisa/3. ayet şöyledir:

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ

خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَى أَلَّا تَعُولُوا

“Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) **yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız, beğendiğiniz** (veya size helal olan) **kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın; yahut da sahip olduğunuz** (cariyeler) **ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.”**

Hicri 8. Yılda nazil olan ve evli kadınlarla evlenmeye kalkışmanın haram oluşunun vurgulandığı 4Nisa/24. ayet şöyle:

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاء إِلاَّ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُم مَّا وَرَاء ذَلِكُمْ أَن تَبْتَغُواْ بِأَمْوَالِكُم مُّحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُم بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُم بِهِ مِن بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا

“(Harp esiri olarak) **sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı.Allah’ın size emri budur.Bunlardan başkasını, namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla** (mehirlerini vererek) **istemeniz size helal kılındı.Onlardan faydalanmanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Mehir kesiminden sonra (bir miktar indirim için) karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.”**

Hem ‘meleket eyman’ hem de ‘feteyat’ kelimelerinin kullanıldığı 4Nisa/25. Ayet evlilik ve kadın köleler konusunda oldukça fazla hüküm içeren ayetlerden.

4Nisa/25.ayet:

وَمَن لَّمْ يَسْتَطِعْ مِنكُمْ طَوْلاً أَن يَنكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِن مِّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُم مِّن فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُم مِّن بَعْضٍ فَانكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلاَ مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ

بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَن تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَّكُمْ وَاللّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

"İçinizden imanlı hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan imanlı genç kızlarınız (sayılan) **cariyelerinizden alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Hep aynı köktensiniz** (insanlık bakımından aranızda fark yoktur.) **Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost tutmamaları şartı ve sahiplerinin izniyle onları (cariyeleri) nikahlayıp alın, mehirlerini de normal miktarda verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı** (uygulanır.) **Bu** (cariye ile evlenme izni)**, içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."**

'Meleket eyman'a iyi davranılmasını emreden 4Nisa/36. ayet şu şekildedir:

وَاعْبُدُوا اللّهَ وَلاَ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللّهَ لاَ يُحِبُّ مَن كَانَ مُخْتَالاً فَخُورًا

"Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz, Allah kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez."

Yine hicri 8. yılda nazil olan ve yanlışlıkla adam öldürmenin diyetinden bahsedilen 4Nisa/92.ayet şöyle:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَن يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلاَّ خَطَئًا وَمَن قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَئًا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ إِلاَّ أَن يَصَّدَّقُوا فَإِن كَانَ مِن قَوْمٍ عَدُوٍّ لَّكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ وَإِن

كَانَ مِن قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِّيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٌ فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِّنَ اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

“Bir müminin bir mümini öldürmesi olacak şey değildir. Ancak yanlışlıkla olması başka. Kim bir mümini yanlışlıkla öldürürse bir mü’min köleyi azad etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine diyet ödemesi gerekir. (Öldürülen kimse) **mü’min olur ve düşmanınız olan bir topluluktan bulunursa, mü’min bir köle azad etmek gerekir. Eğer sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine verilecek bir diyet ve mü’min bir köle azad etmek gerekir. Bunlara imkan bulamayanın, Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay ardarda oruç tutması gerekir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”**

Hicri 9.yılda nazil olan ‘raqabe’ kelimesinin kullanıldığı 5Maide/89. ayet bozulan yeminlerin keffaretini açıklıyor:

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِ

“Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on yoksulu doyurmak, yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkanı) **bulamazsa onun keffareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin keffareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah size âyetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz.”**

Yine hicri 9.yılda nazil olan ‘raqabe’ kelimesinin kullanıldığı ‘zıhar keffareti’nden bahseden ayet 58Mücadele/3. ayettir:

وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِن نِّسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِّن قَبْلِ أَن يَتَمَاسَّا ذَٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“Kadınlarından zıhar yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler. İşte bu hüküm ile size öğüt veriliyor. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”

Hicri 9. Yılda nazil olan 2Bakara/177. ayet, risaletin sonlarına doğru müminlere gerçek iyiliği farkettirmeye çalışıyor:

لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَـٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَـٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz (den ibaret) **değildir. Asıl iyilik, Allah’a, ahiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa,** (ihtiyacından dolayı) **isteyene ve** (özgürlükleri için) **kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda** (direnip) **sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah’a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir.”**

Yine hicri 9. Yılda nazil olan ve ‘‘abd’ ve ‘eme’ kelimelerinin birlikte zikredildiği 2Bakara/221. ayet islamın insanlara bakış açısını çok net bir şekilde ortaya koyar:

وَلاَ تَنكِحُواْ الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ وَلأَمَةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلاَ تُنكِحُواْ الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُواْ وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُوْلَـئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللّهُ يَدْعُوَ إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

“İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah’a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de, mü’min bir cariye Allah’a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır. İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin. Allah’a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de, iman eden bir köle, Allah’a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır. Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle, cennete ve bağışlanmaya çağırır. O, insanlara âyetlerini açıklar ki, öğüt alıp düşünsünler.”

Son olarak hicri 10. yılda nazil olan ve ahlaki bir konuda öğüt veren, mahrem denebilecek saatlerde başkalarının odasına girerken dikkat edilmesi gereken kurallardan birini hatırlatan 24Nur/58.ayet şöyle:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِن قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُم مِّنَ الظَّهِيرَةِ وَمِن بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاء ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَّكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُم بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Ey iman edenler! Ellerinizin altında bulunanlar (köleleriniz) **ve sizden henüz büluğ çağına ermemiş olanlar, günde üç defa; sabah namazından önce, öğleyin elbiselerinizi çıkardığınız vakit ve yatsı namazından sonra** (yanınıza

girecekleri zaman) **sizden izin istesinler. Bu üç vakit sizin soyunup döküdüğünüz vakitlerdir. Bu vakitlerin dışında** (izinsiz girme konusunda) **ne size, ne onlara bir günah vardır. Birbirinizin yanına girip çıkabilirsiniz. Allah, âyetlerini size işte böylece açıklar. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."**

Burada, içinde kölelikle ilgili herhangi bir kavram geçmeyen (yine de öldürülmeleri istenen kişiler 'rikab' olarak geçiyor) fakat, köleliğin kaynağı olan savaş esirleriyle ilgili hükmü ortaya koyan 47Muhammed/4. Ayeti de vermeyi uygun görüyoruz.

فَإِذا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنّاً بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاء حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِن لِّيَبْلُوَ بَعْضَكُم بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ

"(Savaşta) **inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onları çökertip etkisiz hale getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın** (sağ kalanlarını esir alın). **Artık bundan sonra** (esirleri) **ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin. Savaş sona erinceye kadar hüküm budur. Eğer Allah dileseydi onlardan öc alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek için böyle yapıyor. Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmayacaktır."** [244]

[244] mtrc. D.İ.B. *Kur'an Meali*. Farklı tercümelere ileride yer verilecektir.

II. KISIM: YORUMLARDA KÖLELİK

A. Mekki Ayetlerin Klasik ve Çağdaş Tefsirlerdeki Yorumları

Çalışmamızın bu aşamasında, bir önceki bölümde nüzul sırasına göre takdim ettiğimiz ayetlerin klasik ve yakın dönem tefsirlerimizdeki yorumlarını sunacağız.

Kölelik realitesinin söze döküldüğü ilk ayet-i kerimeler, risaletin üçüncü yılına ait. Söz konusu 90Beled suresinde insanın yaratılışından, onun bazı davranışlarından, insana verilen üstün vasıflardan, o vasıfları iyi kullanmayanın kötü akıbetinden; iyiye kullananların da mutlu geleceklerinden söz edilir:

11. Fakat o sarp yokuşa atılmadı. فلا ا العقبة

12. Sarp yokuşun ne olduğunu sen ne bileceksin?

وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ

13. O, tutsak bir boynu çözmek (azad etmek)tir.

فك رقبة

Ayetin yorumunu incelediğimiz klasik tefsirlerin tamamında tırmanılacak sarp yokuşun nerede olduğu ve niteliği, köle azad etmenin faziletleri ve Kur'an'ın bu işe verdiği önem konusundaki rivayetler ve bunlara dayanılarak yapılan hemen hemen aynı yorumlar aktarılıyor.[245]

---

[245] Ebu Cafer Muhammed b. Cerir **et-Taberi**, *Taberi Tefsiri*, Hisar Yayınevi, IX/125; *Tefsiru'l-Bagavî*, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ud el-Ferra **el-Bagavî** eş-Şafii, *İhtisar ve Talik* Dr. Abdullah b. Ahmed b. Ali ez-Zeyd, *Darusselam* , Riyad:1413. S.1019; **Mukatil** b. Süleyman , Tefsiru Mukatil b. Süleyman (tahkik eden Dr. Abdullah Mahmud Şihate) *İhyâu Dirasi'l-Arabiyye*, Lübnan, 1.Baskı: 2002. IV/702; **İbnu'l-Cevzi**, *Zâdü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsi*r, *Mektebetü'l- İslami*,1. Baskı, Beyrut:1964, IX/133; Fahruddın **er- Razi**, *Tefsir-i Mefatihu'l-G*ayb, Akçağ Yay. XXIII/155 El-**Kurtubi**, Ebu Abdullah Muhammed b.Ahmed el-Ensarî, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, Daru'l-Hadis, Kahire 2002, X/316; **Beydavî**, *Envaru't- Tenzil ve Esraru't-*

Taberi (v.310)'de ifade edildiğine göre ayette zikredilen "sarp yokuş"tan maksat, Hasan-ı Basri ve Abdullah b. Ömer'e göre, cehennemde bulunan bir dağ veya cehennemin kendisidir. Katade'ye göre bu sarp yokuş cehennemde sırat köprüsünden başka bir engeldir. [246] Taberi, bu engeli aşabilmek için yapılacakları anlatırken, köle azad etmenin faziletlerinden bahseden rivayetleri sıralıyor.[247]

Bagavî (v.516) Tefsiri'nde de benzer rivayetler aktarıldıktan sonra İbn Ömer'in şu sözü nakledilir: Bu yokuş cehennemde bir dağdır. Hasan ve Katade der ki bu yokuş, kendisinden kaçma imkânı olmayan ateşten bir yokuştur. İbn Zeyd de der ki sonraki ayet bu sarp yokuşun nasıl çıkılacağını söyler: Köle bir boynu azad ederek. Kim bir boynu özgür kılarsa bu, o kişinin ateşten kurtuluş fidyesidir. İkrime ise 'bu, kişinin kendi boynunu, tevbe yoluyla günahlardan azad etmesidir' der[248].

İbnu'l-Cevzi (v.597) de benzer rivayetleri nakleder ve köle azad etmenin faziletlerini sıralar.[249] Aynı tavrı Mukatil tefsirinde de görüyoruz.[250]

Fahruddin er-Razi (v.604) tefsirinde, köle azad etmenin faziletli bir iş olduğu ifade ediyor: "Bu ifade ile kişinin, canını, kendi nefsini, kendi sebebiyle cennete

---

Te'vil, Dar sâdeh, Beyrut 2001, 1. Baskı, II/1155; **İbn Kesir**, *Tefsîru'l-Kur'ani'l- Azîm, Daru'l Marifet* (I-IV) 2. Baskı, Beyrut H.1407, M.1987, IV/548; **Suyutî**, *Tefsiru Celaleyn, Mektebetü'l-Haşimiyye, Dımeşk*, Hicri 1369. s.799 **Eş-Şevkani**, *Fethu'l-Kadir*, Beyrut 1973, 3.baskı, V/444

[246] Taberi, *age* , IX/125.

[247] Taberi, *age*, IX/126

[248] Bagavî, *age* , IV/1019

[249] İbnu'l-Cevzi, *age* IX/133

[250] Mukatil b. Süleyman, *age*, IV/702

gireceği ibadet mükellefiyetlerini yerine getirmek suretiyle azad etmesi ve nefsini ateşten kurtarması da kastedilmiş olabilir ki, en büyük hürriyet de işte budur."[251]

Kurtubi (v.671), tırmanılacak sarp yokuşun nelerden oluştuğunun ayette sıralandığını ve bunların insana hakikaten zor gelen şeyler olduğunu söyledikten sonra, **'feqqu rakabe'** lafzını üç başlık altında açıklıyor: Birincisi, **'boyun çözme'** den maksadın kölenin tamamını azad etmek anlamına geldiğini söylüyor. İkinci olarak 'Rasulullah'a soruldu.: Hangi köleyi azad etmek daha efdaldir? Şöyle dedi: Pahası en yüksek olan ve sahibinin nazarında en değerli olanı azad etmek.' rivayetine dayanarak; pahalı olan inançsız köleyi azad etmenin, ucuz olan mümin köleyi azad etmekten daha faziletli olduğuna dair serdedilen görüşe karşılık İbnu'l-Arabi'nin şu sözü nakledilir: Bu hadiste kastolunan **'mümin köleler arasında en değerli olan'** dır. Bunun delili ise Rasulullah'ın pek çok sözünde **'kim bir mümin veya mümine köleyi azad ederse'** şeklindeki ifadeleridir, denir. Üçüncü mevzu ise şudur: Köle azadı ve sadaka amellerin en faziletlilerindendir. Ebu Hanife'ye göre köle azad etmek, sadakadan daha eftaldir. Diğerlerine göre ise sadaka daha eftaldir. Kurtubi, ayet-i kerimeye dayanarak Ebu Hanife'nin görüşünün daha isabetli olduğu düşüncesindedir. Zira ayette köle azadı, sadakadan önce zikredilmiştir. Yine bu düşüncesine delil olarak Rasulullah'tan nakledilen **"Mü'min bir köle azat eden bir kimseyi Allah, o kölenin her uzvuna karşılık bir uzvunu cehennem ateşinden koruyacak''** hadisini delil olarak sunmaktadır.[252]

---

[251] Razi, *age* , XXIII/155

[252] Kurtubi, *age*, X/316

Beydavî (v.685/691) de ayetin tefsirinde, Taberi'de de geçen, 'sarp yokuş' un anlamlarını sıraladıktan sonra; bu engeli aşabilmenin yollarını aktarıyor. Bu yollardan biri de sahip olunan bir köleye hürriyetini bağışlamaktır.[253]

İbn Kesir (v.774) 'akabe' kelimesinin çeşitli tariklerle gelen anlamlarını; cehennemde bir dağ, cehennemde bir yokuş vs. olduğuna dair rivayetleri aktarır.[254] Ardından köle azad etmenin faziletlerini ifade eden yukarıdaki hadisi nakleder.(Kim mümin bir köle azad ederse kıyamet günü ona organları keffaret olur…)Yine İmam Ahmed tarıkıyle gelen şu hadisi nakleder: Kim içinde Allah'ın adı anılsın diye bir mescid yaparsa Allah onun için cennette bir ev yapar. Kim müslüman bir köle azad ederse bu, onun cehennemden kurtuluş fidyesidir. Kimin de islam uğruna saçı sakalı ağarırsa bu, onun kıyamet günü nurudur.[255]

Suyuti (v.911), tefsirinde tırmanılacak sarp yokuştan bahseder ve köle azadının insanlara çok zor gelen bir eylem olduğu için zikredildiğini ifade eder.[256]

Şevkanî (v.1250), yukarıda zikredilenlere ilave olarak iyiliklerin ancak imanla değer kazanacağını söyledikten sonra der ki: Buradaki "inanma" yapılan iyiliğin faydasına ve gerekliliğine inanmadır.[257]

Ayet-i Kerime'nin daha yakın zamanlarda yapılan tefsirlerinde de aynı rivayetlerin nakledildiğini ve benzer yorumların yapıldığını görüyoruz.[258]

---

[253] Beydavî, *age*, II/1155

[254] İbn Kesir, *age*, IV/.548

[255] İbn Kesir, *age,* IX/548

[256] Suyutî*, age*, s.799

[257] Şevkani, *age*, V/444

[258] Muhammed Ali Es-**Sabuni**, *Safvetü't-Tefasir* (trc ve tahric: Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz) Ensar Neşriyat. İstanbul 1995, VI/317-318; Seyyid **Kutub** (trc 1991), *Fi Zılali'l-Kur'an, Dünya*

Mevdudi, Tefhimü'l-Kur'an'da ayetleri yorumlarken, köle azadının o dönem için yapılması en zor iş olduğunu vurguluyor. Bu ayetlerde iyilikler zikredilerek, Rasulullah'a bunların fazîletleri açıklanmıştır. "Köle azat etmek" hakkında pek çok hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan biri Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği hadistir: Rasulullah şöyle buyurdu: **"Mü'min bir köle azat eden bir kimseyi Allah, o kölenin her uzvuna karşılık bir uzvunu cehennem ateşinden koruyarak mükafatlandıracaktır. Eline karşı el, ayağına karşı ayak, fercine karşı ferc."**[259]. Aynı rivayet ve açıklamaları Elmalılı'da da görüyoruz.[260]Hz. Ali b. Hüseyin (Zeynelabidin), bu hadisi rivayet eden Sad b. Mercan'a şöyle sormuştu: Sen Ebu Hureyre'den bu hadisi kendin duydun mu? O da "evet" demişti. Bunun üzerine İmam Zeynelabidin en kıymetli kölesini çağırdı ve onu hemen azat etti. Müslim'de şöyle beyan edilmiştir: Bu köle için on bin dirhem verenler vardı. İmam Ebu Hanîfe ve İmam Şa'bi bu ayete dayanarak, köle azat etmenin sadakadan daha efdal olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Allah (c.c.) bunu zikretmeyi sadakadan öne almıştır.[261]

Seyyid Kutub Fi Zılali'l-Kur'an'da ayeti yorumlarken şu ifadelere yer verir: İmanın desteğine dayananların dışında hiç kimsenin aşamadığı sarp yokuş bu

---

Yayıncılık, İstanbul 1.baskı, X/483; Ebu'l-Ala el-**Mevdudî (**trc.1986), *Tefhimü'l-Kur'an*, İnsan Yay. İstanbul, VII/124; **Elmalılı** Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusret Bolelli, Abdullah Yücel, Nedim Yıldız) İstanbul, Azim Yay. 1.baskı IX/228; Muhammed **Esed,** *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir* (çev.c. Koytak, A. Ertürk) İşaret yay, İstanbul Eylül 2002, 5.baskı s. 1271; Mustafa **İslamoğlu**, (Mart 2009), *Hayat Kitabı Kur'an* (3.Baskı), Düşün Yayıncılık, İstanbul, s.1258; ***Kur'an Yolu***: Türkçe Meal ve Tefsir, DİB Yayınları (H.Karaman, M. Çağrıcı, İ.K. Dönmez, S.Gümüş) 3.Baskı, Ankara 2007, V/626

[259] Mevdudi, *age* VII/124' te verilen kaynak, Müsned-i Ahmed, Buharî, Müslim, Tirmizî, Neseî

[260] Elmalılı, *age*, IX/228

[261] Mevdudi, *age* XII/124

yokuştur. İnsan ile cennet arasına dikilen yokuş budur. İnsan bu yokuşu bir aşabilse cennete varırdı. Bu sarp yokuşun böylece sunulması çok güçlü bir teşvik oluşturmakta ve insan kalbini coşturmakta ve o yokuşu aşabilsin diye harekete geçirmektedir. Bu yokuş açıklanmış ve bu yokuşun, insanla elde edebileceği muazzam kazancın arasına giren engel olduğu bildirilmiştir. "Fakat o zor geçidi aşmaya erişmedi". İfadede teşvik, coşturma ve ileriye doğru itme havası var.[262] Elmalılı, ayetin bir diğer anlamının, Razi'nin de ifade ettiği gibi, kişinin iyi ameller elde ederek kendisini cehennem azabından azad etmesi olduğunu söyler.[263]

Yüce Allah sarp yokuşu ve onun yapısını açıklamaya islam davasının sunulduğu özel çevrenin (toplumun) en çok ihtiyaç duyduğu bir nesne ile başlıyor. Çile çeken boyunları esirlik zincirinden kurtarmak ve yoksullara yemek yedirmek. Azgın ve inkârcı bir toplumun kendilerine çok katı davrandığı zavallıların karınlarını doyurmaya çok ihtiyaç vardır. Sonra yüce Allah bir olguya değiniyor. Bu olgu herhangi bir topluma, zamana özel değildir. İnsanlar sarp yokuşu kurtuluşa doğru aşarlarken o olgu ile mutlaka yüzyüze gelirler. İşte bu olgu: "Sonra inanıp birbirlerine sabır tavsiye eden ve merhamet tavsiye edenlerden olmak" tır.[264]

Konunun devamında Hz. Ebu Bekir'in köle azadı konusunda son derece hassas davrandığı ve her fırsatta, sırf azad etmek için, köle satın aldığı ifade ediliyor: İşte Hz. Ebu Bekir çile çeken bu köleleri sırf Allah hoşnut olsun diye salıverirken, o sarp yokuşu aşmaya çalışıyordu. O günlerin Arap Yarımadası'nın şartları, Allah

---

[262] Kutub, *age*, X/483

[263] Elmalılı, *age*, IX/229

[264] Kutub, *age*, X/484

yolunda sarp yokuşu aşmak için atılması gereken gerekli adımların ve sıçramaların başında "köle azad" edilmesinin sayılmasını gerekli kılıyordu.[265]

Muhammed Esed ayetin yorumunda, buradaki ifadenin, hem köle azad etmek hem de insanoğlunu boyunduruklarından kurtarmak olarak çevirilebileceğini söyler ve "boyunduruk / zincir" terimi burada 'kölelik' olarak tanımlanabilecek her türlü tutsaklık ve sömürü – sosyal, ekonomik veya politik- biçimlerini kapsar, der.[266]

Ebû Hayyân şöyle der: Akabe, içinde mal harcama bulunduğu için, nefse zor gelen iş yerinde müstear olarak kullanılmıştır. Nefse zor gelen işi, dağdaki sarp yola, yani yukarı çıkarken zorlanılan yola benzetmek için böyle söylenilmiştir. Çünkü kişi, bu yola girince güçlükle karşılaşır. Ayet "ona hızlı ve sert bir şekilde girdi" demektir. Bu, Yüce Allah'ın nefse, arzulara ve şeytana karşı cihat edip onun rızasını kazanma hususunda getirmiş olduğu bir meseldir. [267] İşte o sarp yokuşu Yüce Allah şöyle açıkladı: O, Allah yolunda köle azat etmek ve onu esirlik ve kölelikten kurtarmaktır. Kim bir köle azat ederse, bu onun için ateşe karşı bir fidye olur.[268]

Akademisyen olmayan ancak hazırladığı tefsir ve mealin gerek sanal alemde gerekse gerçek ortamda fazlaca tercih edildiğini gözlemlediğimiz Mustafa İslamoğlu'nun yaklaşımlarına da yer vermeyi uygun görüyoruz. İslamoğlu'na göre tefsirlerde Mekki olduğu ifade edilen 90/Beled Suresinde, tırmanılacak sarp yokuş olarak ifade edilen 'bir boynu kurtarmak', Kur'an'ın köleliği tasfiye etmeyi daha en başında hedeflediğini gösterir. Surede Allah'ın insana bahşettiği yeti ve yeteneklerden bahsedilir (8-10.ayetler) İnsanoğlu bu yeti ve yetenekleriyle ucu

[265] Kutub, *age*, X/ 484

[266] Esed, *age*, s.1271

[267] Sabuni, *age* VII/317-318.

[268] Sabunî , *age* VII/318

cennete açılan "sarp yokuş"u (akabe) tırmanmalıdır. Ama bu yokuşu tırmanmaya pek çok kişi pek de hevesli değildir. Aslında sarp yokuş insanlık yokuşudur ve eğer bu yokuş tırmanılmazsa insanlık yolda kalacak, tırmanılırsa insanlık düze çıkacaktır. Surenin 18. ayeti bu yokuşu tırmananları müjdeler: "İşte böyleleri sağduyu ve vicdan sahipleridir." Yüce Rabb ezeli ilmiyle biliyor ki insanlar, asırlardır işlettikleri kölelik kurumunu bırakmaya, nasslara rağmen, pek de istekli olmayacaklar; o yokuşu tırmanmamak için türlü türlü bahaneler üreteceklerdir. İşte İslamoğlu'na göre surenin 19 ve 20. ayetleri onlara hitap ediyor: **"İnkarda ısrar edenler ise vicdansız olanlardır; tarifsiz bir ateş onların üzerine güdümlenmiştir"** [269]

Yakın dönemde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlatılan Kur'an Yolu Tefsiri'ne göre surenin önceki ayetlerinde insana lutfedilen duyu organlarından söz edildikten sonra ona "iki yol" un da gösterildiği belirtilmektedir. Duyu organları dış dünyadan bilgi edinme araçlarıdır; iki yol ise genellikle iyilik ve kötülük yolları olarak açıklanmış olup bu ifade insanın, olgular ve eylemler üzerine "doğru-yanlış, iyi-kötü" şeklinde hüküm verme ve tercihte bulunma yetenekleriyle donatıldığı anlamına gelir. İşte bu donanıma sahip olan insan, eğer sorumluluklarını yerine getirmezse, 11. Ayette geçtiği üzere, kınanır. Bu sorumlulukların bazıları ise köleleri özgürlüklerine kavuşturmak, yetimi ve yoksulu doyurmak, birbirine sabrı ve merhametli olmayı tavsiye etmektir. Devamındaki ayetlerde ise bu görevleri yerine getirmeyenlerin karşılacağı nihai âkıbet hatırlatılmaktadır.[270]

---

[269] İslamoğlu, *age*, s.1258

[270] *Kur'an Yolu*, V/626

Risaletin üçüncü yılında nazil olan 23Mü'minun/6. ayette mü'minlerin vasıflarını sıralarken, aynı lafızlarla nazil olan 70Mearic/30'da ise kıyamet gününün dehşetinden korunabilecek olanlar zikredilirken **'meleket eyman'** ifadesi kullanılıyor.

إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ

Ayet-i Kerime'nin bazı tercümeleri şöyledir:

"Ancak eşleri yahut sahip oldukları cariyeleri başka. Çünkü onlar (eşleri ve cariyeleri ile olan ilişkileri konusunda) kınanmazlar." [271]

"Ancak onlar, eşleriyle, akitlerinin sahip olduğu şeyler konusunda kınanamazlar." [272]

"Eşleri; yani [nikah yoluyla] meşru şekilde sahip oldukları dışında [isteklerini frenleyenler] çünkü ancak o zaman hiçbir kınamaya uğramazlar" [273]

"Onlar, ırzlarını koruyanlardır – ancak eşleri ya da sahip oldukları cariyeler bunun dışındadır- bunlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar."[274]

"Ancak eşleri yani, meşru şekilde hakkını vererek sahip oldukları kimseler müstesna. Zaten onlar (meşru eşleriyle paylaştıkları cinsellikten ötürü) kınanmazlar." [275]

---

[271] Trc. *Diyanet Kur'an Meali*

[272] Trc. Y.N.Öztürk

[273] Trc. M. Esed

[274] Trc. Salih Akdemir. *Son Çağrı Kur'an.* Ankara Okulu Yay. Mart 2004 1.baskı

[275] Trc. M.İslamoğlu

Müminun suresinin nüzulü hakkında şu rivayete yer verilir: Hz. Ömer'den rivayet edilen bir hadise göre Resûlullah, bir ara olağanüstü vahiy hallerinden birini yaşarken kıbleye dönüp ellerini kaldırarak "Allahım! Bize nimetini arttır, eksiltme; bizi onurlandır, alçaltma; bize ihsan et, mahrum etme; bizi seçkin kıl (düşmanlarımıza karşı) zayıf duruma düşürme; bizden hoşnut ol ve bizi senden hoşnut kıl!" diye dua ettikten sonra, "Şu anda bana on âyet indi; kim bu âyetlerin gereğini yaparsa cennete girecektir" buyurmuş, ardından da bu sûrenin ilk on âyetini okumuştur.[276]

70 Mearic Suresinde müşriklerin inkârı üzerine kıyametin gerçek olduğu vurgulanıyor. Tasvir edilen kıyamet sahnelerinin ardından, o günün dehşetinden korunacak kişilerin özellikleri sıralanırken mezkûr ifade geçiyor. O günün dehşetinden korunabilecek olanlar namazlarını ihmal etmeden devamlı kılanlar, mallarını muhtaçlarla paylaşanlar, hesap gününün varlığına inananlar, Rablerinin azabından çekinenler, ırzlarını koruyanlar, emanet ve ahitlerine riayet edenler, şahitliği dosdoğru yapanlar, namazlarını koruyanlardır.[277] 23Müminun suresinde de gerçek müminlerin vasıfları sıralanırken onların namazlarında huşu içinde oldukları, boş ve yararsız işlerden yüz çevirdikleri, zekatlarını verip iffetlerini korudukları vurgulanır ki bu yaptıklarından dolayı onlar kurtuluşa ermişlerdir. [278] Aynı lafızlarla nazil olan iki ayette de ırzlarını korumalarına engel olmayan bir durum olarak, hakları olan meşru cinsellik bu sınırın dışında tutulur. Bunu ifade ederken kullanılan

[276] Taberi, *age*, VI/61

[277] 70Mearic/ 22-34

[278] 23Müminun/1-6

"ev mâ meleket eymânuhum" ifadesine verilen anlam, konumuz açısından oldukça önemlidir.

İncelediğimiz klasik tefsirlerde او ما ملكت ايمانهم ifadesi, çok büyük oranda, müminlerin eşleri dışında sahip oldukları kadınlar, köle kadınlar, biçiminde algılanmıştır.[279] Fakat bazıları tarafından bu ifade müminlerin, yalnızca eşleri ile, yaptıkları evlilik aktinden dolayı sahip oldukları bir hak olarak algılanmıştır.[280]

Taberi'ye göre müminlerin kurtuluşa erme şartlarından biri de, ırzlarını, Allah'ın haram kıldığı şeylerden korumalarıdır. Mümin, zina, Iivata ve benzeri şeylerden uzak olmalıdır. Ancak Allah'ın kendilerine helal kıldığı hanımlarıyla veya sahibi bulunduğu cariyleriyle olan münasebeti helaldir. Bunlarla ilişki kurmasından dolayı kişi kınanmaz. Kim, cariyeleriyle ve eşleri dışındakilerle münasebet kurmak isterse işte onlar, Allah'ın koymuş olduğu sınırları aşmışlardır ve kurtuluşa eremeyenlerdir.[281] Ardından Taberi, müfessirlerin, bu ayetin mut'a nikahının yasaklanmasının delili olduğunu söylediklerini nakleder. Zira o nikahta kadın, erkeğin ne karısı ne de cariyesidir. Dolayısıyla haram olan bir kategoridedir.[282]

Bagavî, daha sonra göreceğimiz Kurtubi'de daha açık olarak ifade edilecek olan bir düşünceye yer verir. O'na göre 'ferc' kelimesi hem erkek hem de kadınlar için kullanılır ama ayetin devamı, bu ifadenin burada yalnızca erkeklere hitab ettiğini gösteriyor. Zira kadın efendinin, kölesiyle cinsellik yaşaması mümkün değildir.

---

[279] Taberi, *age*, VIII/429; Bagavî, *age ,s*. 230; Mukatil, *age*, III/152; İbnu'l-Cevzi, *age*, V/460; Râzi, *age*, XXII/135; Kurtubi, *age*, VI/412; Beydavi, *age*,II/.696 ; İbn Kesir, *age*, III/249; Suyuti , *age,* s.451; eş-Şevkani , *age*, III/474

[280] Razî, *age*, XVI/392

[281] Taberi, *age*, VI/61

[282] Taberi, *age*, VI/61

Erkek mümin ise karısı ve kölesi ile cinsellik yaşayabilir, hayız ve nifas halleri dışında. Bu onun hakkıdır ve bundan dolayı kınanamaz.[283] Aynı düşünceleri İbnu'l-Cevzi'nin[284] ve Mukatil'in[285] de paylaştığını görüyoruz.

Razî, ayeti "Onlar, ırzlarını koruyuculardır. Şu varki zevceleri yahut elleri altındaki cariyelerle münasebetleri bundan müstesnadır; böyle olanlar, kınanmış değillerdir" biçiminde tercüme ettikten sonra ayetin anlaşılması noktasında üç görüş olduğunu naklediyor. Buna göre;

1) Bu ifade, "hal" yerinde olup, "zevceleri üzerine veli ve kâim olanlar" takdirindedir. Bu, tıpkı, "Falanca, falanca kadına hâkimdir." demen gibidir. Arapların, "Falan kadın, falancanın (nikâhı) altındadır" şeklindeki sözleri de bu manadadır. Bundan ötürü kadına mecazen firâş (döşek) adı verilmiştir. Buna göre ayetin manası, "Onlar, evlenip birleşmeleri ve (cariyelerden) odalık edinmeleri hâli müstesna, diğer bütün gayr-i meşru hallerden ırzlarını (uçkurlarını) korurlar" şeklinde olur.

2) Bu ifadeden anlaşılan mahzûf bir şeyle alakalıdır. Buna göre sanki, "Onlar, zevceleri dışında yaptıkları münasebetlerden dolayı" kınanırlar "yani" kendilerine helâl kılınmışların dışındaki her türlü cinsî münasebetten ötürü kınanırlar. Ancak bu helâl olanlardan dolayı kınanamazlar" denilmektedir. Bu, Zeccâc'ın görüşüdür.

3) Alâ harf-i cerrinin mutaallakı, hâfızûn kelimesidir. (Yani "Onlar, ancak zevcelerine devam ederler" manasında.)[286]Görüldüğü gibi Razi'nin aktardığı

---

[283] Bagavî, *age,* s.230

[284] İbnu'l-Cevzi, *age*,VIII/364

[285] Mukatil, *age* , IV/ 438

görüşlerden bazılarında "ellerinin altındakiler" ifadesi yasal olarak sahip olunan eşlerle sınırlandırılmıştır.

Kurtubî tefsirinde Müminun suresinin ilk 11 ayetinin tefsirinde dördüncü fasılda şu açıklamalara yer verilir: و الدين هم لفروجهم حافظون lafzı için İbn Arabi şöyle der: Bu on ayet Garibu'l-Kur'an'dandır. Çünkü Kur'an'ın diğer lafızlarının da olduğu gibi hem erkekleri hem de kadınları kapsar. Fakat bu ayet eşleri olmaksızın, özellikle erkeklere hitab eder. Bunun delili de ardından gelen إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ ifadesidir. Yani burada tüm müslümanlara hitab ediliyormuş gibi görünse de aslında erkek müslümanlara hitap vardır. Zira kadınların fercini muhafaza etme sorumluluğu zaten **'muhsane'** kavramından, umumi ve hususi olan daha pek çok delilden dolayı bilinmektedir.[287]Bu durumda müslüman kadına elinin altındaki (köle) ile cima' helal olmaz. Çünkü kadın müslümanlar bu kapsama girmez. Ancak köle, kadının malı olduktan sonra kadın onu özgür bırakırsa bundan sonra evlenmeleri, cumhura göre, caiz olur. Eğer kadın onu satın aldıktan sonra özgür kılmadan evlenselerdi, Ebu Ömer'e göre bu durumda onların nikahı, kadın, adamın sahibi olduğu için batıl olur. Bu durumda boşanma da olamaz. Çünkü zaten nikâh batıl, geçersizdir. O halde kadın, kölesini, nikâhtan sonra özgür bırakırsa; önceki nikâh yok sayılacağı için yeni bir nikah kıyılmalıdır. Irak ekolü bunu **'istimna''** olarak isimlendirir ve Ahmed b. Hanbel bunu caiz görür. Alimlerin çoğu ise haram sayar. Bu faydalanmanın, köle kadınla nikahtan daha hayırlı olduğunu savunanlara ise biz deriz ki 'Kafir bile olsa köle kadının nikahı bundan daha iyidir.[288]Ferra der ki

---

[286] Razî, *age*, XVI/.392

[287] Kurtubi, *age*, VI/312

[288] Kurtubi, *age*, VI/312

ayetin anlamı ‘Allah’ın onlara helal kıldığı eşleri ve ellerinin altındakiler hariç başkasıyla birlikte olmazlar’. Bu durumda ‘istimna’’ haramdır. Zira onda nikahtaki yükümlülükler yoktur. Ayetin böyle ihtilaflı bir yoruma neden olmasının sebebi hikmeti ise şudur: Açık zina durumunda had gerekir ve çocuk tanınmaz. Fakat burada şüpheli bir durum olduğu için had düşer ve çocuk tanınır.[289]Bu açıklamaların ardından konuya örnek teşkil eden rivayetler aktarılır.

Beydavi de ayetin tefsirinde müminleri, kendilerini eşleri ve esirleri dışındakilerden koruyanlar, olarak tanımlar.[290]İbn Kesir de ayete ‘ırzlarını eşleri ve köleleri dışındakilerden korurlar’ anlamını verenlerden. Yani müminler öyle kişilerdir ki zina ve livatadan kendilerini korurlar.[291] Eşleri ve ellerinin altında bulunan kişilerden başkasıyla cinsellik yaşamazlar. Zaten onlarla yaşadıklarından dolayı kınanmazlar.[292] Aynı ifadeler Suyuti ve Şevkani tarafından da zikredilir.[293]

Yakın dönemlerde yapılan tefsirlerimizi incelediğimizde de karşımıza çıkan manzara daha çok öncekilerin tekrarı şeklinde. Müfessirlerin büyük çoğunluğu söz konusu ifadeden, mümin erkeklerin eşleri ve cariyeleriyle cinsellik yaşamalarının meşru olduğu sonucunu çıkarmaktalar.[294] Yapılan yorumlara ise, belki de artık kölelik cari bir uygulama olmadığı ve insanlar kölelik konusuna sıcak bakmadıkları için, savunmacı bir üslup hakim. Klasik müfessirlerin konuyu aktarırken oldukça

---

[289] Kurtubi, *age*,VI/ 312

[290] Beydavi, *age*, II/696

[291] İbn Kesir, *age*, III/249

[292] İbn Kesir, *age*, III/250

[293] Suyutî, *age*, s.760; Şevkani, *age*, III/474

[294] Kutub, *age*, VII/394; Mevdudi, *age*, III/366; Elmalılı, *age*, VIII/340; Sabunî, *age*, VII/58; *Kur’an Yolu,* IV/50

rahat olmaları ve köle kadınlarla yaşamayı hayatın doğal bir parçası olarak algılamalarına rağmen çağdaş müfessirlerde, durumun meşruiyetini ıspatlama ve konuyu legalize etme çabası hemen göze çarpmaktadır. İncelediğimiz bazı tefsirler ise, Razi'nin aktardığı farklı yaklaşımları baz alarak, söz konusu ifadenin müminler için yalnızca meşru olarak nikahlı oldukları eşler şeklinde anlaşılabileceğini savunmakatadır.[295]

Mevdudi mezkur ayeti yorumlarken konuyu, islamın mümin erkekler için eşleri dışında bir kategori olarak cariyeleri kabul ettiği noktasından hareketle işliyor. 4Nisa/25'e dayanarak islam'ın kadın kölelerle nikahsız birleşmeyi yasakladığını söyleyenlerin derin bir yanlış içinde olduklarını; mezkur ayetin de islam'ın cariyeliği tanıdığını ıspat ettiğini söylüyor.[296] Zira 4Nisa/25. ayette velilerinden izin alınması isteniyor. Kişi kendinden izin alamayacağına göre bu ayete göre kadın kölelerle sahibinin yalnızca evlilik yoluyla birlikte olabilmesi gibi bir zorunluluk yoktur. Mevdudi'ye göre söz konusu ayette, bizzat cinsel arzunun ve onu özellikle dindar ve takva sahibi kişiler için meşru yollarla gidermenin de yerilmiş olduğu gibi yanlış bir anlama olmasın diye, ara cümle olarak, bu iki ayet gelmiştir. [297]

Kutub, islam dininin köleliği ihdas etmeyip kendisini o ortamda bulduğunu söyledikten sonra, o gün tüm dünyada cari olan bu kurumun müslümanlarca da zorunlu olarak işletildiğini savunur. Kadın esirlerin de karşı tarafın eline geçen müslümanlara karşı misilleme olarak alıkonduğunu; sahiplerinin bu kadınlardan yararlanma hakkı olduğunu ifade eder. Bu yaralanmaya ilginç de bir gerekçe

[295] Esed, *age*, s.689 **;** İslamoğlu*, age*, s.661; Y.N.Öztürk *Kur'an Meali*

[296] Mevdudi, *age*, III/366

[297] Mevdudi'nin bu konudaki görüşlerinin ayrıntısı için bkz *"Tefhimat"* adlı eser, II/290-324, yine *"Resail ve Mesail"* adlı eser, I/324-333

gösterir: Belki de bu yaralanmada bizzat bu kadın esirlerin fıtrî ihtiyaçları göz önünde bulundurulmuştur. [298] "İslam eşlerle ve el altında bulunan cariyelerle kurulan temiz ilişkiyi onaylıyor. Cariyeler, yasal bir nedenden dolayı sahip bulunulan kadınlardır. İslamın kabul ettiği tek yasal gerekçe de Allah yolunda yapılan savaşta esir almaktır." der Kutub. [299]

Elmalı'lı da ayetin cariyelerle cinselliğe izin verdiğini düşünenlerden: Irzlarını, apışlarını korurlar, kimseye açmazlar, ancak hanımlarına ve ellerinin kazandığı, mülkleri altında bulunan cariyelerine karşı başka. Çünkü onlara karşı kınanmazlar. Falancanın üç dört zevcesi var, mülkü altında şu kadar cariye var diye övülmeleri gerekmezse de kınanmazlar ve yerilmezler. Kimsenin onları edebe, hukuka ve şeriate aykırı davranıyor görerek kınamaya ve yermeye hakkı yoktur. Zira hanımları nikah akdi, cariyeleri de onların mülkü olmalarıyle kendilerine helal olmuşlardır.[300] Elmalılı açıklamasının devamında şöyle der: Ve onlar ki iffetlerini korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin sahip oldukları (cariyeler) hariç zira bunlar kınanmış değillerdir. Şu halde, kim bunun ilerisine gitmek isterse işte onlar haddi aşan kimselerdir. Bu âyetin görünen mânâsı müt'a nikahının da haram oluşunu ifade eder, der.[301]

Es-Sabunî der ki eşler ve cariyeler gibi Allah'ın mubah kıldığı yerlerde şehveti gidermek helal olup bunun için insana sevap verilir. Çünkü bunda nesli ve zürriyeti çoğaltmak vardır. Şehvetini gidermek için kim, eşler ve cariyelerden başka

---

[298] Kutub, *age*, VII/ 394

[299] Kutub, *age*, X/185

[300] Elmalılı, *age*, VIII/340

[301] Elmalılı, *age*, V/509

bir şey isterse, Allah'ın sınırlarını aşmış ve kendisini O'nun azabına sunmuş olur. [302]

Kur'an Yolu'nda 'meleket eyman' ifadesine kelime anlamı verilerek ayet "Sadece eşleriyle ve ellerinin altında olanlarla yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir" şeklinde tercüme ediliyor. Fakat ayetin tefsirinde yukarıda bahsettiğimiz rahatsızlık hemen göze çarpıyor: Kur'an'da ve diğer temel islami kaynaklarda kadın olsun erkek olsun her müslümanın, cinsel ihtiyaçlarını karşılamada kendi eşiyle yetinmesi kesin bir hüküm olarak konulmuş; bu hükümlerle çelişen her türlü uygulama gayrı meşru kabul edilmiş, aykırı davranışlar için ağır yaptırımlar getirilmiştir. Bundan başka, islamın geçmişten devraldığı -öyle anlaşılıyor ki Kur'an ve Sünnetin bütününden çıkan insanlık anlayışıyla, insan onur ve hassasiyetiyle bağdaşır görmediği için zaman içinde ortadan kaldırmaya yönelik tedbirler getirdiği- kölelik uygulamasının bir sonucu olarak fakat belirli kurallara uymak kaydıyla cariyelerden yararlanma da meşru kılınmıştır. [303]

Muhammed Esed ayetin tercümesini şöyle yapıyor: "**Eşleri -yani, (evlilik yoluyla) meşru olarak sahip oldukları insanlar- dışında (kimsede arzularına doyum aramazlar); çünkü onlar (eşleriyle olan ilişkilerinden dolayı) kınanmazlar."** Neden böyle tercüme ettiğini ise şöyle açıklıyor: Lafzen, "yahut sağ ellerinin malik olduğu kimseler" (ev mâ meleket eymânuhum). Çoğu müfessirler bu ifadenin şüphe götürmez bir biçimde kadın kölelerle ilgili olduğunu ve ev ("yahut") takısının da meşru seçeneklerden birine işaret için kullanıldığını ileri sürmüşlerdir. Bu geleneksel yorum, bizce, kadın kölelerle evlilik dışı cinsel ilişkinin meşruiyetini öngördüğü sürece doğru ve kabul edilebilir gözükmemektedir. Çünkü böyle bir

---

[302] Sabunî , *age*, VII/58

[303] *Kur'an Yolu*, IV/11

öngörü ya da önkabul Kur'an'ın kendisiyle çelişmektedir. Üstelik sözü geçen yoruma karşı yapılabilecek tek itiraz da bu değildir. Çünkü Kur'an **"müminler"** terimiyle hem erkek hem de kadın müminleri kasdetmekte; **'ezvâc'** terimi de hem erkek hem de kadın eşlere işaret etmektedir.[304] Bunun içindir ki, "mâ meleket eymânuhum" ifadesinin "onların kadın köleleri" anlamına yorumlanması için ortada hiçbir sebep yoktur. Öte yandan, bu ifadeyle erkek ve kadın kölelerin birlikte kasdedilmiş olması da sözkonusu olmadığına göre, ifadenin hiçbir şekilde kölelerle ilgili olmadığı, fakat 4:24'deki gibi "nikah yoluyla meşru olarak sahip oldukları kimseler" anlamına geldiği aşikardır . Yalnız ifade, burada, bu anlam örgüsü içinde 4:24'dekinden önemli bir farklılık göstererek evlilik yoluyla birbirine "meşru olarak" sahip olan hem erkek hem de kadın müminlere işaret etmektedir.[305]

Bu yoruma göre, cümlenin başında yer alan 'ev' takısı da "yahut" anlamında bir seçenek bildirmeyip, "**bir başka deyişle**" yahut **"yani"** tabirleriyle benzer şekilde, açıklayıcı bir ifadeye geçiş işlevini görmektedir ki, bu durumda, bir bütün olarak cümlenin anlamı şöyledir: "...eşleri, yani (evlilik yoluyla) meşru olarak sahip oldukları kimseler dışında ....." (Karş. 25:62'deki benzer ifade: "düşünüp anmak isteyenler, yani [lafzen, "yahut"] şükretmek isteyenler için".)[306] Aynı yaklaşım ve yorumu M. İslamoğlu'nda da görüyoruz. Ayeti şöyle tercüme ediyor: **"Fakat kendi eşleri, yani meşru olarak sahip oldukları müstesna; zaten onlar**

---

[304] Kurtubi, İbn Arabi'den yaptığı nakilde bu ifadenin Garibu'l-Kur'an'dan olduğunu zira kelimenin hem erkek hem de kadınlar için kullanılmasına rağmen burada yalnızca erkeklerin kastedildiğini söyler. Bkz. Kurtubi, *age*, VI/312

[305] Esed, *age* s.689

[306] Esed, *age*, s.689

(meşru eşleriyle paylaştıkları cinsellikten dolayı) **kınanmazlar."** [307] aynı anlamı taşıyan bir başka tercüme ise Y.Nuri Öztürk'e ait: **"Eşleri yahut akitleri aracılığıyla sahip bulundukları müstesnadır. Bu durumda kınanmış değillerdir onlar.''** [308]

Mekke Döneminin 5. yılında nazil olan 26Şuara/22 ve 23Müminun/47. ayetler, Hz. Musa ve Hz. Harun ile Firavun arasındaki mücadelede Firavun'un böbürlenmesi, onları küçük görerek tebliğlerini önemsememesinden bahsediyor.

26Şuara/22

وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدتَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ

"Senin başıma kaktığın bu nimet (gerçekte) **İsrailoğullarını köleleştirmen** (in neticesi) **dir."**

Ayette Hz. Musa'nın diliyle, Firavun'un Hz. Musa için yaptığı her şeyin kendi suçunun bir sonucu oluşu dile getiriliyor. İncelediğimiz klasik tefsirlerde konu bu boyutuyla ele alınıyor.[309]Hz. Musa (a.s), Firavun'un eline ve terbiyesine düşmüştür. Bunun sebebi Firavun'un İsrailoğullarını köle edinmeyi ve onların erkek çocuklarını kesmeye niyetlenmiş olması idi. Binâenaleyh Hz. Musa (a.s) sanki Firavuna **"Eğer bize ve milletimize karşı uyguladığın o zulmü yapmamış olsaydın, senin barındırmana ihtiyacım olmazdı"** demek istemiştir.[310]Taberi de konuyu benzer şekilde ele alıyor ve birbirine yakın izah şekillerini sıralıyor.[311]

---

[307] trc. M.İslamoğlu, bkz.*age*, s.661

[308] trc. Yaşar Nuri Öztürk

[309] Taberi, *age* VI/212-213; Bagavî, *age* s.678; Mukatil, *age*, III/260; İbnu'l- Cevzi, *age*, VI/120, Razi, *age*, XVII/310-311; Kurtubi, *age*, VII/91-92; Beydavi, *age*, II/748; İbn Kesir, *age*, III/345; Suyuti, *age*, s.486; eş-Şevkani, *age*, IV/96

[310] Razi, *age*, XVII/310-311; Kurtubi, *age*, VII/91-92; Mevdudi, *age*, IV/ 17

Bagavî'de geçtiğine göre bu ayetin tevilinde ihtilaf vardır. Bazılarına göre bu ifadede ikrar, bazılarına göre ise inkar vardır. Zira Hz. Musa Firavun'a çıkışmaktadır: Ne nimeti ne lütfu? Tüm bunlar senin, İsrailoğullarını köleleştirmenin sonucu değil mi? Öte yandan Hz. Musa'ya sahip olduğu nimetleri asıl veren Yüce Allah'tır.[312]

Beydavi de Firavunun yaptığı kötülüğün, Hz. Musa'ya yaptıklarını başa kakamayacağı kadar büyük olduğunu söylüyor.[313]İbn Kesir de ayetin tefsirinde aynı şeyi söyler: Sen beni büyütüp terbiye etmekle bana iyilik yapmadın. Çünkü sen benim soyumu köle gibi kullandın, kendi işlerini yaptırdın. Ben bu yüzden senin eline düştüm. Benim için yaptığın iyilikler, yaptığın kötülüklerin karşılığı bile olamaz.[314]

Çağdaş tefsirler de ayeti aynı anlamda değerlendirmiş ve Firavun'un Hz. Musa için yaptıklarının bir iyilik, bir lütuf olamayacağını çünkü yaşananların gerçek sorumlusunun Firavun olduğunu ortaya koymuşlar.[315] Senin insafsız uygulamaların ve soyumu köleleştirmen yüzünden annem beni bırakmak zorunda kaldı. Siz de beni buldunuz. Böylece ben senin evine gelip burada büyüdüm. Anne-babamın evinden mahrum kaldım. Bunu mu başıma kakıyorsun, bu mudur büyük lütfun?[316] Bu köleleştirme soykırım boyutuna varmıştı. Eğer zulmün anaların rahmine kadar

---

[311] Taberi, *age*, VI/212-213

[312] Bagavî, *age*, s.678

[313] Beydavi, *age*, II/748

[314] İbn Kesir,*age*, III/345

[315] Kutub, *age*, VII/592; Mevdudi, *age*, Elmalılı, *age*, VI/96; Esed, *age*, s.743; Sabunî, *age*, IV/311; İslamoğlu, *age*, s.717; *Kur'an Yolu*, IV/161

[316] Kutub, *age*, VII/592

uzanmasaydı, başıma kaktığın bu şeye de gerek kalmazdı.[317] Elmalılı ayetin anlamını verip herhangi bir açıklama getirmiyor.[318] Aynı durum Esed için[319] ve Sabunî için[320] de geçerli.

Firavun'un, nimet diye Hz. Musa'nın başına kaktığı ve onu nankörlükle itham ettiği şey, onu bebekliğinde nehre bırakılmış bulunca alıp beslemesi ve barındırması, özellikle onu diğer erkek çocuklar gibi öldürtmemesi idi. Hz. Mûsâ, üstü kapalı olarak onun yaptığının esasen bir nimet olmadığını ve kendisinin İsrâiloğulları'nı kul köle edinmesinden ibaret bulunduğunu ifade etmektedir. Zira eğer Firavun Isrâiloğulları'na baskı uygulamasa, özellikle erkek çocukları öldürtmeye kalkışmasaydı Musa'nın annesi onu nehre bırakmak durumunda kalmayacak, Mûsâ da Firavun'un eline düşmeyecekti.[321]

23Müminun/47. Ayet:

فَقَالُوا أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ

"Bu yüzden dediler ki: Kavimleri bize kölelik ederken, bizim gibi olan bu iki adama inanır mıyız?"

Ayet-i kerime Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun'un Firavun ve ileri gelenleri Allah'a davetini ve onların elçileri küçümseyerek dinden yüz çevirmelerini anlatıyor.

---

[317] İslamoğlu, *age*, s.717

[318] Elmalılı, *age*, VI/96

[319] Esed, *age*, s.743

[320] Sabunî, *age*, IV/311

[321] *Kur'an Yolu*, IV/161

Klasik tefsirlerimizde konu bu boyutuyla irdeleniyor. [322]"Biz, bu Peygamberlerden sonra da Musa'yı ve kardeşi Harun'u, Firavun'a ve ileri gelen adamlarına delillerimizle ve âsâ vb. apaçık bir kuvvetle gönderdik. Fakat Firavun ve kendisine tâbi olan adamları, bu deliller karşısında böbürlendiler, Musa ve Harun'un Peygamberliklerine iman etmeyi gururlarına yediremediler. Zira onlar, büyüklük taslayan bir kavimdi. Zayıflara zulmederek onları ezerlerdi." [323]

Bagavî de Firavun ve halkının Hz. Musa ve Hz. Harun'u küçümsemesi ve hor görmesi dolayısıyla bu sözü söylediğini zira; zelil bir şekilde itaat edenlere arapların köle adını verdiğini ifade eder.[324]

Razî "O Firavun, ulûhiyyet iddia ediyordu. Böylece de o, insanların kendisinin kulları, ve onların ona gösterdikleri itaatin de gerçek manada bir tapınma olduğunu iddâ ediyordu" dedikten sonra, Hz Musa ve Harun'un halkının Firavun'un hizmetçileri, köleleri olmaları sebebiyle Firavun'un, peygamberlerin çağrısına kulak tıkadıklarını aktarır.[325]

Beydavi, İbn Kesir, Suyuti ve Şevkani de ayetin tefsirinde Firavun'un İsrailoğullarını köleleştirmesinden ve sahip olduğu güçle böbürlenerek Hz Musa ve Harun'u horgörmesinden ve onların tebliğini ciddiye almamasından bahsediyor.[326]

---

[322] et-Taberi, *age*, III/379; Bagavî, *age*, s.634; Mukatil*, age*, III/158; İbnu'l-Cevzi, *age,* V/475; Razî , *age,* XVI/428; Kurtubi, *age*, VI/433; Beydavi, *age,* II/703; İbn Kesir, *age*, III/256; Suyuti, *age*, s.455, eş-Şevkani, *age*, III/485

[323] Taberi, *age*, III/379; Kurtubi, *age*, VI/433

[324] Bagavî*, age*, s.634

[325] Razî*, age,* XVI/428

[326] Beydavi, *age*, II/703; İbn Kesir, *age,* III/256; Suyuti, *age*, s.455; eş-Şevkani, *age*, III/485

Yeni dönem tefsirler de konuyu aynı nakillerle aktarırlar. Firavun ve kurmayları diyorlar ki, 'soydaşları bizim emirlerimize uyup bize boyun eğiyorken Musa ve Harun'un getirdiklerini mi kabul edeceğiz?' [327]

İsrâiloğulları, Hz. Musa'nın kendilerini Filistin'e geçirmesinden önce yüzyıllardır Mısır'da yaşıyor, burada ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyorlardı. İşte 47. âyette Firavun ve çevresinin bu sebeple onları kendi köleleri gibi gördükleri, dolayısıyla aynı kavimden olan Mûsâ ve Harun'un dinlerini kabul etmenin kendileri için onur kırıcı olacağını ileri sürdükleri, böylece azgınlara ve sapkınlara yaraşır bir kibir ve gurur örneği sergiledikleri, bunun da onları helake götürdüğü bildirilmektedir. Böylece gerek Kur'an'ın ilk muhatapları olan Mekkeli putperestlere gerekse bütün insanlara, doğru ve yanlışı makam-mevki, mal-mülk, soy-sop gibi ölçülerle ayırmaya kalkışmaları halinde bunun bedelinin çok ağır olacağı uyarısında bulunulmaktadır.[328]Esed konu hakkında bir yorum yapmayıp sadece tercüme veriyor.[329] Dediler ki, "Şimdi biz, bizim gibi insan olan bu iki adama inanıp peşlerinden mi gideceğiz? Halbuki Musa ve Harun'un kavmi, hizmetçi ve köle gibi bize itaat ediyorlar. [330] "İşte onlar dediler ki: Ne yani o ikisinin kavmi bizim kölelerimiz olduğu halde, biz bizim gibi iki ölümlü insana mı inanalım?" Güç ahlakından mahrum olan güçlüler, gücü hak ve hakikatin yerine ikame ederler.[331]

---

[327] Kutub, *age*, VII/412; Elmalılı, *age*, V/530

[328] *Kur'an Yolu*, IV/61

[329] Esed*, age*, s.695

[330] Sabuni*, age*, IV/177

[331] İslamoğlu, *age*, s.667- 668

Risaletin 9. yılında nazil olan 30Rum/28,16Nahl/71 ve 16Nahl/74. Ayetler direkt olarak kölelik kurumuyla ilgili bir düzenleme getirmiyor. O dönemdeki muhatabların gayet iyi bildikleri kölelik kurumunu örnek verme amacıyla kullanıyor:

30Rum/28

ضَرَبَ لَكُم مَّثَلاً مِنْ أَنفُسِكُمْ هَل لَّكُم مِّن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُم مِّن شُرَكَاء فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَأَنتُمْ فِيهِ سَوَاء تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنفُسَكُمْ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

"Allah size kendinizden şöyle bir örnek getirdi: Kölelerinizden, verdiğimiz rızıklarda sizinle eşit haklara sahip olan ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? Düşünen bir topluluk için âyetleri böyle ayrı ayrı açıklıyoruz."

Taradığımız klasik tefsirlerde ayet, genel anlamda, Allah'ın üstünlüğünü farkettirmek için insanlara, bildikleri bir konu olan efendi-köle ilişkisini örnek gösterdiği biçiminde algılanmış.[332]

Kur'an'ın bazı konular için insanların yakın çevrelerindeki olay veya ilişkilerden temsil getirme üslûbunun bir örneğini yansıtan 28. âyette, Allah'a şirk koşma, yani O'nu tanrı kabul etmekle beraber başka bazı varlıkları da tanrılıkta O'na ortak olarak görme yaklaşımının, özündeki sakatlığın yanı sıra aynı zamanda çelişkiler içeren bir tutum olduğu somut bir anlatımla ortaya konmaktadır.[333] Bu örnek özetle "köleyi efendisine eşit saymıyorsunuz da, yaratılmış olanı yaratıcısına nasıl eşit görürsünüz!" anlamında bir eleştiri ve uyarı anlamı taşımaktadır.

---

[332] Taberi, *age,* VI/409; Bagavî, *age*, s.733; Mukatil, *age*,III/412-413; İbnu'l-Cevzi, *age*, VI/698-699; Râzî, *age,* XXV/118; Kurtubi, *age*, VII/349; Beydavi*, age*, II/811; İbn Kesir, *age,* II/441; Suyuti, *age,* s.537, eş- Şevkani, *age*, IV/223

[333] Kurtubi, *age,* VII/349

"Kendinizden bir örnek gösteriyor" ifadesini "Yakın çevrenizden ve kolay tahlil edebileceğiniz bir örnek veriyor" şeklinde yorumlamak mümkün olduğu gibi, bunun "Unutmayın ki siz nihayet yaratılmış, âciz varlıklarsınız, buna rağmen Allah iyi bir muhakeme yapmanıza fırsat vermek üzere sizi bile bu mukayesede temel alma lütfunda bulunmaktadır" gibi bir anlam taşıdığı [334] ve insanları Allah'a karşı edebe davet etmeyi amaçladığı düşünülebilir.

Bagavî de burada Allah'ın insanlara, bildikleri konudan yola çıkarak, benzetme yoluyla bir şeyleri farkettirmeye çalıştığını söylüyor. Yani kadın ve erkek kölelerinizden malınıza ortak olanlar var mı? Sizinle harcayan, dilediği gibi tasarrufta bulunan veya mirasına ortak olan..O halde bana (Allah) nasıl oluyor da yarattığım varlıklardan ortaklar tutuyorsunuz?[335] Aynı düşünceyi İbn Kesir de tekrarlıyor.[336]

Görüşüne başvurduğumuz müfessirler 'meleket eyman'ı 'köleler, hizmetinizde olanlar, yasal olarak sahip olduklarınız' biçiminde anlıyor. Mezkur ayet, tevhidin kabulüne yanaşmayan, sahte ve geçici güçlerini kendileri gibi insan olan köleleriyle bile paylaşmayan kişilerin, Allah'a ait olan ilahlığı başkalarına çok kolay yakıştırmalarını kınayıcı bir üslupta yorumlanıyor. Ey Allah'a ortak koşan müşrikler, rabbiniz size bizzat kendinizden misal vermektedir. Hiç sizler, bizim size verdiğimiz rızıklarda dahi bir kısım kölelerinizin sizin ortaklarınız olmasını, size verilen mallarda sizinle tam olarak eşit olmalarını ve siz hür kişilerin birbirinizden çekindiğiniz gibi o kölelerinizi de kendinize denk kabul edip onlardan çekinir hale

---

[334] Râzî, *age*, XXV/118

[335] Bagavî, *age*, s.733

[336] İbn Kesir, *age*, III/441

gelmeye razı olur musunuz? Sizler hepiniz benim kulum olduğunuz ve size verilen nzıklar da benim tarafımdan verildiği halde siz, mal ve şerefte kölelerinizle denk olmayı kabul etmezken, benim yarattığım varlıkların benim ortaklarım olduklarını nasıl iddia ediyorsunuz? İşte biz, misaller vererek âyetleri, aklını kullanan bir kavim için böyle açıklarız. Tâ ki şirkten uzak durup Allahı birlesinler ve sadece ona kulluk etsinler.[337] Beydavi de rızıkta, malda, mülkte köleleri kendinize eşit tutmazsınız da yaratılanı yaratılmışa nasıl eşit sayarsınız, diye ayeti açıklıyor.[338]

Allah size kendinizden bir misal vermektedir. Sizden uzak değil, araştırılması için yolculuk da gerekmez. Sahip olduğunuz kölelerden, verdiğimiz rızıkta size ortak olanlar var mı? Kölelerin onlara eşit olması bir yana malları üzerinde herhangi bir pay sahibi olmalarına bile razı olmazlar. Birbirinizden çekindiğiniz gibi onlardan çekinir misiniz? Sizin için uygunsuz olan bu durumu nasıl olur da en yüce sıfatlara sahip olan Allah'a uygun görürsünüz?[339] Aynı yaklaşımı Elmalılı da da görüyoruz: Sizin mal varlığınız Allah'ın vergisi, onlara sahip oluşunuz da sonradan olma ve gelip geçicidir. Bütün varlıklara, var etme yoluyla sahip bulunan Allah Teâlâ'nın ise, malik oluşu sonsuz ve O'nun mülkünden çıkmak imkansızdır. Allah Teâlâ bu gerçekleri böyle ayırd edip anlatmıştır. Şimdi sizin mal varlığınızdan biri size ortak olamazken Allah Teâlâ'nın mülkünden, yaratıklarından, kullarından kendisine ortak nasıl olabilir?[340]

Kur'an Yolu da bu fikri benimser: Hangi saikle ve hangi biçimde olursa olsun, Allah'ın yegâne yaratıcı olduğu, mutlak iradesini hiçbir gücün

[337] Taberi, *age*, VI/409; Mevdudi, *age*, IV/267

[338] Beydavi, *age*, II/811

[339] Kutub, *age*, VIII/199

[340] Elmalılı, *age*, VI/253

sınırlayamayacağı gerçeği ile bağdaşmayan her inanç ve O'ndan başkasına kulluk etme veya kullukta başkasını aracı kılma anlamı taşıyan her davranış şirktir ve âyette vurgulanan çelişkiyi taşır. [341] Esed de bu konuda öncekilerin fikirlerini paylaşıyor.[342]Sabunî der ki siz mallarınızda kölelerinizle eşit değilsiniz. Siz kendi denginiz olan hürlerden korktuğunuz gibi onlardan korkmuyorsunuz. Kölelerinizin mallarınızda size ortak olmasına razı olmuyorsunuz da mülkünde ve yarattıklarında Allah'ın bir ortağı olmasına nasıl razı oluyorsunuz? İşte bu apaçık beyan gibi, misalleri düşünme hususunda aklını kullanan bir topluluk için âyetleri açıklıyoruz.[343]

16Nahl/71:

وَاللّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُواْ بِرَآدِّي رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاء أَفَبِنِعْمَةِ اللّهِ يَجْحَدُونَ

"Allah rızık konusunda kiminizi kiminizden üstün kıldı. Üstün kılınanlar rızıklarını ellerinin altındakilere vermezler ki rızıkta hep eşit olsunlar. Şimdi Allah'ın nimetini mi inkar ediyorlar."

İncelediğimiz tefsirlerin çoğu, ayet-i kerimenin ele alındığı çerçeve içinde hiç bir ekonomik kuralın söz konusu olmadığını, bu ayeti de içine alan tüm pasajın, tevhidin ispatlanması ve şirkin reddedilmesini konu aldığını savunmaktadır. [344]

Taberi'de geçtiğine göre müfessirler bu âyet-i celileyi iki şekilde izah etmişlerdir: Bazılarına göre bu âyeti celîle şu anlama gelmektedir: "İnsanın zengin

[341] *Kur'an Yolu*, IV/286-288

[342] Esed, *age*, s.826

[343] Sabunî, *age*, IV/517

[344] Taberi, *age*, V/218-219; Bagavî, *age*, s.509; İbnu'l-Cevzi, *age*, IV/468; Razî, *age*, XIV/287-288; Kurtubi, *age*, V/491; Mukatil, *age*, II/477; Beydavi, *age*, I/554

İbn Kesir, *age*, II/598; Suyuti, *age*, s.361, eş-Şevkani, *age*, III/177

veya fakir oluşu, Allah'ın takdiri iledir. Zira rızkı veren Allah'tır. Ancak Allah insanların bir kısmını diğerlerinden, dünyadaki rızık bakımından üstün kılmıştır. Kendilerine fazlaca rızık verilenler, elleri altında bulunanları rızıklandırdıklarını sanmasınlar. Çünkü Allah tarafından rızıklandırılma bakımından herkes eşittir. O halde kendilerine fazla rızık verilenler, bu verilenlerin hakkını ifa etmeyerek Allah'ın nimetlerine karşı nasıl nankörlük ederler? Onlar, bu rızıkları, kendi güçleriyle elde ettiklerini sanarlar. Böyle yanlış bir zanna kapılmasınlar." Diğer bir kısım müfessirlere göre ise âyetin izahı şöyledir. "Ey Allaha ortak koşan müşrikler, sizler, Allah'ın size rızık olarak verdiği şeyleri, emirleriniz altında bulunan köle ve işçileriniz gibi insanlara vererek mal ve servet bakımından onlara eşit olmak istemezsiniz. O halde nasıl olur da Hz. İsa gibi Allah'ın yarattığı bir kulun veya cansız putların, Allah'a, onun mülkünde ortak olduklarını iddia edersiniz? O halde Allah'ın size vermiş olduğu nimetlerin bir kısmını putlara ayırarak onun nimetlerine karşı nasıl nankörlük edersiniz?[345]

Bagavî'ye göre de Allah insanı bollukta ve rızıkta birbirinden farklı ve bazılarını bazılarından üstün yaratmıştır. Bunun yaratıcısı Allah olduğu halde ve üstün yaratılanlar diğerleriyle sahip oldukları serveti paylaşmadıkları halde; her şeyin yaratıcısı olan Allah'ın sahip olduklarını başkalarına ne kadar da kolayca verebiliyorlar? [346]

Razî'nin aktardığına göre bu konuda birinci görüş şudur: Çoğu kez köle, efendisinden akıl yönünden daha mükemmel, cüsse olarak daha kuvvetli, iyi ve kötü şeylere daha fazla vukuf sahibidir. İşte bu, o köleyi zelîl; o efendiyi de aziz kılan

[345] Taberi, *age*, V/218-219

[346] Bagavî, *age*, s.509

Allah olduğuna delalet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, "... Kimi dilersem onun kadrini yükseltir, kimi dilersem onu alçaltırım"(al-i imran, 26) buyurmuştur.[347] İkinci görüş ise iki yönlüdür. Birinciye göre "Allah, efendileri kölelerine üstün kılmış ve köleyi efendisiyte beraber, herhangi bir mülke kadir kılmamış, onu mülk sahibi yapmamıştır. Binaenaleyh, madem ki sizler, mülkiyet hususunda kölelerinizi kendinize eşit ve denk kılmıyorsunuz, o halde daha nasıl ibadet olunma hususunda, bu cansız varlıkları, bana denk ve eş tutuyorsunuz?" İkinciye göre ise bu ayet, Necrân Hristiyanları hakkında nazilolmuştur. Çünkü onlar, Hz. İsa'nın, Allah'ın oğlu olduğunu ileri sürüyorlardı. Buna göre mana, "Sizler, malik- olduğunuz şeylerde, size eşit ve denk olurlar diye, kölelerinizi mal mülk sahibi yapmıyorsunuz. O halde, daha nasıl, benim kulumu benim çocuğum ve ulûhiyyette benim ortağım kılabiliyorsunuz?"[348]

Allah kiminizi zengin, kiminizi fakir; kiminizi köle kiminizi ise özgür kıldı. Köle sahipleri sahip olduklarını köleleriyle paylaşmıyorlar, zenginliği bölüşmüyorlar. Fakat bazı insanlar Allah'ın hakkı olan ilahlığı başkalarına çok rahat verebiliyor; Allah'ın hakkını onlara paylaştırabiliyorlar. Allah der ki ' kölelerinizi size eşit değil de taptığınız putlar bana nasıl eşit?'[349]İbn Abbas, Katade, Mücahit ve diğerlerine göre bu ayet, Necran hristiyanlarının, 'İsa Allah'ın oğludur' demeleri üzerine nazil olmuştur.Yani Allah der ki 'Sizin gibi insan olan kölelerinizi kendinize eşit tutmuyorsunuz da benim kulum olan İsa'yı bana nasıl eşit tutuyorsunuz?'[350]

Beydavi Allah'ın insanlara şöyle seslendiğini ifade ediyor: sizin kiminiz

[347] Razî *age* c.14 Sh.287-288

[348] Razî *age* c.14 Sh.288

[349] El-Kurtubi, *age* c.5 sh.491

[350] El-Kurtubi, *age* c.5 sh.491

zengin, kiminiz fakir; kiminiz köle, kiminiz de köle sahibi. Bunları verense benim. Ama siz herşeyi kendiniz elde ettiniz sanıyor ve kimseyle paylaşmıyorsunuz.[351]İbn Kesir de ayette yüce Allah'ın, müşriklerin cehaletlerini ve küfürlerini yüzlerine vurduğunu söylüyor: Siz ey gafil insanlar! Sahip olduğunuz kölelerinizin rızık konusunda size eşit olmasına rıza göstermiyorsunuz. O halde her şeyin sahibi olan Allah'ın ilahlıkta ve tazimde kullarıyla eşit olmayı kabul edeceğini nasıl düşünüyorsunuz? [352] Suyuti ve Şevkani de aynı ifadeleri tekrarlıyor.[353]

Çağdaş tefsirlerde de genel anlamda aynı argümanların tekrarlandığını görüyoruz.[354] Mevdudi'ye göre ayet-i kerimenin anlamı şöyledir: 'Siz servetinizde-bu nimeti size Allah verdiği halde-kölelerinizi ve hizmetçilerinizi kendinize ortak kılmazken, Allah'ın size verdiği nimete şükürde nasıl olur da başka ilahları O'na ortak koşarsınız? Siz bu ilahların hiç kimse üzerinde hiçbir hakka sahip olmadıklarını ve bu nedenle sizin Allah'a olan ibadetinizde de hiçbir hakka sahip olmadıklarını biliyorsunuz, çünkü en sonunda onlar Allah'ın kulları ve köleleridir'[355]

Ayeti yorumlarken Muhammed Esed, 'meleket eyman' ı kelime anlamına vurgu yaparak "meşru yolla sahip oldukları kimseler" biçiminde algıladığını ifade ettikten sonra bulafzı, Allah yolunda yapılan savaşta tutsak alınan kimseler de olabilir , geçimleri konusunda başkalarına bağımlı olan ve dolayısıyla başkalarının sorumluluğu altında bulunan kimseler de olabilir, şeklinde açıklar.İnsanlar arasındaki

---

[351] Beydavi *age* c.1 sh.554

[352] İbn Kesir*, age*, II/598

[353] Suyuti, *age*, s. 361; eş-Şevkani, *age*, III/177

[354] Kutub, *age,* VI/55; Mevdudi,*age*, III/39; Sabunî, *age*, III/327, *Kur'an Yolu*, III/371-372, Elmalılı, *age*, V/250; Sabunî, *age*, III/327; İslamoğlu, *age*, s. 511

[355] Mevdudi, *age*, III/39

sorumluluk bağının eşitlik ve adaletle ele alınması gerekirken, yine de insanlar çoğu zaman bu ahlakî sorumluluk duygusunu canlı tutmakta zaafa düşerler, ve bu zaaf, ayetin devamında ifade edildiği gibi, giderek Allah'ın nimetini ve O'nun kulları üzerindeki kesintisiz bağış ve esirgemesini inkara kadar varır.[356]

Kur'an Yolu'nda da benzer yorumu görüyoruz: "Ellerinin altındakiler"den maksat, özel anlamda köleler, daha genel olarak kişinin, bakımından, geçiminden sorumlu bulunduğu yakınlarıyla çalıştırdığı, hizmetinden istifade ettiği insanlardır. Âyette servet sahibinin, bu insanları -temel ihtiyaçların karşılanması bakımından- servetinden kendisiyle aynı seviyede yararlandırması öngörülmekte; bu ilkeyi içtenlikle benimseyip uygulamakta isteksiz davranmanın "Allah'ın nimetini inkâr" anlamı taşıdığına işaret edilmekte ve bu şekilde olumsuz davranış sergileyenler kınanmaktadır. Bu öğretisiyle âyet, islâm'ın eşitlik, adalet, dayanışma, paylaşma gibi sosyal değerlere verdiği önemin veciz bir ifadesidir. Nitekim bu hususta Resûlullah da şöyle buyurmuştur: "Elinizin altındakiler (köleler, hizmetliler, çalışanlar) sizin kardeşlerinizdir; Allah onları size emanet etmiştir. Şu halde kimin yanında bu şekilde kardeşi bulunuyorsa ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara ya güçlerinin yetmeyeceği ağır işler yüklemeyin veya yüklerseniz siz de yardım edin. [357]Âyette, Mekke'nin putperest ileri gelenlerinin, köleleri kendilerine eşit saymazken putlarını Allah'a ortak koşup eşit saymalarına karşı bir

---

[356] Esed, *age*, s.543

[357] *Kur'an Yolu*, III/371-372'de verilen kaynak: Buhârî, *"îmân",* 22; Müslim, *"Eymân*",40

eleştiri anlamı bulunduğu da belirtilmektedir.[358] Aynı düşünceleri Sabunî de paylaşıyor.[359]

Yorumuna başvurduğumuz M. İslamoğlu, ayetin gelir dağılımıyla ilgili ahlaki bir bağlama ilişkin olmadığını; öncesi ve sonrasındaki ayetlerden de anlaşılacağı üzere tevhit ve şirkle ilgili akidevi bir bağlamda anlaşılması gerektiğini savunur:

Burada, kendi sahte ve geçici statülerini köleleriyle paylaşmaya yanaşmayan müşriklere, Allah'a onun eşi ve dengi olmayan bir takım varlıkları ortak koşmalarının altında yatan çelişki ve mantıksızlık hatırlatılmaktadır. Taberi'nin İbn Abbas ve Katadeden naklettiği rivayetler de bu anlamdadır.[360]

16Nahl/75 **:**

ضَرَبَ اللّهُ مَثَلاً عَبْداً مَّمْلُوكاً لاَّ يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَمَن رَّزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقاً حَسَناً فَهُوَ يُنفِقُ مِنْهُ سِرّاً وَجَهْراً هَلْ يَسْتَوُونَ الْحَمْدُ لِلّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لاَ يَعْلَمُون

"Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile, kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olur mu? Hamd Allah'a mahsustur, fakat onların çoğu bilmezler."

İncelediğimiz klasik tefsirlerde Allah'ın burada insanların yakınen bildiği bir konuda yaptığı benzetme ile kendisinin hamdedilmeye layık tek ilah oluşunun

---

[358] *Kur'an Yolu*, III/371-372'de verilen kaynak; *Zamahşerî,* II/336; İbn Kesîr, IV/504-505 Kutub, *age*, VI/551

[359] Sabunî*, age*, III/32

[360] İslamoğlu*, age*, s.511

vurgulandığını görüyoruz.[361] Ancak kimi tefsirlerde bu ayete dayanılarak islama göre kölenin mal sahibi olup olamayacağı, velisinin izni olmadan evlenip evlenemeyeceği, şahitlik yapıp yapamayacağı vb pek çok konuda hükümler konduğunu da görüyoruz.

Taberi tefsirini incelediğimizde, ayetin şöyle yorumlandığını görürüz: Allah Teala, bu âyet-i kerimede, kendisine itaat etmeyen, hiçbir hayır yapmayan ve kendi yolunda hiçbir şey harcamayan kâfiri, emir altında bulunan ve hiçbirşeye sahip olamayan bir köleye benzetmektedir. Köle nasıl efendisinin emrindeyse kâfir de nefsinin ve şeytanın elindedir. Dolayısıyla hayra yönelemez. Allah Teala, kendisine itaat eden, hak yolda malını harcayan mümini ise, serbestçe tasarrufta bulunan hür bir kimseye benzetiyor. İradesinde hür olan bir müminle, eli kolu âdeta bağlı olan bir kâfir hiç bir olur mu? Mümini, kendisine itaat etmeye muvaffak kılan Allah'a hamdolsun. Hamd, tapınılan putlara değil ancak Allaha mahsustur. Ne var ki insanların çoğu bunu bilmezler. [362]

Bagavî'ye göre burada adı geçen, kendisine nimet verildiği halde onu iyi işler için kullanmayan kafirdir. Mümin ise Allah'ın verdiği nimetleri, yine onun yolunda gizli ve açık olarak harcayandır. Ki Allah ona cennetini vadetmiştir. İşte bu fakir köle kafirdir, zengin hür de mümindir. [363] Beydavi de aynı görüşü paylaşıyor.[364] İbn Kesir de İbn Abbas, Katade ve İbn Cerir'den yaptığı nakillere dayanarak hiçbir şeye gücü

---

[361] Taberi, *age*, V/220-221; Bagavî, *age*, s.510; İbnu'l-Cevzi, *age,* IV/472; Mukatil, *age*, II/478-479; Razî, *age*, XIV/294-295; Kurtubi, *age,* V/496; Beydavi, *age,* I/555; İbn Kesir, *age*, II/600; Suyuti, *age*, s. 361, eş-Şevkani, *age*, III/180-181

[362] Taberi, *age*, V/220-221

[363] Bagavî, *age*, s.510

[364] Beydavi, *age*, I/555

yetmeyen köle kişiyi kafir; malı olan özgür kişiyi ise mülkünde gizli-açık dilediği gibi tasarrufta bulunan mümin olarak vasıflandırıyor.[365]

Kurtubi'ye göre ayetin anlamı aslında şöyledir: 'Sizin nazarınızda hiçbir şeye gücü yetemeyen köle bir insan ile kendisine birçok nimetler verilmiş özgür bir insan eşit midir? İşte bu,[366] ben ve taptığınız putlar'. Irak ekolü, kölelik mülk sahibi olmaya engeldir, der. Şafii'nin son düşüncesi de budur. Bununla beraber Hasan ve İbn Sirîn'e göre köle, mal sahibi olur ancak bu, eksik bir sahipliktir. Çünkü köle ve tabii ki onun sahip oldukları, efendinin emri altındadır. İşte bundan dolayı denir ki mal sahibi olan köle, malla ilgili olan zekat, keffaret vb ibadetlerden yükümlü olmaz. Aynı şekilde özgürlük gerektiren hac, cihad vb yükümlülüklerden de sorumlu değildir.[367]

Razî, ayet-i kerimenin, daha önce de geçtiği gibi iki şekilde[368] anlaşılabileceğini ancak bunlar arasında şu yorumun daha evla olduğunu söyler. "Biz, kendiliğinden bir şey yapmaya gücü olmayan bir köle ile, gizli-âşikâr, çokça infâk eden, zengin ve cömert olan bir hür insanı düşünelim. Akıl açık ve kesin olarak, saygı duyulma bakımından bu ikisinin birbirine denk olamayacağına şehadet eder. Binaenaleyh yaratılış, şekil ve insan olma bakımından denk olmalarına rağmen, nasıl bu ikisini denk saymak mümkün değilse, rızık vermeye ve lutfetmeye kadir olan Allah ile, hiçbirşeye sahip olmayan ve kesinlikle hiçbirşey yapamayacak olan putları eşit ve denk saymak nasıl uygun olabilir?".[369] Razî'ye göre fakihler, kölenin

---

[365] İbn Kesir, *age*, II/600

[366] Kurtubi, *age*, V/496

[367] Kurtubi, *age*, V/496-497

[368] İbnu'l-Cevzi, *age*, IV/472

[369] Razî, *age*, XIV/294-295

hiçbir şeye malik ve sahip olamayacağı görüşüne, bu ayetle istidlal etmiştir. Tefsir-i Kebir'de geçtiğine göre bazıları bu ayete dayanarak kölenin talak (boşama) yetkisinin bile olmadığını söylemiştir. Ekseri fakihler ise, kölenin hanımını boşama yetkisi olduğunu, ancak mala ve mal ile ilgili herhangi bir şeye malik olamayacağına hükmetmişlerdir. Yine âlimler, efendisi köleye birşey verip, onu ona sahip ve malik kıldığında, kölenin o mala malik olup olamayacağı hususunda da ihtilaf etmişlerdir ki, ayetin zahiri, ona sahip olmasına münafidir.[370]

Çağdaş tefsirleri incelediğimizde de ayetin, Allah'ın üstün gücünü insanlara farkettirmeye yönelik bir örnek olarak algılandığını görüyoruz.[371] Ancak pek çok konuda klasik tefsirlerin tekrarı olan çağdaş tefsirlerde konunun, belki de güncelliği kalmadığı için, kölenin sahip olamayacağı haklar noktasından ele alınmadığını görüyoruz.

Kutup'da geçtiğine göre yaşadıkları dönemde onların hizmetçileri, köleleri bulunuyordu. Bu kölelerin hiç bir şeyleri yoktu. Ve hiçbir şeye de güçleri yetmezdi. Onlar hiçbir şeye gücü yetmeyen zavallı köle ile, dilediğini yapabilen mülk sahibi efendiyi bir tutmazlardı. O halde nasıl olur da kulların efendisi ve sahibi olan Allah ile hepsi de O'nun kulu olan birini veya bir nesneyi bir tutabilirler? [372] Benzer yaklaşımı Esed'de de görüyoruz: Ayette sorulan soruya verilecek cevabın "hayır" olduğu açıktır. Bu kıyaslamanın taşıdığı anlam da açıktır: misaldeki bu iki tür insan bir tutulamazsa, peki öyleyse, her haliyle diğer yaratıklara -ya da insan aklıyla

---

[370] Razî, *age*, XIV/296

[371] Kutub, *age*, VI/552; Mevdudi, *age,* III/41; Elmalılı, *age*, V/248-249; Esed, *age*, s.545; Sabuni, *ag*e, III/333; İslamoğlu, *age*, s.513; *Kur'an Yolu,* III/372-373

[372] Kutub, *age*, VI/552

kavranabilen yahut tasavvur edilebilen tabiat güçlerine- bütünüyle bağımlı bir yaratık, var olan her şeyin mutlak yaratıcısı, sınırsız ve kavranmaz kudret sahibi Allah'la nasıl bir tutulabilir; kudret ve nüfuzca O'nunla nasıl kıyaslanabilir? [373]

Elmalılı'ya göre ayette çoğul kipi zikredilmesi yalnız iki kişi değil, iki grup arasında karşılaştırma kasdedildiğine işarettir. Yani hürriyetine sahip olmayıp başkasının mülkü olan âciz köleler grubu ile hürler grubu ve özellikle güzel rızık ile rızıklandırılmış olup da onu muhtaç olanlara harcayan hür kimselerin grubu eşit olur mu? Elbette eşit olmazlar, değil mi? İşte Allah'tan başkasına tapanlar, başkasının malı olan köle gibi hürriyetini verip bir yaratığa kul olmuş köleler gibidirler. Allah'tan başka ilâh tanımayan, Allah'ın birliğine inanan müslümanlar da hürler demektir. "Gerçekten "ancak sana kulluk eder ve ancak senden yardım dileriz" (Fatiha, 1/5) diyebilmekten daha büyük hürriyet düşünülemez. Bundan dolayı Allah'ı inkâr, ortak koşma, batıl dinler hep birer esirlik bağıdır. Hak din ve Allah'ın birliğine inanmak insan için bir hürriyet, bir servettir. Düşünmeli ki, o hürriyet nimeti ne büyük nimettir ve onu veren kimdir? Bütün hamd Allah'a mahsustur. Hürriyet, O'nun nimeti olduğu gibi, her nimet de O'nundur. Hürriyetin değerini bilmeli, din ve imanın kadrini anlamalı da yalnız Allah'a kulluk ederek hamd etmelidir. Fakat onların çoğu bilmezler. Bilmezler ve Allah'ı inkâr ve nankörlükte bulunurlar. Hürriyet davası ile şeytana esir olurlar.[374] İki sınıf bir tutulamaz. Şu halde eğer aynı türe ait olduğu halde bu ikisi dahi bir olmazsa, yaratan Halik ile yaratılan mahluk arasında nasıl bir benzetme yapılabilir? [375]

---

[373] Esed, *age*, s.545

[374] Elmalılı, *age*, V/248-249

[375] İslamoğlu, *age*, s.512

Kur'an Yolu'nda ise ayet şöyle yorumlanır: Bu iki âyette insanların içinde yaşadıkları tecrübelerden yola çıkılarak, onların sağ duyusuna hitap edilmek suretiyle şirk inancının anlamsızlığına ve mantıksızlığına dikkat çekilmektedir. Burada örnekleri verildiği gibi gerek ekonomik ve sosyal yönden gerekse psikolojik ve ahlâkî bakımdan farklı seviyelerde bulunan iki insan arasında bile bir denklik kurulması apaçık bir haksızlık ve manasızlık olarak görüldüğüne göre Allah ile diğer varlıklar arasında nasıl bir benzerlik kurulabilir? Her iki âyetin de asıl amacı, Allah'ı her türlü ortaklık iddialarından tenzih edip tevhid ilkesini vurgulamaktır. Ayrıca burada dolaylı olarak yüce Allah'ın insanlar için olumlu ve gerekli gördüğü bazı imkânların ve niteliklerin de altı çizilmiş bulunmaktadır ki bunları muktedir olma, geniş maddî imkâna sahip bulunma, infak etme, ifade gücü, özgürlük, üzerine aldığı işi hayırlı ve başarılı bir şekilde sonuçlandırma, adaleti hâkim kılına ve istikamet sahibi olma şeklinde sıralayabiliriz. [376]

Görüşüne başvurduğumuz Mevdudi de konuyu tevhit-şirk ekseninde ele alıyor ve yorumunu şöyle yapıyor: İnsanların çoğu (bu basit gerçeği) anlamazlar. Güç sahibi olanlar ve olmayanlar arasındaki farkı hissettikleri ve dikkatle gözettikleri halde, yaratıcı ile yaratılanlar arasındaki büyük farkı ne hissedip ne de gözetiyorlar. Bu nedenle sıfat ve güçlerinde yaratıkları, Yaratıcı'ya ortak koşuyorlar ve sadece Yaratıcı'nın hakkı olan bağlılığı yaratıklara gösteriyorlar. Ne yazık ki günlük hayatlarında bir ricada bulunacakları zaman evin hizmetçisine değil efendisine başvuruyorlar, fakat bunun aksine ihtiyaçları için Allah'a değil, O'nun kullarına yalvarıyorlar."[377]

---

[376] *Kur'an Yolu*, III/372-373

[377] Mevdudi, *age*III/41

Bu, Yüce Allah'ın kendisi ve kendisine ortak koştukları putlarla ilgili getirmiş olduğu bir meseldir. Yani onların ortak koşmalarındaki durumları, tasarruftan âciz bir köle ile, işinde dilediği gibi tasarrufta bulunan efendiyi eşit kabul eden kimsenin durumuna benzer. Üstelik her ikisi de insan ve Allah'ın mahluku olma hususunda eşittirler. Bunlar böyle olduğu halde Âlemlerin Rabbı olan Allah'ı ne sanıyorlar ki O'na en âciz mahlukları ortak koşuyorlar?

Sabuni'ye göre de efendi, Allah rızası için malını açıktan ve gizli olarak harcar. İşte, haklarında darb-ı mesel getirilen köleler ve hürler eşit olur mu? Putlar, hiçbir şey yapamayan köleye benzer. Yüce Allah'a gelince, mülk onundur, rızk onun elindedir, kainatta istediği gibi tasarruf eder. Buna göre, nasıl olur da Allah ile putlar bir tutulur? Bu misalin açıklanması ve hakkın ortaya çıkması dolayısıyle Allah'a hamdolsun. Delil, her tarafı aydınlatan güneş gibi ortaya çıkmıştır. Fakat müşrikler beyinsizlikleri ve cahillikleri yüzünden yaratıcı ile yaratılanları ve efendi ile köleyi eşit tutarlar.[378]

Görüldüğü gibi ayette geçen 'abd (köle) kelimesi, tefsirlerimizde, şirke düşen ve asıl Rabbi tanıyamayan kişiler, anlamında yorumlanıyor. Nitekim bazı çevirilerde bu anlam daha bariz biçimde ortaya çıkıyor. Örneğin; 16Nahl/75. **"Allah şöyle bir örnekleme yaptı: Hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının eşyası durumunda bir kul ile bizden bir güzel rızıkla rızıklandırdığımız ve ondan gizli-açık dağıtan bir kişi. Bunlar aynı olur mu?! Bütün övgüler Allah'adır ama onların çokları bilmiyorlar."** [379]

---

[378] Sabuni, *age*, III/333

[379] trc.Yaşar Nuri Öztürk

Konumuzu araştırırken karşılaştığımız, mezkur ayetle ilgili oldukça tuhaf, ayeti bağlamından tamamen koparan ve hiçbir samimiyet ve iyi niyet göremediğimiz bir yorumu da burada zikretmek istiyoruz. Prof. Dr. Neşet Çağatay, İslam Tarihi adlı eserinde söz konusu ayeti, 'köle ve cariyelerle özgürler arasındaki farkı ortaya koyan ayet' olarak yorumluyor ve buna dayanarak islamın insanlar arasında statü farkı gördüğünü, alınıp-satılan, cinselliği kullanılan insanların varlığını makul ve meşru bulduğunu ve bu durumu kınamak ya da ortadan kaldırmak gibi bir derdi olmadığını ifade ediyor.[380] Öte yandan ayete dayanarak, kölenin islam dinine göre herhangi bir mülke sahip olamayacağını ortaya koymaya çalışan bazı klasik tefsirlerimizin de böyle bir yoruma sebebiyet veren malzemeler vermelerini büyük bir talihsizlik olarak gördüğümüzü de burada ifade etmek isteriz.

2. Medeni Ayetlerin Klasik ve Çağdaş Tefsirlerdeki Yorumları

Medine Döneminin hemen başında, hicri 1. yılda kısasla ilgili hükmün geldiğini görüyoruz:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُر بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالأُنثَى بِالأُنثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاء إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ

2Bakara/178 **"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi** (öldürülenin vârisi, velisi) **tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu,**

[380] Neşet Çağatay, *Başlangıçtan Abbasiler'e Kadar İslam Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara:1993, s.266

Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır."

Ayetin yorumu konusunda başvurduğumuz klasik tefsirlerimizin kimisinde ayet, müminlerin kanının eşitliği ve kısasta abartıya gidilmemesi noktasından ele alınırken; kimilerinde ise eşitliğin yalnızca aynı statüdeki insanlar arasında olabileceğinin kanıtı olarak algılanmış.[381]

Taberi diyor ki: "Âyette, hür bir insanın karşılığında yine hür bir insanın, kadının karşılığında kadının kısas yapılacağı beyan ediliyor. Buradan, kadının karşılığında erkeğin, kölenin karşılığında ise hürün kısas yapılamayacağı neticesi çıkmaz mı?" diye sorulacak olursa cevaben denir ki: "Biz, köleye karşı hürü, kadına karşı erkeği, şu âyetin genel ifadesine dayanarak ve Resulullah'ın, müslümanlann kanlarının eşit olduklarını beyan etmesini gözönünde bulundurarak kısas yaparız. Ayette buyuruluyor ki: "Allahın, öldürülmesini haram kıldığı bir cana, haklı bir sebep olmadıkça, sakın kıymayın. Biz, haksız yere öldürülenin velisine bir yetki vermişizdir. O da öldürmede haddi aşmasın. Çünkü ona, yeterince yardım olunmuştur. [382]Resulullah efendimiz de hadis-i şerifinde buyuruyor ki:

"Müslümanların kanı eşittir..." [383]

Bagavî'ye göre yaralanma ve diyetlerde kısas eşitiği gösterir. Yani kim ne yaparsa ona aynısı yapılır. Ayetin baş tarafi bunu ifade eder. Devamındaki ifade ise,

---

[381] Taberi, *age*, I/414-418; Bagavî, *age*, s.64; İbnu'l-Cevzi, *age*, I/180; Mukatil, *age*, I/-158; Razî, *age*, IV/280-281; Kurtubi, *age*, I/634; Beydavi, *age*, I/108; İbn Kesir, *age*, I/215; Suyuti, *age*, s.36, Şevkani, *age*, I/174-175

[382] 17İsra/39

[383] Taberi, *age*, I/414-418'de verilen kaynak:Ebu Davud, *K. el-Cihat*, bab: 147, Hadis No: 2751, Nesei, *Kasame bab*: 10, 13

yukarıda da geçtiği gibi, eğer türler arasında eşitlik varsa geçerlidir. Yani hür kimseyi öldüren hür, köleyi öldüren köle, kadını öldüren kadın kıyasen öldürülür. Kafire karşılık mümin, köleye karşılık özgür, kadına karşılık erkek veya çocuğa karşılık büyük öldürülmez. Fakat mümine karşılık kafir, özgüre karşılık köle, erkeğe karşılık kadın yetişkine karşılık çocuk kısasen öldürülür.[384]

Aynı yaklaşım tarzın, görüşlerine bu çalışmada fazla yer vermediğimiz başka müfessirler de paylaşıyor. Kölelik kurumunu içine tamamen sindirmiş; makul ve meşru kabul eden bazı müfessirler, kişinin sosyal statüsünün, değerini belirlediği kanaatindedirler. Örneğin Şii müfessir Tabressî (ö548/1153), eserinde şöyle der: Sâdık, hür kişinin köle karşılığında kısasen öldürülemeyeceğini, ancak şiddetli bir dayakla ve kölenin diyetini ödemekle cezalandırılacağını söylemiştir.[385]

Razî de tefsirinde öncelikle, ayetin nüzul sebebi olarak rivayet edilen üç olay aktarır. Buna göre ayetin sebeb-i nüzulü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesinden önce mevcud olan hükümleri silmektir. Çünkü yahudiler sadece öldürmeyi, hristiyanlar da sadece diyet alıp affetmeyi bu kısas hususunda gerekli görüyorlardı. Araplar ise bazan kısâsen öldürmeyi, bazan da diyeti gerekli görürlerdi. Fakat bunlar, her iki hüküm hususunda da açıkça haddi aşıyorlardı. Ayet bundan dolayı gelmiştir. İkinci görüşe göre ki bu, Süddî'nin görüşüdür, Kurayza ve Nadir kabileleri, aynı kitaba (Tevrat'a) inanmalarına rağmen, Araplar gibi bu hususta haddi aşıyorlardı. Üçüncü ihtimale göre ise bu ayet, Hz. Hamza 'nın şehid edilmesi hâdisesi üzerine nazil olmuştur.[386] Razi, sebeb-i nüzule dair aktarılan rivayetlerin

---

[384] Bagavî, *age,* s.64

[385] Ebû Ali el-Fadl b. Hasen Et-Tabressî, *Mecmâu'l-Beyan Fî Tefsîri'l-Kur'an*,Tahran1373, II/265

[386] Razî, *age*, IV/280-281

ardından kısasın aynı kategorideki insanlar arasında mı yoksa cana karşı can şeklinde mi olduğuna dair tartışmaları sıralar: "Kısas" bir insana yaptığı şeyin aynısını yapmaktır. Ayete göre kısas farzdır. Fakat ayetin katil ile ilgili hükmü birçok durumlarda tahsis edilir. Mesela baba, çocuğunu; efendi, kölesini; müslüman harbî veya muâhidi (anlaşmalı gayr-ı müslimi) ve müslüman hataen bir başka müslümanı öldürdüğünde böyle olur. Fakat tahsise uğrayan bu umûmî hüküm, bu durumlar dışında yine delil olarak kalır.[387] Daha sonra Razî kısasın nasıl tatbik edileceğiyle ilgili tartışmalara girer. Ardından, yukarıda da naklettiğimiz, kimin kime karşı kısas edilebileceğine dair sıralanan rivayetleri aktarır.[388]

Kurtubi'de geçtiğine göre Buhari'den Neseî, Darekutnî ve İbn Abbas tarıkıyle gelen habere göre, ayetin iniş sebebi yahudilerde kısasa kısas olması ve diyetin kabul edilmemesidir. Bundan dolayı Yüce Allah 'kısas size farz kılındı' buyurmuştur.[389] Ayette geçen 'Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın' kısmının tevilinde bazı ihtilaflar vardır. Irak ekolüne göre eğer katl işi yalnızca aynı türden insanlar arasında gerçekleşmişse karşılıklı kısas gerekir. Eğer katl işi, farklı türden insanlar arasında gerçekleştiyse bu hüküm geçersizdir. Ayet muhkem olmakla beraber mücmeldir. Muhkem fakat kapalı olan bu ayeti 5Maide/45. ayet ve Rasulullah'ın sünneti açıklar. Mücahit'ten gelen bir rivayet de bu konuda zikredilmektedir.[390]Kufe ekolüne ve Sevrî'ye göre ise bu ayete dayanarak şunu söyleyebiliriz ki, köleye karşılık hür, müslümana karşılık zımmî öldürülür. Bunun bir diğer delili de Maide 45. ayettir. Zaten zımmiler hürmete layık olma açısından

[387] Razi, *age*, IV/281

[388] Razi, *age*, IV/282-283

[389] Kurtubi, *age*, I/634

[390] Kurtubi, *age*, I/636

müslümanlara eşittir. Zira islam beldesinde müslümanlarla beraber yaşamaktadırlar. Bir müslüman bir zımmının malını çaldığında eli kesilir. İşte bu da zımmının malının müslümanın malına eşit olduğunu ıspatlar. Maldaki bu eşitlik kanda da eşitlik olduğunun kanıtıdır. Ebu Hanife, arkadaşaları, Sevrî ve İbn Ebî Leyla, tıpkı kölenin hüre karşılık öldürülmesi gibi, hürün de köleye karşılık öldürüleceğini söyler. Öte yandan Saib b. Müseyyib, Katade, İbrahim en-Nah'î, İbn Uyeyne ve pek çok alime göre ise hüre karşılık köle öldürülemez.[391]

Beydavi burada ayeti anlamak için cahiliye dönemindeki uygulamaya dikkat çekiyor. Yani ayet bir kişiye karşı pek çok kişinin öldürüldüğü abartılı kısasa karşı çıkarak kana karşı kan, ilkesini getiriyor. Kadına karşı erkek, köleye karşı özgür kısas edilmez anlamında anlamamak gerek ayeti, diyor.[392]

İbn Kesir de ayetin, kendilerinden biri öldürüldüğünde abartılı intikam almak isteyen kabileler hakkında nazil olduğunu aktarıyor. Ardından bu ayete göre ancak aynı statüdeki insanların birbirine karşı kısas yapılabileceğini ifade eden rivayetleri ve bu ayetin 'müminlerin kanı eşittir' ayetiyle neshedildiğini savunanların görüşlerini aktarıyor.[393]

Çağdaş tefsirlerimizi incelediğimizde ise klasik tefsirlerde gördüğümüz, aynı statüdeki insanların ancak kısas edilebileceği fikrine rastlamıyoruz. Yeni dönem tefsirler konuyu islamın insanlara verdiği değer, eşit statü ve sınıfsız toplum noktalarından ele almayı tercih ediyor.[394]

---

[391] Kurtubi*, age*, I/636

[392] Beydavi, *age*, I/108

[393] İbn Kesir, *age*, I/215

[394] Kutub, *age*, I/256; Mevdudi, *age*, I/123; Elmalı, *age*, I/493; Elmalılı, *ag*e, I/494; Esed*, age,* s.49, Sabuni, *age*, I/216-217, İslamoğlu, *age*, s.63; *Kur'an Yolu*, I/266

Mevdudi ayetin yorumunu şöyle yapıyor: Adalet taleplerine cevap vermek üzere, burada, insan hayatının taşıdığı değerin eşitliği ilkesi ortaya konulmaktadır. Kan bedeli ve cezası, ne öldürenin, ne de öldürülenin sınıfına bakarak belirlenemez. Bu nedenle öldüren kimsenin, kendisinin kan cezasını ödemekle sorumlu olduğu açıkça bildirilmektedir. [395]İslâm'dan önce insanlar kendi kabilelerinden öldürülen biri için çok yüksek bir diyet belirliyorlar ve öldürenin kabilesinden aynı değerde bir üyenin veya öldürülenin değerine göre diğer kabileden birçok, bazen de yüzlerce adamın canını istiyorlardı. Diğer taraftan eğer öldüren, öldürülenden daha yüksek bir toplumsal sınıfa dahilse, o zaman onların "adaletleri" öldürenin canının alınmamasını gerektiriyordu. Bu kan bedelinin belirlenmesindeki eşitsizlik sadece o cahiliye dönemi ile sınırlı değildir. Bugün bile "medenî" uluslar kendi ülkelerinden bir kişinin öldürülmesine karşılık, katilin ülkesinden elli kişiyi öldüreceklerini açıkça söylemekten utanmamaktadırlar. Bu tehditleri pratikte uygulamaya da koymaktadırlar. Çoğu zaman köle ülkeye mensup yüzlerce kişinin, yöneten ülkeye mensup bir kişinin öldürülmesine karşılık öldürüldüğünü duyuyoruz. Örneğin 20. yüzyılda bile, Sör Lee Astek adlı bir İngiliz'in öldürülmesi üzerine, medeniyet havarisi İngilizler tüm Mısır halkından bunun intikamını almışlardır. Fakat katil eğer "medenî" yöneten bir ülkeye mensupsa ve öldürülen de "medenî olmayan" köleleştirilmiş bir ülkeye mensupsa, onların hâkimleri katile ölüm cezası vermemektedirler. Bu adaletsiz kanunlara karşı önlem almak için Allah, ikisinin de sınıf seviyelerine bakılmaksızın öldüren kimseye karşılık, sadece ve sadece öldüren

[395] Mevdudi, *age*, I/123

kişinin canının alınması gerektiğini bildirmektedir. [396]Aynı yaklaşımı Kutub'da da görüyoruz. [397]

Elmalılı'da geçtiğine göre, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce adam öldürmeye karşı hristiyanlar, yalnız affin vacib olduğunu söylüyorlardı. Yahudilerin hükümlerinde de af yok, yalnız öldürme vardı. Bununla birlikte Buharî ve Nesaî'nin rivayetlerine göre İsrailoğulları diyeti, öldürmeden önde tutuyorlardı.[398] Rivayet olur ki bir kere birisi, ileri gelenlerden bir insan öldürmüştü. Katilin yakınları, öldürülenin babasının yanında toplandılar ve "ne istersin?" dediler. O da: "Üçten biri!" dedi. "Nedir onlar?" diye sordular. Cevaben: "Ya oğlumu diriltirsiniz veya evimi semanın yıldızlarıyla doldurursunuz yahut da bütün kavminizi bana teslim edersiniz, hepsini öldürürüm. Sonra da oğluma bir karşılık aldığım görüşünde bile bulunmam." demişti. Diyete gelince; onda da zulmedenler, çoğunlukla ileri gelenlerin diyetini, diğerlerinin birkaç katı yaparlardı. İşte böyle Arap kabilelerinden Ensar'ın iki kabilesi arasında cahiliye devrinden kalma kan davaları vardı. Bir taraf, şeref ve kuvvetine güvenerek diğerine karşı ileri gidip bizden bir köle karşılığında sizden bir hür, bir kadın karşılığında bir erkek öldüreceğiz diye yemin etmişlerdi. Müslüman olduktan sonra Resulullah (s.a.v.)'a gelip muhakeme olmak istediler. Bu sebeple, bu âyet indi. [399] Elmalı'lı her ne kadar ayetin başında 'kadına karşı kadın, erkeğe karşı erkek, köleye karşı köle' dense de bu durumun kanların ve canların eşitliği ilkesine zarar vermeyeceğini düşünüyor.

---

[396] Mevdudi, *age*, I/123

[397] Kutub, *age,* I/256

[398] Elmalılı, *age*, I/493

[399] Elmalılı, *age*, I/494

Esed'e göre de burada anlatılmak istenen kanların eşitliğidir: Bu pasajın girişindeki "kısas" terimi ile bağlantılı olarak okunduğunda, "hür için hür, köle için köle, kadın için kadın" şartının sınırlı, lafzî anlamıyla alınamayacağı -ve bu niyeti taşımadığı- açıktır. Çünkü bu, birçok öldürme olaylarını, mesela bir hürün bir köle tarafından veya bir kadının bir erkek tarafından öldürülmesini veya tersini dışarda bırakırdı. Böylece, yukarıdaki şart, Kur'an'da çok sık rastlanılan eksiltili ifade tarzının (îcâz) bir örneği olarak alınmalıdır. Onun sadece bir anlamı olabilir ki o da: "eğer hür bir adam cinayet işlerse, o hür adam cezasını görmelidir: eğer bir köle cinayet işlerse ..." vd. şeklinde olmalıdır - başka bir deyişle, statüsü ne olursa olsun, suçlu erkek veya kadın (ve sadece onlar) suça uygun düşen bir şekilde cezalandırılacaktır.[400]

Sabuni ayetin nüzul sebebi olarak Katade'den rivayet edilen şu durumu nakleder: Cahiliye Dönemi insanlarında zulüm ve şeytana itaat hüküm sürüyordu. Onlardan güçlü olan bir kabilenin kölesini başka bir kabilenin kölesi öldürdüğünde 'buna karşılık kesinlikle hür bir adamdan başkasını kabul etmeyiz' derlerdi. Diğer kabileden bir kadın bunlardan bir kadın öldürdüğünde 'onun yerine bir erkekten başkasını kabul etmeyiz' derlerdi. Yüce Allah bu haksızlığı ortadan kaldırmak için "hüre hür, köleye köle, kadına kadın" ayetini indirdi.[401] Bu sebebi nüzula dayanarak Sabuni ayetin tefsirinde kısasta abartıya gidilmesinin yasaklandığını söylüyor fakat statü farkı gibi bir konuya girmiyor.

İslamoğlu ayeti şöyle tercüme ediyor: "Siz ey iman edenler! Cinayete kurban gidenler hakkında size adil karşılık farz kılındı…." O'na göre islam adam öldürmeyi

---

[400] Esed, *age*, s.49

[401] Sabuni, *age*, I/216'da verilen kaynak *Suyuti, ed-Dürrü'l-Mensur*, I/173

ferde veya aileye karşı işlenmiş bir suç olmaktan çok insanlığa karşı işlenmiş bir suç olarak görür. Kasten veya haksız yere adam öldürme tüm insan türüne karşı işlenmiş bir cinayettir. Katil kimi öldürüse öldürsün, sonuçta öldürdüğü "insan" veya "islam" kardeşidir. Ceza ve affın birlikte geçmesinin anlamı şudur: Emredilen ceza değil adalettir. Bu ayet cezayı emreden değil, cezalandırmada zulmü ve taşkınlığı yasaklayan bir ayettir. Zira zayıfın güçlülerden öldürdüğü bir kişye karşılık, güçlünün zayıfa karşı soykırıma yektenmesi, yalnızca eski dünyada değil modern dünyada da sık görülen bir vahşettir. İslamın üzerinde yükseldiği üç ayaktan biri olan "adalet" in (diğer ikisi tevhit ve özgürlüktür) sağlanması için cezalandırmada denkliğin sağlanması esastır. Çünkü ölümle neticelenen cinayetler bazan da hata ile işleniyordu. Bu ayet öldürülen köleye karşılık hür olan katilin öldürülemeyeceği gibi alakasız bir konuda delil olarak kullanılamaz.[402]

Kur'an Yolu'nda ayetin yorumu şöyle yapılır: İslâm'dan önce Araplar'da kabileler arası savaş, baskın, yağma, öç alma âdetleri çok yaygın bulunuyor, kabile fertleri dışında kalan insanların hayatlarına değer verilmiyor, bu sebeple güçlü olanlar zayıf olanları eziyor, hunharca katlediyorlardı. Araplar da "Hayatı korumanın çaresi öldürmektir" diyor, öldüreni öldürmek suretiyle hem tedbir hem de intikam alıyorlardı; fakat bunu yaparken intikam duygusuyla hareket ettikleri ve adalete riayet etmedikleri için yaşama hakkını korumak yerine onu ortadan kaldırmış oluyorlardı. Rivayetlere göre bu âyetin nazil olmasına da Araplar'ın bu âdet ve tutumları sebep olmuştur. İslâm'dan önce aralarında ihtilâf bulunan, karşılıklı olarak birçok insanın katledildiği ve yaralandığı iki kabileden biri, kendini diğerinden üstün görüyor, bir erkeğe karşı iki erkek, bir kadına karşı bir erkek, bir köleye karşı bir hür

[402] İslamoğlu, *age*, s.63

erkek öldürmek istiyorlardı. Her iki kabile de müslüman olduktan sonra bu istek ve uygulamayı sürdürmeye kalkışınca, şahsî intikamı hukukî kısas cezasına çeviren, cezayı şahsîleştiren (katilden başkasının öldürülmesini yasaklayan) canlar arasında değerli değersiz farkının bulunmadığını, dokunulmazlık ve değer bakımından bütün canların birbirine eşit olduğunu bildiren âyetler geldi.[403]

Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında, bizzat cinayeti işlemiş olan katile kısasın tatbik edilmesi size farz kılındı. Hür bir insanın, yine hür bir insanla, kölenin köle, kadının da kadın ile kısas yapılması hükme bağlandı. Öldüren kimse, ölenin velisi olan din kardeşi tarafından, diyet mukabilinde affedilir, kısası istenmezse diyete razı olan, öldürülenin velisi, yüz deve tutarında olan diyeti istemesinde bilinen örfe uymalıdır. Bundan fazla istememelidir. Katilin de, ödemekle mükellef olduğu diyeti, hak sahibine güzellikle ödemesi, onu istemek zorunda bırakmaması gerekir. Diyet kabul edilerek kısasın düşürülebileceği hükmünü koyması, rabbinizden size bir kolaylıktır. Sizden önceki ümmetlere yasakladığı halde, diyet almayı ve yemeyi size heîal kılması da ondan size bir rahmettir. Artık kim, diyeti aldıktan sonra ileri gider ve katilin kanını dökerse ona canyakıcı bir azap vardır." [404] Ayette geçen 'hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın' ifadesini insanlar arası eşitsizliğe delil olarak sunanlara şu cevap verilir: Ayetin geliş sebebi göz önüne alındığında getirdiği hükmün, "Köleye karşı hür, kadına karşı erkek kısas edilmez" şeklinde değil, "Kısas bakımından -kabileleri ve sosyal statüleri ne olursa olsun- hürler, köleler, kadınlar

[403] *Kur'an Yolu*, I/266

[404] *Age*, s.266, vd.

arasında fark yoktur" şeklinde anlaşılması gerekir. Konumuz olan âyet bunu açıklamıştır.[405]

Hicri 4. yılda nazil olan 9Tevbe/60. Ayette kendilerine zekat verilecekler sıralanırken 'raqabe' kelimesi kullanılıyor.

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ

وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

"Sadakalar (zekatlar)**, Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlarla** (özgürlüğüne kavuşturulacak) **köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."**

İncelediğimiz klasik tefsirlerde kendilerine zekat verilecek kölelerin mükateb köleler olduğu hususunda adeta bir mutabakat vardır.[406]

Taberi Tefsirinde , kendilerine zekat verilecek sekiz kalem ayrıntılı olarak anlatılır ve köleler maddesiyle ilgili şu açıklamalar yapılır:

Köleler: Bunların hangi köleler oldukları hususunda iki görüş zikredilmiştir.

a- Ebu Musa el-Eş'ari, Zühri, İbn-i Zeyd ve Hasan-ı Basri'nin de katıldığı, âlimlerin büyük çoğunluğuna göre, burada zikredilen "köleler"den maksat, belli bir miktar para ödenme karşılığında kölelikten kurtulacağına dair efendisiyle sözleşme

---

[405] *Kur'an Yolu*, I/171-174

[406] Taberi, *age*, IV/311-315; Bagavî, *age*, s.380; İbnu'l-Cevzi*, age,* III/457; Mukati, *age*, II/173; Râzi, *age,* XII/54-55; Kurtubî, *age*, IV/511; Beydavi, *age*, I/410; İbn Kesir, *age*, II/379; Suyuti, *age*, s.258, Şevkani, *age*, IV/374-375

yapan ve kendisine **"mükâteb"** denen köledir. Bu gibi kölelere, zekattan pay verilir ki, efendilerine ödeyip hürriyetlerine kavuşsunlar. (İmam Şafii bu görüştedir)

b- Abdullah b. Abbas'tan nakledilen diğer bir görüşe göre ise, burada zikredilen köle herhangi bir köledir. Zekât malı ile köleler satın alınıp hürriyetlerine kavuşturulabilirler. (İmam Mâlik ve İmam Ahmed b. Hanbel bu görüştedirler.) Taberi, birinci görüşün doğru olduğunu söylemiş ve mükateb olan kölelere zekâttan pay verilerek azad edileceklerini söylemiştir. Zira, zekât veren kişi zekât verdiği kimseden herhangi bir menfaat bekleyemez. Köleye zekât verip hürriyetine kavuşturan kimse o kölenin velisi olacağından ve velayetin sağladığı haklardan faydalanacağından zekât verdiği kimseden bir menfaat beklemiş olur ki bu da Allah Teala'nın, karşılık beklemeden zekat verme hükmüne ters düşer. [407]

Bagavî de tefsirinde, ayetin kendilerine zekat verilecek sekiz sınıfı sıraladığını söyledikten sonra burada sözü edilen kölelerin, çoğu alime göre, mükateb köleler olduğunu söylüyor.[408]İbnu'l-Cevzi de aynı görüşü paylaşır.[409]

Mefatihu'l-Gayb'da da konu benzer şekilde ele alınır. Zekat verilecek kalemler bir bir sıralanır. Bu kalemlerden ilk dördüne zekatın doğrudan verileceği; diğerlerine ise durumlarına göre farklı kişiler üzerinden verileceği ifade edilir. 'Kölelerin zekattan hisseleri, boyunlarının kölelikten kurtulması için ayrılır. Dolayısıyla o hisse onların kendilerine verilmez ve onlar o hissede istedikleri gibi

---

[407] Taberi, *age*, IV/311-315

[408] Bagavî, *age* s.380

[409] İbnu'l-Cevzi, *age,* III/457

tasarrufta bulunamazlar. Aksine bu hisse, onlar için ödenmek suretiyle, kölelikten kurtulmaları için harcanır.[410]

Kurtubi'de geçtiğine göre İbn Abbas ve İbn Ömer'e göre, ki bu İmam Malik ve diğerlerinin de tercihidir, devlet başkanının toplanan zekat paralarıyla müslümanlardan köle satın alıp azad etmesi caizdir. Bu durumda onların velası müslüman toplumun olur. Öte yandan zekat verecek kişinin kendisinin de bu parayla köle satın alıp azad etmesi caizdir.[411]

İbn Kesir de zekat konusu, Allah'ın çok önem verdiği bir konu olduğu için, taksimatı Allah'ın bizzat yaptığını; onun belirlediği guruplardan başkasına zekatın verilemeyeceğini ifade eden çeşitli rivayetleri aktarıyor.[412] Ardından kölelere zekatın nasıl verileceğine dair serdedilen iki farklı görüşü çeşitli rivayetlerle aktarıyor. Bu iki görüş yukarıda da değindiğimiz gibi, bu kölelerin mikateb köleler olduğunu savunanlar ile her türlü köle olabileceğini savunanların görüşleridir.[413] Aynı tartışmalar Beydavi'de de yer alır.[414]

Çağdaş tefsirlerimizi incelediğimizde müfessirlerin, kölelerin mükateb olup-olmaması hakkında öncekilerin görüşlerini aktarmakla beraber pek de paylaşmadıklarını ve bu konuyu islamın kölelerin özgürleştirilmesine verdiği önem noktasından ele aldıklarını görüyoruz.

Kutub islamın köle azad etmeye verdiği önemden bahsettikten sonra der ki: Bazı müfessirlerce buradaki kölelerden kasıt mükateb kölelerdir. İşte zekat gelirinin

---

[410] Râzi*, age*, XII/54-55

[411] Kurtubî, *age*, IV/511

[412] İbn Kesir*, age*, II/378

[413] İbn Kesir, *age*, II/379

[414] Beydavi, *age,* I/410

bu payı, özgürlüğüne kavuşmak için efendisine belli bir miktar para vermek üzere anlaşan kölelerin, özgürlüklerine kavuşturulmasına destek ve yardım olsun diye ayrılmıştır.[415]

Mevdudi ise konu hakkında şu ifadelere yer verir: Zekatın bir kısmı da köleleri özgürlüğe kavuşturmak için iki şekilde sarfedilebilir. Birincisi, efendisi ile belirli bir miktar para ödendiğinde özgür kalmak üzere anlaşma yapan kölenin bu parayı ödemesine yardımcı olunabilir. İkincisi ise İslam devleti kölenin özgürlüğünü satın alıp, daha sonra onu serbest bırakabilir. Birinci yol hakkında görüş birliği (icma) vardır, fakat ikinci yol hakkında ihtilaf vardır. Hz. Ali, Said bin Cübeyr, Leys, Sevri, İbrahim Nehai gibi, Şa'bi, Muhammed bin Sirin, Hanefiler ve Şafiiler bunun caiz olmadığını söylerler. İbni Abbas, Hasan Basri, Malik, Ahmed ve Ebu Sevr ise bu harcamanın caiz olduğu görüşündedirler. [416]

Elmalı'lı bu konuda özel bir açıklama yapmıyor.[417] Sabuni de benzer rivayetleri aktarıyor.[418]Esed köle azad etmenin faziletlerinden bahsediyor fakat, O da mükateb vs tartışmalara girmiyor: Kur'an, bu tür harcamaları erdemliliğin temel şartları arasına dahil etmek suretiyle insanları zincirlerinden kurtarmanın -ve böylece köleliği ilga etmenin- İslam'ın sosyal amaçlarından biri olduğuna işaret eder. [419]

Kur'an Yolu , 'sadaka' kelimesi ile ilgili bir açıklamayla başlıyor işe: Âyette geçen sadaka kelimesi, "doğru söylemek, sözünü tutmak" gibi anlamlara gelen sıdk kökünden türetilmiş olup, müminin hem bir başkasına merhamet sâikiyle sunduğu

---

[415] Kutub,*age,*V/ 329

[416] Mevdudi,*age*, II/227

[417] Elmalılı, *age*, IV/367 vd

[418] Es-Sabuni*, age* c.2 sh.495-496

[419] Esed, *age*, s.366

şeyleri ve yaptığı yardımları hem karşılığında dünyevî hiçbir şey beklemeden ahlâkî yahut hukukî gerekçelerle yapmakla yükümlü olduğu yardımları hem de zekât adı verilen ve ibadet mahiyeti taşıyan zorunlu vergiyi kapsar. Daha sonraki dönemlerde gönüllü ödemeleri ifade için kullanılır hâle gelen bu kelimenin 60. âyette terim anlamıyla yani zekât mânasında kullanıldığı hemen bütün İslâm âlimlerince kabul edilir.[420]

Kur'an Yolu'nda da mükateb konusu dikkate alınmaz. Ayetle ilgili yapılan yorum oldukça anlamlıdır: Zekât gelirlerinin harcanacağı yerlerden biri de köle azadıdır. Ayette geçen 'rikab' kelimesi sözlükte "boyun" anlamına gelen raqabenin çoğuludur. Bu kelime Kur'an'da köle ve cariyeler için ve özellikle onların kölelikten kurtarılmaları söz konusu olduğunda kullanılmıştır. Zekâtın prensip olarak devlet eliyle toplatılıp dağıtılmasını öngören Kur'an'ın (9/103), devlet bütçesinden kölelerin azadı için bir fasıl ayrılmasını istemesi, geldiği dönemde toplumda derin köklere sahip bir sosyal realite olarak bulduğu köleliğin bir an önce kaldırılması yönünde ortaya koyduğu tavrı açıkça göstermektedir. Bununla birlikte Kur'an'ın, müslümanlara ve insanlığa verdiği bu güçlü işaretten gerekli sonucun vaktinde çıkarılamadığı da tarihî bir gerçektir. [421]

Hicri 5.yılda nazil olan 24/Nur suresi 31, 32 ve 33. Ayetler 'köle' kavramının **''abd, eme, meleket eyman'** formlarında kullanıldığı ve konumuzla yakından ilgili olan hükümler içeriyor. Örtünme ayeti, olarak da bilinen ayet-i kerimede mümin kadınların yanlarında rahat olabileceği kişiler sıralanırken 'meleket eyman' ifadesi kullanılır:

---

[420] *Kur'an Yolu*, III/55-56

[421] *Kur'an Yolu*, III/56-60

24 Nur/31:

وَقُل لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاء بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاء بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُوْلِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاء وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِن زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعاً أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Mü’min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) **görünen kısımlar müstesna, zînet** (yer) **lerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar. Zinetlerini, kocalarından, yahut babalarından, yahut, kocalarının babalarından yahut oğullarından, yahut üvey oğullarından, yahut erkek kardeşlerinden, yahut erkek kardeşlerinin oğullarından, yahut kız kardeşlerinin oğullarından, yahut müslüman kadınlardan, yahut sahip oldukları kölelerden, yahut erkekliği kalmamış hizmetçilerden, yahut da henüz kadınların mahrem yerlerine vakıf olmayan erkek çocuklardan başkalarına göstermesinler. Gizledikleri zinetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey mü’minler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!”**

İncelediğimiz klasik kaynaklarda “ev mâ meleket eymânuhunne” ifadesi sahip olunan köleler olarak anlaşılmış. Ancak müfessirler bu ifadenin yalnız kadın

fakat imansız köleleri mi yoksa hem erkek hem de kadın köleleri mi içine aldığı konusunda ihtilaf etmişlerdir.[422]

Taberi mezkur ifadeyi 'sahip oldukları cariyeler' olarak tercüme eder. Taberi, buradaki "ellerinin altındakiler" ifadesinden maksadın, müşrik olan cariyeler olduğunu söylemiştir. Buna göre mümin kadınlar, mümin olmayan kadınlara avret yerlerini gösteremezler. Ancak, mümin olmayan cariyeler bu hükmün dışındadırlar. Fakat müfessirlerin çoğunluğu, âyette zikredilen "ellerinin altındakiler" ifadesine, cariyeler yanında erkek kölelerin de dahil olduğunu ve mümin bir kadının erkek olsun kadın olsun kölelerine karşı örtünmek mecburiyetinde olmadığını söylemişlerdir. [423]

Taberi buna kanıt olarak şu rivayeti aktarır: Bu hususta Enes b.Mâlik, diyor ki:

"Resulullah, Fatıma'ya hediye ettiği bir köleyi getirdi. Fatıma'nın üzerinde bir elbise bulunuyordu. Onunla başını örttüğünde ayaklarına yetişmiyordu, ayaklarını örttüğünde de başına yetişmiyordu. Resulullah (s.a.v.) Fatıma'nın bu haline görünce ona şöyle dedi: "Bunda senin için bir mahzur yoktur. Zira burada senin baban ve kölen vardır. [424] Aynı rivayeti İbn Kesir de tefsirinde aktarıyor.[425] İbnu'l-Cevzi de burada kastedilenin kadın-erkek tüm köleleri ya da sadece kadın köleleri kastettiğini

---

[422] Taberi, *age*, VI/138-143; Bagavî, *age,* s.650; İbnu'l-Cevzi, *age*, VI/342; Mukatil, *age*, III/196-197; Razî*, age*, XVII/43; Kurtubi*, age*, VI/523; Beydavi, *age,* II/719; İbn Kesir, *age*, III/296; Suyuti, *age*, s. 467, Eş-Şevkani, *age,* IV/24

[423] Taberi*, age*, VI/138-143

[424] Taberi, *age*, VI/138-143'de verilen kaynak: Ebu Davud, *Kitab el-Libas*, bab: 35, Hadis No 4016

[425] İbn Kesir, *age*, III/296

savunan görüşleri aktarıyor.[426] Eş-Şevkani burada kastedilenlerin yalnızca kadın köleler olduğunu savunanlardandır.[427]

Bagavî ayette geçen 'ellerinin altındakiler' ibaresinin tevili hakkında ihtilaf olduğunu nakleder.[428] Bu ibare kimilerine göre kadın-erkek tüm köleler için geçerlidir; kimilerine göre ise erkek köle, ilerleyen zamanda eski sahibesi ile evlenebilir. Böyle bir ihtimal olduğu için erkek köle kadın efendiye haramdır.[429]

Razi tefsirinde yukarıdaki rivayet aktardıktan sonra şöyle der: Mücâhidin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Mü'minlerin anneleri (Peygamber (s.a.s)'in hanımları), mükateb kölelerinde alacakları olduğu sürece, onların yanında örtünmezlerdi."[430] Hz. Âişe (r.ah)'in, kölesi Zekvân'a, "Sen, beni kabre koyup, kabirden çıktığın an hürsün" dediği rivayet edilmiştir. Yine Hz. Âişe (r.ah)'nin, taranırken kölesinin kendisine baktığı (yanında olduğu) rivayet edilmiştir."[431] Razi'nin söylediğine göre İbn Mes'ûd, Mücâhid, Hasan el-Basrî, İbn Sirîn ve Sa'id b. Müseyyeb (r.ahm) de, kölenin sahibesi olan kadının saçlarına bakamayacağını söylemişlerdir. Bu, aynı zamanda Ebu Hanife (r.a)'nin görüşüdür. Onlar bu hususta şöyle istidlalde bulunmuşlardır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s) "Allah'a ve ahiret gününe inanmış bir kadının, yanında mahremi olmaksızın, üç günlük bir yolculuğa çıkması helal değildir." [432]

---

[426] İbnu'l-Cevzi, *age*, VI/234

[427] Eş-Şevkani, *age*,IV/.24

[428] Bagavî*, age*, s.650

[429] Bagavî, *age*, s.650

[430] Razî, *age,* XVII/43'de verilen kaynak; Ebu Davud, *Libas* 32 (4/62)

[431] Razî, *age*, XVII/43'de verilen kaynak; Ebu Davud, *Libas* 32 (4/62)

[432] Razî, *age*, XVII/45'de verilen kaynak; Ebû Dâvûd, *Talâk* 43 (2/290)

buyurmuştur. Köle, kadının mahremi değildir. Binâenaleyh onunla yolculuk etmesi caiz değildir. Kölenin, o kadınla yolculuk etmesi caiz olmadığına göre, tıpkı yabancı hür bir erkek gibi, sahibesinin saçlarına da bakamaz.

2) O kadının köleyi mülk edinmesi, mülk edilmezden önce köleye haram olan şeyleri, helal kılmaz. Çünkü kadınların erkekleri mülk edinmesi, erkeklerin kadınları mülk edinmesi gibi değildir. Zira alimler, erkeğin cariyesinden istifade ettiği gibi, kadının da kölesinden istifade etmesinin mubah olmadığı hususunda ihtilaf etmemişlerdir.

3) Kölenin, her ne kadar sahibesiyle evlenmesi caiz değilse de, bu haramlık (caiz olmayış) tıpkı dört hanımı olan kimseye olduğu gibi geçicidir. Binâenaleyh bu haramlık ebedi olmadığına göre, köle tıpkı diğer yabancı erkekler gibi olmuş olur. Bu sabit olunca da ayetteki, 'ellerinin altındakilerden' ifadesi ile cariyelerin kastedilmiş olduğu ortaya çıkmış olur. Buna göre **'cariyeler'**, ayetteki "yahut kendi kadınlarından" ifadesine dahildirler. Binâenaleyh 'bu şekilde tekrar zikredilmelerinin faydası nedir?' denilirse, deriz ki: Zahir olan odur ki hem "kendi kadınları" ifadesiyle, hem de "ellerindeki memlûkeler" ifadesi ile hür ve câriye kadınlardan, o kadınlara arkadaş olanlar kastedilmiştir. Bunu şöyle izah edebiliriz: Hak Teâlâ önce, erkeklerin durumunu, "Zinetlerini kocalarından ... başkasına göstermesinler" buyurarak zikretmiştir. Birisi erkekler, ya kadının mahremi ya namahremi oldukları için bu hüküm onlara tahsis edilmiştir sanılabilir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, daha sonra bu mübahlığın sırf hür kadınlara mahsus olduğu sanılmasın diye, "kadınları" ifadesine dâhil olduğu kabul edilen cariyelere, "ellerindeki memlûkeler" ifadesini atfetti. Çünkü ayetteki, **"yahut kendi kadınları"** ifadesinin zahiri, cariyeler manasına değil, hür kadınlar manasınadır. Bu tıpkı,

"erkeklerinizden iki şâhid"(2Bakara /262) ifadesinin, erkeklerin bize nisbet edilmiş olmalarından ötürü, hür manasına olması gibidir. Binâenaleyh bu ayetteki, "kendi kadınları" ifadesi kadınları içine alır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunlar üzerine cariyeleri atfedip, tıpkı hür kadınlara mubah olan şeylerin mubah olduğunu bildirdi.[433]

Kurtubi'de geçtiğine göre, alimlerin çoğunun fikri 'meleket eymânuhunne' ibaresinin zahiren ehl-i kitab ve müslüman olan kadın-erkek bütün köleleri kapsayan bir anlam taşıdığı yolundadır. İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre erkek kölenin sahibesinin saçlarına bakmasında bir sakınca yoktur. Şabi, Mücahid ve Atâ ise erkek kölenin sahibesinin saçlarına bakmasını kerih görmüşlerdir.[434]

Beydaviye göre ayette mümin kadınlar, kendilerine helal olmayan erkeklere bakmamaları konusunda uyarılıyorlar. Çünkü bakış zinaya götürür ve zina da haramdır. Kadınların bakıp, kendilerini gösterebileceklerinden biri de köleleridir. Beydavi Hz. Fatıma'nın üzerindeki kısa elbiseden kölesinin yanında rahatsız olmamasını söyleyen Rasulullah'ın bu sözüne dayanarak burada kastedilen kölelerin erkek ve kadın, her iki cins olduğunu söyler.[435] İbn Kesir ise aktardığı rivayetlerde 'ellerinin altındakiler' lafzıyla kastedilenleri müşrik kadınlardan köle olanlar olarak tanımlıyor.[436]

İncelediğimiz çağdaş tefsirlerde, klasik tefsirlerde girişilen tartışmaların yer almadığını, mezkur ifadenin kimi tefsirlerde evin işlerini gören hizmetliler biçiminde algılandığını görüyoruz.

---

[433] Râzi, *age*, XVII/47-51

[434] Kurtubi*, age,* VI/523

[435] Beydavi, *age*, II/719

[436] İbn Kesir, *age*, III/295

Mevdudi ayetin yorumunda alimlerin farklı tavır içinde olduklarını; kimilerinin 'meleket eyman' ifadesini hem kadın hem erkek köleler olarak algıladıklarını ve mümin kadınlara köleleri yanında serbest giyinme hakkı tanıdıklarını; kimilerinin ise 'meleket eyman'ı yalnızca kadın köle olarak algıladığını söyleyerek yukarıdaki rivayetleri sıralıyor fakat herhangi bir yorumda bulunmuyor.[437] Kutub'da da benzer yaklaşımı görüyoruz.[438]

Elmalılı'da konu hakkında özel bir açıklama yapılmamış ancak ayetin tefsiri yapılırken şöyle bir cümle kullanılmış: Bu örtünme emri, esir cariyeler hakkında değil, hür olan müslüman hanımlar hakkındadır.[439] Böylece Elmalı'lı klasik müfessirlerin pek çoğunun savunduğu, köle kadınların örtünme emri dışında olduğu görüşüne katıldığını göstermiş olmaktadır.

Kur'an Yolu konuyu işlerken 'meleket eyman' ifadesini 'evin bazı işlerini gören hizmetçiler' olarak yorumlar ve cariyelerin örtünmesinden de bahseder: Cariyelerin nerelerini örtü dışında bırakacakları konusunda bir nas (âyet, hadis) yoktur. Tefsirciler ve fıkıhçılar azdan çoğa doğru açabilecekleri yerleri belirlerken (en geniş sınırlama, göbek diz arası hariç bütün vücut şeklindedir) ihtiyacı, sahabe uygulamasını ve cariyelerin hür kadınlar kadar cazip olmadıkları şeklindeki -o tarihe ait olabilecek- vakıayı dayanak yapmışlardır,[440] denir.

---

[437] Mevdudi, *age*, III/474

[438] Kutup, *age*, VII/478

[439] Elmalılı, *age*, VI/16

[440] *Kur'an Yolu*, IV/73

Safvetü't-Tefasir'de mezkur ifade müşrik cariyeler olarak çevrilir ve "Müşriklerin esir olarak alınan kadınlarından olan cariyelere, ne kadar müşrik olsalar da, göstermeleri caizdir. Çünkü onların cariyeleridir." denir. [441]

M. Esed ve M. İslamoğlu 'meleket eyman'ı 'yasal olarak sahip oldukları kimseler' olarak tercüme ediyor. Esed, Kur'an'da kölelik zaman içinde ortadan kaldırılması gereken tarihî bir vaka olarak görüldüğünden bu ifade, kişinin hukuken sorumlu olduğu yakınlarına, kadın erkek hizmetçilere ilişkin genel bir atıf olarak ele alınabilir, der.[442]

24Nur/32. Ayet kölelerin evlendirilmeleri hususunda müminlere görev yüklüyor:

وَأَنكِحُوا الْأَيَامَى مِنكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِن يَكُونُوا فُقَرَاء يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

"Sizden bekar olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler, Allah onları lütfuyla zenginleştirir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."

Klasik tefsirlerimizi incelediğimizde ayetin, kişilerin velilerinin izni olmadan evlenemeyeceklerinden tutun da kölenin nikahının geçerli olup olmayacağına veya köle evlendiğinde efendisine yapacağı hizmette aksamalar meydana geleceği için sahibinin onun evlenmesine engel olabileceğine kadar pek çok hükme delil olarak algılandığını görüyoruz. Yine bu tartışmalar, ayette zengin ve hür olanların

---

[441] Sabuni, *age,* IV/226-227

[442] Esed, *age*, s.721

himayeleri altındakileri evlendirmelerinin vücubiyet ifade edip etmediği noktalarında yoğunlaşıyor.[443]

Taberi tefsirinde ayetle ilgili şu bilgiler verilir: Abdullah b. Abbas, bu âyeti kerimeyi izah ederken şöyle demiştir: "Allah Teala evlenmeyi emretmiş ve onu teşvik etmiştir. Müminlere, hür olanlarını da kölelerini de evlendirmelerini emretmiş ve bu evlilik neticesinde onların zenginleştirebileceğini vaadetmiştir. Abdullah b.Mes'ud ise şöyle demiştir: "Zenginliği evlenmekte arayın. Zira Allah Teala: 'Evlenenler şayet fakir iseler Allah onları lütfuyla zenginleştirir' buyurmuştur." Zira Peygamber efendimiz bir Hadis-i Şerifinde şöyle buyurmuştur:"Allah'ın üç kimseye yardım etmesi haktır: Allah yolunda cihad edene, borcunu ödemek isteyen mükâtep köleye (hürriyetine kavuşmak için efendisiyle sözleşme yapmış olan köleye), iffetini korumak için evlenmek isteyene. [444]

Bagavî burada evlendirilmesi istenenlerin kadın olsun erkek olsun tüm bekarlar olduğunu söylüyor. Kadın ve erkek kölelerden evlendirilmeleri istenenler ise, evlilik yükünü kaldırabileceğine inandıklarınızdır. Diğerleri ise oruç tutmalıdır.[445] Bu fikre destek olarak şu rivayetleri naklediyor: Abdullah ibn Mes'ud Rasulullah'tan şöyle rivayet etti: 'Ey gençler! Evlenmeye gücü yetenler evlensin zira evlilik gözünüzü ve fercinizi korur. Buna gücü yetmeyenler ise oruç tutsun.'[446]

---

[443] Taberi, *age,* VI/143-144; Bagavî, *age*, s.650; İbnu'l Cevzi, *age,* VI/35; Mukatil, *age*, III/197-198, Razî, *age*, XVII/54; Kurtubi, *age,* VI/529; Beydavi, *age*, II/719; İbn Kesir, *age*, III/297-298; Suyuti , *age*, s.468, eş-Şevkani, *age*, IV/27

[444] Taberi, *age,* VI/143-144'te verilen kaynak: Tirrnizi, *K. Fedail el- Cihad*, bab: 20, Hadis N:1655/Nesai, *K. el-Cihad*, bab: 12

[445] Bagavî, *age*, s.650

[446] Bagavî, *age*, s.650

İbnu'l-Cevzi'nin de aynı rivayetleri naklettiğini görüyoruz.[447]

Razi'ye göre Allah Teâlâ, daha önce gözleri kapamayı, ırzları-namusları korumayı emredince, bundan sonra emrettiği o şeylerin, helâl olmayan durumlarla ilgili olduğunu beyan etmiş ve bunun peşinden de, helal yolu açıklayarak, "İçinizden bekârları evlendirin" buyurmuştur.[448] Razî eserinde Cessas'tan da alıntı yapar: Ebu Bekr er-Razî (el-Cessâs) şöyle der: "Bu ayet, her ne kadar zahiri itibariyle vücub ifade ediyorsa da, ancak ne var ki selef, bununla vücubun kastedilmediği hususunda ittifak etmiştir."[449] Cenâb-ı Hakk'ın "içinizden" ifadesine gelince, pekçok müfessir bu kelimeyi, hürler kölelerden ayrılsın diye, "hürler" anlamına almışlardır. Bazı kimseler de bununla, bu emrin kendisine yöneltildiği kimsenin velayeti altında bulunan çocuklarının veya yakınlarının kastedildiğini söylemişlerdir. Bazıları da buradaki, nisbetin (sizden, ifadesinin) hür ve müslüman olmayı ifade ettiğini söylemişlerdir. "Kölelerinizden ve cariyelerinizden salih olanları evlendiriniz" lafzıyla ilgili olarak, alimler bu emrin, bir mubah veya bir teşvik olduğunu hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun vacib olmasına gelince, hayır! Ulemâ, bununla (köleleri evlendirme ile) bekârları evlendirmeyi, şu şekilde birbirinden ayırmışlardır: Köleyi evlendirmede, onun geçimini üstlenme ve onun yapacağı hizmetleri atâlete uğratma bulunur. Bu ise, kölenin sahibine vacib değildir. Cariyeyi evlendirmede de mihir alma ve nafakasından kurtulma söz konusudur ki bu da, onların sahiplerine farz değildir.[450]

---

[447] İbnu'l Cevzi, *age*, VI/35

[448] Razî, *age*, XVII/54

[449] Razî, *age*, XVII/55

[450] Razî, *age*, XVII/56-57

Kurtubi ayetin yedi başlık altında incelenebileceğini söyler. Ona göre ilk olarak bilinmelidir ki **'ve enkihû'** ifadesinin kullanılması kişinin, velisi olmadan, kendi başına evlenemeyeceğinin delilidir. **'eyama'** ise, dil bilginlerinin ittifakına göre, eşi olmayan kadın veya erkektir. 'Kadın ve erkek kölelerinizden salih olanlar' ise 'kendilerinde evliliğin getireceği sorumluluğu taşıyabilme liyakatı gördükleriniz' demektir. Yani bu özellikleri taşıdığını düşündüğünüz kadın veya erkek kölelerinizi evlediriniz ey köle sahipleri…'[451]

Beydavi burada velilere görev verildiğini aktardıktan sonra bu görevin vücubiyet ifade edip etmediği yönündeki görüşleri tartışıyor. Ona göre kölenin dinini korumak ve durumuna özen göstermek çok önemli olduğu için, burada özellikle salih yani iyi köleler zikredilir.[452]

İbn Kesir de tefsirinde evlenmenin faziletleri ve gerekliliğine dair Rasulullah'tan bazı rivayetler aktardıktan sonra ayeti kerimede vücubiyet veya tavsiye bulunduğunu ifade edenlerin görüşlerini aktarıyor.[453]

Yakın dönem tefsirlerimizi incelediğimizde ise ayetin daha çok velilere yüklenen görevler noktasından ele alındığını görüyoruz.

Kutub ve Mevdudi tefsirlerinde ayette geçen 'abd kelimesi, 'erkek köle' anlamında kullanılmış; toplumsal refahın sağlanması için, doğal bir ihtiyaç olan evliliğin hür olsun köle olsun tüm insanların hakkı olduğu vurgulanmış; buradaki

---

[451] Kurtubi, *age*, VI/529

[452] Beydavi, *age*, II/719

[453] İbn Kesir, *age*, III/297-298

'evlendirin' lafzının emir mi tavsiye mi olduğu konusunda ihtilaflı fikirler olduğu ifade edilerek yukarıda zikrettiğimiz tartışmalar aktarılmış.[454]

Elmalı'lı ayette özgür olsun köle olsun bekarların evlendirilmesinin müslüman toplumun vazifesi olduğunu söyledikten sonra diyor ki; Görülüyor ki burada köle ve cariyeler bölümünde "salah" yani iyilik kaydı konulmuş, hürler bölümünde konulmamıştır. Çünkü müslümanlara yakışan ve aslolan iyiliktir. Ve burada "salah"ın mânâsı, ahlâkî iyilik ile beraber nikaha ve nikah hukukuna kabiliyettir.[455]

Esed'e göre bu ayet, köle kadınlarla ancak evlilik yoluyla birlikte olunabileceğinin kanıtlarındandır: **Sâlihîn** terimi burada ahlak ve fizik olarak evliliğe uygunluğu, elverişliliği; yani hem bedensel ve zihinsel olgunluğu, hem de evlenecek erkekle kadın arasındaki karşılıklı sevgi ve denkliği işaret etmektedir. 4:25'de olduğu gibi, yukarıdaki ayetler de evlilik dışı tüm cinsel ilişki biçimlerini yasaklayıp erkekle onun kadın kölesi arasında tek yasal cinsel birleşme yolu olarak evliliği öngörmektedir.[456]

Sabuni de tefsirinde, toplumdaki bekarların ve salih kölelerin evlendirilmesinin müslüman fertlerin görevi olduğunu ifade eden, yukarıda zikrettiğimiz rivayetleri sıralıyor ve başka bir yorum yapmıyor.[457]

Kur'an Yolu' nda ayet şöyle yorumlanır: Daha önceki âyetler aileyi korumak için iffetin korunması gerektiğini ortaya koymuş, bunun için alınması gereken tedbirleri açıklamıştı. Bu tedbirlerden biri de evlenme çağına gelmiş veya

[454] Mevdudi, *age*, III/481; Kutub*, age*, VII/480

[455] Elmalılı, *age,* VI/19

[456] Esed, *age*, s.715

[457] Sabuni, *age*,IV/.228

evlendikten sonra dul kalmış insanları evlendirmektir. Tefsirciler "evlendirin" emrinin muhatabı olarak velileri almış ve buradan hareketle velinin evlendirme hakkı ve ödevi üzerinde durmuşlardır. Bize göre burada muhatap yalnızca veliler değildir; yakından uzağa bütün ilgililerdir, toplumdur. Köle ve cariyelerin sahipleri izin vermedikçe evlenmeleri mümkün olmadığı, halbuki onlar da birer insan olduğu ve evlenmeye ihtiyaçları bulunduğu için sahiplerine uyarıda bulunulmuş, onları evlendirmeleri istenmiştir. Evlenmenin engellerinden biri de yoksulluktur. İnsanlar yoksul olan kimseye kız vermek istemezler, yoksullar evlenme giderlerini karşılayamazlar. Bu yüzden bunalımlar, ahlâkî sapmalar, sosyal problemler ortaya çıkabilir. İslâm toplumunda bir insanın ortalama refahtan yararlanması esastır; bunu kendi emeği ile gerçekleştiremiyorsa topluluk yardımda bulunacaktır. Bu sebeple âyette Allah Teâlâ kullarına şu gerçekleri hatırlatıp yoksullara yardım etmeye teşvik etmektedir: Yoksulluk gelip geçici olabilir, bugün yoksul olanlar Allah'ın lütfü ve kendilerinin de gayretiyle yarın ihtiyaçlarını karşılar duruma gelebilirler. Ayrıca servet sahipleri, evlilik çağı geldiği halde yoksulluk yüzünden evlenemeyen kimselere yardım ödevlerini yerine getirirlerse yoksulluk bir engel olmaktan çıkar.[458]

Hicri 5.yılda nazil olan 24Nur/33. Ayet, hem mükatebe konusunu hem de iffetli kalmak isteyen kadın kölelerin fuhşa zorlanmamasını emreden hükümler içeriyor.

24Nur/33 :

وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحاً حَتَّى يُغْنِيَهُمْ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْراً وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ

[458] *Kur'an Yolu*, IV/100

عَلَى الْبِغَاء إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّناً لِّتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَن يُكْرِههُّنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِن بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

"Evlenmeye güçleri yetmeyenler de, Allah kendilerini lütfuyla zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar. Sahip olduğunuz kölelerden "mükâtebe" yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz onlarla mükâtebe yapın. Allah'ın size verdiği maldan onlara verin. Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde etmek için iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları buna zorlarsa bilinmelidir ki hiç şüphesiz onların zorlanmasından sonra Allah (onları) **çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."**

Ayet-i Kerimenin tefsiri, incelediğimiz klasik eserlerde oldukça geniş yer tutmuş. Zira ayette pek çok konudan bahsediliyor. Yorumlar, ayette geçen **"kitabet"** konusunun vücub ifade edip etmediği noktasında yoğunlaşıyor. Kimilerine göre ayet mükatebeyi, köle istediği takdirde zorunlu kılarken, kimilerine göre zahiren bir zorunluluk gözükse bile 'kendilerinde bir hayır gördüğünüz takdirde…' kaydı, köle sahiplerini muhayyer bırakıyor.[459]

Müfessirler, bu âyet-i kerimenin son kısmının nüzul sebebinin, Abdullah b.Übey b.Selul'ün, cariyelerini fuhşa zorlaması olduğunu söylemişlerdir. Zira o adam, kazanç elde etmek, cariyelerin doğuracakları çocuklardan istifade etmek ve liderliğini korumak maksadıyla, Muaze ve Müseyke adlı cariyelerini zina etmeye

[459] Taberi, *age*, VI/144-146; Bagavî, *age*, s.652; Mukatil, *age*, III/197-198; İbnu'l-Cevzi, *age*, VI/36, Râzi, *age*, XVII/72; Kurtubî, *age*, VI/539; Beydavi, *age,* II/720; İbn Kesir, *age*, III/299; Suyuti, *age*, s. 468, Eş-Şevkani, *age* , IV/29

zorluyordu.[460] Mefatihu'l-Gayb'da ayetin nüzul sebebi olarak benzer anlamlar taşıyan farklı rivayetlere yer verilir. [461]

Taberi 'meleket eyman'ı 'sahip olunan köleler' olarak anlıyor ve bu ayetin dört şeyi emrettiğini söylüyor: Bunlardan biri, evlenme imkânı olmayanın, haramlara karşı iffetini korumasıdır. İkinci emir ise "Sahip olduğunuz kölelerinizden, azad olmak için bedel vermek isteyenlerin, eğer kendilerinde bir hayır görüyorsanız, hemen bedel vermelerini kabul edip mükâtebe akdi yapın." ifadesindeki emirdir. Kölelerinde hayır gören efendilerin, kölelerinin mükâtebe akdi yapmak istemeleri halinde bu akdi yapmalarının farz veya mendup olduğu hakkında iki görüş zikredilmektedir:

Şa'bî, Mukatil, Hasan-ı Basrî ve İbn-i Zeyd, buradaki emrin mendup olduğunu, kölenin efendisinin mükâtebe akdi yapıp yapmamakta serbest olduğunu söylemişlerdir. Ebu Hanife, İmam Mâlik, Sevrî ve son görüşüyle İmam Şafiî de bu görüştedirler.

Ata b.Ebi Rebah, Dehhak ve Sîrîn'e göre ise bu akdi yapmak farzdır. Köleden teklif geldiği takdirde efendi böyle bir akdi yapmaya mecburdur. Taberi de, âyetteki "Mükâtebe akdi yapın." emrinin farziyet ifade ettiği kanaatiyla bu görüşe katılmaktadır.

Daha sonra Taberi kölelerde görülecek "hayr" ın ne olduğu konusundaki çeşitli rivayetleri sıralıyor. Kendi düşüncesine göre buradaki hayırdan kasıt, kölelerin çalışıp kazanma gücünde olmaları; taahüt ettikleri borcu ödeyebilme kudretinde olmaları ve sadakat, vefakârlık konularında güvenilir olmaları demektir.

---

[460] Taberi, *age*, VI/144-146; Kurtub, *age,* VI/539; İbn Kesir, *age,* III/299

[461] Râzi, *age*, XVII/72

Âyeti Kerimede zikredilen üçüncü emir ise "Azad olmalarına yardımcı olmak için, Allah'ın size verdiği mallardan onlara verin." emridir. Daha sonra Taberi verilecek malla ilgili tartışmaları nakleder. Taberi'ye göre Âyet-i Kerimede zikredilen dördüncü emir ise: "Dünya hayatının geçici menfaatini kazanma hırsıyla, iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın." emridir. Cahiliye döneminde cariyeleri olan efendiler, onları zina yapmaya zorlar ve zinadan elde ettikleri kazançtan pay alırlardı. İslam gelince bu çirkin âdeti yasakladı, kimsenin, iffetli cariyesini zina yapmaya zorlama yetkisinin olmadığını beyan etti.[462]

Bagavî de benzer şekilde ele alıyor konuyu ve ayetin baş tarafının nüzul sebebi olarak bir köleden bahsediyor. Bu köle efendisiyle kitabet akdi yapıp bir miktar ödemesine rağmen, efendi vazgeçiyor ve akdi feshediyor. Ayet bu olaydan dolayı geldiği için eğer köle kitabet yapmak isterse ve sahibi onda bu istidatı görürse yazışmak, efendi için zorunlu bir emir olur, diyor.[463] "İffetli kalmak isteyen cariyelerinize fuhşa zorlamayın…" ayetinin ise münafık Abdullah ibn Selul hakkında indiğini söyleyip daha önce zikrettiğimiz hikayeyi anlatıyor. Öte yandan 'zorlamayın' demek, 'isteyerek yaparlarsa yapsınlar' demek değildir.[464]

İbnu'l-Cevzi de kitabetin zorunlu olup olmadığı yönündeki rivayetleri sıralıyor. Ardından ayetin baş tarafıyla ilgili Hz. Peygamberden şu rivayeti aktarıyor: Ey gençler! Evleniniz. Eğer buna gücünüz yetmiyorsa oruç tutunuz. Çünkü oruç sizin için günahtan alıkoyucudur.[465]

Razi, Allah'ın bağışlamasının ancak zorlanma durumunda olacağını ifade

[462] Taberi, *age*, VI/-146

[463] Bagavî, *age*, s.651

[464] Bagavî, *age*, s.652

[465] İbnu'l-Cevzi, *age*, VI/36

eder. İkrah (zorlama) ancak, kendisi sebebiyle kişinin telefi (ölümü) söz konusu olan bir korku (tehlike) bulunduğu zaman söz konusu olur. Fakat az bir korku ile, o kadın zorlanmış olmaz. Binâenaleyh zinaya zorlanma hali, tıpkı kelime-i küfre (inkârı ifade eden bir şeyi söylemeye) zorlama gibidir. Nass (ayet), her ne kadar cariyelerle ilgili ise de, hürlerin durumu da aynıdır.[466]

Kurtubi'de geçtiğine göre, hukukta **'mükatebe'** nin anlamı, kişinin kölesiyle belli bir mal üzerinde anlaşmasıdır ki köle o malı ödediğinde artık özgür olur.[467]Ancak burada iki durum söz konusudur: Birincide köle kitabet ister ve efendi de ona uyar ki bu ayetin zahiri manasına uygundur. İkincide köle kitabet ister fakat sahibi bundan hoşlanmazsa bu durumda iki görüş vardır. Birine göre burada emir sigası kullanıldığı için efendi kitabet yapmak zorundadır. Diğerine göre ise böyle bir farziyet söz konusu değildir.[468] Aynı rivayet ve yaklaşımlar İbn Kesir'de de görülmektedir.[469]

Beydavi mükatebenin zorunlu olup- olmadığına dair gelen rivayetleri aktardıktan sonra 'kendilerinde bir hayr görürseniz' lafzında kastedilen hayrın ne demek olduğunu açıklıyor. Ardından affedilecek fahişelerin, bu işi zor altında kalarak yapanlar olduğunu söylüyor.[470]

İbn Kesir ayetin tefsirinde yine Hz. Peygamberden evlenmenin faziletine dair ve evlenemeyenleri oruç tutmasını tavsiye eden hadisleri rivayet ediyor. Ardından 'mümin özgür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyenler….sabretsinler ki bu onlar için

---

[466] Râzi, *age*, XVII/72-73

[467] Kurtubî, *age*, VI/532

[468] Kurtubî, *age*, VI/532

[469] İbn Kesir, *age*, III/298

[470] Beydavi, *age*, II/720

daha hayırlıdır' lafzına dayanarak, köle kadınla evlenmektense sabredip oruç tutmanın daha faziletli olduğunu savunuyor. Zira köle kadından doğacak çocuk da köle olacaktır. O halde mümin için en iyisi hürle evlenebileceği güne kadar sabretmektir.[471]

Eş-Şevkani, gerekli şartlar oluşmuşsa yani sahibi onda hayr görüyorsa mükatebe isteğine olumlu cevap vermek vaciptir, der.[472]

Çağdaş tefsirlerde de aynı tartışmalar aktarılmakla beraber, **"katibûhum"** lafzı genel anlamda, köle sahiplerine yüklenen bir zorunluluk olarak algılanmış ve bu ifade islamın kölelik uygulamasına son verilmesi yönündeki arzusunun bir kanıtı olarak sunulmuş.

Klasik tefsirlerdekilere benzer düşünceler serdeden Kutub ayetteki emrin yerine getirilmesi gereken bir görev olduğu görüşünde. Ancak bu durum evlenmek istemeyenleri zorla evlendirmek değil; evlenmek isteyenlere yardım etmek ve onlara destek olmak biçiminde algılanmalıdır.[473]

Elmalı'lı konu hakkında ayrıntılı açıklama yapmıyor. Yukarıda zikredilen, cariyelerine zorla fuhuş yaptıran kişiden bahsediyor ve ayeti '…hemen mükatebe yapınız.' biçiminde tercüme ediyor.[474]

Mevdudi'ye göre fakihlerden bir grup "onlarla mükâtebe yapın" ifadesinden, köle sahibinin kölesinin kitabet teklifini kabul etmek zorunda olduğu anlamını çıkarmışlardır. Bu, Ata, Amr b. Dinar, İbn Sirin, Mesruk, Dahhak, İkrime, İbn Cerir et-Taberi ve Zahiriler'in görüşü olup, İmam Şafiî de başlangıçta buna meyletmiştir.

---

[471] İbn Kesi, *age*, III/298

[472] Eş-Şevkani, *age*, IV/29

[473] Kutub, *age*, VII/480

[474] Elmalılı, *age*, VI/19-20

Diğer grup ise buradaki emrin zorunluluk değil, tavsiye ifade ettiği fikrinderir. Şa'bi, Mukatil b. Hayyan, Hasan Basri, Abdurrahman bin Zeyd, Süfyan es-Sevri, Ebu Hanife, Malik bin Enes, ve sonraki görüşüyle Şafiî bu gruptandır. [475]

"Mukâtebe" terim olarak köleyle sahibi arasındaki, kölenin belirli bir süre içinde kararlaştırılan miktar parayı ödedikten sonra azad edilmesini öngören anlaşmadır. Kölelerin hürriyetine kavuşması için İslâm'ın ortaya koyduğu yöntemlerden biridir bu. Kölenin mutlaka para olarak ödemede bulunması şart değildir. Her iki tarafın razı olması durumunda efendisine belli bir hizmette bulunmakla da hürriyetini elde edebilir. Bir kez anlaşma imzalandı mı, kölenin sahibinin kölesinin hürriyetinin önüne engeller çıkarmaya hakkı kalmaz. Üstelik, salınması yolunda kölesine gerekli imkân ve kolaylıkları sağlamak ve kararlaştırılan miktar zamanında ödendiğinde kölesini hemen salmak zorundadır. [476]

Fuhuş mesleğinin çok eski kültürlerde de mevcut olduğu bilinmektedir. Eski Ahid'de, uygun yerlerde örtünüp müşteri bekleyen, müşteri çıkınca onunla pazarlık eden fahişelerden söz edilmektedir.[477] Cahiliye Dönemi'nde Arabistan'da da bu meslek icra edilirdi. Cahiliye döneminde cariyeleri olan efendiler, onları zina yapmaya zorlar ve zinadan elde ettikleri kazançtan pay alırlardı. İslam gelince bu çirkin âdeti yasakladı, kimsenin, iffetli cariyesini zina yapmaya zorlama yetkisinin olmadığını beyan etti.

Câriye olmayan fahişeler yanında, sahipleri tarafından bu işe zorlanan ve üzerlerinden para kazanılan cariyeler vardı. Bunlardan müslüman olanların

---

[475] Mevdudi, *age*, III/482

[476] Mevdudi, *age*, III/482

[477] Tekvin 38/14 vd.

şikâyetleri üzerine bu çirkin uygulamaya son verildi. Cariyelerin yasaktan önce, ikrah (baskı) altında yaptıkları zinadan dolayı üzüntü çekmeleri de gerekmezdi; çünkü Allah istenmeden, baskı altında yapılan bu tür günahları bağışladı.[478]

Muhammed Esed, 'katibuhum' lafzının, gerekli şartlar oluştuğu takdirde, emir anlamı taşıdığını; bunun da islamın köleliğin ilgası konusundaki kararlılığını yansıttığını savunur: Sözleşme talebinin köle sahibi tarafından hukuken reddedilemez oluşu ve açık hukukî direktiflerin bu talebi destekleyecek yönde vaz□edilmiş olması açıkça göstermektedir ki, İslam Hukuku başlangıcından beri, toplumsal kurum olarak köleliğin ilgasını amaçlamıştır; ve modern zamanlarda köleliğin yasaklanmış olması bu amaca erişmek için yapılması gerekenlerin son halkasından başka bir şey değildir.[479]

İslamoğlu da kitabetin bir zorunluluk olduğu görüşünde. Fakat müslümanlar bu emri zorunluluk olarak algılamadıkları için kölelik o noktada bitirilememiştir ki bunun sorumlısu Kur'an'ın gösterdiği hedefleri görmezden gelen gelenektir.[480]

Kur'an Yolu Tefsiri de kitabet akdinin zorunlu algılanması durumunda köleliğin müslümanlar için çok daha önce biteceğini söylüyor: Burada zenginlere, bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve cariyelere, "Allah'ın verdiği maldan" vererek yardımcı olmaları emrediliyor. Yalnızca bu iki emir doğru anlaşılıp uygulanmış olsaydı zaman içinde, önemli bir sosyal ve ekonomik kriz yaşanmadan kölelik ortadan kaldırılabilirdi; çünkü mevcutlar böyle eritilirdi, kaynağı tek noktaya (savaş esiri olma durumuna) indirildiği, esirin köle olması da zorunlu bulunmadığı

---

[478] *Kur'an Yolu*, IV/101-102

[479] Esed, *age*, s.715

[480] İslamoğlu, *age*, s.687

için yeni köleler de olmazdı. Hz. Peygamber istemediği halde hilâfetin yerini saltanatın alması gibi, o, köleliğin kalkmasını istediği, Allah da bunca tedbir ve teşvike yer verdiği halde bu uygulama devam ettirilmiş, bu ayıbın kalkması -ne yazıktır ki- on üç asır gecikmiştir.[481]

Zemahşerî yukarıdaki ifadenin sadece köle sahibi kişilere değil, bütün bir cemaate hitab ettiği görüşündedir. "Allah'ın malı/zenginliği" ifadesi, "Allah'ın, karşılığında cenneti vaad ederek müminlerden canlarını, mallarını satın aldığı" yolundaki (9/111) Kur'ânî ifadeyle ilgili bir îma taşımaktadır ki bunun anlamı, insanın sahip olduğu her şeyin gerçekte Allah'a ait olduğu ama insana bunlar üzerinde sadece kullanma ya da yararlanma hakkının verildiğidir.

Y. N. Öztürk ayetin mezkur kısmını 'Size bağımlı olanlardan, hürriyetini satın almak isteyenlerin, kendilerinde iyi hal görürseniz, onlarla yazılı anlaşma yapın.''şeklinde tercüme ediyor.

24Nur/33. Ayetin son kısmında geçen 'feteyat' lafzı Diyanetin tefsirinde , Taberi tefsirinde , Mefatihul-Gayb'da , Safvetü't-Tefasir'de , Tefhimü'l-Kur'an'da ve Fi Zılalil-Kur'an'da 'cariye' olarak tercüme edilmiş.[482] Y. N. Öztürk 'feteyat'ı 'hizmetinizdeki genç kızlar', M. Esed '[hürriyeti sizin elinizde bulunan] cariyeler', M. İslamoğlu ise 'kadın esir' olarak tercüme ediyor.

M. İslamoğlu,ayetin son kısmını şöyle tercüme ediyor:Bir de eğer (evlenme yoluyla) iffetsizliğe karşı korunmak istiyorlarsa, dünya hayatının geçici hazlarına tamah ederek sakın kadın esirlerinizi fuhşa zorlamayın.Zira onları fuhşa zorlayan herkes iyi bilsin ki Allah, bu zorlanmadan dolayı onları bağışlayacak merhamet

---

[481] *Kur'an Yolu*, IV/101-102

[482] *Kur'an Yolu*, IV/100; Taberi, *age*, VI/144-146; Râzi, *age*, XVII/72; Sabuni, *age,* IV/228-229

edecektir. [483]

Y.N. Öztürk ise aynı yeri şöyle tercüme eder: Hizmetinizdeki genç kızları, iffetli kalmak isteyip dururlarken, iğreti dünya hayatının basit menfaatini elde etmek için fuhşa zorlamayın. Kim onları baskı altında tutarsa Allah, fuhşa zorlanmalarından sonra onları affedici, esirgeyicidir.

İffetli kalmak istedikleri halde, basit bir dünyalık karşılığı cariyelerin fuhşa zorlanmasına ilişkin bu yasaklama, Kur'an'ın islam toplumunu arındırma, cinsel birleşmenin iğrenç yollarını kapatma stratejisinin bir parçasıdır.[484]

Mevdudi ayetin son kısmının yorumunu yukarıdakilere benzer şekilde yapar ve şu ilavede bulunur: Bu hüküm, cariyeler iffetli ve faziletli bir hayat yaşamak istemezlerse fuhşa zorlanabilirler, demek değildir. Denmek istenen, bir cariye kendi iradesiyle iffetsizlikte bulunursa, bundan onun sorumlu olduğu ve kanunun yalnızca kendisine karşı uygulanacağıdır. Buna karşı eğer sahibi cariyeyi bu işe zorlarsa bu durumda sorumluluk onundur ve kanun ona karşı işleyecektir.[485]

Prof. Dr. Neşet Çağatay'a göre köle ve cariyeler büyük çoğunlukla müslümandır. Bu zavallı talihsiz kişiler İslam Hukuku'na göre taşınır mallardır. Bu nedenle 'bütün müminler kardeştir.' hadisi kapsamı dışındadırlar. Kur'an'da açık seçik belirtildiği gibi bunlar alınır, satılır, miras kalır, fuhuş yaptırılıp para kazanma aracı olarak kullanılabilir, cinsel ilişki kurulabilir, tanıklıkları geçerli değildir, evlenmeleri aşağı yukarı hayvanlarınki gibidir. Eğer sahibi razı olursa köle, onunla bir anlaşma yaparak (yazışarak) belli bir ücret kesilip, çalışarak ödemek üzere

---

[483] İslamoğlu, *age*, s. 686

[484] Kutub, *age*, VII/482

[485] Mevdudi, *age*, III/484

özgürlüğüne kavuşabilir; ama efendisi kabul etmezse böyle bir anlaşma yapamaz. [486] Bu düşüncelerini Kur'an'ın kölelik konusundaki tavrıymış gibi ortaya koymaya çalışan Çağatay, 24Nisa/33. Ayeti de söylediklerine delil olarak zikreder.

Hicri 6. Yılda nazil olan 33Ahzab/50 ve 52. Ayetler Hz. Peygamberin özel hayatıyla ilgili bir takım hükümler içeriyor.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ اللَّاتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ اللَّاتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَامْرَأَةً مُّؤْمِنَةً إِن وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَن يَسْتَنكِحَهَا خَالِصَةً لَّكَ مِن دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللَّهُ غَفُوراً رَّحِيماً

33Ahzab/50 **"Ey Peygamber! Biz sana mehirlerini verdiğin eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden elinin altında bulunan kadınları; seninle beraber hicret eden, amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını ve teyzelerinin kızlarını sana helal kıldık. Ayrıca, diğer mü'minlere değil de, sana has olmak üzere, mehirsiz olarak kendini Peygamber'e bağışlayan, Peygamber'in de kendisini nikahlamak istediği herhangi bir mü'min kadını da** (sana helal kıldık.) **Mü'minlere eşleri ve sahip oldukları cariyeleri hakkında farz kıldığımız şeyleri elbette bilmekteyiz. Bütün bunlar, sana herhangi bir zorluk olmaması içindir. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."**

33Ahzab/52 :

لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاء مِن بَعْدُ وَلَا أَن تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَّقِيباً

[486] Neşet Çağatay, *age*, s. 266

‘Bundan sonra, güzellikleri hoşuna gitse bile, başka kadınlarla evlenmek, eşlerini boşayıp başka eşler almak sana helal değildir. Ancak sahip olduğun cariyeler başka. Şüphesiz Allah her şeyi gözetleyendir.’

Taberi Tefsirini incelediğimizde 33Ahzab/50 ve 52. Ayetlerin Hz. Peygamberin özel hayatı; kimlerle evlenebileceği noktasından ele alındığını, **‘meleket eyman’** ifadesinin cariye olarak algılandığını ve cariyeler konusunda herhangi özel bir açıklamaya yer verilmediğini görüyoruz: Ey Peygamber, biz sana, mehirlerini vererek evlendiğin hanımlarını ve Allah’ın sana ganimet olarak verdiği cariyeleri, seninle birlikte hicret eden amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayılarının kızlarını, teyzelerinin kızlarını helal kıldık. Bir de mümin bir kadın kendisini peygambere hediye eder peygamber de onunla evlenmek isterse, sadece sana mahsus olmak üzere o kadını da sana helal kıldık. Biz, müminlere, eşleri ve cariyeleri ile evlenmeleri hususunda neleri farz kıldığımızı bilmekte ve sizlere de bildirmekteyiz. Onlar, dörtten fazla kadınla evlenemezler, evlenirken mehir vermek zorundadırlar, evlenme akdini şahitler huzurunda yaparlar, gerektiğinde kadının velisinin iznini alırlar. Ey peygamber, biz sana diğerlerinden farklı olarak, bu şekilde evlenmeyi helal kıldık ve müminleri evlenme hususunda sorumlu tuttuğumuz birçok yükümlülüklerden seni beri kıldık ki senin için bir zorluk olmasın. Allah, çok affeden ve çok merhamet edendir. [487]

Mukatil, bu ayette eşlerden kastedilenlerin o anda evli olduğu 9 kadın; eli altındakilerin ise vela yoluyla sahip olduğu İbrahim’in annesi kıpti Mariye ve Reyhane binti Amr olduğunu söyler.[488]

---

[487] Taberi, *age*, VI/507-508

[488] Mukatil, *age*, III/500

Bagavî ayetin inişinden sonra Hz. Peygambere, o an evli oldukları dışında bir kadınla evlenmesi yasaklandı, der. Elindekileri başkalarıyla da değiştiremez. Zira o dönemde araplarda birbirleriyle eşlerini değiştirme adeti vardı. Peygambere bunun yolu da kapanıyor. Ancak cariyeler bu hükmün dışındadır. Zaten Mariye'yi bu ayetten sonra korumak için almıştır, deniyor.[489] Bagavî 33Ahzab/50. Ayetin tefsirinde Hz. Peygambere evli olduğu eşlerinin ve elinin altında bulunan Safiye, Cüveyriye ve Mariye'nin helal olduğunu söyledikten sonra hiçbir mehir istemeden kendini sana verenleri de helal kıldık ama mümin olmaları şartıyla, der.[490]

İbnu'l-Cevzi de burada helal kılınan kadınlar, peygamberin sınırlandırılması vs konularda pek çok rivayet ve görüş aktarır.[491] Yine İbnu'l-Cevzi Allah'ın burada peygamberin nikah çeşitlerini zikrettiğini söylüyor. Birincisi mihirlerini ödeyerek evlendiği kadınlar; ikincisi ise kafirlerden Rasulullah'ın payına düşenler; Safiye ve Cüveyriye gibi. Peygamber onları özgür bıraktı ve onlarla evlendi.[492]

Razî'ye göre evlilik hususunda, başkası için caiz olmayan, ancak Peygambere mahsus olan haller vardır. Cariyeler hakkındaki hüküm de böyledir.[493] "Peygambere, cariyeler haram kılınmamıştır. İşte bundan dolayı, bir kimsenin, aralarında eşitlik bulunduğu ve birbirlerine düşman olabilme söz konusu olduğu için, iki kumayı aynı odada bulundurması caiz değildir. Ama, aralarında eşitlik olmadığı için, kişinin, tek

[489] Bagavî, *age*, s.760

[490] Bagavî, *age*, s.759

[491] İbnu'l- Cevzi*, age*, VI/409-410

[492] İbnu'l-Cevzi, *age*, VI/404

[493] Razî, *age*, XVIII/280-281

bir zevcesi ile, birden fazla cariyeyi bir arada bulundurması caizdir. İşte bundan dolayı cariyeler hususunda, hiç kimseye sıra gözetmesi farz değildir.[494]

Kurtubi tefsirinde ayetin nüzul sebebi olarak Mücahit'ten gelen bir rivayet aktarılır.[495] Ardından ayetin Hz. Peygamberin yaptığı fazla sayıdaki evlilikler, Kur'an'ın Hz Peygambere tanıdığı kolaylıklar ve bu farklı durumun gerekçeleri dile getirilir ve 'meleket eyman' lafzı, 'Allah'ın ganimet olarak verdiği cariyelerden onun payına düşenler' olarak tanımlanır.[496] Fakat bunların isimleri zikredilmez. Zaten Kurtubî 28. ayetin açıklamasını yaparken, Hz. Peygamber ve O'nun eşlerine dair ayrıntılı bilgiler verip bazı rivayetler nakleder. Bu başlık altın da Rasulullah'ın evli olduğu hanımlar, nikah akdi yapıp birlikte olmadığı hanımlar ve talip olduğu halde nikahın gerçekleşmediği hanımlar, başlıkları altında onlarca isim zikreder.[497] Daha yakın zamana ait olan Tefhimü'l-Kur'an'da ise denir ki: Bu kurala göre Hz. Peygamber (s.a), Beni Kurayza gavzesinde alınan esirler arasından Hz. Reyhane'yi, Beni'l-Müstalık gavzesinde alınan esirlerden Hz. Cüveyriye'yi, Hayber'de ele geçirilen esirler arasından Hz. Safiyye'yi ve Mısır Mukavkısı'nın kendisine hediye olarak gönderdiği kıpti Mariye'yi almıştır. Bunlardan üçünü azat etmiş ve onlarla evlenmiş, Mariye'yi ise cariye olarak bırakmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a) onu azat edip nikahladığına dair hiçbir haber yoktur. [498]

---

[494] Razî, *age*, XVIII/283

[495] Kurtubi*, age,* VII/503

[496] Kurtubi, *age*, VII/504

[497] Kurtubi, *age,* VII/480

[498] Mevdudi, *age,* IV/391

Beydavi ayetin Hz. peygambere has durumlardan bahsettiğini; o anda sahip olduğu eşleri ve elinin altındakilerin ona, mehirlerini ödediği için helal olduğunu söyler.[499]

İbn Kesir, peygamberin evliliklerinde ödediği mehirlerin bir dökümünü verir. Ardından ganimet olarak eline geçen Safiye ve Cüveyriy'yle evlendiğini aktarır. Rayhane ve Mariye'nin de onun mülkü olduğunu söyler. Yukarıdakilere benzer rivayetler aktarır.[500]Aynı yaklaşım ve yorumları Suyuti ve Şevkani'nin de sergilediğini görüyoruz.[501]

33Ahzab/52. Ayetle ilgili olarak ise Kurtubi, لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاء مِن بَعْدُ ibaresinin tevili hususunda alimlerin ihtilafa düştüğünü; bu konuda yedi farklı görüş olduğunu söyledikten sonra bu görüşleri de sıralıyor.[502] Daha sonra Kurtubî, "Sağ elinin malik olduğu cariyeleri" buyruğu ile yüce Allah, peygamberine ve onun ümmetine mutlak olarak cariyeleri helâl kılmıştır. Peygamber (sav)'a da hanımlarını mutlak olarak helâl kılmıştır. Diğer müslümanlara ise, belli bir sayıda olmak üzere helâl kılmıştır, der. "Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden" yani "kâfirlerden sana döndürdüklerinden" anlamındadır. Ganimete de (âyet-i kerîmede olduğu gibi) fey' adı verilebilir. Yani yüce Allah'ın düşmana galib gelerek onlara zor uygulayarak alınmış olan kadınlardan, Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden... Kadınlar da (sana helâl kılınmıştır), demektir.[503]

---

[499] Beydavi*, age*, II/839

[500] İbn Kesir, *age*, III/507-508

[501] Suyuti, *age*, s. 560-562, eş-Şevkani, *age*, IV/291

[502] Kurtubî, *age*, VII/513

[503] Kurtubi*, age,* VII/508

İbn Kesir, 33Ahzab/52. Ayetin, bir önceki ayette Allah'ı, rasulünü ve ahireti tercih eden peygamber eşlerine bir ödül, isabetli tercihlerine bir karşılık olduğunu söylüyor. Artık peygamber bu şerefli kadınların üstüne, ne kadar beğenirse beğensin, başka bir kadınla evlenemez. Ancak köle ve esirler hariç.[504] Aynı ifade eş-Şevkani[505] ve Beydavi'de de zikredilir. Bu günden itibaren eşleriden başkası sana haramdır. Onlardan biri ölse bile yerine başkasını alamazsın. Köleler hariç.[506] Mukatil, tefsirinde 33Ahzab/52. Ayetle ilgili açıklamalarında "güzellikleri hoşuna gitse bile" lafzının tefsirinde Esma binti Umeys adlı bir kadının adını verir. Hz Peygamber'in onu çok beğendiğini fakat bu ayetin hükmü uyarınca onunla evlenemediğini aktarır.[507]

Ayeti kerimelerin yakın dönemlerdeki yorumlarını incelediğimizde kimi tefsirlerin öncekilerin yorumlarını aktarmakla yetindiklerini[508]; kimilerininse farklı yaklaşımlar getirmeye çalıştıklarını görüyoruz.[509]

Elmalı'lı, cariyelere sahip olma konusunu içselleştirmiş bir müfessir olarak, cariyeleri kendi aralarında kategorize eder. O'na göre bir kimsenin bizzat kendisinin katıldığı savaşta ganimet olarak sahip olduğu cariye, elbette satın aldığı cariyeden daha temiz ve daha şüphesizdir.[510] Elmalı'lı ayet indiğinde Hz Peygamber'in dokuz

---

[504] İbn Kesir, *age*, III/509

[505] Eş-Şevkani, *age*, IV/292

[506] Beydavi, *age*, II/840

[507] Mukatil, *age*, III/503

[508] Kutub, *age*, VIII/353; Mevdudi, *age*, IV/396; Elmalılı, *age*, VI/327; Sabuni, *age,* V/96

[509] Esed, *age*, s.862; İslamoğlu, *age,* s.836

[510] Elmalılı, *age*, VI/327

eşi olduğunu ve bunlardan başkasıyla evlenmesinin yasaklandığını ancak cariyelerin bu kapsamın dışında olduğunu söyler.[511]

33Ahzab/52. Ayetin Mevdudi tarafından yapılan yorumunda cariyelerle evlenmede sayı sınırı olmayışı ve bunun gerekçeleri yer alır: Bu ayet Mevdudi'ye göre, nikahlı hanımlarının yanısıra bir kimseye neden cariyeleriyle de cinsel ilişki kurma izninin verildiğini ve neden bunların sayısında bir sınırlama olmadığını açıklamaktadır. Mevdudi'ye göre aynı konuya 4Nisa/3, 23Müminun/6 ve 70Mearic/ 30'da da değinilmektedir. Bütün bu ayetlerde cariyeler, nikahlı eşlerden ayrı bir sınıf olarak anılmaktadır ve cariyelerle cinsel ilişkiye izin verilmiştir. 4Nisa/3. ayette nikahlı eşlerin sayısı dört olarak sınırlanmıştır, fakat ne bu ayette, ne de konuyla ilgili diğer ayetlerde Allah, cariyelerle ilgili hiçbir sınırlama getirmemiştir. Burada Hz. Peygamber'e (s.a) şöyle denilmektedir: "Artık senin başka bir kadın nikahlaman veya yerine başka bir kadın nikahlamak amacıyla varolan hanımlardan birini boşaman helal değildir. Fakat cariyeler helaldir" Bu da, cariyelerin sayısı hakkında hiçbir sınırlama getirilmediğini göstermektedir.[512] Mevdudi'ye göre bu durum, şeriatin zenginlere şehvetlerini tatmin etmek için diledikleri kadar cariye alma fırsatı verdiği anlamına gelmez. Tam aksine menfaatçı kimseler bu kanundan yararlanmış ve kötüye kullanmışlardır. Fakat bu kural, insanların kötüye kullanması için değil, rahatlığı için konmuştur. İnsan aynı şekilde evlilikle ilgili kuralı da suistimal edebilir. Şeriat bir kimseye dört kadınla evlenme ve karısını boşayıp başka bir kadın nikahlama izni vermektedir. Bu kural insanların ihtiyaç ve gerekleri gözönünde bulundurularak konmuştur. Eğer bir kimse dört kadınla evlenir, daha sonra sadece

[511] Elmalılı, *age*, VI/328

[512] Mevdudi, *age*, IV/396

şehevi arzuları nedeniyle onları boşayıp tekrar dört yeni hanım alırsa bu, kuralın suistimal edilmesi demektir. Bundan şeriat değil, o kimse sorumludur. Şeriat savaşta esir alınan, müslüman esirlerle değiştirilmeyen ve fidye karşılığı bırakılmayan kadınların cariye olarak bırakılmasına, hükümetin bunları hakettiğine inandığı kişilere dağıtmasına ve bu kimselerin, cariyeler toplumsal bir yara oluşturmasın diye onlarla cinsel ilişki kurmalarına izin verilmiştir. Savaş esirlerinin sayısı belirlenemeyeceğine göre, bir kimsenin belirli bir zamanda kaç cariyeye sahip olabileceği de tespit edilemez. Köle ve cariyelerin satılmasına da, bir köle veya cariye sahibi ile geçinemezse, bu durumun sürekli bir sorun oluşturmaması için başka bir kimseye transfer edilebilmesi amacıyla izin verilmiştir. Şeriat, insanların huzurunu düşünerek bütün bu şart ve durumları gözönünde bulundurmuştur. Eğer bu kural suistimal edilerek zenginler tarafından lüks ve eğlence aracı haline getirilmişse; bu, şeriatin suçu değildir. [513] Benzer yaklaşım ve yorumları Kutub'da da görüyoruz.[514]

Sabuni'ye göre 50. Ayette Allah Teala der ki: Ey Muhammed! Biz senin için, islami tebliği kolaylaştırmak ve seni rahat hareket ettirmek gayesiyle, kadınlardan bir çok nev'ini sana helal kıldık. Bu cümleden olmak üzere belirli bir mehirle evlendiğin ve nikahın altına aldığın eşlerini sana helal kıldık.[515] Sabuni bu noktada Elmalı'lı gibi düşünüyor. Yani savaşta elde edilen cariyenin satın alınandan daha değerli olduğunu savunuyor. Peygambere her ikisinin de helal olduğunu ifade ediyor.

---

[513] Mevdudi, *age*, IV/396

[514] Kutub, *age*, VIII/353

[515] Sabuni, *age,* V/95

Muhammed Esed ise 'İslam, cariyeliğin hiçbir şekline rıza göstermez ve meşru bir nikaha dayanmadıkça bir erkek ile kadın arasındaki her tür cinsel ilişkiyi kesinlikle yasaklar' der. Bu konuda "özgür" bir kadın ile köle arasındaki tek fark, birincisinin kocasından mehir talep edebilmesine karşılık, meşru yollarla sahip olduğu kölesi **("sağ elinin sahip oldukları")** ile, yani inancın ve özgürlüğün savunulması için yürütülen "Kutsal Savaş"ta **(cihâd)** esir alınan bir kadın ile evlenen kişinin böyle bir mükellefiyetinin olmamasıdır: Çünkü bu durumda köle kadının evlenme yoluyla özgürlüğünü elde etmesi, mehire denk bir bedel olarak görülmektedir.[516]

M. İslamoğlu ise, bizim de içimize sinen bir yorumla, ayetin 4Nisa/24. ayetle bağlantılı olarak düşünülmesi gerektiğini; söz konusu ayette müslüman olan kadın esirlerin müslüman erkeklerle evlenmeleri tavsiye edilirken; bunun onların dost tutmuş olmamaları ve zinaya bulaşmamaları şartına bağlandığı; bu gerçek ortadayken de savaş esiri kadınların cinselliğinin esir sahiplerinin keyfine bırakılmasının asla söylenemeyeceğini ifade ediyor. Ve ekliyor: Bu ayet Nisa 24 ve Hz.Peygamberin sünneti ışığında anlaşılmalıdır. [517] Yine İslamoğlu, Hz Peygamber kendisine tanınan bu ayrıcalıktan yararlanmak yerine aktif ilişkide olduğu eş sayısını, dönüşümlü de olsa, dörtle sınırlandırmıştır ki bu bir sonraki ayetten de anlaşılmaktadır, der.

33Ahzab/52. ayetle ilgili yorumu ise Mevdudi'den oldukça farklı: Rasulullah'ı yeni bir nikah yükünden tamamen kurtaran ayet, Hz peygamberle nikahlanmayı uman tüm muhtemel adayların da önünü tıkıyor. Devamındaki cümleler, Nebi'nin isteğinin dahi bu kapıyı aralayamayacağını ifade ediyor."Elinin

---

[516] Esed, *age*, s.862

[517] İslamoğlu, *age,* s.836

altında bulunanlar" eşler dışında bir kategoridir. Allah Rasulü savaş esiri olarak gelen hanımları, 'cariye' statüsüyle istifraş etmemiştir. Bu durumda 'ma meleket eymanukum' un tek açıklaması kalıyor: Rasulullah'ın Safiye, Cüveyriye, Reyhane gibi harp esiri olarak ya da Mariye gibi hediye olarak sunulup da azad edip nikah altına aldığı eşleri. [518]

33Ahzab/52'nin yorumunda M.Esed '**meleket eyman'**ı '**sizin izdivaç yoluyla sahip bulunduklarınız**' olarak yorumluyor ve bu lafzın, Hz. Peygamberin o anda akdedilmiş bulunan evliliklerini kastettiğini söylüyor.

Sabuni 33Ahzab/52. Ayetin yorumunda Hz. Peygamberin o anda evli olduğu dokuz kadından başkasının ona haram olduğunu ancak cariyelerin bunun dışında olduğunu söylüyor ve ekliyor: Çünkü onlar zevce değildir.[519] Allah rasulüne dört sınıf kadını mübah kıldı: Bunlar; mehirleri verilenler, ganimet olarak alınanlar, hicret etmiş olan akrabalar ve kendini bağışlayan kadınlardır. Bunları, risaleti yaymak ve islamı tebliğ etmek hususunda rasulüne kolaylık olsun diye Allah mübah kıldı. "Ey Peygamber! Eşlerine de ki Eğer dünya hayatını istiyorsanız……" mealindaki tahyir ayeti indiğinde, Rasulullah eşlerini serbest bırakmış; onlar da Allah ve Rasulü ile ahiret yurdunu tercih etmişlerdi. Allah da onların bu davranışına mükafat olarak Rasulünü, sadece mevcut eşlerine ait kıldı ve onların dışındaki kadınlarla evlenmesini yasakladı.[520]

Kur'an Yolu'nda da ayet-i kerime yorumlanırken konu, Hz. Peygambere tanınan bazı ayrıcalıklar noktasından ele alınmış. Hz. Peygamber'in hiç olmazsa aile

---

[518] İslamoğlu, *age,* s.839

[519] Sabuni, *age*, V/96

[520] Sabuni, *age,* V/97

hayatında rahat olabilmesi, birden fazla eşiyle yaşarken sıkıntıya düşmemesi için kendisine özgü olmak üzere bahşedilen ruhsatlar, kolaylıklar bu âyetten itibaren bazı açıklamalarla birlikte şöyle sıralanmıştır: Dörtten fazla olan eşlerle evlenmesinin helâl olması, isteyen kadınlarla mehirsiz evlenmesinin caiz olması, kadınlarının yanlarında kalma sürelerini eşit tutma (buna fıkıh kitaplarında, paylaştırma mânasında "kasm" denilmektedir) mecburiyetinin bulunmaması, bu âyetler geldiğinde evli bulunduğu kadınlardan başka kadınla evlenmesinin ve bunlardan birini boşayarak yerine bir başka kadını almasının caiz olmaması, vefat ettiğinde veya boşadığında eşleriyle başkalarının evlenmesinin caiz olmaması ve eşlerinin bundan sonra yabancılara karşı daima perde arkasında bulunmaları. [521]

Birçok kadın, peygamber eşi olabilmek için mehirsiz olarak onunla evlenmek istemişlerdir. (âyetin ifadesiyle kadınlar kendilerini ona bağışlamışlardır.) Bu şartla evlenmesi âyete göre caiz olduğu halde kendisinin bu ruhsatı kullandığına dair örnek yoktur. Ayrıca kendisi, yirmi beş yaşında iken kırk yaşında dul bir hanımla evlenmiş, onunla yirmi beş yıl mutlu bir hayat yaşamış, çocuk sahibi olmuş, Hz. Hatice vefat edinceye kadar da başka bir hanımla evlenmemiştir. Şu halde daha sonra, on yıl gibi kısa bir zaman içinde birçok eşle evlenmesinin cinsel arzuyla izah edilemeyecek sebepleri ve hikmetleri olmalıdır. Fedakârlık eden bazı hanımların ödüllendirilmesi, evlilik yoluyla akrabalık (sıhriyet) bağı kurarak bazı fertleri ve grupları kazanmak, onlarla yakınlık ve dostluk oluşturmak ve bu suretle İslâm'a karşı olan cepheyi zayıflatmak, özel hayatı ve aile ilişkileri başta olmak üzere ümmetin bilmesini istediği hususların eksiksiz zaptedilip başkalarına anlatılmasını, bu amaçla toplumun Peygamber hanımlarının bilgilerinden yararlanmalarını sağlamak bunlardan

[521] *Kur'an Yolu*, IV/357

bazılarıdır. Hanımların da onunla evlenmek istemelerinde birinci saik, peygamber hanımı olarak yaşama ve ölme şerefine nail olmaktır. Bu sebepledir ki, kendilerini, dünya nimetleri ile Peygamber'den birini seçmede serbest bıraktığında eşlerinin tamamı onu ve Allah rızâsını seçmişlerdir. [522]

Muhtevasında kadınlarla ilgili özel konular ve kadınların sosyal hayattaki konumlarıyla ilgili pek çok hükümler bulunduğu için 'Nisa Suresi' olarak adlandırılan, mushaf sıralamasında 4. sırada yer alan surenin konumuzla ilgili ayetleri hicri 8. yıla ait.

4Nisa/3. Ayet :

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَى أَلَّا تَعُولُوا

"Eğer, (velisi olduğunuz) **yetim kızlar** (ile evlenip onlar) **hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız,** (onları değil)**, size helâl olan** (başka) **kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikahlayın. Eğer** (o kadınlar arasında da) **adaletli davranamayacağınızdan korkarsanız o taktirde bir tane alın veya sahip olduğunuz** (cariyeler) **ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur."**

Ayetin tefsiri için başvurduğumuz klasik kaynaklarda, ayetin çok eşliliğe cevaz olarak algılanmasının yanı sıra pek çok konu için de delil olarak kullanıldığını görüyoruz. Örneğin kimi müfessirler ayete dayanarak köle erkeklerin sahiplerinin izni olmadan evlenmelerini haram saymış; kimileri ayete dayanarak çok sayıda

[522] Resûlullah'ın çok evliliğinin başlıca sebepleri konusunda daha fazla bilgi ve değerlendirme İçin bkz. Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, s.lOl.

cariyenin tek kadın gibi algılanması gerektiğini söylemiş; kimileri bir kadınla evlenmek ile onu cariye edinmek arasında bir fark olmadığına zira sonuçta yapılan işin aynı olduğuna delil saymış, kimileri bir erkeğin karısından en fazla üç gece ayrı kalabileceği, zaten dört kadınla evlenme sınırının da bundan dolayı konduğu sonucuna ulaşmış, kimileri ayete dayanarak eş sayısının dörtten de fazla olabileceğini ortaya koymaya çalışırken kimileri de bunun yanlış olduğunu ortaya koymaya çalışmışlar.[523]

Taberi tefsirini incelediğimizde konunun, yetim kızlarla evlenme noktasından hareketle incelendiğini görürüz. Nitekim ayetin nüzul sebebi olarak, Hz. Aişe'den gelen şu rivayete yer verilir: "Bir kişinin himayesinde yetim bir kız bulunmaktaydı. Adam o kızla evlendi. Kızın bir de hurmalığı vardı. Adam aslında bu kızla, hurmalığı için evlenmişti. Yoksa kızı istediğinden değil. İşte bu âyet bu olay üzerine nazil oldu." [524]

Taberi, söz konusu ayetin öncesindeki ayette de yetimlerin haklarının korunmasından bahsedildiğini; bu ayette de evlilik konusunda da yetimlerin haklarının yenmemesi gerektiğinin söylendiğini; eğer onlara adil davranılamayacaksa, onlarla evlenmemek gerektiğini, diğer kadınlarda, eğer adalet temin edilebilirse 4'e kadar evlenilebileceğini ancak adaletin sağlanamamasından korkulursa eldeki köle kadınlarla evlenilmesi gerektiğini söylüyor.[525]

---

[523] Taberi, *age,* II/438-441; Bagavî, *age*, s.165; Mukatil, *age*, I/356-357; İbnu'l-Cevzi, *age*, II/9-10; Razi, *age*, VII/335; Kurtubî, *age*, IV/573-574; Beydavi, *age*, I/204; İbn Kesir, *age*, I/460-461; Suyuti *age*, s.102; Eş-Şevkani, *age*, I/421

[524] Taberi, *age*, II/438-441

[525] Taberi*, age*, 2/438-441

Taberinin bir sıralama yaptığını görüyoruz: Hakları korunacaksa yetimlerle evlenilir, eğer korunamayacaksa diğer kadınlarla dörde kadar evlenilebilir, ancak adalet sağlanamayacaksa bir kadın alınmalı veya cariye ile evlenilmelidir. Bizce burada dikkat çeken bir ayrıntı cariyelerle de evlenmeden bahsedilmesi; nikahsız birlikteliğin söz konusu edilmemesidir.

Bagavî , ayetin nüzul sebebi olarak gösterilen ve aslında aynı sonuca çıkan iki rivayeti aktardıktan sonra[526] Allah Teala'nın yetimlerin mallarına hassasiyet gösterilmesini tembih için bu ayeti indirdiğini söyler. Ardından çok evlilik yapabilmek için adaleti sağlama şartı olduğunu ve eğer adalet sağlanamazsa kadının yetim gibi olacağını söyler.[527] Yine bazılarına göre yetimlerin haklarına gösterilen hassasiyet kadınların haklarına da gösterilmelidir. Yetimlerin hakları konusunda islam dini fazlaca hassas olduğu için; müslümanların bu konuda titiz davrandığını ancak kadınlar konusunda bu hassasiyetin gösterilmediğini söyleyen Bagavî, hakları yenen kadının da yetim gibi olacağını; bundan dolayı yetimlerin haklarına nasıl riayet ediliyorsa kadınların haklarına da riayet edilmesi gerektiğini söylüyor. Eğer adalet sağlanamayacaksa tek kadınla yetinilmeli ya da cariyelerle idare edilmelidir. Çünkü Bagavi'ye göre hür kadının sahip olduğu haklara, örneğin eşit birliktelik, mal, miras, vs köle kadın sahip değildir.[528]

Razî'de geçtiğine göre ayetteki ifade yalnızca hürler içindir: Muhakkik âlimler, "Hoşunuza giden kadınlardan size helâl olan kadınları nikahlayın" ifâdesinin köleleri şâmil olmadığını söylemişlerdir. Çünkü, buradaki hitap ancak bir kadın

[526] Bagavî, *age*, s.164

[527] Bagavî, *age* s.164

[528] Bagavî, *age* s.165

hoşuna gittiği zaman, onu nikâhlayabilen bir insanadır. Köle ise böyle değildir, çünkü o, efendisinin izni olmadan evlenemez. Buna Kur'ân-ı Kerim ve hadisler delâlet etmektedir. Kur'ân'dan delil Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah şöyle bir mesel îrad etti: "Hiçbir şeye gücü yetmeyen memlûk bir kul..." (Nahl, 75) âyetidir. Bu âyetteki "Hiçbir şeye gücü yetmeyen" ifâdesi kölenin evlenme hususunda bağımsız olmasını nefyeder. Hadisten delile gelince, bu Hz. Peygamber'in şu sözüdür: "Hangi köle, efendisinin izni olmaksızın evlenirse, o zina etmiş olur". Binâenaleyh zikrettiğimiz bu delillerle, bu âyetteki hitaba kölelerin dahil olmadığı sabit olmaktadır.[529] Daha sonra Razî'de geçtiğine göre İmam Şafiî nafile ibâdetlerle meşgul olmanın, evlenmekten daha faziletli olduğu görüşünü açıklarken bu âyeti delil getirmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, bu âyet-i kerimede, insanları tek kadınla evlenme ile câriye edinme arasında muhayyer bırakmıştır. İki şey arasında muhayyer bırakma, o işte arzu edilen hikmet bakımından o ikisinin eşit olduğunu hissettirmektir. Nasıl Âyet-i kerime'nin bu eşit oluşa delâlet ettiği gibi akıl da aynı şekilde buna delâlet etmektedir. Çünkü evlilikten maksad sükunet bulmak, birlikte yaşamak, dini ve evin işlerini koruma altına almaktır. Bütün bunlar, her iki şekilde de hâsıl olur. Yine bir kadının câriye olup, sonra efendisinin onu azâd ederek onunla evlendiğini farzedersek, bu durumda evlenme ile câriye edinmenin birbirine eşit olduğu apaçık ortaya çıkar. Bu âyet-i kerime ile evlenme ve câriye edinmenin birbirine eşit olduğu vurgulanır.[530] Yine aynı yerde Razî, Ebû Bekir er-Razı (Cessas)'den yaptığı alıntıda şöyle der: Allah Teâlâ tek bir hanımı, veya mülk-i yemîn ile cariyeyi, aile içinde kadınlar mesabesinde zikretmiştir. Bir kimsenin, istediği sayıda mülk-i yemini ve

[529] Razî, *age*, VII/331-332

[530] Razi, *age*, VII/335

cariyesi olacağı hususunda bir ihtilâf yoktur.[531]

Kurtubi de ayetin yorumunda kişinin himayesi altındaki yetim kızlar, onların mallarına göz-kulak olma konusunda gösterilmesi gereken hassasiyet, onlarla evlenmeyi arzulayan kişinin dikkat etmesi gereken durumlar, ikişer, üçer, dörder lafzına bakarak eş sayısını 9'a kadar çıkaranların yanlış anlamaları, erkeğin karısından en fazla üç gece ayrı kalabileceği, ki en fazla dört kadınla evli olabilmenin sebebi olarak gösterilir, adaleti gerçekleştiremeyecek olanların ise cariyelerle yetinmesi gerektiğini söyledikten sonra şöyle der: İşte bu buyrukta, sağ elin sahip olduklarının (yani cariyelerin) ilişkide ve gün paylaştırmada haklarının olmadığına delil vardır. Çünkü buyruğun anlamı şudur: "Şayet paylaştırma hususunda adalet yapamayacağınızdan korkarsanız o zaman bir tane almalısınız yahut sahibi olduğunuz cariyelerle yetinmelisiniz." Böylelikle sahip olunan cariyelerin tümü tek bir kişi gibi ifade edilmiştir. Bu da cariyelerin ilişki yahut gün paylaştırma hususunda hak sahibi olma ihtimallerini ortadan kaldırmaktadır. Şu kadar var ki sahip olunan cariyeler hususunda adalette bulunmak, onlara güzel şekilde sahip olup kölelerine yumuşak davranma vücubuna bağlıdır.[532]Yine bu noktada Kurtubî, erkek kölenin de dört kadınla evlenebileceğini çünkü ayette köle-özgür ayırımı yapılmadığını söyler.

Beydavi ve İbn Kesir de çok eşliliğe cevaz olarak algılanan ayetle ilgili daha önce aktardığımız rivayetleri aktardıktan sonra eğer adalet sağlanamayacaksa tek eşle yetinilmesi veya esir/köle kadınla idare edilmesi gerektiğini söyler.[533]

---

[531] Razi, *age,* VII/336

[532] Kurtubî*, age*, IV/573-574.

[533] Beydavi, *age*, I/204; İbn Kesir, *age*, I/460-461

Eş-Şevkani de 'ellerinizin altındakiler' lafzının 'bir tane ile evlenin' ifadesine matuf olduğunu söyler.Yani 'bir tane ile nikahlanın veya esirlerden elinizin altındakiyle nikahlanın'. Ancak buradaki nikahın mülk edinme yoluyla olduğunu; anladığımız anlamda nikah yoluyla olmadığını da söyler.[534]

Yakın dönem tefsirleri incelediğimizde ayetin çok eşlilikle ilgili hükümlerinin farklı biçimlerde algılandığını, öte yandan klasik tefsirlerde ortaya konan köle kadınlarla ilgili hükümlerden bahsedilmediğini görüyoruz.

Mevdudi'nin, ayetin yorumunu yaparken konuya daha çok, Kur'an'ın çok eşliliğe verdiği izin noktasından baktığını görüyoruz. İslâm'dan önceki günlerde, evlenilen kadınların sayısında herhangi bir sınırlama yoktu; bazıları bir düzine kadınla bile evlenirlerdi. Fakat onların artan ihtiyaçlarını karşılayamayınca, yetim yeğenlerinin veya diğer akrabalarının çaresiz yetim kızlarının mallarına el koyarlardı. Bu nedenle Allah, evlenilecek kadınların sayısını azami dört ile sınırladı ve hepsine adaletli davranma şartını getirdi.[535]

Mevdudi ayetin yorumunda, eğer hür bir kadınla evlendiğinizde onun masraflarını karşılayamayacaksanız, daha az masraflı olan köle kadınlarla evlenme tavsiyesinde bulunulduğunu söyler. Ardından, bu ayette geçen 'adaletli olma'şartını 'Kuran'ın çok eşle evliliği kaldırmasının delili' olarak görenlerin davranışını da yanlış ve başkalarına bağımlı bir anlayışın tezahürü olarak algilar: Açıkça görülmektedir ki bu görüş, zihin ve düşünce bağımlılığının bir sonucudur. Çünkü çok kadınla evlilik bazı durumlarda kültürel ve ahlâkî bir ihtiyaçtır ve aslen kötü değildir. Öyle kimseler vardır ki isteseler bile bir tek kadınla yetinemezler. Çok kadınla evlilik

---

[534] Eş-Şevkani, *age,* I/421

[535] Mevdudi, *age*, I/291

izni, onların imdadına yetişir ve hem onları, hem de bütün toplumu yasak cinsel ilişkilerin zararlarından korur. Kur'an, işte bu nedenle bu tür kimselere adalet şartını yerine getirmek koşuluyla çok kadınla evlenme izni vermiştir. [536]

Kutub da ayeti çok eşlilik noktasından almayı uygun görüyor ve 'bu ayet, adaleti gözetmeme endişesinden dolayı sakıncalı ve böyle bir durumda bir taneyle ya da elleri altındaki cariyelerle yetinmeyi tavsiye etmekle beraber birden fazla kadınla evlenmeye izindir' diyor. [537]

Elmalı'lı yukarıda zikrettiğimiz rivayetleri ayrıntılı olarak naklediyor, yetimlerin malına dokunmanın cezasını vs anlatıyor fakat 'ellerinin altındakiler' lafzıyla ilgili özel bir açıklama yapmıyor.[538]

Muhammed Esed ayetin yorumunu yaparken, mezkur ayetin erkekler için çok eşliliğe çok nadir denebilecek durumlarda izin verdiğini; ayetin cariyelerle cinsel birliktelik konusuna izin vermesinin ise söz konusu olmadığını söyler: Yaygın görüşün ve geçen yüzyıllardaki pek çok müslümanın uygulamasının aksine, ne Kur'an ne de Hz. Peygamber'in örnek hayatı, evliliğe dayanmayan cinsel ilişkiye hiçbir şekilde izin vermemektedir.[539] Esed, ayetin baş tarafında geçen "evleniniz" emrinin hem özgür hem de köle kadınları şamil olduğunu, bundan dolayı köle kadınlarla nikahsız birlikteliğin kabul edilemeyeceğini savunur. Devamında ise erkeklere, nadir durumlara da olsa, verilen çok eşlilik hakkının neden kadınlara verilmediğini anlatmaya koyulur.[540]

---

[536]Mevdudi, *age,* I/292

[537] Kutub*, age*, II/348

[538] Elmalılı, *age*, II/504 vd.

[539] Esed*, age*, s.133

[540] Esed, *age*, s.133

Aynı görüşü destekleyen Muhammed Abduh da söz konusu ayetle, kadınların hür mü yoksa menşe itibariyle esir mi olduğuna bakılmaksızın evlenilecek kadın sayısının dördü geçmemesi îma edilmektedir,[541]der.

Sabuni de ayetin, yetim kızların mallarını almak için, velilerin onlarla gerekli mehri ödemeden evlenmelerinin yanlışlığı hususunda uyarmak amacıyla geldiğini söyler ve der ki: Sizden birinizin himayesinde bir yetim kız bulunur ve onunla evlenmek istediği takdirde ona mehr-i mislini vermemekten korkarsa onu bırakıp başka kadınlarla evlensin. Zira kadın çoktur. Allah ona sadece bu yetim kızla evlenmeyi mübah kılmış değildir. Diğer kadınlarda iki, üç ya da dört tane alabilir fakat adil davranamamaktan korkarsa bir tane ile veya sahip olduğu cariye ile yetinsin. Zaten bir tane eş veya cariyeyle yetinmek haksızlığa meyletmeme ve zulmetmemeye daha elverişlidir.[542]

İslamoğlu, burada kastedilen yetimlerden maksadın, şehidin ardında bıraktığı dul eşiyle evlenildiği için gelen 'şehit çocuğu' olduğunu, zira 6. ayette bu çocukların zamanı geldiğinde düzgünce evlendirilmesinin emredildiği söyler. O'na göre bu ayet dul ve yetim kadın ve kızların mağduriyetlerini gidermek için, olağanüstü durumlarda birden fazla evliliğe cevaz vermiş hatta teşvik etmiştir. Nitekim bu pasajlar da savaşın açtığı yaraları sarmak için inmiştir. Normal durumlarda vahyin tavsiyesi tek eşliliktir ki zaten ayetin sonu buna delalet eder.[543]

Kur'an Yolu ayetin yorumunu şöyle yapar : 1. âyette önemle tavsiye edilen aile ve akrabalık bağlarına riayetin tabii sonuçları olarak, 2. âyetten 6. âyetin sonuna

---

[541] Muhammed Abduh, *Tefsiru'l- Menâr*, IV/350

[542] Sabuni, *age*, I/489

[543] İslamoğlu, *age*, s.145

kadar geniş ailede yetimlerin haklarından söz edilmiş, velisiyle yetim arasındaki şahsî ve malî tasarruf ilişkisi kaidelere bağlanmıştır. Aradaki iki âyette evlilik ve mehîr konularına temas edilmiştir. Ancak bu temas, yetimlerin hukuku ile ilgili kaideler koyma ve tavsiyelerde bulunma iradesinden doğduğu için dolaylı olmuştur. Yine tefsirde konunun devamında, o dönemde bazı insanların velisi oldukları yetimlerle evlenerek onları zarara uğrattıkları; kimseleri olmadığı için haklarının ellerinden alındığı ve ayette de eğer onlara haksızlık yapma endişesi taşıyorlarsa başka kadınlarla evlenmelerinin tavsiye edildiği vurgulanıyor. Ancak ayette 'taaddüdi zevcat' konusunun yetimlerin haklarını koruma adına kabul edildiği yani; ortalıkta kadın mı yok? İki, üç, dört… dolu, git onlarla evlen, anlamında kullanıldığını söylüyor.

Öte yandan buna gücü yetmeyenlerin de cariyelerle evlenmesi tavsiye ediliyor. "Mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin" tavsiyesi de yetimlerin ve kadınlann haklarına riayet gerekçesine dayanmaktadır; ancak bunda cariyelerin de menfaati vardır. Allah Teâlâ önce aile bağı içinde hür kadınlara ve yetimlere yapılan haksızlıkları ortadan kaldırmayı murat etmiş, bunu sağlayacak hukukî düzenlemelere ışık tutmuştur. Aynı zamanda ve bir çırpıda kölelik ve cariyeliği kaldırmak hikmete uygun bulunmadığından bunu da zaman içinde kaldırmanın çok yönlü tedbirlerini vahyetmiştir. Kefaretler, ibadet sayılarak teşvik edilen ihtiyarî azat etmeler, kölelere tanınan çeşitli haklar, onların özgürlüklerini kazanmaları konusunda kendilerine maddî yardım yapılması yönündeki teşvikler, köleliğin kaynaklarını kurutmaya yönelik yasaklar bu tedbirler arasındadır. Yetimlerin ve hür kadınların haklarına riayet edememekten korktuğu için sahip olduğu câriye ile evli gibi yaşayacak olan müminin avantajı, cariyenin hür kadınlara nisbetle daha az hakka sahip bulunmasıdır.

Bu tavsiyenin, câriye lehine olan yanı ise bir aile kadını olmak ve çocuk doğurması halinde, alınır-satılır bir câriye olmaktan kurtulmaktır. Çünkü İslâm'ın getirdiği bir ıslahat olarak sahibinden çocuğu olan câriye "çocuk annesi" (ümmü'l-veled) adını almakta, artık evden ve elden çıkarılması caiz olmamakta, kocası ölünce de tamamen hürriyete kavuşmaktadır.[544]

Hicri 8. Yılda nazil olan 4Nisa/24. ayet, hemen başlangıcında yer alan "muhsanat" ibaresinin taşıması muhtemel anlamlar dolayısıyla, üzerinde oldukça ciddi tartışmaların yapıldığı; farklı yorumların benimsendiği bir ayet olma özelliği taşıyor.

4Nisa/24:

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاء إِلاَّ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُم مَّا وَرَاء ذَلِكُمْ أَن تَبْتَغُواْ بِأَمْوَالِكُم مُّحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُم بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُم بِهِ مِن بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا

"(Savaş esiri olarak) **sahip olduklarınız hariç, evli kadınlar** (da size) **haram kılındı.** (Bunlar) **üzerinize Allah'ın emri olarak yazılmıştır. Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla** (mehirlerini verip) **istemeniz size helal kılındı. Onlardan** (nikahlanıp) **faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin. Mehir belirlendikten sonra, onunla ilgili olarak uzlaştığınız şeyler konusunda size günah yoktur. Şüphesiz ki Allah** (her şeyi) **hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."**

Bagavî 'muhsanat' ibaresini evli kadın olarak anlıyor ve söz konusu istisna dışında evli kadınlarla, kocalarından ayrılmadıkları sürece evlenilemeyeceğini

[544] *Kur'an Yolu*, II/9-11

söylüyor.[545] Savaşta ele geçtiklerinde ve kocaları harb diyarında kaldığında ise bu kadınlar, istibra'dan sonra helal olur, dedikten sonra Huneyn günüyle ilgili, aşağıda zikredeceğimiz olayı zikrediyor.[546] Mukatil tefsirinde de benzer bir yaklaşım sergilendiğini görüyoruz.[547]

İbnu'l-Cevzi de 'muhsanat' kelimesinin okunuşu ve bu okunuşa bağlı olarak verilen farklı anlamları aktarır. Buna göre bu kelimenin üç anlamı vardır: Kocası olan kadınlar, iffetli kadınlar ve özgür kadınlar.[548]

Razî, tefsirinde 'muhsanat' kelimesinin çeşitli anlamlarını verdikten sonra ayette geçen anlamın 'evli kadınlar' olduğunu ifade eder.[549]Öte yandan şöyle bir nakil de yapar: Vahidî şöyle demektedir: "Kıraat âlimleri, lâfzının okunuşu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Buna göre onlar bu âyetteki hariç, Kur'ân'ın tamamında bu kelimeyi sâd harfinin hem kesresi, hem de fethasıyla okumuşlardır. Çünkü onlar bu âyette; bu harfin fethâ ile "muhsenat" şeklinde okunacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh, kim bu kelimeyi kesre ile okumuş ise, fiili kadınlara hamletmişlerdir. Yani, "İşte şu işler sebebiyle onlar müslüman oldular; iffetli olmayı tercih ettiler; evlenip kendilerini korudular" demektir. Bunu fetha ile okuyanlar fiili başkasına hamletmişlerdir. Yani, "Onları kocaları korudu.." demektir. Allah en iyi bilendir.[550] Aynı konunun devamında Razi şöyle der: Hak Teâlâ'nin,"(Harb esiri olarak) sağ ellerinizin malik olduğu kadınlar müstesna..." istisnası hakkında şu iki

---

[545] Bagavî, *age*, s.173

[546] Bagavî, *age*, s.174

[547] Mukatil, *age*, I/366-367

[548] İbnu'l- Cevzi, *age*, II/50

[549] Razî, *age,* VII/484-486

[550] Razî, *age,* VII/486

izah yapılabilir:

a) Bu ifâdeden maksat, "Allah'ın sizin için mülk kılmış olduğu sayı müstesna ki, bu sayı da dörttür" şeklinde olur. Buna göre de mana, "Allah'ın size mülk kılmış olduğu şu hür dört kadın hariç, bütün hür kadınlar size haram kılınmış olur" şeklindedir.

b) Hür kadınlar size haram kılınmıştır. Ancak Allah'ın, sizin kendilerine malik olduğunuzu belirttikleri hariç. Bu mâlik olma işi de velî, şahitler ve dinde muteber olan diğer şartlar bulunduğunda tahakkuk eder. Binaenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "(Harb esiri olarak) sağ ellerinizin malik olduğu kadınlar müstesna..." İfâdesinin tefsiri hususunda söylenen birinci görüş, tercih edilen görüştür. Bunun böyle olduğuna O'nun, "Ki onlar ırzlarını koruyanlardır. Şu var ki zevcelerine, yahut sağ ellerinin mâlik olduklarına karşı müstesna" (Mü'minun/6) âyeti de delâlet etmektedir. Allah milk-i yemini, zevceler ve cariyeler hakkında bulunan, sabit olan mülkten ibaret kılmıştır.[551] Daha sonra Razî kadın kölelerle evlenme konusunu, onlara ödenecek mehir konusunu ve bu ayete dayanarak mut'a nikahını kabul ve reddedenlerin görüşlerini ayrıntılı olarak anlatır.

Kurtubî, ayetin yorumuna geçmeden önce sözlük bilgisi verir. Buna göre **'muhsan'** kocası olan kadın; **'muhsın'** ise hür kadındır. Kurtubî bu düşüncesini 5Maide/5. Ayette geçen 'mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da…..size helal kılındı' ifadesinin de desteklediği düşüncesindedir. Zira ona göre 'muhsanat' iffetli ve kendisini koruyabilen demektir. Hür olmak da kadını, köleliğin getirdiği kötülüklerden korur. Yine 24Nur/4. Ayetin de bu düşüncesini desteklediğini savunur Kurtubî. Zira ayette geçen 'muhsanat'

[551] Razî, *age*, VII/488

ifadesi, kendisine zina isnadında bulunulan iffetli hür kadındır. Çünkü cahiliye döneminde cariyelerin zina yapması örfen normal sayıldığı için, onların namuslu olması beklenemezdi.[552]

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre ayetin iniş sebebi, Huneyn günü Evtas'a gönderilen askerlerin galip gelip pek çok esir elde ettikten sonra, esir kadınlarla birlikte olma hususunda tereddüt etmeleridir. İşte ayet bu tereddütü bertaraf etmek için nazil olmuştur.[553]Yine Kurtubî, İmam Şafii'nin 'esirlik nikahın hükmünü kaldırır' dediğini nakleder ve Malik, Şafii, Ebu Hanife ve arkadaşlarının ve daha pek çoğunun bu görüşte olduğunu, kendisinin de bu fikri desteklediğini söyler. Bu konudaki görüş ayrılıklarının ise, ele geçirilen esir kadınlarla cinsel anlamda ne zaman birlikte olunabileceği, ne kadar beklenmesi gerektiği konusunda olduğunu ifade eder. İbn Abbas'tan gelen diğer bir rivayete göre ise âyet-i kerimede kastedilenler, kocaları bulunan kadınlardır.Yani bu kadınlarla evlenmek haramdır. [554] Yine Kurtubî'de nakledildiğine göre[555] bu âyeti kerimede 'muhsan' kadınlardan kasıt, iffetli kadınlardır. Yani bütün kadınlar haramdır. Allah, ister kocası bulunsun, ister kocası bulunmasın bütün kadınlara "muhsan" adını vermiştir. Çünkü şer'î hükümler özleri itibariyle bunun böyle olmasını gerektirmektedir."Sahip olduğunuz cariyeler müstesna" buyruğu, ister nikâh yoluyla, isterse de satın almak yoluyla sahip olduğunuz kadınlar, demektir. Bu durumda yüce Allah'ın: "Sahip olduğunuz cariyeler müstesna" buyruğunun anlamı şöyle olur: Yani nikâhlarına sahip olduğunuz

---

[552] Kurtubî, *age*, V/103-106

[553] Kurtubî, *age*, V/106, İbnu'l-Cevzi, *age*, II/49

[554] Kurtubî, *age*, V/107

[555] Bu, Ebû'l-Âliye, Abide es-Selmanî, Tavus, Said b. Cübeyr ve Ata'dan nakledilen bir görüştür. Ayrıca Abîde bunu, Hz. Ömer'den de rivayet etmiştir.

veya satın almak suretiyle de kendilerine mâlik olduğunuz cariyeler müstesnadır. Böylelikle, sanki nikâh altındaki kadınlar da, mâlik oldukları cariyeler de kişinin sağ elinin mâlik oldukları kimseler gibidirler. Bunların dışında kalanlarla birliktelik ise zina olur. İbn Abbâs der ki: "Evli kadınlar 'muhsanât'dan kasıt, müslümanlardan olsun, Kitab ehlinden olsun, iffetli kadınlar demektir. İbn Atiyye der ki: Bu açıklamaya göre, âyet-i kerimenin anlamı, zinanın haram kılınışına raci olur.[556]

Beydavi bu ayeti Kesai'nin sadın kesesiyle okuduğunu, dolayısıyla anlamın 'ferclerini nuhafaza eden kadınlar' şeklinde olduğunu aktarır.[557] Ardından da Evtas günüyle ilgili yukarıdaki rivayeti aktarır.

İbn Kesir de 'muhsanat' kavramını 'evli ecnebi kadınlar' olarak anlar ve savaşta ele geçtiklerinde, gerekli bir süre geçtikten sonra onlarla cinselliğin helal olduğunu aktarır.[558] Ayetin nuzul sebebi olarak da Evtas savaşından sonra yaşananları, pek çok kaynağı delil göstererek, nakleder. Ardından da ele geçen köle kadının eski nikahının düşüp- düşmediği şeklindeki tartışmalara girer.[559] Benzer bir yaklaşım Suyuti'de de görülmektedir. [560]

Eş-Şevkani de 'muhsanat kelimesinin farklı anlamlarda anlaşıldığını aktarıyor. Kimilerine göre bütün kadınlar haramdır ancak nikahın altında veya elin altında bulunanlar hariç.[561]

Yakın dönem tefsirlerimizi incelediğimizde "evli kadınlarla evlenme izni"

---

[556] Kurtubî, *age*, V/108

[557] Beydavi, *age*, I/213

[558] İbn Kesir, *age*, I/383

[559] İbn Kesir, *age*, I/385

[560] Suyuti, *age*, s.108

[561] Eş-Şevkani, *age*, I/448-449

olarak ifade edebileceğimiz yorumların kimi müfessirlerce benimsenip makul gerekçelerle temellendirilmeye çalışıldığına, sayıları az bile olsa kimilerine göre de bunun asla kabul edilebilir olmayacağının savunulduğuna tanık oluyoruz.

4Nisa/24'ün tefsirinde Mevdudi **"Savaş esiri olarak alınan ve kocaları savaş hattı dışında kalan evli kadınlar haram değildir. Çünkü İslâm sınırları içine girdiği için artık onların evlilik bağı kopmuştur. Bu tür kadınları nikâhlayıp onlarla evlenen veya cariye olarak elinde bulunduranların onlarla cinsel ilişki kurması helâldir"** dedikten sonra savaşta ele geçen ve ulu'l-emrin tasarrufuna bağlı olarak köle statüsüne sokulan ve cariye adını alan kadınlarla ilgili bazı kurallar sıralar:

1) Bir askerin, kendisine ganimet payı olarak verilmeden önce savaş esiri olarak aldığı cariye ile ilişki kurması haramdır. İslâm hukuna göre bütün esir alınan kadınlar devlete teslim edilir. Devlet de onları serbest bırakma, düşman elindeki müslüman esirlerle takas etme veya onları askerlere dağıtma hakkına sahiptir. Bir askere, ancak devlet tarafından resmen verildiği takdirde bir cariye ile ilişki kurması helâl olur.

2) O zaman bile cariye ile ilişki kurmadan önce, onun hamile olup olmadığını anlamak için bir ay beklemesi gerekir. Aksi takdirde, doğum yapana dek onunla ilişki kurması haram olur.

3) Kadın savaş esirlerinin ehli kitaptan olup olmaması, bu hükümde bir değişikliğe neden olmaz. Dini ne olursa olsun bu kadın, kendisine kanunen verilen adama helâl olur.

4) Sadece cariyeyi alan kişinin o cariyeye "dokunmaya" hakkı vardır. Cariye efendisinin sulbünden bir çocuk doğurursa, o çocuk da İlâhî Kanun'un, efendinin

kendi sulbünden olan diğer çocuklara verdiği tüm kanunî haklardan yararlanır. Çocuk doğurduktan sonra artık o cariye satılamaz ve efendisinin ölümünden sonra da hür olur.

5) Eğer efendi cariyesini başka bir adamla evlendirirse, cinsel haklarını ona devretmiş olur, fakat ondan hizmet bekleme hakkını devam ettirir.

6) Hür eşlerde konulan azamî dört sınırı, cariyeler için geçerli değildir. Çünkü kadın savaş esirlerinin sayısı çok fazla olabilir. Ancak böyle bir sınırlamanın olmayışı, zengin ve şehvetine düşkün kişilerin evlerini bir meşkhane haline getirmeleri için değildir.

7) Bir kişiye devlet tarafından verilen kadın veya erkek esirlerin mülkiyet hakları, tüm diğer kanunî mülkiyet hakları gibi el değiştirebilir.

8) Anne babanın veya velinin hür kızını bir adama nikâhlaması sonucunda, nasıl o kız artık adama helâl oluyorsa, o cariye de o adama helâl olur. Bu nedenle evlilikten tiksinmeyen bir adamın, cariye ile cinsel birleşmeyi iğrenç bulmasına hiçbir sebep yoktur.

9) Devlet bir kez bir cariyeyi bir adama verdi mi, artık o cariye üzerindeki bütün haklarını ona devretmiş olur. Aynı durum hür kızını evlendiren ebeveyn için de geçerlidir.

10) Eğer bir komutan, belirli aralıklarla askerlerine cinsel ilişkide kullanılmak üzere savaş esiri kızlar dağıtıyorsa veya onlara belli bir zaman için kullanma izni veriyorsa, böyle bir hareket tamamen haramdır. Çünkü bununla zina arasında hiçbir fark yoktur ve İslâm'a göre de zina büyük bir suçtur.[562]

---

[562] Mevdudi, *age*, I/308. Daha geniş bilgi için bkz. Tefhimât II, Mesâil I.

4Nisa/24'ün yorumlarken Seyyid Kutub, evli kadınlarla evlenmenin mümkün olmadığını; bu hükmün ancak savaşta ele geçen esir kafir kadınlar noktasında delinebileceğini söylüyor: Buradaki istisna islâm uğruna cihad etmek amacı ile girişilmiş savaşlarda esir olarak alınmış cariyeler ile ilgilidir. Bu kadınlar, müslümanlar için "Darü'l-Küfr" ve "Daru'l-Harb" olan kendi yurtlarında evlidirler. Fakat yurtları ile ilişkileri kesilince oradaki kâfir kocaları ile ilişkileri kopar ve artık korumasız, serbest kadınlar haline gelirler. Bunların İslâm yurdunda da kocaları yoktur. Bundan dolayı rahimlerinin boş olduğunu anlamak için bir defa âdet görmeleri yeterlidir. Böylece hamile olmadıkları meydana çıkmış olur. Bu durumda eğer müslüman olurlarsa nikâhlanmaları helâl olur. Bunun yanısıra ister müslüman olsunlar ister olmasınlar esir paylaşımı sırasında payına düştükleri müslüman savaşçı arada nikâh sözleşmesi olmaksızın cariye sıfatı ile bunlarla cinsel ilişkide bulunabilir.[563]

Bu yorumun ardından Seyyid Kutub, islam'ın, içinde bulunulan şartlar sebebiyle köleliği ortadan kaldıramadığını ve esir kadınlarla ilgili uygulamaları düzenleyerek kabul ettiğini söyler: Bundan dolayı İslâm toplumunda tutsak kâfir kadınlardan oluşmuş cariyelerin bulunması kaçınılmazdı. Peki İslâm bunlara karşı nasıl davranacaktı? Fıtrî istekler, sadece yemek ve içmekle bitmez. Fıtratın bunlar dışında bir cinsel içgüdüsü de var ki, kadınların mutlaka onu da tatmin etmeleri gerekiyordu. Yoksa fuhuş yoluna başvurarak toplumun tümünün ahlâkını bozacaklar, yapısını kirleteceklerdi. Öte yandan müslüman erkekler, bu kadınlar ile kâfir kaldıkları sürece evlenemezlerdi. Çünkü müslüman erkek ile kâfir kadın arasında evlilik ilişkisi kurmak haramdı. (Bir cariye müslüman olunca onunla cinsel ilişkide

[563] Kutub, *age,* II/410

bulunabilmek için mutlaka kendisini nikâhlama zorunluluğu yoktur. Bu durumda onunla evlenmek caiz hale gelir, o kadar.) Bu durumda bir tek çözüm yolu kalıyor. O da bu kadınlar kâfir kaldıkları sürece nikâhsız olarak kendileri ile cinsel ilişkide bulunulmasını serbest bırakmak. Yalnız bunun için daha önce ülkelerinde evli olan cariyelerin gebe olmadıklarından emin olmak ve kâfir kocaları ile ilişkilerinin koptuğunu tespit etmek şarttır.[564]

Seyyid Kutub 'muhsanat' ibaresini, 'korumalı' olarak çeviriyor ve bu korunmanın özgürlük zırhının koruması olduğunu; kelimenin evli kadınlar olarak anlaşılamayacağını belirtiyor. Ayetlerin yorumunu yaparken islamın geldiği dönemde var olan kölelik realitesinin islam tarafından zorunlu olarak kabul edildiğini ve bazı düzenlemeler getirildiğini söylüyor.

Elmalı'lıya göre, gerek müslümanların, gerek zımmilerin ve gerek kendileri ile savaş halinde bulunulan kimselerin nikahı altında bulunan ve hür olan bütün kadınların da genel olarak nikahları haramdır. Ancak savaşta esir olup hürriyetlerini kaybetmiş bulunan cariyelerin nikahı genel olarak haram değildir.[565] Elmalı'lı **'muhsane'** kelimesi ile ilgili olarak 'Kur'ânda da **evlenme**, veya **hürriyet** veya **islâm** veya **iffet** olmak üzere dört mânâ ile ilgili olup yerine göre kendisine uygun düşen mânâya yorumlanır. Bundan dolayı burada muhsanât evli yani kocası olan ve istisnası ipucu ile de hür olan kadınlar demek olduğu apaçıktır' der.Ardından yukarıda zikrettiğimiz rivayet ve yorumları aktararak memleketlerinde evli olan

[564] Kutub, *age*, II/410

[565] Elmalılı, *age*, II/539

kadınların , savaşta ele geçirildiğinde, ele geçirene cinsel anlamda helal oluşunu ıspatlamaya çalışır.[566]

Öte yandan ayetin yorumunu oldukça farklı yapan Muhammed Esed bu ayete dayanarak köle kadınlarla cinsel ilişkiye girilemeyeceğini ifade eder: Muhsane terimi, lafzen, "(iffetsizliğe karşı) güçlü kılınmış kadın"ı ifade eder ve üç anlam taşır:

(1) "evli bir kadın",

(2) "iffetli bir kadın" ve

(3) "hür bir kadın".

Hemen hemen bütün otoritelere göre, el-muhsanât terimi, yukarıdaki bağlamda "evli kadınlar"ı ifade eder. Mâ meleket eymânukum ("sağ ellerinizin sahip oldukları" yani, "meşru şekilde sahip olduklarınız") ibaresi ise, çoğunlukla, Allah yolunda yapılan savaşlarda esir alınan kadınlar olarak anlaşılır . Bu anlamı tercih eden müfessirler, kendi ülkelerinde evli olsalar da, bu köle kadınlar ile evlenilebileceği kanaatindedirler. Ancak bu tür bir evliliğin meşruiyyeti konusunda Hz. Peygamber'in ashâbı arasında bile meydana gelen temel görüş farklılıklarının ötesinde, bazı önde gelen müfessirler, mâ meleket eymânukum ibaresinin burada "nikah yoluyla meşru şekilde sahip olduğunuz kadınlar" anlamına geldiği görüşündedirler. Mesela Râzî, bu ayet ile ilgili yorumunda ve Taberî alternatif açıklamalarından birinde (Abdullah b. Abbâs, Mücâhid ve diğer bazı isimlere kadar uzanarak) bu görüşü paylaşır. Râzî, özellikle, "bütün evli kadınlar"a (el-muhsanât mine'n-nisâ') yapılan atfin yasaklanmış ilişkilerin sayılmasından hemen sonra

[566] Elmalılı, *age*, II/540

gelmesinin kişinin kendi meşru eşinden başka herhangi bir kadınla cinsel ilişkiye girmesinin yasaklandığını vurgulamayı amaçladığına işaret eder.[567]

Sabuni tefsirinde ayetin nüzul sebebi olarak Evtas savaşında ele geçen kadın esirlerle ilgili olay zikredilir ayetin tefsiri, klasik tefsirlerin bir özeti olarak verilir: Evli olan kadınları nikahlamanız size haram kılındı. Ancak esir almak suretiyle sahip olduklarınız müstesna. Daru'l-Harbde bunların kocaları olsa bile, temizlendikten sonra bunlarla birleşmek size helaldir. Zira esir almakla kafirin dokunulmazlığı ortadan kalkar.[568]

Ayetin yorumu konusunda Esed'le aynı görüşleri paylaşan İslamoğlu ayeti şöyle tercüme eder: "Meşru şekilde hakkını vererek sahip olduklarınızın dışında, bütün evli kadınlar (da haramdır). Bu Allah'ın size talimatıdır. Bunların dışındakilerin tümü, mal varlığınızdan bir kısmını vererek istemeniz, gayr-ı meşru bir ilişkiyle değil de evlilik bağı yoluyla almak şartıyla size helaldir…." İslamoğlu, Elmalılı'ya dayandırdığı yorumunda bu ayeti Hz. Peygamberin uygulamalarını referans alarak yorumluyor. "…bunlar mutlak svaş esirleri değil, savaş esirleri arasından Allah Rasulü'nün meşru bir biçimde sahip olabilecekleriydi. Buna hemen iki örnek bulabiliriz: Safiye ve Cüveyriye. Bu iki annemiz savaş esiridirler fakat Rasulullah onları "cariye" edinmeyip nikahlamıştır. Sünnetteki uygulama budur. [569]

4Nisa/24. Ayetin yorumunu yaparken Kur'an Yolu, 'savaş esiri olarak sahip olduklarınız' biçiminde çevirdiği 'meleket eyman' ile nikahsız yaşama izni olduğunu söyler: "Bunlardan başkasını, namuslu olmak, zinakâr olmamak üzere mallarınızla

---

[567] Esed, *age*, s.139

[568] Sabuni, *age*, I/511

[569] İslamoğlu, *age,* s.153

(mehirle) istemeniz size helâl kılındı" diye çevirdiğimiz cümlede geçen "muhsın"ı, mealinde olduğu gibi "namuslu, iffetli" mânasında anlamak gerekir, "nikâh yapmak şartıyla" şeklinde anlamak doğru değildir. Çünkü kişinin kendi câriyesiyle nikâh yapma mecburiyeti yoktur, ayrıca "gayra müsâfihîn" (zinaya sapmaksızın) kaydı da bu mânaya karîne olmaktadır. [570]

4Nisa/25

وَمَن لَّمْ يَسْتَطِعْ مِنكُمْ طَوْلاً أن يَنكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِن مِّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُم مِّن فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُم مِّن بَعْضٍ فَانكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلاَ مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَن تَصْبِرُواْ خَيْرٌ لَّكُمْ وَاللّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

"Sizden kimin, hür mü'min kadınlarla evlenmeye gücü yetmezse sahip olduğunuz mü'min genç kızlarınızdan (cariyelerinizden) **alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilir. Hepiniz birbirinizdensiniz. Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost tutmamaları halinde sahiplerinin izniyle onlarla evlenin, mehirlerini de güzelce verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır. Bu** (cariye ile evlenme izni)**, içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."**

Ayeti Kerimenin tefsirlerini incelediğimizde müfessirlerce ayetin, kölelerle ilgili pek çok konuda çıkarılan hükmün kaynağı olarak kullanıldığını görüyoruz. Örneğin kimi müfessirler bu ayete dayanarak köle kadınlarla evlenmenin dinen yasak

[570] *Kur'an Yolu*, II/32-34

olduğunu, kimileri ise günaha düşme korkusu varsa caiz olduğunu savunurlar. Yine bu ayete dayanarak bazı tefsirciler ehli kitap olmayanlarla evlenilemeyeceğini savunurken bazıları yalnızca ehli kitap olmayan kölelerle evlenilemeyeceğini savunurlar. Evlenen cariyenin efendisine hizmette kusur edebileceği ve bunun olmaması için cariyelerle zaruret olmadıkça evlenilemeyeceği veya mehirin kadına ait olduğu ama cariyenin efendisinden izinsiz bir harcama yapamayacağı için mehir alamayacağı ve bundan dolayı da onunla nikah kıyılamayacağı da yapılan yorumlar arasında.

Bagavî ayette geçen 'muhsanat' ifadesini 'hür kadın' olarak anlıyor. Yani kimin özgür kadınlarla evlenmeye, onların mehirlerini ödeme açısından gücü yetmezse, daha az masraf gerektiren köle kadınlarla evlensin.[571] Yani köle kadınlarla evlenebilmenin iki şartı vardır. Birincisi kişinin hürlerle evlenmeye ekonomik olarak güç yetirememesi; ikincisi ise zinaya düşme korkusu olması. Öte yandan Bagavî'ye göre bu ayet, kişinin ehli kitap olmayan kölelerle evlenemeyeceğinin de delilidir. Zira ayette 'muhsanattan almaya gücü yetmeyenlerin mümin kadın kölelerden' alması önerilir.[572] Mukatil de benzer rivayetleri aktarıyor.[573]

Razî'de geçtiğine göre Âyetteki "Sizden kim muhsenâtı nikahla alacak bir bolluğa güç yetiştiremezse..." buyruğunda geçen "muhsenat" lâfzından murad, hür kadınlardır. Bunun böyle olduğuna, Allahu Teâlâ'nın "muhsenat" ile evlenmek imkansız olduğunda, câriye ile evlenilebileceğini bildirmesi de delâlet eder. Binâenaleyh buradaki "muhsenat" lâfzı ile kastedilenin, cariyenin zıddı gibi olanlar

---

[571] Bagavî, *age*, s.164

[572] Bagavî, *age*, s.165

[573] Mukatil, *age*, I/367-368

olması gerekir. Aynı ifadeleri İbnu'l- Cevzi de aktarıyor.[574] Bu kelimeyi sâd harfinin fethası ile "muhsenat" şeklinde okuyanlara göre, hür kadınların muhsenat olarak adlandırılmalarının sebebi, onların, hür olmaları sayesinde cariyelerin teşebbüs edecekleri hallerden korunmuş olmalarıdır. Çünkü zahir olan odur ki cariyeler dışarıya çokça çıkar, şuraya buraya girip çıkar, önemsenmez, değer verilmez. Hür kadın ise, bütün bu noksanlardan korunmuştur. Fakat kelimeyi sâd harfinin kesresi ile "muhsinât" şeklinde okuyanlara göre mana şöyledir: Onlar, kendilerini hür olmaları sebebi ile koruyanlardır.[575] Ardından Hanefi ve Şafi fıkıhçılara göre cariyeyle evlenmenin şartlarını aktarır Razi. Yine Razı'ye göre Âyet-i kerime, cariyelerle evlenmekten sakınmaya ve zaruret olmadıkça, böyle bir nikâh yapmanın caiz olmayacağına delâlet etmektedir. Bunun sebebi şunlardır:

a) Çocuk, kölelik ve hürlük bakımından anneye tâbidir. Binâenaleyh anne köle olunca, çocuk da köle olarak ona bağlanmış olur. Bu ise hem o insana, hem de çocuğuna bir nakısa getirir.

b) Cariye, dışarıya çıkmayı, ötede beride gezmeyi ve erkeklerle içli-dışlı olmayı kimi kez adet edinmiştir. Böylece de, son derece utanmaz ve arsız olur. Çoğu kez günaha dalmayı, azmayı adet edinir. Bütün bunlar ise, kocalar hakkında bir zarardır.

c) Cariye üzerinde efendinin hakkı, kocanın hakkından daha büyüktür. Bu gibi zevceler, hür kadının sırf kocasına ait olması gibi, kocalarına ait olamazlar. Çoğu kez kocası kendisine ciddî olarak ihtiyaç hisseder, ama buna bir imkân bulamaz. Çünkü karısının efendisi, köle olmast hasebiyle onu engelleyerek mani

---

[574] İbnu'l-Cevzi, *age*, II/56-57

[575] Razî, *age*, VII/513

olur.

d) Efendi, o cariyeyi bazan başkasından satın alır. Binaenaleyh, "cariyenin satılması onun talakıdır" görüşünü savunanlara göre, bu câriye, ister kocası istesin isterse istemesin, boş olmuş olur. Bu görüşte olmayanlara göre de, ikinci efendisi onunla ve çocuğuyla yolculuğa çıkabilir. Bu ise, (kocaya) zarar veren en büyük şeylerdendir.

e) Cariyenin mehri, efendisinin mülküdür. Binaenaleyh o cariye, hür kadının aksine, ne kocasına mehrini bağışlayabilir, ne de o mehrinden tamamiyle vazgeçebilir. İşte bu sebeplerden dolayı Cenâb-ı Hak, bir ruhsat olması durumu müstesna, cariyelerle evlenmeye müsaade etmemiştir. Allah en iyisini bilendir.[576]

Yine Razi'de ifade edildiğine göre Hak Teâlâ'nın, "O halde sağ ellerinizin mâlik olduğu..." tabiri şu demektir: "Yani o kimse, sağ ellerinin mâlik olduğu cariyeyle evlensin.." İbn Abbas, "Cenâb-ı Hakk bu tabirle, kişinin kızkardeşinin cariyesini kastetmiştir. Çünkü bir kimsenin kendi cariyesiyle evlenmesi caiz değildir" demiştir.[577]

Kurtubî'de aktarıldığına göre, İmam Malik, Şafii ve daha pek çoğuna göre cariye ile evlenmenin iki şartı vardır. Birincisi, malî genişliğe sahip olamama, diğeri ise günaha girme korkusu. Bu iki şart bir arada bulunmadıkça cariye ile evlenmek sahih olmaz.[578] Öte yandan Mücahid der ki: Yüce Allah'ın bu ümmete sağladığı genişliklerden birisi de, cariyeyi ve hristiyan kadını nikâhlamaktır. Velev ki varlıklı olsa dahi. Ebû Hanife de böyle demiştir. Ayrıca o, nikâhı altında hür bir kadın

---

[576] Razî, *age*, VII/516

[577] Razî, *age*, VII/516

[578] Kurtubi, *age*, V/123

yoksa, günaha düşme şartını da koşmamıştır.[579] Yine Kurtubi'de söz konusu ayetin tefsirinde aynı hususta iki farklı görüş serdedilir. Buna göre hür ve kitab ehli bir kadınla evlenmeye gücü yeten bir kişi cariyeyle evlenemez. Zira kadının hür olması onu, imanlı bile olsa, cariyeden üstün yapar. Bazılarına göre ise iman en büyük üstünlüktür. Dolayısıyla kişi imansız hür bir kadınla evlenebilecek gücü olsa bile imanlı cariye ile evlenmelidir.[580]Yine denir ki 'muhsanat' tan kasıt özgür kadınlardır. Bazıları ise bunun iffetli kadınlar, anlamına geldiğini söyler ancak bazılarına göre bu yanlış bir tevildir.[581]Hatta Kurtubi'de ifade edildiğine göre kişinin kendi cariyesi ile evlenmesi bile caiz değildir. Zaten cariye onun malıdır çünkü. Burada geçen 'cariyelerden alsın' lafzı başkalarına ait cariyelerle evlensin, demektir.[582]Öte yandan kitab ehli cariyelerle nikahlanmanın caiz olup- olmadığı hususunda da birbirine tamamen zıt rivayetler aktarılmaktadır. Ayetin son kısmında geçen **'Allah imanınızın değerini çok iyi bilmektedir'** lafz-ı celili içinse şu söylenir: Allah, bütün işlerin gizliliklerini en iyi bilendir. Zahiri durumları ise size aittir. Hepiniz Adem'in çocuklarısınız. Allah nezdinde sizin en değerli olanınız, en takvalı olanınızdır. O halde, zaruret olduğu takdirde cariyelerle evlenmekten çekinmeyiniz. Velev ki esaretten yeni kurtulmuş olsun, yahut dilsiz ve benzeri bir durumda olsun. Bu ifadelerde bir cariyenin imanının, kimi zaman bazı hür kadınların imanından daha üstün olabileceğine dikkat de çekilmektedir.[583]Yine aynı yerde 'mehirlerini güzellikle verin' emrinin yorumunda bu mehirin cariye sahibine verileceğini;

[579] Kurtubi, *age,* V/123

[580] Kurtubî, *age,* V/127

[581] Kurtubî, *age*, V/128

[582] Kurtubî, *age*, V/129

[583] Kurtubî, *age*, V/130

cariyenin bu malı alma hakkının olamayacağını savunan çoğuluğun yanında bazıları da mehirin cariyenin kendisine verileceğini söylerler.[584]Ayetin son kısmında geçen 'sabretmeniz sizin için daha iyidir' lafzına göre, bekârlığa sabredip katlanmak, cariyeyi nikâhlamaktan hayırlıdır. Çünkü cariye ile evlenmek, doğan çocuğun köleleşmesi sonucunu verir. Oysa, kişinin kendisini koruması ve üstün ahlâkî değerleri sahiplenmeye devam etmesi, bayağılıklara düşmekten daha iyidir. Ömer ('r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmektedir: Hür herhangi bir kimse, bir cariye ile evlenecek olursa, kendisini yarı yarıya köleleştirmîş demektir. Yani kendi çocuğunu köle yapar. O bakımdan böyle bir şeye karşı direnmek ve sabretmek, çocuğun köleleşmemesi için daha faziletlidir.[585] Ardından bu düşünceye dayanak olarak Hz. Peygamberden şu sözler aktarılır: "Her kim temiz ve arındırılmış olarak Allah'ın huzuruna çıkmak istiyorsa, hür kadınlarla evlensin." Ve "Hür kadınlar evin salâhı, cariyeler ise evin helaki -veya- evin fesadıdırlar".[586]

Beydavi ayetin zahirinin, İmam şafii'nin 'özgür kadınla evlenmeye gücü yeten cariye ile evlenemez' hükmünü doğruladığını söyler. Ardından Beydavi bu konuda yukarıda zikrettiğimiz tartışmalara girer.[587]

İbn Kesir'e göre de imanlı ve özgür kadınla evlenmeye gücü yetmeyen kişi, başkasına ait imanlı köle kadınla evlenmelidir. Yine İbn Kesir bu ayete dayanarak kölenin evlenebilmesinin sahibinin iznine bağlı olduğunu söyler ve izinsiz olarak evlenen kölenin zina yapmış olacağını haber veren bir hadis nakleder.[588]

---

[584] Kurtubî, *age*, V/132-133

[585] Kurtubî, *age*, V/134-135

[586] Kurtubî, *age*, V/136

[587] Beydavi*, age,* I/214

[588] İbn Kesir, *age*, I/487

Yukarıda aktardığımız rivayetler ve tartışmalar incelediğimiz diğer tefsirlerde de benzer biçimlerde aktarılmaktadır.[589]

4Nisa/24'teki açıklamalarıyla köle, özellikle kadın köle konusunu makul ve meşru bir şekilde temellendirmeye çalışan Mevdudi, 4Nisa/25'in yorumunda ise insanların eşitliğini ve dünyada uygulanan statülerin geçiciliğini savunmaktadır: "Bir toplumda yaşayan insanlar arasındaki sosyal farklılıklar izafidir, bunun ötesinde bütün müslümanlar eşittir. Bir müslümanı, diğer müslümandan ayıran fark takva derecesidir ve bu da toplumun üst sınıflarının tekelinde değildir. Müslüman bir cariyenin ahlâk ve iman yönünden üst seviyeye mensup bir aileden gelme hür bir kadından daha üstün olması mümkündür." [590] Mevdudi insanlar arasında üstünlüğün yalnızca takvada olduğunu söylese bile özgür kadınlar ile köle kadınlar arasında sosyal olarak çok farklar olduğunu da açıkça beyan ediyor ve bir anlamda köle kadınlara hadlerini bilmelerini öneriyor.

Elmalı'lı, tefsirinde cariyelerle evlenmenin gereği ve öneminden bahsettikten sonra şöyle der: Nikahı altında bir hür mümin kadın bulunan bir adamın, onun üzerine cariye ile evlenmesi asla caiz olmayacağı gibi, bir mümin hür kadınla evlenebilme gücüne sahip hür bir erkeğin de cariye ile evlenmesi mekruh veya haramdır. Ve o zaman cariye nikahı bir aşağılıktır.[591]Yine Elmalılı'ya göre Allah ilkönce müminlere cariyelerle evlenme emrini veriyor ki onları koruma altına alsın. Daha sonra cariyelerin, kendini koruyamayan ve başkasının emri altında bulunan zavallıların fuhşa zorlanmamasını emrediyor. Daha sonra da fuhşa düşenlerin ise

---

[589] Suyuti, *age*, s.109; eş-Şevkani, *age*, I/449-450

[590] Mevdudi, *age*, I/310

[591] Elmalılı, *age*, II/543

hürlere verilen cezanın yarısıyla cezalandırılmalarını istiyor.[592] Câhiliye devrinde câriye sahipleri, bunları ücret karşılığında fuhuş yapmak üzere kiralar ve üzerlerinden para kazanırlardı. Âyet bu çirkin ve insanlık dışı âdeti de ortadan kaldırmış, cariyelerle evlenmenin namuslu, ciddi ve hukukî bir evlenme olmasını istemiştir.

Kutub'a göre islamiyet köle kadın problemine, efendinin sahip olduğu cariyesi ile cinsel ilişkide bulunmasını serbest bırakarak çözüm getirdi. Cariyelerin fıtrî realitelerini gerçekçi bir yakalaşımla ele almak için bu çareye başvuruldu. Cariyeler ile cinsel ilişkide bulunmak, onların müslüman olanları ile evlenmek yoluyla olabileceği gibi; kendilerini nikâhlamaksızın da mümkün idi. Bu konudaki tek şart, bir adet görme dönemi geçirmeleri ve böylece karınlarında 'Darü'l-Harb'de kalan kocalarının çocuğunu taşımadıklarının ortaya çıkması idi. Fakat islam, bu cinsel ilişkide bulunma serbestisini sadece bu cariyelerin efendilerine tanımıştır. Diğer erkekler onlarla ancak evlilik yoluyla böyle bir ilişki kurabilirlerdi. Bu arada islam bu kadınlara, toplumda namuslarını satarak para kazanmayı yasakladığı gibi efendileri tarafından yine para karşılığında kendi rızaları ile pazarlanmalarına da izin vermemiştir. [593]

Sabuni'ye göre ayet, müminlerin cariyelerle evlenmelerini teşvik etmiştir. Nice cariye vardır ki hür kadınlardan daha üstündür. Zira hasep ve nesep üstünlüğüne değil; iman üstünlüğüne itibar edilmelidir. Mümin erkekler, o kadınlarla efendilerinin emri ve sahiplerinin izni ile evlenmeli ve "bunlar cariyelerdir" diye hor görerek

---

[592] Elmalılı, *age*, II/544 vd

[593] Kutub, *age*, II/418

mehirlerini eksik vermemeliler.[594] Yorumunun son kısmında ise Sabuni, yukarıda söyledikleriyle, bize göre çelişen , şu ifadeye yer veriyor: Cariyelerle evlenmek zina suçunu işlemekten korkan kimseler için mübah sayılmıştır. Cariyelerle evlenmeye karşı sabırlı olur ve iffetinizi korursanız bu, doğacak çocuğun köle olmaması için daha iyidir. Hadiste şöyle buyurulmuştur: Kim tertemiz olarak Allah'a kavuşmak isterse hür kadınlarla evlensin.[595]

Muhammed Esed 4Nisa/25 in yorumunu yaparken konuya yukarıda gördüklerimizden oldukça farklı bir yaklaşım getirir : Lafzen, "kendilerine gizli dostlar edinmeyen kadınlarla evlenin." Bu pasaj, köle kadınlarla cinsel ilişkilere yalnızca evlilik esasları dahilinde izin verildiğini ve bu konuda onlarla hür kadınlar arasında bir farklılık olmadığını ve sonuç olarak cariyeliğin sözkonusu olamayacağını tereddütsüz bir şekilde ortaya koymaktadır. Bütün insanlar zahiri bakımdan "sosyal statüleri" ne olursa olsun, tek ve aynı insanlık ailesinin mensupları olduklarından ve bu nedenle Allah katında eşit olduklarından, bir kimsenin başka bir kimseye üstünlüğü veya ondan aşağı olması sadece inancının güçlü ya da zayıf olmasına bağlıdır.[596] Öte yandan Esed'e göre "…bu (cariyelerle evlenme izni) günah işlemekten korkanlarınız içindir" lafzı bu tür evlilikleri Kur'an teşvik etmez, hatta zor durumda olanlara tahsis eder, olarak anlaşılmamalıdır. Bunun gerekçesi şöyle anlaşılmalıdır: Kur'an, kölelelik kurumunu ayakta tutan böyle büyük bir cazibe unsurunu ortadan kaldırmak ve böylece köleliğin ilgasını kolaylaştırmak için bu tür evlilikleri teşvik etmekten kaçınır.

---

[594] Sabuni, *age*, I/511-512

[595] Sabuni, *age*, I/512

[596] Esed, *age*, s.140

İslamoğlu'na göre ayet, eldeki köle cariye stokunu eritmek ve kölelik cariyelik kurumunu bitirmek için vahyin tavsiyesini ifade eder. "Allah imanınızın değerini çok iyi bilir" lafzı ise kadın savaş esirleri konusunda murad-ı ilahiyi gösteren cümledir.[597]

Kur'an Yolu'na göre 4Nisa/25. ayette islam'ın insanları insan olarak eşit tutmasına vurgu yapılır: Câhiliye devrinde köle ve cariyeye insan nazarıyla bakılmadığı için islâm'dan sonra da bunlarla evlenme konusunda isteksiz davranılacağı göz önüne alınmış, şu deyim ve ifadelerle bu telakkinin kırılması istenmiştir: "Feteyât" (genç kızlar), "ailelerinin (ehl) İzni ile", "birbirinizden türeyip gelmektesiniz, hepiniz aynı kökten türemesiniz." Cariyeler için Allah Teâlâ'nın kitabında kullandığı bu üç vasıf, yalnızca o devir için değil, son yıllara kadar kölelere hayvan muamelesinin yapıldığı bütün zamanlar için bir inkılâptır ve islâm'ın köleliği ortadan kaldırmak üzere attığı adımların ontolojik ve psikolojik alt yapısını hazırlamaktadır. Evet köle ve cariyeler de hür olanlar gibi insan çocuklarıdır; hepsi insanlıkta birbirine eşit olan "insanlar"dan doğup meydana gelmişlerdir. Köle ve cariyelerin sahiplerinin bu sahipliği, insan dışındaki malların sahipliği gibi değildir. Aile büyüklerinin diğerlerine sahipliği gibidir; köle ve cariyeler de aile fertlerinden sayılır. Ailenin kızları nasıl "feteyât" ise cariyeleri de öyle feteyâttır; yani ailenin evlenme çağına gelmiş kızlarıdır. [598]

Yine hicri 8. Yıla ait 4Nisa/36. Ayet inananlara kibirden ve bencillikten sakınarak muhtaçalara yardımda bulunmalarını emrediyor. Kendilerine karşı tevazu içinde iyilik yapılması gerekenlerden bir gurup da kölelerdir.

---

[597] İslamoğlu, *age*, s.154

[598] *Kur'an Yolu*, II/35-36

4Nisa/36.ayet:

وَاعْبُدُواْ اللّهَ وَلاَ تُشْرِكُواْ بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللّهَ لاَ يُحِبُّ مَن كَانَ مُخْتَالاً فَخُورًا

“Allah’a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz, Allah kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez.”

Taberi, ‘meleket eyman’ ifadesini köleler olarak tercüme ediyor ve ayetin kölelere iyi davranmayı emrettiğini söyleyerek şu rivayete yer veriyor: Rasulüllah efendimizden bu konuda şu hadis-i şerif rivayet edilmektedir: “Ma’rur diyor ki: “ ‘Rebze denilen yerde Ebuzer ile görüştüm. Kendisi de kölesi de aynı elbiseden giymişlerdi. Ona bunun sebebini sordum bana şu cevabı verdi. “Ben bir adamla tartışmış ve onu, anasından dolayı ayıplamıştım. Rasulüllah da bu sebeple bana şöyle buyurmuştu: “Ey Eba Zer, sen onu, anasından dolayı nasıl ayıplıyorsun? Demek ki sen hâlâ üzerinde cahiliyet kalıntıları taşıyan bir kimsesin. Sahip olduğunuz kardeş-leriniz (kölеleriniz) sizin yardımcılarınızdır. Allah onları sizin elinizin altında bulundurmuştur. Kimin elinin altında bir kardeşi bulunursa ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara, güçlerinin yetmeyeceği bir iş yüklemeyin. Şayet yükleyecek oluşanız onlara yardım edin. [599]

Bagavî ayette ‘kölelerinize iyi davranınız’ dendiğini aktarıp konu hakkında ayrıntıya girmiyor.[600] Mukatil de kölelere iyi davranmanın Kur’an’ın belirgin

[599] Buhari, *Kitab el-Edeb*, bab: 22 ; Müslim, *Kitab el-Eyman*, bab: 40, Hadis No: 161

[600] Bagavî, *age*, s.180

emirlerinden biri olduğunu ifade ediyor.[601]

İbnu'l-Cevzi ayetin tefsirinde, elinin altındakilere yapılabilecek iyiliklere dair Hz. Peygamberden pek çok rivayet naklediyor.[602]

Razî 'meleket eyman' lafzını 'köleler ve cariyeler' olarak anlamlandırıyor ve onlara yapılabilecek iyilikleri şöyle sıralıyor:

a) Onlara, güçlerinin yetmeyeceği işleri yüklememek

b) Onlara, kırıcı sözlerle eziyet etmeyip, güzel davranmak

c) Onlara, ihtiyaçları olan yiyecek ve giyeceği vermek.

Bazı alimler, âyetteki bu ifadeden maksadın, insanın elinin altındaki bütün canlılar olduğunu söylemişlerdir. Bunların hepsine, uygun şekilde iyi davranmak büyük bir taattir. [603]

Yukarıda zikrettiğimiz Ebu Zer ile ilgili rivayeti Kurtubi'de de görüyoruz. Ardından şu olay aktarılıyor: Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre, kendisi bir gün bindiği bir katırın terkisine kölesini de bindirdi. Birisi ona şöyle dedi: Onu indirsen de bineğinin arkasından yürüse, Ebû Hureyre şöyle dedi: Ateşe dönüşmüş iki demet odunun, yakabildikleri kadar beni yakacak şekilde benimle yürümeleri, benim için, kölemin arkamda yürümesinden daha sevimlidir.[604]Ardından Hz. Peygamberden şu nakiller yapılır: "Kölelerinizden size uygun bulduğunuz kimseye yediğinizden yediriniz, giydiğinizden giydiriniz, size uygun düşmeyeni de satınız ve Allah'ın yarattıklarına azap etmeyiniz." "Yedirmek ve giydirmek kölenin

---

[601] Mukatil, *age*, I/371-372

[602] İbnu'l-Cevzi, *ag*e, II/80-81

[603] Razî, *age*, VIII/33-34

[604] Kurtubi, *age*, V/199

hakkıdır. Köleye kaldırabileceğinden fazla iş yükletilmez."[605]

Beydavi iyilik yapılması gerekenlerden bir kalem olan kölelerden bahseder fakat bu iyiliğin içeriği hakkında bilgi vermez.[606]

İbn Kesir komşuya akrabaya vs. iyilik konusunda pekçok hadis naklettikten sonra kölelere iyi davranmanın faziletlerinden bahseden de pek çok hadis nakleder fakat bu iyilikler içinde köle azadı yer almaz.[607] İncelediğimiz diğer kaynaklar da müminlerin iyilik yapacakları kalemlerden biri olarak köleleri sayarlar. Ancak köle azadı bu iyilikler konusunda belirgin bir yer tutmamaktadır.[608]

Yakın dönem tefsirlerimizi inceediğimizde de kölelere iyilik yapmanın faziletlerinin sıralandığını fakat belki de güncel bir değeri olmadığı için bir kısmında yine köle azadının söz konusu edilmediğini görüyoruz.

Tefhim'de, Fi Zılali'l-Kur'an'da ve Elmalı'lıda konumuza açıklık getirecek farklı bir açıklama yapılmamış. 'meleket eyman' ifadesi 'köleler, cariyeler' olarak algılanmış; Kur'an Yolu'nda ise ifadenin köleliğin cari olduğu dönemlerde kölelere iyi davranma olarak algılanması gerektiği şimdilerde ise elin altında bulunan, güçlülerin idaresinde bulunan herkes olarak algılanabileceği ifade edilmiş.[609]

Muhammed Esed, ayetin yorumunu yaparken "Meşru yollarla maliki olduklarınız" (lafzen, "sağ elinizin sahip oldukları") ile, bu bağlamda, her iki cinsten köleler kasdedilmektedir. Bu ayet, "iyilik yapma"nın, kişinin münasebette olduğu

---

[605] Kurtubi, *age,* V/200'de verilen kaynak: Buhâri, Itk 17; *Müslim*, Elfâz 13-15; Ebû Dâvûd. Edeb 75; *Müsned*, II, 3l6, 422, 444, 463, 484, 491, 496, 508.

[606] Beydavi*, age*, I/218

[607] İbn Kesir, *age*, I/507

[608] Suyuti, *age*, s.111; eş-Şevkani, *age*, I/464

[609] Bkz. Adı geçen eserlerin ilgili bölümleri

bütün insanlara yönelik olmasını emrettiğinden ve bir köleye yapılabilecek en güzel iyilik onu özgürlüğüne kavuşturmak olduğundan, yukarıdaki ayet, dolaylı olarak kölelerin serbest bırakılması için bir çağrıdır[610] fikrine katılıyor. [611]

Sabuni ayetin tefsirinde kendilerine iyilik yapılması istenen kalemleri sıralarken köleler konusunda bir ayrıntıya girmiyor.[612]

İslamoğlu ise ayetin tefsirinde köle ve cariyelere yapılacak en büyük iyiliğin onları hürriyetlerine kavuşturmak olduğunu vurguluyor.[613]

4Nisa/92

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَن يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلاَّ خَطَئًا وَمَن قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَئًا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ إِلاَّ أَن يَصَّدَّقُواْ فَإِن كَانَ مِن قَوْمٍ عَدُوٍّ لَّكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ وَإِن كَانَ مِن قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِّيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِّنَ اللّهِ وَكَانَ اللّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

“Bir müminin bir mümini öldürmesi olacak şey değildir. Ancak yanlışlıkla olması başka. Kim bir mümini yanlışlıkla öldürürse bir mü’min köleyi azad etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine diyet ödemesi gerekir. (Öldürülen kimse) **mü’min olur ve düşmanınız olan bir topluluktan bulunursa, mü’min bir köle azad etmek gerekir. Eğer sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine verilecek bir diyet ve mü’min bir köle azad etmek gerekir. Bunlara imkan bulamayanın, Allah tarafından tövbesinin**

---

[610] Muhammed Abduh,*Tefsiru’l-Menâr*, V/94

[611] Esed, *age*, s.144

[612] Sabuni, *age*, I/521

[613] İslamoğlu, *age*, s.158

kabulü için iki ay ardarda oruç tutması gerekir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."

Klasik tefsirlerimizi incelediğimizde konunun genel anlamda, azad edilecek kölenin vasıfları noktasında düğümlendiğini görüyoruz. Yapılan tartışmalar daha çok azad edilecek kölenin küçük çocuk olup olamayacağı konusunda yoğunlaşıyor.

Ayeti kerimenin yorumu için başvurduğumuz Taberi tefsirinde, nüzul sebebi olarak iki olay zikrediliyor: Mücahid, İkrime ve Süddi'ye göre bu âyet-i kerime, Manzum kabilesinden olan Ayyaş b. Ebi Rebia hakkında nazil olmuştur. Zira o, müslüman olduğunu bilmediği bir kimseyi öldürmüştü. Aynı olay İbn Cevzi'de de zikredilir.[614] İbn-i Zeyd'e göre ise bu âyet, Ebu'd-Derda'nın müslüman olduğunu bilmeden öldürdüğü bir kişi hakkında nazil olmuştur. Taberi tefsirinde ayetin nüzul sebebi olarak gelen rivayetler anlatılıyor; yanlışlıkla adam öldürmenin mahiyeti hakkında bilgi veriliyor, keffaret olarak emredilenler anlatılıyor ve azad edilmesi emredilen kölenin özellikleri sıralanıyor: Abdullah b. Abbas, Şa'bi, İbrahim en-Nehai, Hasan-ı Basrı ve Katade'ye göre burada zikredilen mümin köleden maksat, erginlik çağına geldikten sonra kendi iradesiyle müslüman olan, namaz kılan ve oruç tutan köledir. Bunlara göre bir mü'mini hata ile öldüren kimsenin, keffaret olarak, erginlik çağına gelmemiş olan küçük bir köleyi azad etmesi yeterli değildir. Çocuğun anne ve babası müslüman olsalar da durum aynıdır. Ata'ya göre ise burada zikredilen mümin köle, erginlik çağına gelmiş olan mümin köle de olabilir, henüz erginlik çağına gelmemiş fakat müslüman anne ve baba köleden doğmuş küçük bir köle de olabilir.Aynı tartışmaları Mukatil[615] ve eş-Şevkani de aktarır.[616]

---

[614] İbn Cevzi, *age*, II/161

[615] Mukatil, *age*, I/397

Taberi diyor ki: "Hata ile öldürme keffaretinde, yeterli olacak mümin köleden maksat, erginlik çağına geldikten sonra kendi iradesiyle müslüman olmuş köle ve müslüman anne ve babadan doğan küçük yaştaki köledir. Bu sıfatları taşıyan, küçük yaştaki bir kölenin de yeterli olacağının delili, bütün âlimlerin böyle bir kölenin miras hükümleri, cenaze namazının kılınması, evlenmesi, cezalandırılması ve haklarının korunması bakımından, müslüman sayılacağına dair ittifak etmeleridir. Madem ki müslüman anne ve babadan doğan küçük çocuk, diğer islami hükümlerde mümin olarak kabul edilmiştir, o halde hata ile adam öldürme keffaretinde de mümin köle sayılması gerekir. [617]

Bagavî de eğer darul harbde bir mümin varsa ve kişi onu mümin olduğunu bilmeden öldürürse ona diyet değil keffaret gerekir, der. Ardından yukarıdaki tartışmalara girer.[618]

Mefatihul Gayb'da konu azad edilecek kölenin vasıfları noktasından ele alınıyor: İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Şa'bî ve Nehaî, "Ancak namaz kılıp oruç tutabilecek yaşta (mükellefiyet çağında) olan bir mü'min köle, keffaret olarak kifayet eder" demişlerdir. Şafiî, İmam Malik, Evzâî ve Ebu Hanife de, "Ebeveyninden birisi müslüman olan çocuk köle de kifayet eder" demişlerdir. İbn Abbas (r.a)'ın delili bu âyettir. Çünkü Cenâb-ı Hak, mü'min bir köle azad etmeyi vacib kılmıştır. Mü'min ise, ancak iman vasfı ile nitelenebilecek kimsedir. İman ya tasdik, ya amel veya her ikisidir. Her üç durum da çocukta bulunmaz. Dolayısı ile çocuk "mü'min" olmaz. Bu sebeble de, çocuk olan kölenin keffaret olarak kifayet etmemesi gerekir. Müçtehid

---

[616] Eş-Şevkani, *age*, I/498

[617]Taberi, *age,* III/72-76

[618] Bagavî*, age*, s.197

imamların delili ise şudur: Hak Teâlâ'nın, "Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse" ifadesine küçük çocuklar da girer. Binâenaleyh âyetteki "mü'min bir köleyi azad etmesi lazımdır" buyruğu da aynıdır. Bu sebeble, çocuk kölenin de bu ifadeye dahil olması gerekir.[619] Aynı tartışmalar ve rivayetler İbn Cevzi'de de yer almaktadır.[620] Tefsirde kölenin vasıflarından sonra ödenecek diyetten, bu diyetin vasıflarından, öldürülen kişinin durumuyla ilgili rivayetlerden bahsediliyor. Konumuzla ilgili olarak ise şu ifadelere yer veriliyor: Cenâb-ı Hakk'ın, "mü'min bir köleyi azâd etmesi" ifadesi 'Ona bir köle azâd etmesi gerekir" takdirindedir. Köleyi "hür" kılmaktır. Hür ise, kurtulmuş ve azad olmuş demektir. İnsan, Cenâb-ı Hakk'ın da, "Yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı..." (Bakara29) buyurduğu gibi, yaratılış itibariyle birşeylere malik ve sahip olsun diye yaratılmış olunca, bir insan olan (köle)nin, köle olarak kalması insan olma vasfını bulandıran ve bu vasfı karıştıran bir sıfat olmuş olur. Binâenaleyh, işte bu köleliğin izale edilip kaldırılması, bundan dolayı "tahrîr" (hürriyete kavuşturma) diye adlandırılmıştır. Yani o insanı, insaniyetini bulandıran o olumsuz vasıftan kurtarmak demektir. [621]

Beydavi azad edilecek köle küçük bile olsa yeterlidir, der.[622] İbn Kesir de yanlışlıkla adam öldürülmesi durumunda yapılacak işlemleri aktardıktan sonra azad edilecek kölenin çocuk olup- olamayacağı yolundaki rivayetleri aktarır. Genel kanı çocuk olamayacağı yönündedir, der.[623] Suyuti ve eş-Şevkani de ayetin tefsirinde

---

[619] Râzi, *age*, VIII/238

[620] İbnu'l-Cevzi, *age*, II/163

[621] Râzi, *age*, VIII/241

[622] Beydavi, *age*, I/234

[623] İbn Kesir, *age*, I/547

aynı rivayetleri aktarır ve yorumda aynı yolu izlerler.[624]

Yakın dönem tefsirlerimizi incelediğimizde ayetin, insan hayatına verilen değer noktasından ele alındığını; genel anlamda kıyılan bir cana karşılık bir başka cana hayat vermek amacıyla köle azadının dinen teşvik edildiğinin vurgulandığını görüyoruz.

Kutub 'Mümin bir köle azat etmeye gelince; bu tamamen öldürülen mümin bir kişiye karşılık müslüman topluma mümin bir kişi kazandırmak amacına yöneliktir, aynı zamanda bu, islâm'ın köleleri hürleştirme hareketinin de bir gereğidir' der. [625]

Sabuni Tefsiri'nde konumuzla ilgili şu ifadeler yer alır: Yanlışlıkla olması dışında, bir mü'minin bir mü'mini öldürmesi doğru ve uygun değildir. Çünkü iman zulmü engeller. Kim yanlışlıkla bir mü'mini öldürürse mü'min bir köle âzâd etmesi gerekir. Çünkü mü'min köleyi kölelik bağından kurtarmak onu diriltmek gibidir.[626] Aynı rivayet ve yaklaşımları Elmalı'lıda da görüyoruz.[627]

Mevdudi'nin konuya yaklaşımı da aynı. Mevdudi Tefsiri'nde de benzer konulardan bahsedilmiş; ilave olarak ceza ile keffaret arasındaki fark anlatılmıştır: Yani, "Bir köleyi azat etmek, diyeti ödemek veya aralıksız iki ay oruç tutmak, birer ceza değil fakat suçun bağışlanması için birer kefarettir. İkisi arasındaki fark şudur: Ceza durumunda pişmanlık, kendi kendini kınama, vicdan azabı ve nefsin ıslah olması sözkonusu değildir. Bunun aksine nefret, zıtlaşma ve antipati duyguları hakimdir. Bu nedenle Allah kefaret ve tövbeyi emrediyor. Bu şekilde günahkâr olan

[624] Suyuti, *age,* s.122-123, Eş-Şevkani, *age*, I/498

[625]Kutub, *age*, III/41

[626] Sabuni, *age,* I/561-562

[627] Elmalılı, *age,* III/49

kişi iyi ameller, fedakârlıklar, görevi ifa gibi davranışlarla kalbini temizleyip pişmanlık ve vicdan azabı içinde Allah'a yönelebilir. Bu şekilde günah işleyen kişi sadece o günahından kurtulmakla kalmayıp gelecekteki günahlardan da sakınacaktır.[628]

Esed ise yorumunda, köleliğin işlerliğini kaybettiği günümüzde konunun başka esaret gerekçelerini ortadan kaldırmak şeklinde anlaşılabileceğini vurgulayarak şu yorumu yapıyor: Burada geçen 'tahrıru raqabe' lafzı 58Mücadele/3. ayette de geçtiği şekliyle ele alınmalıdır. Burada kastedilen şey, bir kölenin veya tutsağın özgürlüğünü satın almak yahut onu serbest bırakmak. Köleliğin az veya çok ortadan kaybolduğu modern çağlarda ***tahrîru raqabe*** kavramı, sanırım, bir insanı büyük bir borç yükünün veya yoksulluğun tutsağı olmaktan kurtarmayı içine alacak şekilde genişletilebilir.[629]

Kur'an Yolu da konuyu benzer şekillerde ele almış ancak şöyle bir açıklama getirmiştir: Bilindiği üzere İslâm'dan önce başka topluluklarda olduğu gibi Araplar'da da çeşitli vesilelerle insanları köleleştirme uygulaması vardı. İslâm bu vesilelerin tamamını yasaklamış ve yalnızca savaşta esir alma yolunu açık bırakmıştır. Bir yandan savaşan askerleri teşvik etmek, diğer yandan da -hürriyetini kaybetmeyi felâketlerin en büyüğü sayan- Araplar'ı müslümanlara karşı savaşa girmekten caydırmak gibi maksat ve sebeplerle açık tutulan bu kapı da hem doğrudan köleliğe götüren bir kapı olmaktan çıkarılmıştır, hem de köleleşen kimselerin yeniden hürriyete kavuşturulması için çeşitli vesileler öngörülmüştür. Bunlardan biri de -burada görüldüğü gibi- yanlışlıkla bir mümini öldürmektir. İbadet

---

[628] Mevdudi, *age*, I/346

[629] Esed, *age*, s.1121

mahiyetinde bir ceza olan kefaret aynı zamanda kazayı yapan kimsenin eğitilmesine, daha dikkatli davranması için güçlü bir telkin almasına vesile olmaktadır. [630]

Hicri 9. Yılda nazil olan 5Maide/89. Ayet bozulan yeminlerin keffareti konusunda bilgi veriyor:

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِيٓ اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَۚ فَكَفَّارَتُهٗٓ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلِيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍۜ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍۜ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْۜ وَاحْفَظُوٓا اَيْمَانَكُمْۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on yoksulu doyurmak, yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkanı) **bulamazsa onun keffareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin keffareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah size âyetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz.”**

Ayetin nüzul sebebi olarak, bazı müslümanların helal olan bir kısım şeyleri kendilerine haram kıldıkları ve daha sonra Rasulüllah’a bunun hükmünü sordukları; bunun üzerine ayetin nazil olduğu ifade ediliyor.[631] Ayet-i Kerime genel anlamda yemin keffaretini konu ediniyor. Kasıtlı olarak edilen bir yemin bozulduğunda, üç seçenek vardır uygulanacak:

a-Ailenin yediğinin orta hallisinden 10 fakiri yedirmek,

b-10 fakiri orta hallisinden giydirmek,

c-Köle azad etmek.

---

[630] *Kur’an Yolu*, II/88-90

[631] Râzi, *age*, IX/195-196, İbnu’l-Cevzi, *age*, II/412

Taberi tefsirinde ayetin yorumu yapılırken yeminlerin bozulması durumunda neler yapılacağı; yedirilecek olan yemeğin ya da alınacak giysilerin nitelikleri ile ilgili rivayetler sıralandıktan sonra, azad edilecek kölelerden bahsediliyor: Taberi özetle şunları söylüyor: "Eğer denilecek olursa ki: "Burada zikredilen köleden bütün köleler mi kastedilmekledir yoksa bazı vasıfları haiz olan köleler mi?" Cevaben denilir ki: "Burada zikredilen köleden maksat, sıhhatli olan her köledir. Küçük olsun büyük olsun, müslüman olsun kâfir olsun fark yoktur. Buna mukabil bütün âlimler kötürüm olan, kör olan, dilsiz olan, elleri kesik veya çolak olan, deli olan ve benzeri sakatlıkları bulunan kölelerin azad edilmelerinin keffaret için yeterli olmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak bir kısım âlimler yeni doğan çocuğa köle denilmeyip **"neş'eme"** dendiğinden, çocuk kendi kendine hareket ederek dönme durumuna gelmeden önce yemin keffareti için azadedilen köle kavramına girmeyeceğini; bu duruma geldikten sonra ise bu kavrama gireceğini söylemişlerse de bu görüş isabetli değildir. Çünkü köle kavramı âyet-i kerimede genel olarak zikredilmiştir." [632]

Taberi sözlerine devamla diyor ki: "Âyet-i kerimede yeminini bozan kim-senin keffaret olarak on fakiri yedirmesi veya giydirmesi ya da bir köle azad etmesi zikredilmiştir. Yeminin keffaretini ödeyen kimse bu üç şıktan herhangi birini seçmekte serbesttir. Abdullah b. Mes'ud ve Abdullah b. Ömer'in, hali vakti yerinde olan kimselere bu üç şıktan köle azad etme şıkkını tavsiye etmeleri sadece hükmün mustehap olma durumunu ifade eder."[633]

---

[632] Taberi, *age*, III/374-382

[633] Taberi, *age*, III/374-382

Bagavî tefsirinde de kasıtlı olarak tutulmayan yeminler için keffaret olarak yedirilecek yemeğin veya alınacak giysilerin nitelikleri anlatılır.[634] Bagavî'ye göre yeminini kasıtlı olarak bozan kişi bu üç seçenekten istediğini yapmakta muhayyerdir.[635] Aynı rivayet ve yaklaşımlar Mukatil'de de görülmektedir.[636]

İbnu'l-Cevzi'ye göre kölenin imanı öldürmenin keffaretidir. Yani bir mümini öldürerek büyük bir suç işleyen kişi, imanlı bir köleyi kurtararak islam ümmetinden eksilttiği kişiyi yerine koymuş olur.[637]

Razi tefsirinde kasıtlı olarak bu suçu işleyen kişinin üç seçenek arasında muhayyer bırakıldığı söylenir.[638]

Kurtubi de benzer rivayetleri zikrettikten sonra yemin keffareti olarak giydirilecek fakirin köle olamayacağını; zira sahibinin malı dolayısıyla kölenin muhtaç durumda olmadığını söyler.[639] Yukarıdakilere benzer şekilde azad edilecek kölenin vasıflarıyla ilgili bir takım rivayetleri aktardıktan sonra der ki: Bize göre, ancak başkasının ortaklığı sözkonusu olmaksızın, tam ve mü'min bir köle azad etmekten başkası caiz değildir. Kölenin bir bölümünü azad etmek de belli bir süreye kadar azad etmek, kitabet, tedbîr (özgürlüğü sahibinin ölüm şartına bağlamak) da caiz olmadığı gibi, azad edilecek kölenin ummu veled (efendisinden çocuğu olduğu için efendisinin ölümünden sonra hürriyetine kavuşacak olan cariye) de olmaması gerekir, mülkiyetine geçirdiği takdirde, istemese de azad edilmesi gereken bir kimse

---

[634] Bagavî, *age*, s.243

[635] Bagavî, *age*, s.244

[636] Mukatil, *age*, I/500

[637] İbnu'l-Cevzi, *age,* II/415

[638] Râzi, *age*, IX/197-198

[639] Kurtubî, *age*, VI/374-375

olmaması (yakın akrabalık bağı köleliğe engeldir) gerekir. Yine azad edilecek kölenin, geçimini kazanmasını engelleyecek şekilde kocamış, yaşlı ve kötürüm olmaması, kusursuz ve sağlam olması gerekmektedir.[640]

Beydavi yemin konusunu açıkladıktan sonra keffaretin niteliklerinden bahseder ve azad edilecek köle konusuna geçer. Beydavi'de geçtiğine göre Şafii burada kastedilen kölenin, öldürme keffaretine kıyasen, mümin olması gerektiğini savunur. Yine Beydavi daha sonra konu hakkında İmam Azam ve diğerlerinin düşüncelerini aktarır.[641]

İbn Kesir yeminler ve bu konuda gösterilmesi gereken hassasiyetleri çeşitli rivayetlerle aktardıktan sonra, yedirilecek yemeğin ve alınacak giysilerin vasıflarını ayrıntılı olarak anlatır. Ardından da azad edilecek kölenin mümin olup olmama durumunun tartışıldığı rivayetleri nakleder.[642]

Suyuti ve Şevkani de mümin olduğunu bilmeden kasıtlı olarak adam öldürdükten sonra yapılabilecekleri ve azad edilecek kölenin vasıflarını içeren rivayetlere dayanarak ayetin anlamını ortaya koymaya çalışıyorlar.[643]

Yakın dönem tefsirlerimizi incelediğimizde, çoğunda, klasik eserlerde geçen rivayetlerin tekrarlandığını ve kasıtlı olarak yeminini bozan kişinin, üç seçenek arasında muhayyer bırakıldığını görmekteyiz.. [644]

Esed Taberi, Zamahşeri ve Razi'ye dayandırdığı yorumunda, "lâ tuharrimû-yasaklamayın" ifadesinin, özellikle hristiyan keşişler ve papazlar tarafından

---

[640] Kurtubî, *age*, VI/374-375

[641] Beydavi, *age*, I/284

[642] İbn Kesir, *age*, II/92-93

[643] Suyuti, *age,* s. 130; eş-Şevkani, *age,* II/72

[644] Kutub, *age,* II/265-267; Mevdudi, *age,* III/372, Es-Sabuni, *age,* II/140-141, Elmalılı, *age*, III/333

uygulanan, kendine eziyet etme tavrına işaret ettiğini söyler. "tayyibât" terimi, hayatın bütün iyi ve güzel şeylerini kapsar. Bu durumda ayet öncelikle, kişinin islami kurallara göre yasaklanmayan şeylerden kendisini mahrum etmesini amaçlayan yeminlere ve genel olarak da önceden düşünülmeden, yani kızgınlıkla yapılmış olan bütün yeminlere işaret eder. Yani burada kastedilen, başka insanları etkileyen bilinçli taahhütler değil; ağızdan çıkıveren "düşünmeden telaffuz edilen" yeminlerdir.[645]

Aynı düşünceleri paylaşan İslamoğlu'na göre insanın yeminle helali haram kılması, Allah'ın eşyayı koyduğu yere müdahaledir.Bu Allah'a rağmen bir yemindir ve bundan dolayı keffaret gerektirir.[646]

Kur'an Yolu'nda ayetin tefsiri sözlük bilgisiyle başlar: Sözlükte **"yemin"**, **"sağ taraf, sağ el, güç, ahid, ant"** gibi mânalara gelir. Dinî terim olarak yemin, bir kimsenin bir işi yapıp yapmayacağına dair sözünü veya bir konuda verdiği haberin doğruluğunu Allah'ın adını veya bir sıfatını anarak güçlendirmesini ifade eder. Keffaret ise "örtücü, gîzleyici" anlamlarına gelir. Dinî bir terim olarak keffaret, kişinin dinen yapılmaması gereken bazı işleri yapması sebebiyle Allah'tan bağışlanma dileğinde bulunmak amacıyla yerine getirdiği, hem ibadet hem dinî ceza özelliği taşıyan bir onarma eylemini ifade eder.[647]

Kişinin dinî hayatının yanı sıra yargılama hukukunda da bir ispat vasıtası olarak yeminin önemli bir yeri vardır. Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in hadislerinde yeminin değeri ve sonuçları üzerinde önemle durulmuştur. Bunlardaki ana fikir şudur: Allah'ın adı kötü işlere vasıta kılınmamalıdır. Kasıtsız yapılan yemin-

---

[645] Esed, *age,* s.211

[646] İslamoğlu, *age*, s.212

[647] *Kur'an Yolu*, II/265-270

lerden ötürü sorumluluk yoktur; kasıtlı olarak yapılan yeminlerde dinin yasakladığı bir iş söz konusu ise bozulmalı, böyle değilse yeminlere sadakat esas olmalı ve - hangi sebeple olursa olsun- yeminin bozulması halinde bağışlanmaya vesile olması için belirli bir kefaret ödenmelidir.[648]

Hicri 9. Yılda nazil olan 58Mücadele/3. ayet ise zıhar keffareti konusuna açıklık getiriyor:

وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِن نِّسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِّن قَبْلِ أَن يَتَمَاسَّا ذَٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

"Kadınlarından zıhar yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler. İşte bu hüküm ile size öğüt veriliyor. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."

Bu âyetlerde, Câhiliye Dönemi âdetine göre eşlerin, tekrar birleşmelerine imkân vermeyecek biçimde ayrılmaları sonucunu doğuran ve kadına zarar veren bir boşama türü olan zıhar uygulaması âyetlerin inmesinden kısa bir süre önce meydana gelen bir olayla ilintilendirilerek yerilmiş ve bu konuda yeni bir düzenleme getirilmiştir. Bir erkek karısından kesin olarak ayrılmak istediği zaman ona "Sen bana anamın sırtı gibisin" der ve artık karısı ona yasak sayılırdı. İşte bu sözde, annesinin mahrem bir yerini belirtmek üzere "sırt" anlamına gelen "zahr" kelimesi kullanıldığından, hukukî sonucu olan bu işleme de belirtilen kelimeden türetilerek **"zıhâr, zıhâr yapma"** deniyordu. Câhiliye toplumunda erkekle karısı veya onun akrabaları arasında bir husumet ortaya çıktığında zıhâr yeminine başvurulurdu, bu o topluma özgü yemin türlerinden biriydi.[649]

---

[648] *Kur'an Yol*u, II/265-270. Yemin çeşitleri hakkında bilgi için bk. Bakara 2/224-225; Buhârî, "Eymân", 1-33; "Keffârâtû'l-eymân", 1-10; Müslim, "Eymân", 1-59

[649] Cevad Ali, *el-Mufassal fî târihi'l-'Arab kable'l-islâm*, V/550-551

Âyetlerin iniş sebebi olarak gösterilen olay özetle şöyledir: Ensâr'dan Evs b. Sâmit bir sebeple kızıp hanımı Havle (veya Huveyle) bint Sa'lebe'ye zıhâr yapmıştı. ("Sırtın anamın sırtıdır" demişti). Çok geçmeden söylediğine pişman oldu ve evliliğe dönüş yapmak istedi. Bu, müslüman toplumun karşılaştığı ilk zıhar uygulamasıydı. Kadın geleneğe göre yasak olan bu ilişkiyi bu halde sürdürmeyi kabul etmedi. Sonunda duruma bir çare bulması için Rasûlüllah'a başvurdu. Gençliğini kocası uğruna tükettiğini, ona çocuklar verdiğini ama şimdi yaşlanınca kapı dışarı edildiğini dertli dertli anlattı. Hz. Peygamber bu konuda ilâhî bir bildirim almadığını ve bilinen hüküm (haramlık)'den başka bir çözüm söyleyemeyeceğini belirtti. Kadın durumun çok vahim olduğunu tekrar tekrar ifade ettiyse de farklı bir cevap alamadı. Daha sonra kadın Allah'a yalvarmaya ve halinden yakınmaya başladı. "Allah'ım! Çok yalnızım. Bu ayrılık bana çok acı verecek. Küçük çocuklarım var; onları babalarına bıraksam perişan olurlar, kendime alsam aç kalırlar. Halimi sana arz ediyorum, beni bu sıkıntıdan kurtar; Rasul'ünün dilinden bir vahiy inzal buyur!" diye dua ediyordu. Kısa bir süre sonra bu âyetler indi. Hz. Peygamber onu müjdeledi ve âyetleri okudu. Ardından kocasını çağırtıp onun durumunu öğrendi; köle azat edemeyeceğini, iki ay peş peşe oruç tutamayacağını ve altmış fakiri doyuracak kadar malî imkânının da bulunmadığını anlayınca ona bir miktar yardımda bulundu ve bereketlenmesi için dua etti.[650]

Taberi tefsirinde sebebi nüzulle ilgili rivayet ve konuya dair diğer bilgiler aktarıldıktan sonra sonuç şöyle bağlanır: Bu âyet-i kerimede, zıhar yapan erkeğin, hanımını tekrar kendisine helal kılması için yerine getirmesi istenen keffaretten, ikinci ve üçüncü olarak yerine getirmesi gereken şeyler zikrediliyor. Zıhar yapan

[650] Taberî, XXVIII/1-6; Zemahşerî, IV/70-71; Razî, *age*, XXI/349-350; İbn Kesir, *age,* IV/343

kişinin, köle azad etmesi icabeder. Şayet köle azad edemezse peşpeşe iki ay oruç tutması gerekir. Buna da gücü yetmezse altmış fakiri doyurur. Böylece zıharın keffaretini ödemiş olur.[651]

Bagavî, tefsirinde zıharın mahiyetinden, kişinin söylediği sözden dönüp-dönememe durumundan bahsettikten ve bu konuda yukarıdaki rivayetleri aktardıktan sonra, burada kastedilen dokunmanın cinsel temas olduğunu söyler.[652] Aynı yaklaşım Mukatil tarafından da sergilenir.[653]

İbn Cevzi de benzer konulardan bahseder ve aynı rivayetleri nakleder.[654]

Razî, ayetin tefsirinde zıhardan, ayetin iniş sebebinden ve 'eşine dokunmasın' emrinin boyutlarından uzun uzadıya bahsettikten sonra azad edilecek kölenin mükateb olup-olamayacağı şeklindeki tartışmaları aktarır.[655]

Kurtubi'de de benzer açıklamalar vardır: Zıharın gerçek anlamı, bir sırtın diğer bir sırta benzetilmesidir. Bunun hüküm gerektiren türü ise helâl olan bir sırtı, haram olan bir sırta benzetmektir. Bundan dolayı fukahâ icma ile şunu kabul etmişlerdir: Bir kimse hanımına: Sen benim için annemin sırtı gibisin diyecek olursa, zıhar yapmış olur.[656] Ardından zıhar çeşitleri, zıhar lafızları, zımmının zıharı, kölenin zıharı, kadının zıharı, bedenin bir kısmına veya tamamına zıhar vb konular ayrıntılı olarak, pek çok rivayet zikredilerek, verildikten sonra; azad edilecek köle hakkında şöyle denir: Azad edilecek bu kölenin eksiksiz, her türlü kusurdan uzak olması icab

---

[651] Taberi, *age*, VIII/206

[652] Bagavî, *age,* s.936

[653] Mukatil, *age*, IV/258

[654] İbnu'l-Cevzi, *age*, VIII/184

[655] Razi, *age,* XXI/365-366

[656] Kurtubî, *age,* XVII/141; İbn Kesir, *age,* IV/342

eder. Malik ve Şafiî'ye göre bu kölenin müslüman olması, eksiksiz olmasının bir parçasıdır. Tıpkı öldürme keffâretinde âzad edilecek kölede olduğu gibi. Ebû Hanife ve arkadaşlarına göre ise kâfir bir köle de, mükateb ve buna benzer kölelik şaibesi bulunan bir kölenin de âzad edilmesi yeterlidir.[657]

Beydavi ise adam öldürmedeki kölenin mümin olması şartına kıyasen burada da kölenin mümin olması gerektiğini söyler. Zira burada da kadının şerefi öldürülmüştür.[658]

İbn Kesir de benzer rivayetleri aktardıktan sonra burada kastedilen kölenin herhangi bir köle olduğunu; hata ile adam öldürmede olduğu gibi, mümin olma gibi bir kaydın olmadığını söyler.[659] Suyuti de benzer rivayetleri aktarır.[660]

Eş-Şevkani elimizdeki Kur'anlarda 'yuzâhirûne' olarak geçen kelimeyi 'yezzahherûne' biçiminde alır. Zıharın yalnızca annenin sırtına benzeterek mi yoksa haram olan diğer kadınları, kız kardeş veya evlat gibi, de içine alıp-almadığı konusundaki görüşleri aktarır.[661]

Yakın dönem tefsirlerimizde de aynı tartışmaların yapıldığını görüyoruz. Kadına yapılan hakaretin bedeli olarak bir köle azad edilmelidir. Klasiklerden farklı olarak yeni dönem tefsirlerde azad edilecek kölede herhangi bir özellik aranmaz. Önemli olan hürriyeti kısıtlanmış bir kulu özgürlüğüne kavuşturmaktır.

Elmalı'lıya göre zıhardan dönmek için çare bir rakabe azad etmektir. Yani büyük veya küçük, erkek veya dişi bir kul azad edip hürriyete kavuşturmak keffaret

---

[657] Kurtubî, *age*, XVII/143

[658] Beydavi, *age*, II/1052

[659] İbn Kesir, *age,* III/344

[660] Suyuti, *age*, s.720

[661] Eş-Şevkani, *age,* V/182

olarak vacibtir. Buna göre Allah'ın yanında o çirkin sözü söylemek kadının şerefini ve varlığını yok etmek mânâsına gelmesi itibariyle, bir insanı hata sonucu öldürmek fiili kadar büyük bir günahtır. Böyle olduğu için zıhâr, ancak ona benzer bir keffaretle affedilebilir.[662] Aynı rivayet ve yaklaşımları Mevdudi'de [663]ve Kutub'da da görüyoruz. [664]

Esed ise, daha önce zikrettiğimiz gibi, konuya zıhar olayından bağımsız bir yorum getirerek; köleliğin olmadığı dönemlerde bu tarz hatalara karşın, insanları borçlarından veya çeşitli bağımlılıklarından kurtarmanın Kur'anî bir gereklilik olduğunu savunuyor.[665]

İslamoğlu, insan onurunu incitmek onu öldürmek gibidir, der. O halde keffareti de bir insan diriltmek demek olan köle azadı olmalıdır. Bu günahın keffaretinin köle azadı olması, hem kadına yapılan bu zulmün kadına köle muamelesi yapmak olduğunu; hem de bu tür uygulamaların köleliği besleyen kaynaklardan biri olduğunu ihsas eder. Zaten keffaret de "günahın doğurduğu mahzurları ortadan kaldırmayı amaçlayan ceza" değil midir?[666]

Kur'an Yolu'nda şöyle söylenir: Zıhâr kefareti, şu üç yoldan biriyle ve imkân bulunduğu sürece âyette belirtilen şu sıraya riayet edilerek yerine getirilir:

a) Bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmak.

b) Kesintisiz iki ay oruç tutmak.

c) Altmış fakiri doyurmak.

---

[662] Elmalılı, *age*, VII/453

[663] Mevdudi, *age*, VI/147

[664] Kutub, *age*, IX/

[665] Esed, *age,* s.1121

[666] İslamoğlu, *age,* s.1094

Başka bazı keffaretlerden farklı olarak burada kölenin mümin olması da şart koşulmamıştır. Atâ, İbrahim en-Neha'î, Ebû Sevr, Süfyân es-Sevrî gibi müctehitlere, Ahmed b. Hanbel'den bir rivayete, yine Hanefî ve Zahiri mezheplerine göre hüküm budur. Hanefîler dışındaki üç mezhepte ise, buradaki mutlak ifade Nisa 4/92'deki kayıtlı ifadeye göre yorumlanarak kölenin mümin olması şartı aranmıştır. Öte yandan, bu keffaret ile bir müslümanı hata ile öldürme keffareti arasındaki paralellik sebebiyle belirtilen çirkin ve asılsız sözün evlilik birliğinin temelindeki düşünceyi öldürme gibi kabul edildiği ve Allah katında bu beraberliğe yeniden can kazandırabilmenin ancak bu yolla olacağı anlamı çıkarılabilir.[667]

2Bakara/177. Ayet, hicri 9. yılda müminlere gerçek iyiliği hatırlatıyor:

لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَـئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

"İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz (den ibaret) **değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa,** (ihtiyacından dolayı) **isteyene ve** (özgürlükleri için) **kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda** (direnip) **sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte**

[667] *Kur'an Yolu*, V/194-199

bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir."

Taberi tefsirinde hitab edilen kitle hakkında iki görüş serdedilmiş. "İyilik, yüzünüzü doğuya ve batıya çevirmeniz değildir." ifadesinden maksat, Abdullah b.Abbas, Mücahid ve Dehhak'a göre şu demektir: "Ey Müminler, iyilik yapmak, kıblenin çevirilmesinden önce Kudüs'e, çevirilmesinden sonra da Kâbe'ye doğru namaz kılmak değildir. İyilik şunlardır:...." Bu hususta Abdullah b. Abbas diyor ki: "Bu âyet Rasulüllah'ın Mekke'den Medineye hicret etmesinden, bütün farzların ve cezaların inmesinden sonra nazil olmuştur. Bu bakımdan Allah teala, sadece namazın değil bütün farzların eda edilmesini emretmiştir. Katade ve Rebi' b. Enese göre ise: "İyilik, yüzünüzü doğuya ve batıya çevirmeniz değldir." ifadesinden maksat: "Ey yahudiler ve hıristiyanlar iyilik, yüzünüzü doğuya ve batıya çevirmeniz değildir. Bilakis iyilik şunlardır..." demektir. Zira yahudiler batıya, hristiyanlar da doğuya doğru namaz kılıyorlardı. Bu âyet nazil oldu ve Allah Teala, iyilik ve hayırın, sadece yüzün doğuya ve batıya çevrilmesiyle olmadığını; iyiliğin, Allah Teala'nın beyan ettiği, imanı gösteren özelliklerde olacağını açıkladı. Taberi de, bundan önceki âyetlerin de Yahudiler hakkında olması hasebiyle bu görüşü tercih etmiştir.[668] Taberi burada kendilerine iyilik yapılacak kölelerin mükateb köleler olduğunu söylemektedir. Aynı ifadeler Mukatil tefsirinde de yer almaktadır.[669]

Bagavî de muhatabın kim olduğu konusundaki farklı yaklaşımlardan bahsediyor. Kimilerine göre muhatab müminler; kimilerine göre ise hrıstiyan ve

[668] Taberi, *age*, I/407

[669] Mukatil, *age*, I/157

yahudilerdir. Ayetin son kısımında geçen "ve fi-rigâb" ise alimlerin çoğuna göre mükatebe akdi yapmış olan köledir, diyor.[670]

İbnu'l-Cevzi bu kölelerin mükateb mi yoksa her türlü köle mi olduğu konusundaki farklı yaklaşımları ve rivayetleri aktarıyor.[671]

Râzî de âyeti tefsir ederken 'birr' kelimesini, "bütün saygı ifade eden davranışları, itaatleri ve insanı Allah'a yaklaştıran hayırlı işleri içine alan bir kelime" şeklinde değerlendirmiştir.[672]

Kurtubi'de geçtiğine göre ayetin iniş sebebiyle ilgili Katade şöyle der: Bize söylendiğine göre adamın biri Rasulullah'a iyiliğin ne olduğunu sordu . Bunun üzerine bu ayet-i kerime indi.[673] Bir diğer rivayete göre adamın biri, kelime-i şehadet getirdikten sonra hiçbir ibadet yapamadan öldü ve cennet ona vacib oldu. Bunun üzerine bu ayet indi. Katade ve Rebi' b. Enese göre buradaki hitap yahudiler ve hristiyanlaradır. Çünkü onlar yüzlerini nereye dönecekleri hususunda ihtilafa düştüler. Yani "İyilik, yüzünüzü doğuya ve batıya çevirmeniz değildir." ifadesinden maksat: "Ey Yahudiler ve Hıristiyanlar iyilik, yüzünüzü doğuya ve batıya çevirmeniz değildir. Bilakis iyilik şunlardır..." demektir. [674] Tefsirde asıl iyiliğin neler olduğu sıralanmış; azad edilecek kölelerin de bir kalem olduğu söylenmiş ve konu ile ilgili şu hadis-i şerif zikredilmiş: Peygamber efendimiz azad olacak köleler için de şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın, üç kişiye yardım etmesi, üzerine aldığı bir haktır. Allah yolunda cihad eden kişiye, borcunu ödemek isteyen köleye, iffetini muhafaza etmek

---

[670] Bagavî, *age*, s.63

[671] İbnu'l-Cevzi, *age,* I/179

[672] Razi, *age*, V/37

[673]Kurtubi*, age,* I/628

[674] Kurtubi, *age*, I/628

için evlenmek isteyene." [675] Beydavi'ye göre burada muhatab ehli kitaptır. Allah onlara gerçek iyiliği hatırlatır. Kendilerine iyilik yapılacak köleler ise mükateb de olabilir, öyle bir anlaşması olmayan herhangi bir kişi de.[676]

İbn Kesir de burada kastedilen kölelerin, mükateb köle olduğunu söyleyenlerdendir.[677]

Suyuti, tefsirinde burada kastedilen kitle hakkında bilgi verdikten sonra kendilerine iyilik yapılacak kölelerin mükateb köleler olduğunu söyler.[678] Aynı rivayetler eş-Şevkani tarafından da aktarılır.[679]

Yakın dönem tefsirlerimizi incelediğimizde, hitab edilen kitle olarak genellikle müslümanların düşünüldüğünü ve gerçek iyiliğin müminlere farkettirilmeye çalışıldığının söylendiğini görüyoruz. Kendilerine iyilik yapılacak köleler ise gerek ekonomik gerekse siyasi anlamdaki her türlü kölelerdir.

Mevdudi'ye göre, İbadetlerin dış formlarına verilen önemin anlamsızlığını göstermek üzere, örnek olarak, yüzünü doğuya veya batıya döndürmenin gerçek iyilik (birr) olmadığına işaret edilmektedir. Burada, bazı dinî formalite ve törenleri icra etmenin veya dindarlık gösterisinin gerçek iyilik olmadığı ve Allah katında önem ve değeri bulunmadığı anlatılmak istenmektedir.[680]

---

[675] Kurtubi'nin zikrettiği kaynaklar: Tirmizi, *K. el-Fadail el-Cihad*, bab: 20, Hadis No: 1655/Nesei, *K. en-Nukah*, bab: 5, K. *el-Cihad*, bab: 12/İhn-i Mace, *K. el-Itk*, bab: 3, Hadis No: 2518

[676] Beydavi, *age*, I/107

[677] İbn Kesir, *age*, I/214

[678] Suyuti, *age*, s.35-36

[679] Eş-Şevkani, *age*, I/172

[680] Mevdudi, *age*, I/121

Kutub da gerçek iyilikten benzer şekilde bahseder ve konumuzla ilgili şöyle der: Bu özveri, boyunduruk altına düşmüş kimselere (tutsaklara ve kölelere) dönük yüzü ile; islâm'a karşı kılıç çekmek gibi ağır bir kabahat işlemiş olan zavallıları bile kölelikten azad ederek özgürlüğe kavuşturma, yeniden hür ve şahsiyetli birer insan olmalarını sağlama amacını taşır. Ayetin bu konudaki hükmü ya köleleri satın alarak azad etme yoluyla veya efendisinin kendisinden azad etme karşılığında istediği malı ona yardım olarak vermek suretiyle gerçekleşir.[681] Bilindiği gibi İslâm, kölelerin efendilerinden azad olmayı istedikleri andan itibaren onların özgür olduklarını ilân eder ve efendilerden bu özgürlük karşılığında köleleri ile derhal bir malî anlaşma yapmalarını ister. İşte o andan itibaren eski köle, ücretli bir işçi konumuna geçer, çalışarak elde ettiği kazanç hesabına yazılmaya başlanır, zekât verilebilecek kimseler arasına girer, kendisine yapılacak zekât dışı yardımlar, bu ayette sayılan "genel iyilikler" kapsamında sayılır. Bütün bunlar kölelerin bir an önce kölelikten kurtulup özgürlüğünü geri alması amacına dönük tedbirlerdir. [682]

Elmalı'lı konuyu gerçek iyilik noktasından ele alıyor ve köleliğe düşmüş insanların kurtulup âzâd olması hususunda, mükâtebeye kesilmiş olanların kurtuluş için ödeyecekleri bedele yardım etmek veya satın alıp âzâd etmek veya esasen esirlikten kurtarmak üzere hediye veya sadaka olarak mal vermiş kişilerin gerçek iyiliği yakalayanlar olduğunu ifade ediyor.[683]

Muhammed Esed de, gerçek iyiliğin ne olduğunu bu ayetin vurguladığını söylüyor ve kölelerle ilgili şu yorumu yapıyor: *Rakabe* (çoğulu *rikâb*), lafzî olarak,

---

[681] Kutub, *age*, I/248

[682] Kutub, *age*, I/248

[683] Elmalı'lı, *age*, I/491

kişinin "boyun"u ifade eder ve aynı zamanda bir insanın bütün kişiliğini anlatır. Mecazî olarak *fi'r-rikâb* ifadesi, "insanları zincirlerinden kurtarmak yolunda" anlamına gelir ve hem esirleri fidye karşılığı bırakmayı hem de köleleri özgürlüklerine kavuşturmayı ifade eder. Kur'an, bu tür harcamaları erdemliliğin temel şartları arasına dahil etmek suretiyle insanları zincirlerinden kurtarmanın -ve böylece köleliği ilga etmenin- islam'ın sosyal amaçlarından biri olduğuna işaret eder.[684] Kur'an'ın nüzulü döneminde kölelik, bütün dünyada yerleşik bir kurum idi ve onun birdenbire ilga edilmesi ekonomik olarak imkansızdı. Bu zorluğu aşabilmek ve aynı zamanda köleliğin nihaî olarak tamamen ortadan kaldırılmasını sağlamak amacıyla Kur'an, 8:67'de, artık yalnızca haklı bir savaşta (*cihâd*) alınan esirlerin köle olarak tutulabileceklerini söyler. Ama bu yolla veya -8:67'nin nüzulünden önce- başka herhangi bir şekilde köle edinilmiş kişiler için bile Kur'an, köleleri salıvermedeki büyük erdemi vurgular ve onu çeşitli günahlar için bir kefaret aracı kılar (bkz. mesela, 4:92, 5:89, 58:3). Ayrıca Hz. Peygamber, insanları kölelikten şartsız olarak kurtarmanın, Allah katında bir müslümanın ifa edebileceği en övgüye değer fiil olduğunu çeşitli vesilelerle vurgulamıştır. [685]

Sabuni tefsirinde de "birr" kelimes, 'iyilik manasına olup bütün itaat ve hayırlı amelleri kapsayan bir isimdir' biçiminde tanımlanır.[686]Gerçek iyiliğin göstergelerinden biri de ihtiyaçlarını gidermek için yardım isteyen dilencilere yardım etmek ve fidyelerini vererek köle ve esirleri hürriyetlerine kavuşturmaktır.[687]

---

[684]Esed, *age*, s.49

[685] Esed, *age*, s.49. Bu sorunla ilgili sahih kabul edilen bütün hadislerin kritik bir tartışması ve analizi için bkz. *Neylu'l-Evtâr* VI/199 vd.

[686] Sabuni, *age*, I/215

[687] Sabuni, *age*, I/217

İslamoğlu'na göre ne imansız ve ibadetsiz ahlakla, ne de içeriği boşaltılıkp şekle indirgenmiş ibadetle iyiler safına dahil olabilirsiniz. İbadetler Allah'a yollanmış mektuba benzer. İçi boşalmış bir ibadet, Allah'a yollanmış boş bir zarfa benzer. Mektup ruh ise zarf cesettir. Diri ibadet, sahibinin altında bir "burak"; ruhsuz cesede dönmüş ölü bir ibadet ise sahibinin sırtında bir "yük"tür. Ayette geçen "rakabe" nin karşılığı lafzen "boyun" olmakla beraber, mecazi olarak kişisel özgürlüğün kısmen veya tamamen ortadan kaldırılması durumunu ifade eder. Bu madde savaş esirlerini ya da köleleri karşılık beklemeksizin özgürlüğe kavuşturmak için maddi yardım yapmayı, öncelikli insani erdemler arasında saymaktadır.[688]

Son olarak inceleyeceğimiz Kur'an Yolu'nda da konu 'birr' eksenli olarak ele alınmış; diğer tefsirlerde de ifade edildiği gibi gerçek erdemliliğin bir takım şekilsel tavırlarda olmadığı; bilakis asıl erdemliliğin zikredilen davranışlar olduğu vurgulanmıştır.[689]

2Bakara/221. ayet, risaletin sonlarına doğru, hicri 9.yılda, nazil oluyor ve toplumun temel taşı olan aileyi kurarken göz önünde tutulması gereken ana kriteri çok net olarak ortaya koyuyor:

وَلاَ تَنكِحُواْ الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ وَلأَمَةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلاَ تُنكِحُواْ الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُواْ وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّن مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُوْلَـئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللّهُ يَدْعُوَ إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah'a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de, mü'min bir cariye Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak

[688] İslamoğlu, *age,* s.62-63

[689] *Kur'an Yolu*, I/169

koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin. Allah'a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de, iman eden bir köle, Allah'a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır. Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle, cennete ve bağışlanmaya çağırır. O, insanlara âyetlerini açıklar ki, öğüt alıp düşünsünler."

Taberi'de geçtiğine göre Süddi, âyetin bu bölümünün Abdullah b. Revaha hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Abdullah'ın, siyah bir cariyesi bulunuyordu. Bir gün, Abdullah ona kızarak yüzüne bir tokat vardu. Sonra da koşup Rasulüllah'a söyledi. Rasulüllah ona: "Ey Abdullah o nasıl bir cariye?" diye sordu. Abdullah da: "Ey Allah'ın Rasulü, o orucunu tutuyor, namazını kılıyor, abdestini alıyor ve Allah'tan başka hiçbir ilah bulunmadığına, senin de Allah'ın Peygamberi olduğuna dair şehadet getiriyor." dedi. Bunun üzerine Rasulüllah, "Bu mümin bir kadındır." dedi. Abdullah, "Seni hak peygamber olarak gönderene yemin ederim ki, ben onu mutlaka azad edecek ve mutlaka onunla evleneceğim." dedi ve bu dediğini de yaptı. Bunun üzerine bazı müslümanlar onu ayıplayarak dediler ki: "Bu adam bir cariye ile evlendi." O zamanda müminler, müşriklerin soylarına rağbet ederek kendi kadınlarını müşriklerle evlendirmeyi, kendileri de müşrik kadınlarla evlenmeyi istiyorlardı. İşte bunun üzerine Allah Teala, **'mümin bir cariye hür olan müşrik bir kadından daha hayırlıdır; hür olan müşrik kadın, hoşunuza gitse bile. Müşrik erkekleri de iman etmedikçe mümin kadınlarla evlendirmeyin. Mümin bir köle, hür olan müşrik bir erkekten daha hayırlıdır; müşrik olan erkek, hoşunuza gitsc bile'** âyetini indirdi. Ve mümin kadınların, müşrik erkeklerle, (ehl-i kitap olsun veya olmasın) evlenemeyeceklerini kesin olarak bildirdi.[690]

[690]Taberi, *age*, I/540-544

Taberi tefsirinde ayetin yorumu, kölelerle yapılacak evlilikten ziyade müşrik erkek veya kadınlarla yapılacak evlilik ekseninde yapılmış: Hür olan müşrik erkekler ve kadınlar mal, soy ve mevki bakımından hoşunuza gitse bile, kendileriyle evlenmeniz yasaklanan bu kadın ve erkek müşrikler sizleri, cehenneme götürecek işleri yapmaya çağırırlar. Allah sizleri, yardımı ve kolaylaştırması ile cennete götürecek amelleri işlemeye, hatalarınızı silecek işleri yapmaya davet eder. Ve kitabındaki âyet ve delillerini kullarına açıklar ki düşünüp ibret alsınlar, cehennem ateşine davet eden ile cennete ve affa davet edeni birbirinden ayırsınlar.[691]

Mukatil der ki: Bu âyet-i kerime Ebû Mersed el-Ğanevî hakkında nazil olmuştur. Asıl adı ise Kennâz b. Husayn el-Ğanevî'dir. Rasûlullah (sav) onu Mekke'ye, ashabından bir adamı çıkartıp getirmek üzere gizlice göndermişti. Mekke'de cahiliyye döneminde iken sevdiği Anak adında bir kadını vardı. Bu kadın ona geldi. Kadına: İslâm cahiliyye döneminde olanı haram kılmıştır, deyince kadın: O halde benimle evlen, dedi. Bu sefer: Rasûlullah (sav)'dan izin almadıkça yapamam, dedi. Peygamber (sav)'ın yanına geldi. O'ndan izin istedi. Hz. Peygamber onunla evlenmeyi yasakladı. Çünkü kendisi müslüman, o kadın ise müşrik idi. [692]

Bagavî 'de geçtiğine göre denir ki bu ayet, ehli kitapla evlenme konusuna açıklık getiren Maide suresi 5. ayetle neshedilmiştir.[693] Yine buna delil olarak Rasulullah'tan nakledilen şu söz aktarılır: Biz ehl-i kitap kadınlarla evleniriz ancak kadınlarımızı onlarla evlendirmeyiz.[694] Bagavî mal ve güzellik bakımından inançsız

[691] Taberi, *age*, I/540-544

[692] Mukatil, *age,* I/190-191

[693] Bagavî*, age*, s.84

[694] Bagavî, *age*, s.84

olanlar daha fazla hoşa gitse bile inançlı bir kölenin tercih edilmesi gerektiğini söyler.

Yukarıda zikredilen rivayetler ayetin iniş sebebi olarak İbn Cevzi'de de zikredildikten sonra imanlı bir cariyenin imansız hür kadından üstün olduğu vurgulanır.[695]

Razî, ayetin tefsirini yaparken ayrıntılı bir şekilde müşriklerle evlenme, Ehl-i Kitapla evlenme vs konuları işler.[696] Ardından ayete dayanarak, hür kadınla evlenmeye gücü yeten kişinin cariyeyle evlenmesinin caiz olacağına dair yapılan şu istidlali aktarır: Ayet-i kerime, müşrik olan hür kadının mihrini verebilecek kimsenin, câriye ile evlenmesinin caiz olduğunu gösterir. Fakat müşrik hür kadının mihrini verebilecek kimse, hiç şüphesiz müslüman hür kadının mihrini de verebilir. Çünkü, küfür ve iman hususundaki farklılık, nikâh hazırlıkları için ihtiyaç duyulan malın miktarında değişiklik arzetmez. Böylece, hür ve müslüman bir kadının mihrini verebilecek bir kimsenin, câriye ile evlenmesi de kesinlikle caiz olur.[697]

Kurtubî, ayetin nüzul sebebi olarak yukarıda aktarılan Ebû Mersed el- Ğanevî ile ilgili rivayeti gösterdikten sonra[698], ayette geçen müşriklerle evlenme konusunu pek çok rivayetler aktararak, farklı yönleriyle nakleder. Ardından konuya şöyle bir yorum getirir: Yahudi ve hıristiyan kadın ile nikâhlanmayı her ne kadar yüce Allah helal kılmış ise de, bu istiskal edilen ve yerilen birşeydir.[699]

---

[695] İbnu'l-Cevzi, *age*, I/245

[696] Razî, *age,* V/138-140 vd.

[697] Razi, *age*, V/144

[698] Kurtubî,*age*, III/211-212'de rivayetin kaynağı olarak mürsel olan şu kaynak gösterilir: *el-Vâhidî*, *Esbâbu'n-Nüzul*, s. 74; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I/614.

[699] Kurtubî, III/213

Beydavi, konuya müşriklerle yapılması yasaklanan evlilik noktasından yaklaşır ve kölelerle evlenmenin daha faziletli oluşu hakkında ayrıntıya girmez.[700]

İbn Kesir, ayetin nüzul sebebi olarak yukarıda zikrettiğimiz rivayetleri aktardıktan sonra, ayetin yalnızca inançsız kadınlarla evlenmeyi yasakladığını; ehli kitabla evlenilebileceğini, çeşitli rivayetler naklederek, savunur. Ardından Rasulullah'a atfedilen şu hadisi aktarır: Rasulullah der ki " Kadınlarla güzellikleri için evlenmeyin. Çünkü güzellikleri geçebilir. Malları için de evlenmeyin, çünkü malları onları azdırabilir. Onlarla inançlı oldukları için evlenin. Kapkara bir kadın kölenin dini (imanı) en faziletli olabilir."[701]

Suyuti de konu hakkında benzer rivayetleri aktarır ve imanın en üstün şeref noktası olduğunu dile getirir.[702]

Şevkani tefsirinde ayetin nüzul sebebi olarak yukarıda aktardığımız rivayetler aktarılıyor ve inancın her türlü vasfın üstünde olduğu vurgulanıyor.[703]

Yakın dönem tefsirlerimizde de konu, imanın her türlü özelliğin üstünde oluşu noktasından hareketle inceleniyor; ayetten hareketle islamın kişiye imanına göre değer verdiği fikri vurgulanmaya çalışılıyor.

Kutub'a göre burada sözü edilen "çok beğenme, hoşlanma" duygusu sırf içgüdülerden kaynaklanır; yüce insanî duyguların onda hiçbir katkısı yoktur. Bu içgüdüsel duygu, duyu organları ile vücudun diğer bazı organlarının yargısı olmaktan öteye gitmez. Oysa gönül güzelliği daha derinlikli ve daha değerlidir. Hatta müslüman kadın, bir cariye bile olsa bu böyledir. Çünkü onun islâm kaynaklı nesebi,

[700] Beydavi, *age*, I/125

[701] İbn Kesir, *age*, I/265

[702] Suyuti, *age*, s.46-47

[703] Eş-Şevkani, *age,* I/225

kendisini soylu fakat müşrik kadının üzerinde bir düzeye yükseltir. Çünkü bu nesep, yüce Allah'tan kaynaklanır ki bu, neseplerin en üstünüdür.[704]

Mevdudi konuyu müşriklerle evlenmenin mahzurları çerçevesinde ele alıyor. Ancak şu ifadeler ayette neden inanan kölenin inançsız hürden üstün olduğunu özetliyor: İslâm'a samimi olarak inanan bir kimse, sadece şehvetini tatmin etmek için böyle bir riske, belki ileride iman eder diye müşrik bir kişiyle evlenme riskine atılamaz. O kendisini veya en azından çocuklarını küfre, isyana ve şirke götürebilecek bir şeyi yapmaktansa arzularını bastırmayı tercih eder.[705]

Elmalı'lı da yukarıda aktardığımız rivayet ve yorumları aktarır ve daha önceki yorumlarında köleliği meşru görmesine ve köleleri küçümsemesine rağmen kölelerle evlenmenin gereği ve meşruiyetinden; hoşa giden özgür ama müşrik kadınla evlenmenin haramlığından, köle kadınla evlenmenin faziletinden, önemli olanın kişiye imanın kattığı güzellik oluşundan bahseder.[706]

Esed ayeti şöyle tercüme eder: **"Ve Allah'tan başkasına ilahlık yakıştıran kadınlarla onlar [sahih] inanca ulaşıncaya kadar evlenmeyin: çünkü [Allah'a] bağlanmış mümin bir kadın, Allah'tan başkasına ilahlık yakıştıran kadından -bu sizin hoşunuza gitse de- kesinlikle daha hayırlıdır. Ve Allah'tan başkasına ilahlık yakıştıran erkekler ile onlar [sahih] inanca ulaşıncaya kadar kadınlarınızı nikahlamayın; zira [Allah'a] bağlanmış bir mümin erkek, Allah'tan başkasına ilahlık yakıştıran erkekten -bu sizi hoşnut etse bile- kesinlikle daha hayırlıdır. [Böyleleri] sizi ateşe davet ederken Allah sizi cennete**

---

[704] Kutub, *age*, I/381

[705] Mevdudi, *age*, I/150

[706] Elmalılı, *age,* II/94 vd.

ve O'nun izniyle mağfiret[e nail olma]ya davet eder; ve Allah mesajını insanlığa açıklar ki ondan ders alabilsinler." [707]Esed ayeti neden böyle tercüme ettiğini ise şöyle açıklar: Müfessirlerin büyük çoğunluğu, ***'eme'*** terimine, bu bağlamda geleneksel karşılığı olan **"cariye"** anlamını yükledikleri halde bir kısmı da onun burada "Allah'a râm olmuş kadın"ı ifade ettiği görüşündedirler. Böylece Zemahşerî, *emetun mü'mineh* (lafzen "inanan kadın köle") deyimini, "ister hür ister köle olsun, inanmış herhangi bir kadın" şeklinde açıklar ve bunun, aynı zamanda "inanan erkek köle" (ifadesi) için de geçerli olduğunu belirtir, "çünkü bütün insanlar Allah'ın erkek ve kadın kullarıdır" der. Benim yukarıdaki pasajı çeviri tarzım, bu fevkalade dikkate değer yoruma dayanmaktadır.[708]

İslamoğlu ayette geçen "eme" kavramı hakkında, Esed'den farklı olarak, şöyle der: "eme" mücerred olarak "kadın" anlamına gelse de burada sözün akışından "hür olmayan kadın" anlamında kullanıldığı açıktır. Zamahşeri -muhtemelen Cürcani'yi izleyerek- "herkes Allah'ın kölesidir" gerekçesiyle "mümin kadın" anlamı verir. Oysa ki bu bağlamda "müşrik hür kadın" ın mukabili olarak kullanılmıştır.[709]

Sabuni ayetin anlamının oldukça açık olduğunu düşünmüş olacak ki herhangi bir açıklama yapmıyor; ayetin tercümesini yapmakla yetiniyor.[710]

Kur'an Yolu da ayetin tefsirini daha çok mü'min-müşrik evliliği bağlamında inceliyor. İnanan bir kadının, köle bile olsa, inançsız kadından üstün olduğunu ifade ediyor. Üstünlüğün belirleyici şartı iman ve takvadır. İmanı olmayan imanı olandan

[707] Esed, *age,* s.65

[708] Esed, *age*, s. 65-66

[709] İslamoğlu, *age*, s.76

[710] Sabuni, *age*, I/260

üstün, iyi ve hayırlı olamaz. İmanlılar arasında da takvası olanlar olmayanlardan üstün, değerli ve hayırlıdırlar. Bu değer sıralamasını "renk, dil, tahsil, mevki, soy-sop, rütbe, diploma, servet, etnik aidiyet, dünya hayatım kolaylaştıran hizmetler ve icatların sahipliği" gibi unsurlar değiştiremez.[711]

İnceleyeceğimiz son ayet-i kerime, 24Nur/58.ayet, hicri 10. yılda nazil olmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِن قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُم مِّنَ الظَّهِيرَةِ وَمِن بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاء ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَّكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُم بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

"Ey müminler! Ellerinizin altında bulunan (köle ve cariyeleriniz) ve içinizden henüz ergenlik çağına girmemiş olanlar, sabah namazından önce, öğleyin soyunduğunuz vakit ve yatsı namazından sonra (yanınıza gireceklerinde) sizden üç defa izin istesinler. Bunlar mahrem (kapanmamış) halde bulunabileceğiniz üç vakittir. Bu vakitler dışında ne sizin için ne de onlar için hiçbir mahzur yoktur. Birbirinizin yanına girip çıkabilirsiniz. İşte Allah ayetleri size böyle açıklar, Allah (her şeyi) bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."

Ayeti Kerime günün üç vakti başkasının odasına girerken izin istenmesini emrediyor. Bu vakitler kişinin giyiminin müsait olmayabileceği vakitlerdir: Sabah namazından önce, öğleyin dinlenme vakti ve yatsı namazından sonra. Bu vakitlerde

[711] *Kur'an Yolu*, I/238-240

izin alması istenenler, ergenlik çağına girmemiş olan çocuklar ve 'meleket eyman'dır.

Taberi, bu âyet-i kerime, akrabaların ve aynı evde yaşayan insanların, bu özel zamanlarda, birbirlerinin yanlarına girmeleri halinde izin istemeleri hükmünü getirmektedir, der.[712]

Bagavî de ayette bahsedilenlerin yalnızca, kişilerin halvette olabileceği o üç zamanda izin almalarının emredildiğini; bunlar dışındakilerin ise her zaman izin almaları gerektiğini söylüyor kölelerle ilgili herhangi özel bir açıklama yapmıyor.[713]

Mukatil tefsirinde ayetin nüzul sebebi olarak şu olay nakledilir Âyet-i kerîme Mersed kızı Esma hakkında nazil olmuştur. Onun bulunduğu yere yaşlıca olan kölesi girmişti. Rasûlullah (sav)a bundan şikayetçi olunca, bu âyet-i kerîme nazil oldu.[714]

İbnul-Cevzi ayetin nüzul sebebi olarak yukarıdaki rivayeti ve daha sonra zikredeceğimiz bir başka rivayeti aktarır ve bu vakitlerde izin alarak odaya girmenin vücubiyetini dile getirir.[715]

Razî, ayetin tefsirinde erkek ve kadın kölelerin, sahip ve sahibelerinin nerelerine bakabileceği noktasındaki tartışmaları aktarıyor. Yine Razi ayette zahiren kölelere ve çocuklara bir emir varsa da, bu emrin yerine getirilmesini sağlamaya yönelik olarak kişinin önlem alması gerektiğini de ifade ediyor. [716]

Kurtubi, ayetin inişine sebep olarak yukarıdaki olayı naklettikten sonra, ayetin mensuh oluşundan bahseden ve birbirinden oldukça farklı olan görüşleri

---

[712] Taberi, *age*, VI/159

[713] Bagavî*, age,* s.659

[714] Kurtubî, *age*, XII/446, Mukatil, *age*, III/207-208

[715] İbnu'l-Cevzi, *age*, VI/60

[716] Razî*, age*, XVII/140-141

sıralar. Bu ayetin muhkem olduğunu söyleyenlerin ise ayetin uygulanmamasından şikayetçi olduklarını aktarır: Yüce Allah, bu âyet-i kerîme ile kullarını edeblendirmekte ve kölelerin -onların giriş çıkışlarına aldırılmadığı için- ve henüz ergenleşmemiş olmakla birlikte açılmanın ve benzeri hallerin ne demek olduğunu kavrayacak yaştaki çocukların sözü edilen bu üç vakitte yakınlarının odalarına girecekleri zamanda izin almalarını isteyerek edeblendirmektedir. Bu üç vakitte insanlar adeten açılırlar ve elbisesiz bulunurlar. Fecirden önceki zaman, uykunun bittiği vakittir. Artık uyku elbiseleri çıkartılır, gündüz elbiseleri giyilir. Öğle sıcağında istirahate çekilme zamanı da, aynı şekilde elbiselerin çıkartılacağı bir vakittir. Çünkü bu vakitte gündüzün ışığı parlak, harareti şiddetlidir. Yatsı namazından sonrası da uyumak için elbiselerin çıkarılacağı vakittir. İşte bu üç vakitte insanlar çoğunlukla açık bulunabilirler.[717]

Âyetin iniş sebebinin Mudlic'in, Ömer (r.a)ın yanına girmesi olduğu da söylenmiştir: Rivayete göre Rasûlullah (sav) ensardan Müdlic diye anılan bir köleyi Ömer b. el-Hattab'a onu çağırmak üzere öğle vakti göndermişti. Uyumakta olduğunu ve üzerinde kapıyı kapatmış olduğunu gördü. Köle kapıyı çaldı, ona seslenip içeri girdi. Ömer (r.a) uyanınca oturdu ve avreti kısmen açılınca şöyle dedi; Yüce Allah'ın oğullarımıza, kadınlarımıza, hizmetçilerimize bu saatlerde izin almadan girmelerini yasaklamış olmasını ne kadar da arzu ederdim. Daha sonra Rasûlullah (sav)ın huzuruna vardığında bu âyet-i kerîmenin inmiş olduğunu gördü. Yüce Allah'a şükür olmak üzere secdeye kapandı.[718]

---

[717] Kurtubî, *age*, XII/468

[718] İbnu'l-Cevzi, *age*, VI/60; Kurtubî, *age*, XII/468

Beydavi ve İbn Kesir de günün üç vakti, normalde içeri girmelerine pek de aldırılmayan, çocukların ve kölelerin de izin almalarının edeben gerekli oluşunu ve bazı rahatsızlıkların doğmaması için durumun cenab-ı hak tarafından emredildiği vurguluyorlar.[719]

Suyuti köle ve çocukların günün mahrem vakitlerinde odalara girmelerinin yasaklandığını dile getiriyor; kölelerle ilgili herhangi özel bir açıklama yapmıyor.[720]

Şevkani ayetin tefsirine başlarken hitabın, kadın-erkek tüm müslümanlara olduğunu söylüyor. Bu izin isteme işinin ise özel zamanlara ait bir uygulama olduğunu; her zaman izin istenmesi gerekmediğini söylüyor. İzin alması gerekenlerden bir gurup da kadın veya erkek kölelerdir.[721]

Mevdudi kadın-erkek, büyük-küçük bütün kölelerin izin alması gerektiğini, ergenliğe girmemiş çocukların da edeben izin almalarının emredildiğini söylüyor. [722]

Kutub da 'elinizin altındaki köleler ve hizmetçiler' olarak tercüme ediyor; ayeti ve iznin gerekçelerini zikrediyor. [723]

Elmalı'lı ayette büyüklere bir emir olduğunu yani köle ve çocukları eğitme görevi olan büyüklerin, onlara, her zaman değilse bile bu üç vakitte izin almadan odaya girmemelerini öğretmelerinin emredildiğini söyler. Bu çocukların yaşının da en azı kızda dokuz, oğlanda oniki, normali ve görüleni on dört-on beş, en sonu ise onyedi- onsekiz yaşlarıdır, der. Yabancı büyüklerde çekinme hissi, bunlarda ise müsamaha şüphesi galip olduğundan burada o şüpheyi kesmek için emir açıklanmış

---

[719] Beydavi, *age*,II/727; İbn Kesir, *age*, II/314-315

[720] Suyuti, *age*, s.473

[721] Eş-Şevkani, *age*, IV/50

[722]Mevdudi*, age*, III/500

[723]Kutub, *age*, VII/505

ve tekrar edilmiştir. Maalesef görülmekte ve bilinmektedir ki bu noktada yanlışlık ve gaflet çoktur.[724]

Esed, o dönemde bunun kadın-erkek köleler olduğunu ancak, Kur'an'ın nihai hedefi köleliği kaldırmak olduğu için bunun artık 'sahip olunan hizmetçiler' olarak anlaşılması gerektiğini söylüyor: Lafzen, "sağ ellerinizin malik olduğu kimseler" -ilk Kur'an'da kölelik zaman içinde ortadan kaldırılması gereken tarihî bir vaka olarak görüldüğüne göre, yukarıdaki ifade, kişinin hukuken sorumlu olduğu yakınlarına, kadın erkek hizmetçilere ilişkin genel bir atıf olarak ele alınabilir. Yine bir başka yoruma göre, *mâ meleket eymânukum* ifadesi, bu anlam örgüsü içinde, kişinin "*nikah yoluyla* sorumluluğu altına aldığı kimseleri" de işaret ediyor olabilir. [725]

Sabuni şöyle der: Ey Allah ve rasulüne inanan ve islam şeriatının bir nizam, bir yöntem ve bir yol olduğuna kesin olarak inanan müminler! Sahip olduğunuz köle ve cariyeler, yanınıza girerken sizden izin istesin. Hür adamların çağına ulaşmamış çocuklar da izin istesin. Kölelerinize, hizmetçilerinize ve çocuklarınıza bu vakitlerde yanınıza izinsiz girmemelerini öğretin. Bu üç vaktin dışında yanınıza izinsiz girmelerinde ne sizin için ne de köleler için bir sakınca vardır. Çünkü onlar hizmetçilerinizdir. Hizmet ve bazı diğer işler için yanınıza çokça girip çıkarlar.[726]

İslamoğlu, izin alması istenen bu iki zümrenin 31. Ayette yakın akrabalarla birlikte sayılarak mahremiyet konusunda ayrı tutulduğunu söyler. İzin almaları

---

[724] Elmalı'lı, *ag*e, VI/40

[725] Esed, *age,* s.721

[726] Sabuni*, age,* IV/250

talimatı ise söz konusu ayrıcalığa getirilen bir istisnadır.[727] Yine İslamoğlu'na göre ayette geçen "selâse merrât" izin sayısını değil, izin zamanını göstermektedir.

Kur'an Yolu'nda da "selâse merrât" ifadesi günün üç zamanını anlatır. Buna göre bu surenin 27 ve 29. ayetlerinde bir başkasının evine girmenin usul ve adabı açıklanmıştır. Burada evin çocukları ile hizmetçilerin, ailenin diğer fertlerinin odalarına ve özel mekanlarına girip çıkarken nasıl davranacaklarına dair açıklamalar yapılmaktadır. Köle, cariye hizmetçi gibi devamlı evde olan ve hizmet gerektirdiği için evin hanımı ve beyi ile birlikte yaşayan kimselerle henüz ergenlik çağına gelmediği için daha ziyade evde ana- babanın yanında bulunan çocukların, birbirlerinin yanına girip çıkarken, üç vakit dışında izin almalarına gerek görülmemektedir.[728] Yine tefsirde Cessas'ın konu ile ilgili bir yorumu aktarılır. Buna göre Cessas şöyle demektedir: İbn Abbas'ın nakline göre burada izin alma emri bir sebebe(tarihi bir duruma, uygulamaya) bağlıdır. Sebep ortadan kalkınca hüküm de kalkmıştır. Aynı sebep yeniden ortaya çıkarsa hüküm de uygulanır.

III. KISIM: SAVAŞ ESİRLERİ KONUSUNDA KUR'AN'IN TUTUMU

İslâm'dan önce, dünyanın kalan bölgeleri gibi, Arabistan da kölelerle doluydu. Toplumun tüm sosyal ve ekonomik yapısı hizmetçi ve ücretlilerden daha çok kölelerin emeğine dayanıyordu. İslâm'ın önündeki ilk sorun, miras kalmış köleler sorununa el atmak ve ardından, gelecek tüm zamanlar için kölelik sorununa tam bir çözüm bulmaktı. İlk sorunu ele alırken İslâm, tüm sosyal ve ekonomik sistemi bütünüyle felç edip, Arabistan'ı Amerika'dakinden daha yıkıcı bir iç savaşa

[727] İslamoğlu, *age*, s.693

[728] *Kur'an Yolu*, IV/97

sürükleyerek, sorunu, yakın geçmişte zencilerin her türlü hakaret ve aşağılanmaya maruz kaldığı Amerika'daki şekliyle bırakacağından, miras kalmış köleleri hemen sahiplerinin elinden kurtarmaya kalkmadı. İslâm bu tür çılgınca bir reform politikası izleyemezdi. Bunun yerine, kölelerin azad edilmesi için manevî, ahlâkî bir hareket başlattı ve halkı ahirette kurtuluşa ermek için veya günahlarının keffareti olarak ya da mükâtebe yöntemini kabul etmekle isteyerek kölelerini serbest bırakma yolunda eğitici ve harekete geçirici faktörler, ikna, dini emirler ve yasal yaptırımlar kullanma yolunu seçti.[729] Yolu açmak için bizzat Hz. Peygamber 63 köle azad etti. Hanımlarından Hz. Aişe 67, amcası Hz. Abbas 70 köle azad ettiler. Sahabeler içinde Hakim b. Hizam 100, Abdullah b. Ömer 1000, Zülka'le Himyeri 8000 ve Abdurrahman b. Avf 30.000 köle azad ettiler. Diğer sahabeler bu arada Hz. Ebu Bekir ve Hz. Osman yine çok sayıda köle azad ettiler. Allah'ın rızasını kazanmak için halk yalnızca kendi kölelerini azad etmekle kalmadılar, başkalarından da köleler satın alıp hürriyetlerine kavuşturdular. Sonuçta, Raşid Halifelik sona ermeden önce mirasa konu olan kölelerin hemen hepsi hürriyetlerini elde etmiş bulunuyorlardı.[730] Fakat sonra ne olduysa kölelik kurumu yeniden canlandı ve bazı ulema tarafından dine de uygun bulunarak işler hale getirildi.

Düşmandan alınan esirler konusunda Kur'an'da köşe taşı diyebileceğimiz ayet, 47Muhammed suresi 4. ayettir:

فَإِذا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاء حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لانتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِن لِّيَبْلُوَ بَعْضَكُم بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ

[729] Mevdudi, *age*, III/482

[730] Mevdudi, *age*, III/482

"(Savaşta) **inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onları çökertip etkisiz hale getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın** (sağ kalanlarını esir alın). **Artık bundan sonra** (esirleri) **ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin. Savaş sona erinceye kadar hüküm budur. Eğer Allah dileseydi onlardan öc alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek için böyle yapıyor. Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmayacaktır."** [731]

Ayetin başındaki (ف) harfi teknik açıdan ayetin kendisinden önceki bir söze bağlı olması gerektiğini düşündürür. Çünkü ayet bir atıf harfi ile başlıyorsa kendisinden önceki bir söz ya da sözler gurubuyla birlikte düşünülmelidir.[732] Bu durumda surenin ilk üç ayetini de incelemeliyiz:

1- İnkar edenlerin ve Allah yolundan alıkoyanların işlerini Allah boşa çıkarmıştır.[733]

2- İman edip yararlı işler yapanların, Rableri tarafından hak olarak, Muhammed'e indirilene inananların günahlarını Allah örtmüş ve hallerini düzeltmiştir. [734]

---

[731]D.İ.B. Kur'an Meali. Farklı tercümelere ileride yer verilecektir.

[732] Razi, *age,* XXVIII/43

[733] Abdullah b. Abbas, bu âyet-i kerimenin Mekkeliler hakkında nazil olduğunu ifade etmiş ve onların, akrabaları ziyaret, fakirlere yardım gibi amellerinin kendilerine hiçbir fayda vermeyeceğini söylemiştir. Taberi, *age*, VII/425-426

[734] Abdullah b. Abbas, bu âyet-i kerimenin ensar hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Taberi*, age,* VII/427-428

3-Bunun sebebi, inkar edenlerin batıla uymaları, inananların da Rablerinden gelen hakka uymuş olmalarıdır. İşte böylece Allah, insanlara kendilerinden misallerini anlatır.

Bu durumda 47/Muhammed 4. ayette sıradan, kendi halinde, zararsız inkarcılardan değil; müslümanları Allah yolundan alıkoyan ve onların özgürlüklerini kısıtlayan inkarcılardan söz edilmektedir. Yani müslümanların savaşta karşılaştıklarında boyunlarını vuracağı, sindirdiğinde sıkıca bağlayacağı (esir alacağı) ve savaş sona erdiğinde karşılıklı veya karşılıksız salıvereceği kişiler onlara düşmanlık besleyen ve bu düşmanlığını eyleme döken kişilerdir. Dolayısıyla sıcak savaş durumu meşru bir sebebe, kişiyi Allah yolundan alıkoymaya, dayandırılmaktadır.

1. 47 Muhammed/4. Ayetin Nüzul Sebebi

Kur'an anlaşılırken ayetlerin iniş sebeplerini bilmek ve metinle tarih ve toplum arasındaki ilişki çerçevesinde Allah'ın maksatlarını görmek çok önemlidir.[735] Bu sebeple, ayeti daha iyi anlayabilmek için, ayetin indiği zamanı ve ayetin inme amacını öğrenmeye çalışmalıyız. Çünkü sözler, konuşanın içindeki ve dışındaki uyarıcılar sonucu ortaya çıkarlar. Bu durumda konuşanı konuşturan sebepler vardır ve o sebeplere dayalı olarak onun konuşurken bir maksadı vardır. Demek ki sebepler (söz sahibinin) maksadının ne olduğunu anlamamızda bize yardımcı olur.[736]

Ulaşabildiğimiz klasik kaynaklarda bu ayetin iniş sebebi olarak zikredilen özel bir olaya rastlamadık. Dolayısıyla elimizde, ayetin nüzul zamanıyla ilgili net bir

[735] Halis Albayrak, Tefsir Usulü, s.126

[736] Halis Albayrak, *Tefsir Usulü*, s. 126

veri de bulunmuyor. Ancak elimizdeki sınırlı tarihi verilerle ayetin nüzul zamanını, en azından dönem olarak, tesbit edebilirsek bazı şeyleri daha iyi kavrayabiliriz.

Ayet Hz. Peygamber ve arkadaşlarına hitab ediyor. Dolayısıyla ,kendileriyle canhıraş bir şekilde savaşılması istenenler Mekke müşrikleri. İlk islam toplumunun Mekke müşrikleriyle bütün savaşları hicretten sonra olmuştur. O halde bu ayetin Medeni bir ayet olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayetin ne zaman nazil olduğu konusunda üç farklı görüşle karşı karşıyayız:

A-İbn-i Abbas'tan gelen bir rivayete göre ayet, Bedir savaşının hemen öncesinde nazil olmuştur. [737]

B-Bedir savaşından sonra nazil olduğu söylenmiştir.[738]

C- Katade'ye göre de bu ayet, Uhud savaşının hemen sonrasında nazil olmuştur.[739]

Bazergan'ın sıralamasında 47Muhammed Suresinin tamamı hicri 1. yılda; Nöldekeye göre de yine Medine Döneminin başlarında nazil olmuştur. [740]Dolayısıyla diyebiliriz ki mezkur sure, en geniş anlamıyla, Medine döneminin ilk üç yılında nazil olmuştur.

2. 47 Muhammed/4. Ayetin Anlaşılması

Kur'an-ı Kerim incelendiğinde köleliğin, savaş esirliği dışındaki hiçbir yolundan bahsedilmediği görülür. Tabiri caizse Yüce yaratıcı, tarihi süreçte insanların meydana getirdiği köle yapma bahanelerini (borcuna karşılık kölelik,

[737] Suyuti, *ed-Durru'l-Mensur*, Beyrut, tarihsiz, V/199, haşiye kısmı

[738] İbn-i Kesir, *age*, IV/186

[739] Taberi, *age,* VII/431

[740] Özsoy-Güler, *age,* s.830-832

işlenen suça karşı kölelik, yoksulluk sebebiyle kendisini veya çocuğunu satma, vb) hiç dikkate almamıştır. Onların tamamını yok saymış, mevcut köle nüfusunu eritmek için pek çok sebep vaz'etmiş ve köleliğin en büyük kaynağı olan savaş esirleri hakkında da nihai sözünü söylemiştir: "**…esirleri ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin…''** 47Muhammed/4

Çalışmamızın bu aşamasında 47Muhammed/4.ayetin anlaşılması noktasında tarihi süreçte ve yakın dönemde gösterilen çabaları ve ulaşılan sonuçları aktaracağız.

A) Geleneksel Yaklaşımlar

Taberi'de geçen ifadeye göre ayet-i kerimenin, esirler hakkındaki bu hükmünün neshedilip edilmediği hakkında ihtilaf vardır. Aynı rivayetler Şevkani'de de yer alır.[741]

İbn-i Cüreyc, Süddî, Katade, Dehhak ve Abdullah b. Abbas'tan nakledilen bir görüşe göre, âyet-i kerimenin esirlerle ilgili bu hükmü 'Mukaddes olan haram aylar çıkınca müşrikleri nerede bulursanız öldürün'(9Tevbe/5) âyetiyle neshedilmiş, artık müşriklerden esir alınmayacağı, onların savaşçılarının öldürüleceği ifade edilmiştir.

Abdullah b. Ömer, Atâ, Hasan-ı Basrî, Ömer b. Abdülaziz ve Hz. Ömer (r.a.) dan nakledilen bazı görüş ve uygulamalara göre âyet-i kerimenin, esirlerle ilgili olan bu bölümü neshedilmemiştir. Hükmü yürürlüktedir. Müminlerin emiri, düşmana ağır kayıplar verdirdikten sonra onun bazı askerlerini esir edebilir. Bu esirlerden dilediğini karşılıksız serbest bırakır dilediğini de fidye alarak serbest bırakabilir. Bu esirleri öldürüp öldüremeyeceği hususu ise ihtilaflıdır.

Taberi, bu âyet-i kerimenin neshedilmediğini, emirin, düşmanın ordusundan

[741] eş-Şevkani, *age*, V/30-31

asker esir alabileceğini ve bu esirleri dilerse öldürebileceğini dilerse karşılık veya fidye alarak serbest bırakacağını söylemiştir. Zira Resulullah (s.a.v.) Bedir savaşından sonra bazı düşman askerlerini esir almış, Nadr b. el-Hûris ve Ukbe b. Ebi Muayt gibi bazılarını da öldürmüştür. Hanif oğullarının heyetinden olan ve müslümanlara esir düşen Sümame b. Usal gibi bazılarını da fidye almadan serbest bırakmış diğer bir kısım esirleri ise fidye alarak serbest bırakmıştır. Bu âyette üç şıktan sadece ikisi zikredilmiştir. Öldürme zikredilmemiştir, zira müşrik esirlerin öldürülebilecekleri başka âyetlerde zikredilmiştir. [742]

Âyet-i kerimede "Harp, ağırlığını kaybedip sona erinceye kadar kâfirlere karşı böyle davranın." buyurulmaktadır. Taberi'de geçtiğine göre burada ifade edilen "Harbin, ağırlığını kaybetmesi"nden maksat, müslümanlara karşı savaşan müşriklerin, Allah'a ortak koşmaktan vazgeçmeleri, iman ederek İslam'a boyun eğmeleridir. Müşriklerle ancak boyun eğdikleri ve iman ettikleri takdirde savaşılmaz. Mücahid, "Harp, ağırlığını kaybedinceye kadar" ifadesini "Hz. İsa'nın gökten inip islamı hakim kılması zamanına kadar" şeklinde yorumlamıştır. Katade ise bu ifadeyi "Allaha eş koşma ortadan kalkıncaya kadar onlara böyle davranın"şeklinde yorumlamıştır.[743] Benzer yaklaşımları Şevkani de aktarıyor.[744]

Âyet-i kerimenin son bölümünde: **"Allah, kendi yolunda öldürülenlerin amellerini hiçbir zaman boşa çıkarmayacaktır."** buyurulmaktadır. Katade'ye göre bu âyet-i kerime Uhut savaşı bittikten sonra Rasulüllah Uhud vadisinde iken nazil

[742] Taberi, *age*, VII/431

[743] Taberi, *age,* VII/431

[744] eş-Şevkani*, age*, V/31

olmuş. Öldürülen müminlerin üstün dereceler elde ettiklerini beyan etmiştir.[745]

Bagavî, ayette geçtiği sıraya göre düşmanın öncelikle boynunun vurulması gerektiğini, yani olabildiğince düşman öldürülmesi gerektiğini; ardından esir alınabileceğini ki aksi takdirde 'hiçbir peygambere ……yapmadıkça esir almak yakışmaz' ayetine aykırı davranılmış olacağını; ardından da karşılıklı veya karşılıksız serbest bırakılacağını söyler.[746] Bunlardan sonra Bagavî de, yukarıda zikrettiğimiz ve ayetin mensuh olduğunu söyleyenlerle muhkem olduğunu söyleyenler arasındaki görüş farklılıklarını aktarır.

Mukatil bu ayetin Tevbe suresindeki ayetle neshedildiğini söyler. Yine Mukatil 'harb ağırlıklarını bırakınca' ifadesinden kastedilenin 'bütün Arapların müslüman olaması' olduğunu nakleder.[747]

İbnu'l-Cevzi'de de ayette geçen "Harp, ağırlığını kaybedinceye kadar" ifadesi farklı biçimlerde tanımlanmıştır. İbn Abbas'a göre bu, hiç müşrik kalmayıncaya kadar, Mücahid'e göre İslamdan başka din kalmayıncaya kadar, Said b. Cübeyr'e göre mesih çıkıncaya kadar, Ferra'ya göre ise müslümandan başkası kalmayıncaya kadar, demektir.[748] İbnu'l Cevzi ayetin muhkem olup-olmadığını yönünde farklı rivayetler olduğunu ancak alimlerin çoğuna göre ayetin muhkem olduğunu aktarır.[749]

İmam Ebu Yusuf, İmam Muhammed,İmam Malik, Şafii, Hanbeli, İmamiye, Zeydiye, Zahiriye, Evzai ve Servi Mezheplerine (cumhura) göre, ayetten yola çıkarak, imam veya naibi şu beş durumdan birini, maslahatı gözeterek seçer:

---

[745] Taberi, *age*, VII/431

[746] Bagavî, *age,* s.874

[747] Mukatil, *age*, IV/44

[748] İbnu'l-Cevzi, *age*, VII/367

[749] İbnu'l-Cevzi, *age*, VII/367

a- Esiri parasız salıvermek (menn)

b- Mal veya esir mübadelesi ile esiri serbest bırakmak (fida)

c- Esiri köle statüsüne koymak

d- Esiri öldürmek (katl). Şayet esir Müslüman olursa katl düşer, giğer seçenekler kalır.

e- Esirlerle zimmet akdi yapılması ve cizye alınması.[750]

Ebu Hanife'ye ve bir rivayete göre Malikilere göre[751] , parasız salıvermek (menn) ile mal veya esir karşılığı serbest bırakmak (fida) caiz değildir. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre caizdir. Ebu Hanife, esirleri karşılıklı veya karşılıksız serbest bırakmanın düşmana yardım sayılacağını ve bunun kabul edilemez olduğunu ifade ediyor. Hanefi, Şafii, Maliki ve İmamiye mezheplerine göre, müslüman olan bir esir için üç ihtimal vardır:

a-Karşılıksız serbest bırakılmak (menn)

b-Köle statüsüne koyulmak (istirkak)

c-Bir bedel karşılığı serbest bırakılmak (fida)

"Müslüman olmakla sadece öldürülme (katl) hali düşer, diğer haller düşmez; nitekim müslüman olmakla zimmiden had düşmez".[752] denir. Hanbeliler'e göre "müslüman olan bir esir sadece köle statüsüne konabilir; diğer haller uygulanamaz".[753] Ebu Hanife'ye göre 'alınan düşman esirleri, karşılıksız olarak

---

[750] el-Maverdi, *el-Ahkamu's-Sultaniye*, s.167

[751] el-Maverdi, *age*, s.167

[752] İbn Kayyım el-Cevziyye: *Ahkamu Ehli'zimme*, s.792

[753] es-Serahsi, *el-Mebsut*, X/64

(menn), bir bedel, mal karşılığı (fida) veya müslüman esir karşılığında serbest bırakılamaz'.[754] Çünkü bunun yapılması düşmanı güçlendirir.

Şimdi sorunumuz şu: 47Muhammed Suresi / 4. ayet anlam olarak oldukça açık ve net olduğu halde nasıl oluyor da alimlerimiz, esirler öldürülebilir; köle yapılabilir, karşılıklı veya karşılıksız serbest bırakılabilir, gibi birbirinden oldukça farklı yorumlar yapabiliyorlar?

Kurtubi'ye göre bu ayet üzerinde beş ayrı görüş vardır:

1- Kufeli ulemanın İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre, bu ayet mensuhtur; puta tapanlar için gelmiştir. Bunu nesheden ayet Tevbe Suresi5. ayet, Enfal Suresi 57. ayet ve yine Tevbe Suresi 35. ayettir. Esirlerin fidye karşılığı veya fidyesiz olarak serbest bırakılması caiz değildir.

2- Katade, Mücahit, Ebu Hanife gibi hukukçulara göre bu ayet bütün inançsızları kapsar. Bu tür esirleri fidye alarak veya almayarak serbest bırakmak caiz değildir. Bu ayet mensuhtur. Nesheden ayet, Tevbe Suresi 5. ayettir. Kadın, çocuk ve cizye alınanlar dışındaki gayri Müslim esirleri öldürmek vaciptir.

3- Dahhak vb. ulemaya göre bu ayet Tevbe Suresi 5. ayeti neshetmiştir. Esirlerin öldürülmesi yasaktır. Esirler sadece, fidyeli veya fidyesiz olarak serbest bırakılabilir.

4- Said b. Cübeyr'e göre islam hakim olmadan, esirler, fidyeli veya fidyesiz serbest bırakılamaz. Çünkü Enfal Suresi 67. ayet bu anlama gelir (Yeryüzünde savaşırken, düşmanı yere sermeden esir almak hiçbir peygambere yakışmaz. Geçici dünya malını istiyorsunuz, oysa Allah ahireti kazanmanızı ister. Allah güçlüdür,

[754] el-Maverdi, *age* s.167

hakimdir. (8Enfal/67). Hakimiyet sağlandıktan sonra Ulul-Emr, kendisine tanınan yetkilerden birini maslahata uygun olarak kullanır.

5- Ebu Hanife, (bir rivayete göre) Maliki, Şafi, Servi, Evzai, İbn Ömer, Ata, Hasan, Ebu Ubeyd gibi alimlerin görüşüne göre bu ayet muhkemdir, devlet başkanı da muhayyerdir .[755]

Beydavi ayette esirlere karşı takınılacak tavır konusunda 'karşılıklı veya karşılıksız serbest bırakma' hükmünün imam tarafından seçileceğini, buna katlin de dahil olduğunu söyler. Köleleştirme hükmünün ise mensuh olduğunu veya en azından Bedr savaşına özgü bir durum olduğunu ifade eder.[756]

İbn Kesir'e göre ayet Bedir'den sonra gelmiştir. Ayetin iniş zamanıyla ilgili argümanların ardından İbn Kesir, ayetin muhkem veya mensuh oluşu hakkındaki rivayetleri aktarır.[757]

Benzer rivayet ve tartışmaları Suyuti ve Şevkani'de de görüyoruz.[758]

47Muhammed/4. ayet-i kerimede düşmana ağır kayıplar verdirildikten sonra düşman askerlerinin esir alınabileceği; esirlerin ise duruma göre fidye karşılığı veya fidyesiz serbest bırakılabileceği ifade ediliyor. Fikir ayrılıkları, daha çok, bu ayetin esirlerle ilgili kısmında çıkıyor. Kimileri menn veya fida' hükmünün mensuh olduğunu söylerken kimileri muhkem olduğunu, Hz Peygamberin uygulamalarında farklı örnekler bulunduğunu ifade ediyor.

Öte yandan bazı düşünürler ise, Kur'an'ın: **"karşılıklı veya karşılıksız olarak esirleri salıverin"** (menn ve fida) ayeti karşısında, yani verilen bu iki

[755] Kurtubi, *age*, XXV/151

[756] Beydavi, *age*, II/985

[757] İbn Kesir, *age*, IV/186-187

[758] Suyuti, *age*, s.671; eş-Şevkani, *age*, V/30-31

alternatif dışında başka seçenek, yani katl ve rıqq olamaz görüşündedirler. Buna göre esirleri öldürmek ve kölelik, islamın evrenselliğine de aykırıdır. Kaldı ki Kur'an'da köleliğe davet eden veya köleliği mübah gören ayet yok ama "azad edin" diyen çok ayet vardır. Bu alimler Hz. Peygamberin de köleliği "karşılıklılık" şartına bağladığını, yani kabul veya reddetmediğini, düşmanın uygulamalarına göre karşılık verdiğini ifade ederler. [759]Bu hukukçular, Tevbe Suresi 5. ayetin Muhammed Suresi 4. ayetle neshedildiğini ileri sürerler. Yani esirler ya karşılıksız serbest bırakılır (menn), ya da bir bedel karşılığında serbest bırakılır (fida); üçüncü bir yol yoktur, derler.[760] Yukarıdaki anlayış, yani esirlerin öldürülmesinin veya köle edinilmesinin islam hukukuna aykırı olduğunu savunan görüş, kölelik ve katlin ancak zarurette olabileceğini benimser. Abdullah b. Ömer, Said b. Cübeyr, Hasen Basri ve Ata'ya göre 47/Muhammed 4. ayet, esirlerin karşılıksız veya karşılıklı olarak serbest bırakılmasını istediğinden başka bir işlem yapılamaz; öldürülemez ve köle haline getirilemez. [761]

Klasik tefsirleri incelediğimizde onların, 47/Muhammed 4. ayete pek de köleliğin kaldırılması noktasından bakmadıklarını, konunun daha çok siyasi erke verilen tercih seçenekleri olarak ele alındığını görüyoruz. Olaya böyle baktığımızda bu alimlerin köleliğin kaldırılması konusuna tepkisiz kaldıklarını, belki de içinde bulundukları kültürel sınırlanmalar sebebiyle, köleliği büyük bir sorun olarak görmediklerini fark ediyoruz. Bu durumlarını belki de, içinde yaşadıkları çağın egemen sosyo-kültürel şartlarının kaçınılmaz etkisiyle karşı karşıya kalmalarıyla

---

[759] Amir, *Ahkamu'l-Esra*, s.196; ez-Zuhayli, *Asaru'l-Harb*, s. 433

[760] Amir, *age*, s.174

[761] ez-Zuhayli: *Alakatü'd-Düveliye fi'l-İslam*, s. 82

açıklayabiliriz. Daha açık bir ifadeyle köleliğin son derece normal kabul edildiği, hatta öldürmeye alternatif olduğu için insani kabul edildiği bir dönemde, Kur'an'ın 'esirleri karşılıklı veya karşılıksız salıverin' emrini, köleliğin kaldırılması için atılan köklü bir adım şeklinde yorumlamamaları belki normal karşılanabilir. Ancak onların bu sınırlı bakış açılarının, bütünüyle islamın bakışı olduğunu kabul etmek bizim açımızdan pek çok sıkıntılar getirir. Çünkü bu bakış açısı islamın köleliği kabul ettiği, kölelik kurumundan rahatsız olmadığı, sadece bazı rehabilitasyon çabalarıyla yetindiği sonucunu getirir ki bu da, insanlar arasındaki üstünlüğü sadece takvada gören bir dünya görüşüyle pek de uyumlu değildir. Öte yandan Hz. Peygambere atfedilen ve köleliği normal, meşru bir kurum gibi gösteren bazı rivayetler de bu konuda Kur'ani hükme ulaşmaya çalışanlar açısından oldukça zorlu bir engel oluşturuyor. Bu rivayetlerden bazılarına ve bunlarla ilgili ulaştığımız sonuçlara daha sonra değineceğiz

B) Çağdaş Yaklaşımlar

Çalışmamızın bu aşamasında, köleliğin sosyal bir realite olarak kabulünün azar azar kalktığı; eşitlik ve insan hakları çığlıklarının yükseldiği dönemlerde yaşayan, çağdaş müfessirlerin konuya yaklaşımlarını incelemeye çalışacağız.

Köleliğin gelecekteki durumu konusunda, islâm hür insanların kaçırılıp, köle olarak alınıp satılmalarını bütünüyle yasaklamıştır. Savaş esirlerinin ise, müslüman savaş esirleriyle değiştirilinceye, ya da fidye karşılığında serbest bırakılıncaya kadar köle olarak tutulabilmelerine izin vermiş fakat emretmemiştir. Bir yandan kölelerin mükâtebe suretiyle hürriyetlerini kazanmalarına imkân tanırken, öte yandan köle sahiplerini Allah'ın rızasını kazanmak ve günahlarına keffaret olması için veya

öldüğünde kölesinin azad edilmesini istemek, ya da istemiş olsun olmasın efendisinin ölümüyle çocuk doğurmuş cariyelerin serbest kalması şeklindeki yollarla faziletli bir hareket olarak tıpkı miras kalmış köleler gibi, bu tür köleleri de serbest bırakmaya teşvik etmiştir. Budur İslâm'ın kölelik sorununu çözme yolu. Bu çözümü kavramaya çalışmayan cahiller, itirazlar yükseltirken, özür dileyiciler ise her türlü özürü ileri sürmekte ve bazen de İslâm'ın hiçbir surette köleliğe izin vermediğini söylemek zorunda kalmaktadırlar. [762]

47Muhammed/4. ayetin tefsirinde Elmalı'lı, Suyuti'den Taberi'den vb. pek çok müfessirden gelen rivayetleri ve yorumları aktardıktan sonra kendi yorumunu şöyle yapıyor: Ayette geçen "bağı sıkı tutun" emrinde sadece tutup yakalamaktan fazla bir şiddet manası var ki köle yapmaya da muhtemel olabilir… Kur'an, köle yapma usulünü kaldırmamış ise de teşvik de etmemiştir. Onun için müslümanlar köle yapmayı terk etmekle günahkar olmazlar, onun için burada da açıkça ifade etmeyip zahiri azad ve fidyeye tahsis etmiştir.[763]

Görüldüğü gibi Elmalı'lı ayeti yorumlarken adeta köleliğe pay çıkarıyor. Ayete göre köleliğin kaldırılmış olduğunu söylemek bir yana "bağı sıkı tutun" emrinden "köle edinin" anlamının çıkarılabileceğini söylüyor. Hatta müslümanların, esirleri köleleştirmediklerinde günahkar olma durumunun bile düşünülebileceğini, ancak Kur'an'da açıkça 'köle edinin' emri olmadığı için bu günahtan kurtulunabileceğini ifade ediyor. Fakat belki de 20.yy'da kölelik karşıtı söylemler popülerleştiği ve dünya halkları kişisel özgürlükler konusunda daha duyarlı hale geldiği için yorumunu şu cümleyle tamamlıyor: 'Bu ayetin burada zikredilmesini

[762] Mevdudi, *age*, 24Nur/35'in yorumu

[763] Elmalı'lı, *age*, VII/133

hikmetten uzak bulmuyoruz. Allah, daha iyisini bilir,bunun hikmeti gelecekte köle yapmanın bırakılmasının daha uygun olacağını hatırlatma olsa gerek. Yani bu ayet tam zamanımızdaki hükümdür.'[764]

Mısırlı müfessir Seyyid Kutup, kölelik kurumunun, 47/Muhammed 4. ayet ile kaldırılamamasını dönemin siyasi ve konjönktürel durumuna bağlar: "..Köleleştirme ameliyesi sırf o günkü dünyada hakim olan durumun bir gereği ve umumi harp kaidelerinin bir icabıydı. İslam her zaman 'ya karşılıksız ya da fidye mukabili salıverin' mealindeki umumi hükmünü ebette ki tatbik imkanı bulamamıştı. Çünkü karşısındakiler aldıkları müslüman esirleri köleleştiriyorlardı. Bunun için zaten Rasulullah, bazı hallerde esirleri karşılıksız salıvermiş, bazı hallerde ise müslüman esirler karşılığında veya fidye mukabili bırakmıştır. Köleleştirilen haller ise sırf başka türlü icraatın mümkün olmadığı belirli şartlar muvacehesinde varit olmuştur. Bütün devletler esirlerin köleleştirilemeyeceğini kabul etmiş olsalardı islam, o zaman kendi müsbet kaidesi olan "ya karşılıksız veya fidye mukabili salıverin" umumi prensibini uygular ve köleliği ortadan kaldıracak hükümlerini tatbik ederdi. Şu halde islamda kölelik bir zaruret değildir. Köleleştirme, esirlere karşı islamın muamele tarzının temel prensiplerinden birisi manasına gelmez."[765]

Görüldüğü gibi Seyyid Kutup 47Muhammed/4. ayette aslında islamın köleliği kaldırmak istediğini, ancak sosyal ve siyasi şartlar sebebiyle uygulamanın bu şekilde yapılamadığını ifade ediyor. Yani bütün dünya bu kurumu tam anlamıyla yaşatırken, müslümanların bunu tek taraflı olarak kaldıramayacağını, ancak kaldırma arzusunda olduğunu belirtiyor.

---

[764] Elmalılı, *age*, VII/133

[765] Kutub, *age*, XIII/374

Muhammed Esed, 47/Muhammed 4. Ve: **"Hiçbir peygambere** (savaşta düşmanı) **iyice kırıp geçirmeden esir sahibi olmak yakışmaz."** 8Enfal/67 ayetlerinin metinsel bütünlüğünü dikkate alarak şunları söyler: "Sonuç olarak 8Enfal/67 yasa koyucu bir üslupla bildirmektedir ki, cihat sırasında olmadıkça kimse esir edilemez; bu amaçla tutuklanıp az ya da çok mahsur tutulamaz ve dolayısıyla barış şartlarında barışçı yöntemlerle birini esir almak ve bu yolla ele geçirilen esiri alıkoymak bütünüyle hukuk dışı ve haramdır. Bu da hangi amaçla olursa olsun toplumsal bir kurum olan köleliğin, köleciliğin yasaklanması demektir. Kaldı ki savaşta alınan esirler konusunda bile Kur'an, 47/Muhammed 4'te onların savaş bittikten sonra salıverilmelerini öngörmektedir."[766] Görüldüğü gibi Esed, meşru savaş dışında esir alınmasının islama asla uygun olamayacağını, haram olacağını; savaş durumunda bile, savaş bitiminde esirlerin salıverilmesini emreden Ku'ran'ın, köleliği yasakladığını, belki de sessizce, ifade ediyor.

Muhammed Hamidullah İslam Peygamberi adlı eserinde konuya şöyle yaklaşır: "İlk Müslümanlar, bu pek eski devirlerden kalma ve bütün dünyaya yayılmış müesseseyi devralmışlardı; onlar bunu kendileri icad etmemişlerdi. İslam bakımından kölelik ne bir cezalandırma yolu ve çaresi ne de bir takım iktisadi gayelerle kendisinden istifade sağlanan bir savaş ganimetidir. Kölelik müessesesinin, esas itibariyle benim de katıldığım görüşe göre yegâne sebeb-i vücudu insani duygulara dayanan, acizlerin barındırılıp hallerinin düzeltildiği bir "ıslah evi" gibi bir şey olmasıdır. Bu durumdakilerin halleri düzeltilir, fikri ve maddi alanlarda kendilerini geliştirip ıslah edilebilmeleri için her türlü imkân sağlanır. Daha da ilerde, efendilerinin kendilerine hürriyetlerini iade edebilmesi için bu defa efendi üzerine

[766]Esed, *age*, s.1036

zorlamalar yüklenir. Kanunun aradığı belli bir kültür ve bilgi seviyesine varmış olmaları şartıyla köleler, isterlerse hürriyetlerini de satın alabilirler. Meselenin bir yanı budur. Diğer yandan Kur'an-ı Kerim kölelerin hürriyetlerine kavuşturulabilmeleri için bol miktarda talimat ve emirler getirmekle yetinmemiş, fakat aynı zamanda İslam hükümetlerine köle azad edebilmeleri için her yıl bütçelerine tahsisat ve fonlar konması mecburiyetini de 9/Tevbe 60.ayetle yüklemiştir." [767]

Görüldüğü gibi Hamidullah konuya ahlaki açıdan bakıyor. Ona göre Kur'an konuya, kölelik kurumunu ıslah çerçevesinden bakıyor. Yani kölelik dünyanın bir gerçeği ve Kuran bu gerçeği kabul ederek başlıyor işe. Kölelere insanca davranılmasını, hürriyetin yollarının açılmasını istiyor. Yaklaşım gerçekten kölelik kurumuna farklı 'ıslah edici' bir bakış açısı getiriyor ancak Hamidullah'ta da, mezkur ayete dayanarak, köleliğin islamda kaldırıldığı gibi net bir düşünce göremiyoruz. İslamın yaptığı yine sadece rehabilitasyon.

Fazlurrahman da köleliğin kaldırılması sorununa değinen çağdaş alimlerdendir. O'na göre belli bir takım sosyal yenilikleriyle Kur'an, toplumun yoksul, yetim, kadın, köle ve ağır borç altında olan zayıf tabakalarını güçlendirmeyi hedef aldı. Fakat Kur'an'ın sosyal yeniliklerini anlamaya çalışırken, hukuki kanunlar oluşturması ile ahlaki kurallar koyması arasındaki farkı göremezsek, onu temelden yanlış anlamaya yönelmiş oluruz. Ancak böyle bir ayrım yapmakla sadece Kur'an'ın hakiki gayesini anlamakla kalmaz; belki aynı zamanda bazı girift meseleleri de çözeriz. [768]

---

[767] Muhammed Hamidullah, (Çev: S.Tuğ), *İslam Peygamberi*, İrfan Yay., İstanbul 1993. II/692

[768] Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, Ankara Okulu, Ankara 2000, s. 90

Fazlurrahman'a göre 'kölelik' sorunu da Kur'an'dan, böyle okunması gereken girift bir sorundur. O bu konuda şöyle söyler: "Bir hamlede kaldırılması imkansız olduğu için Kur'an yasal olarak (şer'an) kölelik kurumunu kabul etmiştir. Fakat kölelerin serbest bırakılmasını şiddetle tavsiye edip teşvik etmiştir.[769] Fazlurrahman, daha önceki bölümde değindiğimiz 90Beled suresi, 24Nur suresi ve 58Mücadele suresindeki mezkur ayetleri de bu düşüncesine delil olarak sunuyor. Ancak klasik islam hukukçularının, örneğin 24Nur 33. Ayetteki 'mükatebe' emrini 'tavsiye' olarak anlamalarını da yanlış buluyor, bunun emir olarak anlaşılması gerektiğini savunuyor.[770]

Fazlurrahman'a göre Kur'an'ın bizzat kendisi kölelik kurumunu yasal olarak tanımıştır. Çünkü kölelik kurumuyla devrin toplumsal yapısı iç içe çok geçmişti ve Kuran, toplumun bütününe hitap etmek hedefindeydi. Hukuk sisteminde kölelik realitesini dikkate almamak bu konuda büyük bir yasal boşluk doğuracaktı. Yukarıda da değindiğimiz gibi Fazlurrahman bunu Kur'an'ın ahlaki hedefleri ile hukuki kuralları arasında bir ayırım yaparak açıklar. Kuranın kölelik konusundaki temel hedefini göremeyen kimsenin durumunu Fazlurrahman "Kuranın köleleri hürriyete kavuşturmayı fazilet sayıp teşvik etmesine bakarak, köle azad edip Allah katında sevap kazanabilmek için kölelik kurumunun korunmasında ısrar eden kişinin durumu" na benzetir. Halbuki Kur'an'ın bu konudaki asıl hedefi elbette köleliği tamamen kaldırmaktır.

Mustafa İslamoğlu'nun 47Muhammed/4. ayete verdiği anlam ve yorumunu da buraya almak istiyoruz. İslamoğlu ayeti şöyle tercüme eder: "Artık inkarda

---

[769] Fazlurrahman, *age* s.92

[770] Fazlurrahman, *age* s.92

direnip (onu dayatanlarla) savaşta karşılaştığınızda, hemen boyunlarına vurun! Nihayet kızışmış bir savaşın sonuna dayandığınızda durmayın, (kalanların) ipini sıkı bağlayın. Fakat daha sonra ya bir lütuf olarak karşılıksız, ya da bir fidye karşılığı serbest bırakın ki, savaş tüm ağır sonuçlarıyla ortadan kalksın: Böyle yapın."[771]

İslamoğlu, tercümesinde savaşın tüm ağır sonuçlarıyla ortadan kalkması, yani barışın yeniden tesisi için esirlerin karşılıksız veya fidye karşılığı serbest bırakılması gerektiği tezini savunuyor. Ayetin yorumunu ise şöyle yapıyor: Ayet açıkça esir almayı, fakat alınan esirleri köleleştirmek yerine bedelli-bedelsiz bırakmayı emretmektedir. Ayette 've imma istirkakan/esran' diye üçüncü bir şık bulunmamaktadır. Hz.Peygamber, savaş esirlerini köleleştirmemiştir. Ya Bedir esirlerinde olduğu gibi fidye karşılığında, ya da 100 ailelik Beni Mustalik esirleri ve 600 kişilik Hevazin esirlerinde olduğu gibi karşılıksız serbest bırakmıştır. Çok ender olarak da koruyucu aile yanında muhafaza edilmelerine izin vermiştir. Nüzul ortamında köle kaynakları dörttü:

1- Haramilik yoluyla hürleri köleleştirmek,

2- Faiz borcu gibi maddi gerekçelerle borçluyu köleleştirmek,

3- Savaşlar,

4- Köle ailelerin miras ya da satın alma yoluyla ele geçen çocukları.

Vahiy ilk ikisini yasakladı. Üçüncü kalemi Muhammed/4 ve benzeri ayetlerle geçersizleştirdi. Dördüncü kalemi ise azad etme yoluyla eritti… Alınan tedbirler bir-iki nesil içinde köleliğin tamamen ortadan kalkmasını sağlayabilirdi. Buna rağmen müslümanlar yüzyıllar boyunca köle sahibi olmaya devam ettiler. Bu durumun tarihi, sosyal, ekonomik izahları yapılabilir; Fakat Kur'ani ve insani izahı asla yapılamaz.

[771] İslamoğlu, *age*, s.1007

Bu konuda köle sahiplerine getirilmiş bir dizi ahlaki yükümlülük Ahmet Cevdet Paşa'ya 'islamda köle sahibi olmak aslında köle olmaktır' dedirtse de bu, müslümanların vahyin hedefini ıskalamasını açıklamaz.[772]

Görüldüğü gibi İslamoğlu işe, İslam'ın ana hedefinin barışı sağlamak olduğunu düşünerek başlıyor. Savaş bitiminde düşmanlığın devam etmemesi için alınan esirler, usulüne uygun olarak serbest bırakılmalıdır. Öldürmek ya da köleleştirmek gibi bir seçenek, ulu'l -emr dahil, kimseye sunulmaz. Müslümanların rehabilite çabalarına rağmen, asırlarca süren köle istihdamını ise vahyi ıskalamak olarak algılaması ve bunu gayet yalın biçimde ortaya koyması, kanımızca büyük bir adımdır.

Son olarak yorumuna başvurmak istediğimiz kaynak, Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlatılan "Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir". Tefsirde, ayetin baş tarafında, tıpkı 8Enfal/67 de olduğu gibi, düşmana öldürücü darbeyi vurup savaş güçlerini çökertmedikçe ganimet ve esir alma gibi şeylerle meşgul olunmaması gerektiği emri ifade ediliyor. Ayetin baş tarafı bu hükmü teyid ettikten sonra esirlere nasıl muamele edileceğini açıklıyor: Kaçmamaları için esirleri sağlamca bağladıktan sonra ne yapılacağı konusunda yetkililere iki seçenek gösterilmektedir: Ya bedelsiz, bir lütuf olarak salıvermek ya da bir müslüman esir ile değiştirmek, salmaya karşılık maddi menfaat sağlamak; bu manada bir bedel karşılığında serbest bırakmak. Ayette esirlere yapılabilecek başka bir muameleden bahsedilmiyor. Bu noktada tartışılması gereken konu, esirlerin köleleştirilmesidir (istirkak). Hz. Peygamberin böyle bir uygulaması yoktur. O, esirleri kurtulacakları güne kadar himaye edilmek ve hizmetinden yararlanılmak üzere bazı ailelere vermiş, fakat köleleştirme

[772]İslamoğlu, *age,* s.1008

yapmamıştır. Ondan sonra gelen halifeler de misilleme yoluyla bu uygulamaya nadir olarak yer vermişlerdir. Daha sonra esirlerin köleleştirilmeleri uygulamaları, Kur'an'ın amacından sapılarak, yaygınlaşınca fıkıhçılar bunun meşruiyetini, zayıf temellere dayandırmışlardır. Oysa Kur'an'ın hedefi insanları köleleştirmek, kölelik için meşru kaynak icad etmek değil, bir sosyal krize yol açmadan zaman içinde köleliğe son vermektir. [773]

47Muhammed/4. ayetin son dönemlerde nasıl yorumlandığını özetlemeye çalıştık. Son dönemler derken 1900'lü yıllarda doğmuş olup kimi müteveffa, kimi hala hayatta olan araştırmacıların yorumlarını inceledik. Birbirinden oldukça farklı yaklaşımlara tanık olduk. Bazılarının, Kur'an'ın köleliği kaldırdığını ima ettiğini, bazılarının bunu açıkça söylediğini, bazılarının ise Kur'an'ın köleliğin kalkmasını arzu ettiğini söylediklerini gördük. Öte yandan tüm araştırmacıların kölelik kurumundan ve onun işleyişinden rahatsız olduklarını gördük. Hatta klasik alimlerde bile, köleliğin meşruluğunu kabul etmelerine rağmen, huzursuzluk sezdik. Bu huzursuzluktan olsa gerek klasik müfessirlerin her fırsatta islamın kölelere getirdiği haklar ve köle sahiplerine yüklediği yükümlülüklerden bahsettiklerini gördük. Bu huzursuzluğun kaynağının, köleciliği meşru sayan rivayetlerin çokluğuna rağmen, ayetlerde aynı anlamların bulunamaması olduğunu düşünüyoruz. İşte bu veriler ışığında acaba 47Muhammed/4. ayeti nasıl anlamalıyız, acaba Kur'an köleliği bu ayetle kaldırmış mıdır?

---

[773] *Kur'an Yolu,* V/47

3. Bölüm Değerlendirmesi

"Savaşta inkar edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun; savaş güçlerini tamamen yok ettiğinizden emin olunca da, onları esir alın. Fiili savaş durumunun sona ermesi için de onları karşılıksız ya da fidye karşılığında salıverin." [774]

Dikkat edilecek olursa, ayet-i kerimenin 7. asır Arabistan'ının imkanlarıyla gerçekleşecek olan bir savaş için talimatlar verdiği görülür. Bunun en açık delili "boyunlarını vurun" ifadesidir. Bunun böyle olması gayet tabiidir; zira o dönemde düşmanın yok edilmesi için en sağlam yöntem budur. Aslında ayet bize her zaman için geçerli olan evrensel savaş kurallarını, o devrin imkanlarını göz önünde bulundurarak anlatmaktadır. Bu evrensel savaş kurallarını ayetin ışığında şöyle sıralayabiliriz:

1- Düşmanı en kısa zamanda ortadan kaldıracak, en etkili silahları ve savaş yöntemlerini kullanmak.

2- Düşmanın savaş gücünü iyice yok etmeden esir almamak.

3- Savaş sona erince de, alınan esirleri öncelikle karşılıksız, ya da fidye karşılığında serbest bırakmak. [775]

Ayetten çıkarmamız gereken evrensel mesajlar bunlardır. Yani öncelikle güçlü kuvvetli olup en ileri savaş sistemlerine sahip olmalı ve bunları gerektiğinde kullanmalıyız. Düşmanın savaş gücünü tamamen bitirmeden, zafer sarhoşluğuyla esir almanın nasıl felaketler getireceği tarihte zaman zaman görülmüştür. O halde bunu

---

[774] terc. Salih Akdemir

[775] Salih Akdemir, *K.K'in Anlaşılmasında Klasik Metodolojinin Yetersizliği Ve Yeni Bazı Metodik Yaklaşımlar Üzerine Bir Değerlendirme,* s.33

yapmamalıyız. Öte yandan savaş bittikten sonra düşmanlığı devam ettirmeye gerek yoktur. Zaten ilk iki aşamayı hakkıyla geçmişsek düşmanın gözü iyice korkmuştur. Artık yapılması gereken, esirleri öncelikle karşılıksız serbest bırakmak, bazı özel durumlarda ise, devletler hukukuna uygun biçimde belki fidye ile serbest bırakmaktır.

Bu ayetten yola çıkarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Yüce Rabbimiz, köleliğin ana kaynağını kurutmuştur. En etkin çözüm olarak akar durdurulmuş, daha risaletin başında temizliğine girişilen dere yatağı hızla ıslah edilmeye çalışılmıştır. Zira, ayette gördüğümüz gibi, Yüce Yaratıcı, bir yandan esirlerin karşılıklı veya karşılıksız serbest bırakılmasını emrederek köleliğin kaynağını kuruturken; öte yandan tezimizin önceki bölümlerinde açıkladığımız üzere, gönderdiği buyruklarla mevcut köle stoklarını en kısa sürede eritmeye çabalamıştır. Ancak Hz. Peygamber'den sonra maalesef, çeşitli bahanelerle, Kur'an'ın savaş esirleri ile ilgili hükmünü dikkate almayan yöneticiler, ulu'l-emr'e 'köle yapma' hakkı tanımışlar ve bu bahaneyle kölelik kurumunun yaşamasını sağlamışlardır. Bunun sebepleri çok farklı platformlarda değerlendirilebilir. Ancak bizce bu konuda asıl üzücü olan, yapılan bu hataya alimlerce de pek ses çıkarılmaması[776] hatta bu uygulamaların Hz. Peygamberle ilintilendirilmeye çalışılmasıdır. Bu konuda karşımıza çıkan rivayetler yığını bunun en açık delilidir.

[776] İhsan Eliaçık bu konuyu işlediği kitabında diyor ki ' İslam, efendisi ile antlaşma yaparak, belirli bir miktar karşılığı serbest kalmak isteyen kölenin bu talebini dikkate alma "mecburiyeti" getirdi. Halbuki, "abdest alırken kölesi suyunu, cariyesi havlusunu tutan" bir çok "fakih" bunun mecburi olmadığını söylüyordu. İhsan Eliaçık. İslamın Kayıp Şehri: el-Muhtare, İnşa Yayınları, İstanbul, s. 46

Oysa Rasulullah (sav), ne kölesi ne de cariyesi hiçbir zaman olmamış -ki Maria nikahlı eşi, Zeyd evlatlığıdır-, kendisine köle gibi hizmet edilmesinden nefret eden, önünden arkasından korumalar gibi yürünmesini istemeyen, bir mecliste kapının yanında oturan, odadakilere su dağıtan, dışarıdan gören birisinin "Hanginiz Muhammed" diye soracak kadar topluluğa karışıp giden, birinden bir su isterken bile utanan ve kendini etrafındakilere "Kuru hurma yiyen bir kadının oğlu" olarak tanıtan bir kişidir. On yıl gibi kısa bir sürede Medine'de kurulan "Adalet Devleti"nin insanlığı kölelik kurumundan kurtarmayı amaçladığını, bunun bilfiil adımlarını attığını, operasyonlarını başlattığını İslam'ın büyük yenilikçisi Hz. Ömer görmüştür ve devlet başkanlığı döneminde bunun gereklerini yapmaktan çekinmemiştir. O'nun gibi risaletin başından itibaren vahye tanık olmuş, Rasulüllah'ın rahle-i tedrisinden geçmiş, tabir-i caizse yöneticilik stajını Rasulüllah'ın yanında yapmış bir kişinin, yöneticiliği sırasındaki uygulamaları bizim için önemli birer veridir.

Mısır'ın fethi sırasında kendileriyle çarpışan birkaç köy halkı ceza olarak köle diye satılıp Arabistan'ın her tarafına dağıtıldığı zaman, Hz. Ömer bunları toplayarak Mısır'a geri göndermiş ve valiye yazdığı mektupta onların köle yapılmasının doğru olmayacağını bildirmiştir. İbni Haldun'un (öl. 1408) talebesi olan el-Makrizi (öl. 1442) el-Hıtat adlı eserinde hadiseyi etraflıca anlatır ve köylerin tek tek isimlerini verir.[777]

Menazir adlı şehrin fethinden sonra, ordunun savaş esirlerini ele geçirip köle edinmesine rağmen Hz. Ömer, bunları serbest bırakmış ve bunlara arazi vergisi ile

[777] Şibli Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi,* Hikmet Yay., İstanbul, s. 236

cizye tahakkuk ettirilmesini emretmişti. Keza hiçbir çiftçi ve zanaatkarın köle yapılmamasına dair Musa el-Eş'ari'ye mektup göndermişti.[778]

Mükatebe konusunda hukukçular, bu hükmün mecburiyet ifade etmediğini; köle sahibinin anlaşma yapıp yapmamakta serbest olduğunu savunadursun, Hz. Ömer bu hükmün mecburi olduğunu ilan etmiştir.[779]

Yine Hz. Ömer, Pers impatorluğundan kalma "devşirme" sistemini de kaldırdı. Babanın oğlundan, ananın kızından daha küçükken esir alınarak veya köle yapılarak ayrılmasına, aileleri ile bağının kopartılmasına karşı çıkarak, böyle bir uygulamaya yasak getirdi.[780]

Kölelerin refah ve kalkınmasına gösterilen dikkatin yalnızca Hz. Ömer'e ait bir yenilik olmadığına ve bu meselede, haşa, teşri salahiyetini de haiz olmadığına işaret etme zarureti vardır. Köleliği önlemek ve kölelere sahipleri ile bir muamele etmek, bizzat islamın kurucusunun gayesiydi ve Ömer'in bütün bu yaptıkları, bizzat bu gayenin tahakkuk etmesi için yapılmıştır.[781]

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Kur'an'ın 'kölelik' konusunda çizdiği resmi bütün olarak gördüğümüzde Kur'an'ın köleliği kaldırmadığını söylemek mümkün değildir. Kur'an insanlığın başına bela olan bütün kadim suçları; adam öldürme, hırsızlık, zina, faiz vs. hepsini kaldırmış, bütün insanlık dışı uygulamaları;

---

[778] Şibli Numanî, *age*, s.237

[779] Şibli Numanî, *age*, s.238

[780] Bu ve buna benzer birçok bilgi için bkz. **Belazuri'**nin *Futuhu'l-Buldan*, **Makrizi**'nin *el-Hıtat*, **Buhari'**nin *el-Mekatip* babında ve **Şibli Numani'**nin eseri *el-Faruk* (Bütün yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi)

[781] Şibli Numanî, *age* s.244

kölelik, işkence, kadını aşağılama, ırkçılık vs. yasaklamıştır. Çünkü Kur'an alemlere rahmet olarak gönderilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÖLELİK UYGULAMALARI HAKKINDA MÜLAHAZALAR

1. Kölelik Konusunda Hz. Peygamber'e İsnad Edilen Bazı Rivayetler

Klasik hadis kitaplarımızı incelediğimizde hemen hemen tamamında "Kitabu'l-Itk" bölümlerine rastlarız. Itk; lugaten 'kuvvet' demektir. Lisanımızda hürriyet ve kul azad olmak manalarında kullanılır. Şeriat ıstılahında; hükm-i şer'inin memluke bahşettiği bir kuvvettir ki bununla memluk üzerinden mülkiyet zail ve tasarrufatı hukukıyeye malik olur. Itk, Rık mukabilidir. Rık da bir za'fı şer'idir ki, bu za'af, o memluku tasarrufat-ı hukukıye ve medeniyeden aciz bırakır.[782]Daha açık bir ifadeyle söylersek Itk; kölenin başkasının mülkünden çıkmak suretiyle kuvvetlenmesi,köle iken kısıtlı olan bir takım hakları elde ederek güçlenmesi demektir. İslam Hukukunda Itk, kişinin hukuki (şer'i) tasarruflara gücünün yetmesi, velayet ve şehadete ehil olması ve başkasının kendi üzerinde olan tasarrufunun kaldırılmasıdır. [783]

Çalışmamızın bu aşamasında ilk önce klasik hadis kitaplarımızda köle azadı ile ilgili zikredilen bazı rivayetlere, ardından da kölelere karşı uygulanabilecek davranış biçimlerinden bahseden bazı rivayetlere yer vereceğiz:

Resûlullah şöyle buyurmuştur: **"Elinizin altındakiler** (köleler, hizmetliler, çalışanlar) **sizin kardeşlerinizdir; Allah onları size emanet etmiştir. Şu halde kimin yanında bu şekilde kardeşi bulunuyorsa ona yediğinden yedirsin,**

[782] Sahih-i Buhari, *Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970, VII/441

[783] Abdullah b. Ahmed Ibn Kudame, *el-Muğni ala Muhtasari'l-Hıraki, Daru Alemi'l –Kütüb*, Beyrut, tarihsiz, IX/329

giydiğinden giydirsin. Onlara ya güçlerinin yetmeyeceği ağır işler yüklemeyin veya yüklerseniz siz de yardım edin." [784]

Ebu Hüreyre (r.a)'dan Rasulullah (sav) in şöyle dediği rivayet olunur: **"Hangi bir kişi, müslim bir rakabe azadlarsa Allah, onun her uzvuna mukabil azad edenin bir uzvunu cehennem ateşinden halas eder."**[785]

Ebu Zerr-i Gifari (ra) den şöyle dediği rivayet edilmiştir: **"Bir keresinde nebi** (sav)**'e şöyle dedim: "Ya Rasulellah hangi ibadet efdaldir? –'Allah'a iman ve Allah yolunda cihad' buyurdular. Sonra ben 'hangi esir veya köleyi azadlamak efdaldir', diye sordum. 'Pahası yüksek ve sahibi yanında rağbeti çok olan' buyurdu…."** [786]

Hz.Peygamber (sav) köle azadının yanı sıra, özgürlüklerini elde edineye kadar kölelere nasıl davranılması gerektiği konusunda da bazı tavsiyelerde bulunuyor.

Ebu Hüreyre'den gelen bir rivayet şöyledir: **"Sizden biriniz memluküne rabbini doyur, rabbine abdest aldır, rabbine su ver! diye hitab etmesin. Köle dahi 'efendim, veli nimetim' desin. Yine sizin biriniz memluküne kulum, cariyem diye hitab etmesin!** (Çünkü hepiniz Allah'ın kulusunuz, Hepiniz memluksunuz). **Lakin yiğidim, kızım, oğlum diye seslenin."** [787]

Bir başka rivayet de şöyledir: **"Sizden birinizin taamını hadimi getirdiği zaman, efendisiyle beraber oturup yesin. Şayet yemek az olur da efendisiyle**

---

[784] Buhârî, "*îmân"* 22; Müslim, *"Eymân"*40

[785] Buhari, s.442, Müslim ve Nesai Itk,Tirmizi Eyman bahisleri

[786]Sahih-i Buhari, VII/444

[787] *Sahih-i Buhari*, VII/464

oturmazsa efendi hadimine bir iki lokma sunsun. çünkü o taamın imal ve izharını hadim deruhte etmiştir." [788]

Birkaç kişinin ortak mülkü olan köle ile ilgili bir rivayet şöyledir: **"Bir köledeki hissesini azad eden efendinin kölenin geri kalan hissesini azad edebilecek mikdara baliğ olan malı varsa köleye adil bir şekilde değer biçilir. Diğer ortaklara hisselerine düşen parayı verir ve köle onun adına azad olur."** [789]

Bir başka rivayet de ölen kişi adına köle azad etmeyle ilgili. Sa'd b. Ubade (ra) Rasulullah (sav) e: **"Annem öldü. Onun adına köle azad etmenin ona yararı olur mu? diye sordu. Rasulüllah (sav) "evet" diye cevap verdi."** [790]

Said b. El-Müseyyib'den gelen, merfu bir rivayette Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: **"Üç şeyle oynanmaz** (şaka yapılmaz)**: Nikah, talak ve köle azadı."**

Buhari'de geçen bir başka rivayet şöyledir: Üç sınıf insan vardır ki kıyamet günü ben onların hasmıyım:

1- Yemin edip yeminini bozan,

2- Hür insanı köle olarak satan,

3- Çalıştırdığı kişinin parasını vermeyen.[791]

Bir diğer rivayet: **"Her kim Allah yolunda bir mücahide yahut bir borçluya veya başını kurtarmak için bir mükatebe yardım ederse o kimseyi Allah, kendi gölgesinden başka gölge olmayan günde gölgelendirir."** [792]

---

[788] *Sahih-i Buhari,* VII/464

[789] *el-Muvatta*, Al-Tuğ Yayınları, İstanbul 1982, s. 335

[790] *el-Muvatta*, s. 362

[791] *Sahih-i Buhari*, VI/536

[792] *Buluğu'l-Meram Terceme ve Şerhi*, İstanbul 1967, s.311

Buraya kadar zikrettiğimiz örnekler İslam dininin, dolayısıyla Rasulullah'ın[793] köle azadı ve kölelere güzel davranma konusuna verdiği ehemmiyeti gösteriyor. Bu örneklerin sayısını arttırabiliriz. Öte yandan çalışmamızın önceki kısmında, elimizdeki rivayetler içinde köleliği meşru gören, toplumsal hayatın bir parçası olarak kabul eden pek çok örnek olduğunu ve Hz. Peygamberden sonraki dönemlerde köleciliğin meşruiyetinin bu zayıf temellere dayandırıldığını söylemiştik. Şimdi bu rivayetlere birkaç örnek verelim :

İmam Şafii'nin: "Yeryüzünde Allah'ın kitabından sonra İmam Malik'in kitabından daha sahih bir kitap ortaya konmamıştır." [794]dediği Muvatta'dan alalım örnekleri: Muhammed b. Sirin (ra)'den; Rasulüllah (sav) zamanında bir adam ölürken altı kölesini azad etti. Rasulüllah (sav) köleler arasında kura çekerek bu kölelerden ikisinin azadını kabul etti. İmam Malik der ki: "Bu adamın kölelerden başka malı yoktu." [795]

Yukarıda pek çok örnekte köle azadını onca faziletli gören peygamberin bu olayda kölelerin hepsinin azadını neden kabul etmediğini anlayamadık doğrusu. Aynı anlamda bir başka rivayet de şöyle: Eban b. Osman'ın valiliğinde bir adam kölelerinin hepsini azad etti. Köleden başka malı da yoktu. Eban'ın emri üzerine bu köleler üç bölük yapıldı. Hangi gurubun ölenin malının üçte biri sayılıp azad

---

[793] Söz konusu rivayetlerin sıhhati konusunda her hangi bir takdirde bulunma yetkisine sahip değiliz. Bu sebeple rivayetlerin senet tenkidini işin uzmanlarına bırakarak, biz burada yalnızca bir kısım rivayetleri aktarıyoruz.

[794] *el-Muvatta*, giriş kısmı

[795] *el-Muvatta*, s. 356

edileceğini öğrenmek için kura çektirdi. Bu üç bölükten birine kura isabet etti. Kuranın isabet ettiği köleler kurtuldu.[796]

İmam Malik eserinde kölelikle ilgili çeşitli rivayetler aktarmanın yanında bunlara dayanarak bazı hükümler de koyuyor ortaya. Örneğin İmam Malik der ki : "Borcu malının tamamını kaplayan kişinin köle azad etmesi caiz değildir. Bir çocuğun buluğ çağına gelinceye kadar köle azad etmesi caiz değildir. Mal üzerine veli tayin edilen çocuk buluğa erse de malını idare edinceye kadar köle azad etmesi caiz olmaz." [797]

Yine imam Malik köle azadıyla ilgili çok ayrıntılı açıklamalar yapıp örnekler verdikten sonra şöyle der: "Bir mükatebin efendisinin izni olmadan kölesini azad etmesi caiz değildir."[798] Bir başka açıklamasında İmam Malik der ki: "Bir adam kölesiyle mükatebe anlaşması yapar, sonra mükateb bir ümmü veled bırakarak ölür. Kitabet borcundan da arta kalan borcu olup bu borca yetecek kadar başka mal da bırakmamıştır. Bu mükatebin kalan kitabet borcunu ödemek suretiyle kendilerini ve dolayısıyla da babalarının ümmü veledini azad edecek çocukları yoksa, ümmü veled, mükateb köle olarak, ölünceye kadar cariye olarak kalır." [799]

Muvatta'yı incelediğimizde köleler ve onlarla ilgili hükümler öylesine ayrıntılı olarak verilmiştir ki, adeta köleliğin kaldırılması islamın pek de derdi değil gibidir. Yapılan şey daha çok hürler ve köleler diye ayrılmış olan hayatta kölelerin statüsünü ortaya koymaktır. Bu statü hep aşağıdadır. Evlilikle ilgili, şahitlikle ilgili, borçlarla ilgili, cezalarla ilgili, vs. her konuda köleler farklı davranılması gereken bir

[796] *el-Muvatta*, s. 356

[797] *el-Muvatta*, s. 358

[798] *el-Muvatta*, s. 401

[799] *el-Muvatta*, s. 404

topluluk olarak ele alınır. Allah'ın gözünde insan insandır. Üstünlüğün yalnızca takvada görüldüğü: **"Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır."**[800] denen bir dinde insanların bir kısmının aşağıda görülmesi islam'ın ruhuna uygun görünmemektedir.

Zaten çalışmamızın başından beri savunduğumuz tezimiz, Kur'an'da köleliği meşru ve anlamlı bulan, kabul eden, devamını onaylayan bir ifade olmadığı yönündedir. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hz Peygamberden sonraki dönemlerde Kur'an'ın ateşlediği hürriyet fitili maalesef söndürülmüş ve kölelerle özgürlerin, doğal olarak, farklı kurallara tabi olduğu bir başka İslam anlayışı geliştirilmiştir.

Örneğin Kur'an kişiye karşı işlenen suçlarda kısas'ı[801] öngördüğü halde, kendisine karşı suç işlenen kişi köle olunca bu kural değişmiş ve adeta köle insan yerine konmamıştır. Muvatta'da İmam Malik diyetlerle ilgili kitapta şöyle der: Bize göre kölenin yüz ve başındaki kemiğe kadar işleyen yaranın diyeti, kölenin kıymetinin yirmide biridir. Kölenin baş ve yüzündeki kemiği zedeleyen yaranın diyeti de kölenin diyetinin yirmide biridir. Kölenin beynine kadar işleyen yara ile karın göğüs ve sırt bölgesindeki içeriye kadar nüfuz eden yaranın diyeti ise kölenin değerinin üçte biri kadardır. Bu dört çeşit yaranın dışında kölenin değerini düşüren yaraların diyeti şöyle hesab edilir: Kölenin bir yarası iyileşince bir de yara almadan önceki değeri biçilir. Aradaki fark diyet olarak ödenir. İmam Malik der ki: "Kölenin

[800] 49Hucurat/13

[801] 2Bakara/178

eli ve ayak kemiği kırılıp sonra kemikler kaynayarak iyileşse bunu kırana bir şey gerekmez. Fakat bir kusur ve çirkinlik meydana gelirse o zaman bunun kölenin değerinde noksanlaştırdığı kıymet kadar diyet ödenir." [802]

Görüldüğü üzere köleler farklı bir varlık kategorisi gibi ele alınıyor. Ona karşı işlenen suçlarda onun onurunun kırılması, canının yanması veya maddi-manevi kayba uğraması değil; köle olarak değerinin değişip değişmemesi önem taşıyor. Yani sahibinin bir kaybı var mı yok mu, önemli olan bu. Oysa o köle de Allah'ın yaratıp yeryüzüne gönderdiği, şerefli kıldığı, meleklere bile secde etmesi emredilen onurlu insan. Zira Allah Kur'an'da insanın sahip olduğu onurdan ve değerden bahsederken 'köle-özgür' diye bir ayrıma asla gitmiyor. Fakat nasıl oluyorsa Hz. Peygamberden sonra, müslümanlar, maalesef cahiliye dönemindeki anlayışlarına, köleler noktasında, geri dönüyorlar. Hz Peygamberin Veda Hutbesi'nde bile hatırlattığı "benden sonra eski cahilliklerinize geri dönmeyin!" uyarısı maalesef köleler hususunda askıda kalıyor. Kölelik meşru ve dinin caiz gördüğü, hayatın doğal parçası olan bir kurum olarak yaşamaya yüzyıllarca devam ediyor.

El-Camiu li Ahkamil-Kur'an'da, Nur Suresinin tefsiri yapılırken, kölelere iftira atmakla ilgili şöyle bir bölüm yer alır: 'İlim adamlarının icma ile kabul ettiklerine göre; hür bir kimse köleye iftirada bulunacak olursa, bundan dolayı ona ceza uygulanmaz. Buna sebep aralarındaki mertebe farkı ile Peygamber (sav)ın şu buyruklarıdır: "Kim kölesine zina İftirasında bulunacak olursa, böyle olması hali

[802] *Muvatta,* s.492-493

müstesna kıyamet gününde ona had uygulanır." Bu hadisi Buharî ve Müslim rivayet etmiştir. [803]

Tarihi süreçte bazı alimlerimiz, belki bu tür rivayetlerden aldıkları cesaretle, 'eğer efendisi izin vermezse kölenin tanıklık yapacağı yere gitmesi haram olur' derler.Onlara göre ayet(2Bakara/282), kim olursa olsun herkesin şahitlik etmesine delalet etse de, icma bunun zorunlu olmadığına delalet etmektedir.O halde kölenin şahit tutulmaması gerekmektedir.[804]

Bazı rivayet yollarında şu ifadeler bulunmaktadır: "Kim kölesine zina iftirasında bulunup da bunu ispatlamayacak olursa, kıyamet gününde ona had, seksen sopa olarak uygulanır." [805].İlim adamları derler ki: Bunun âhirette uygulanacak olmasının sebebi orada böyle bir mülkiyetin kaldırılacağından, üstün olan ile aşağıda olanın, hür ile kölenin eşit olacağından ve kimsenin kimseye takva dışında herhangi bir üstünlüğünün bulunmayacağından dolayıdır. Bunlar gerçekleşeceğinde insanlar hadlerde ve saygınlıkta birbirlerine eşit olurlar. Kimde bir hak varsa, o hak alınıp sahibine verilir. Mazlumun, zalimi affetmesi hali müstesna.Dünyada birbirlerine denk olmayışlarının sebebi, kölelere malik olanların onları mükâfatlandırmak (ya da cezalandırmak) hususunda herhangi bir olumsuz hal ile karşı karşıya kalmamalarıdır. O takdirde hiçbir hususta efendilerin herhangi bir saygınlıkları ve üstünlükleri de kalmaz. İnsanların birbirlerinin emirlerine verilmesinin faydası da ortadan kalkar. Bu, hikmeti sonsuz, herşeyi bilenin bir hikmetidir. O'ndan başka hiçbir ilâh

---

[803] Buhârî, *Hudûd* 45; Müslim, *Eymân* 37; Ebû Dâvûd, *Edeb* 124; Tirmizt, Blrr 30; Müs-ned, II, 431, 500

[804] Razi, *age*, II/551

[805] Darekutnî, III/ 91

yoktur.[806] Benzer bir diğer örnek de şöyledir: Malik ve Şafiî derler ki: Bir kimse köle zannettiği bir kişiye zina iftirasında bulunup da onun hür olduğu anlaşılırsa, ona had uygulanır. Hasan-ı Basrî de bu görüştedir, İbnu'l-Münzir de bunu tercih etmiştir. Yine Malik der ki: Ummu veled (efendisinden çocuk doğurmuş cariye)e zina iftirasında bulunan bir kimseye de had uygulanır. İbn Ömer'den de bu görüş rivayet edilmiştir. Şafiî'nin görüşüne kıyasen o da bu görüşte olmalıdır. Hasan-ı Basrî ise "Böyle bir kimseye had uygulanmaz" demiştir.[807]

2. Kadın Kölelerle İlgili Bazı Uygulamalar

Köle olmak; birinin malı olmak, sadece onun menfaatlerini düşünmek; sadece onun için çalışmak ve onun için var olmak… Son derece rahatsız edici ve aşağılayıcı. Bir yere kadar bunlara, bir gün kurtulma ümidiyle, belki katlanılabilir. Ancak kölelik konusunda bizce en rahatsız edici, aşağılayıcı ve katlanılamaz olan kadın kölelerin durumudur.

Aslında kadınlar ve kadın hakları konusu, müslümanlar için oldukça çetrefilli bir konudur. Ondört asırlık birikim, islamın uygulanması mı yoksa islamdan önceki alışkanlıkların islam elbisesiyle yaşatılması mı bilemiyoruz. Kur'an-ı Kerim 14 asır önce insanların eşitliğini mutlak bir şekilde ortaya koymuştur. Ancak müslüman olan milletler, daha önceki kültürlerinin etkisinden kurtulamadıkları için kültürlerindeki kadın aleyhtarı gelenek ve görenekleri İslam dinine sokmaktan kendilerini alamamışlardır. Bu gelenek ve görenekler daha çok uydurma hadisler kanalıyla islama sokulmak istenmiştir.

---

[806] Kurtubî, *age*, XII/278

[807] Kurtubî, *age*, XII/278

Zira Kur'an-ı Kerim, bizzat Hz. Peygamber (sav)'in sağlığında derhal yazıya geçirildiğinden insanların tahrifinden korunmuştur. Şu hususu hiçbir zaman hatırımızdan çıkarmamak gerekir ki Yüce Allah daima adaleti emreder[808] ve kullarına hiçbir şekilde zulmetmek istemez. Şu halde kadına zulmü amaçlayan davranışları ilahi adaletle bağdaştırmak mümkün müdür? Adaleti, iyiliği emreden; kötülüğü yasaklayan ve kullarına zulmetmek istemeyen yaratıcının, insanlığın yarısından fazlasını oluşturan kadınları aşağılaması hiç düşünülebilir mi? Aksine Yüce Allah kadını asırlar boyu maruz kaldığı aşağılanmalardan kurtarmak ve böylece ona toplum içindeki şeref ve itibarını iade etmek için Kur'an-ı Kerim'de sıklıkla insanların yaratılış olarak eşit oluşunu ve üstünlüğün ancak takva ile ölçüleceğini vurgulamıştır. Ancak nüzulden sonraki dönemlerde yabancı kültürlerle ve bilhassa Yunan kültürüyle temasa geçmeleri sonucu müslümanlar, bu kültürlerin etkisinde kalarak Kur'an'dan kopmuşlardır. İşte bu kopma sonucu bir çok görüş İslam toplumuna girebilmiştir.[809]Pek çok farklı kültürden müslümanların hayatına giren anlayışlar sonucu, müslüman kadınlar maalesef asırlar boyu aşağılanmış, toplum dışına itilmiş, erkeğin hizmetine verilmiş ve Allah'ın yeryüzündeki halifesi olma şerefini gerçekleştirememiştir. Günümüzde hala müslümanlar, kadının statüsü hakkında hemfikir değillerdir.

Tarihte, özgür kabul edilen müslüman kadınlar bile toplumda böylesi aşağı ve zavallı bir durumda iken, köle kadınların durumu içler acısı bir haldedir. Zira onlar, toplumda ikinci sınıf bile olsa bir yer bulan, özgür kadınlar gibi değillerdir. Onlar

---

[808] 16Nahl/90, 60Mümtahine/8, 4Nisa/58, 49Hucurat/9, 5Maide/8,…

[809] Salih Akdemir, *Tarih Boyunca Ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın, İslamda Kadın Hakları*, Rehber Yay, Ankara 1993

istenildiği kadar satın alınabilen, gerektiğinde bedensel gücünden gerektiğinde kadınlığından faydalanılan, kendilerine karşı herhangi bir sorumluluk duyulmayan, çocuk doğurduklarında nesebi istenirse tanınan tabiri caizse 'joker kadınlar'dır. Kur'an-ı Kerim'de şöyle denir: **"İçinizden imanlı hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan imanlı genç kızlarınız** (sayılan) **cariyelerinizden alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Hep aynı köktensiniz. Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost tutmamaları şartı ve sahiplerinin izni ile onları** (cariyeleri) **nikahlayıp alın, mehirlerini de normal miktarda verin…"** (4Nisa/25) Her ne kadar, daha önceki bölümlerde ifade ettiğimiz üzre bazı tefsirciler burada nikah zorunluluğunun olmadığını savunsalar da, bazı müfessirlere ve bize göre cariyelerle birlikte olabilme, evlenme şartına bağlanıyor. Normal bir şekilde, hür bir kadınla evlenir gibi, mehirini ödeyerek evlilik.

Ancak tarihi sürece baktığımızda uygulamanın hiç de böyle olmadığını görüyoruz. Tarihi süreçte islamın temsilcisi olarak gördüğümüz Emeviler, Abbasiler, Osmanlılar ve adını saymadığımız diğer müslüman devletler döneminde kadın kölelerin cariye olarak, çok rahat alınıp-satıldığını, gücünden ve cinselliğinden faydalanıldığını görüyoruz. Örneğin Fatih devrinden Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar, kahir ekseriyetle Osmanlı Padişahları, nikah akdiyle ve hür kadınlarla evlenmeyi terk etmişler ve bunun yerini cariyelerle ve nikah akdi yapmadan karı-koca hayatı yaşama usulü almıştır. [810]

[810] Ahmed Akgündüz- Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*.İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s. 112

Biz burada Osmanlı Tarihi araştırması yapmıyoruz. Yani padişahların evlilikleri, aile yaşamları, doğruları veya yanlışları araştırma konumuzun dışında. Padişahların tavırları belki dönemin sosyal, siyasi şartlarına veya bazı bireysel sebeplere dayanabilir; o gün için doğru veya yanlış da olabilir. Ancak bizi ilgilendiren kısmı, padişahların tercih ettiği bu özel yaşamın, Osmanlı Devleti o dönemde islamın temsilcisi olarak görüldüğü ve padişahlar müslüman dünyada halife olarak kabul edildikleri için, her yaptıklarının islami olarak, islama uygun olarak algılanmasıdır. Biz çalışmamızda tarihte görülen köle kadınlar realitesinin, dinin kriterlerine uygun olup-olmadığını tartışıyoruz. Yaşananlara hata ise hata demenin bir erdem olduğunu; geçmişin kristalize edilerek baş üstünde taşınmasının veya atalarımız yaptı diye kutsanmasının doğru olmadığını düşünüyoruz.

Örneğin, alıntıyı yaptığımız araştırmacı cümlenin sonunu şöyle bitiriyor: İslam Hukuku'na göre, cariyelerle nikah akdi yaparak evlenmek caiz ise de, nikah akdi yapmadan istifraş hakkını kullanarak yine karı-koca hayatı yaşamak da mümkündür. Padişah, başka bir erkekle evli olmayan bir cariyesi ile herhangi bir nikah akdi olmadan karı-koca hayatı yaşayabilir. Efendi için sabit olan bu hakka 'istifraş hakkı' denmektedir.[811] Bu uygulama, islamın yüzyıllarca bayraktarlığını yapmış olan Osmanlı Devleti'nde bir gelenek halini almış ve islama uygun görülmüştür. Cariyelerle birlikte olmada herhangi bir sayı sınırı gözetilmemiştir. 'Padişah kendi cariyesi dışında bir cariye ile nikah akdi yaptığı takdirde birden fazla evlenmenin sınırına riayet edecektir. Ancak istifraş hakkı ile karı-koca hayatı yaşaması halinde böyle bir sınır mevzubahs değildir… Bu sebeple birden fazla

[811] Akgündüz- Öztürk, *age*, s.113

evlenme konusundaki sınıra riayet edilmeye ihtiyaç kalmamıştır'.[812]Klasik fıkıhçılar Kur'an'da çok eşliliğin dört kadınla sınırlandırıldığını savunurlar. Hiç şüphesiz Osmanlı Padişahları da Kur'an'ın emirlerine uyma konusunda titizlik göstermişlerdir. Belki bu hassasiyetlerinden dolayı cariyelere nikah kıymamışlar, istifraş hakkı denen bir yöntemi tercih etmişlerdir. Bunun ne kadar İslami olduğunu henüz çözemedik.

Biraz önce alıntı yaptığımız kaynakta istifraş hakkı ile ilgili şu ifadelere yer verilir: Önemle belirtelim ki, bu istifraş hakkı da, Kur'an'ın ifadesiyle zinaya yol açmaması ve gizli metres hayatına dönüşmemesi için önemli kaidelere bağlanmıştır. Hatta öylesine kaideler konmuştur ki, hür ve evli bir kadın ile, istifraş hakkına dayanılarak karı-koca hayatı yaşanan cariye arasındaki en önemli fark, cariyenin efendinin mirasından istifade edememesidir. Miras münasebetinin dışında bazı cüz'i farklar da vardır. Mesela istifraş hakkı ile bir cariye ile karı-koca hayatı yaşama; poligami (birden fazla kadınla evlilik) sınırına tabi olmama, iddet ve boşamada bekleme sürelerinin yarıya indirilmesi ve cariyenin örtünme konusunda hür kadınlar gibi olmaması gibi farklar, aile içerisindeki statüyü fazla etkilemeyen hallerdir. [813]

Bu konuda askıda kalan, herhangi bir yere oturtamadığımız öyle çok nokta var ki… Mesela yukarıda alıntı yaptığımız araştırmacı, istifraş hakkı denen şeyin çok makul, mantıklı olduğunu ve adeta hür kadınların haklarına bir zarar getirmemek için, istifraş edilen cariyelerin farklı kurallara tabi olduğunu savunuyor. Dört kadınla evlenebilme sınırının cariyeler için söz konusu olmadığını, yani sayının sınırsız olduğunu, bu kadınların hür kadınlar gibi erkeğinin mirasından faydalanamadığını,

[812] Akgündüz- Öztürk, *age*, sh. 113

[813] *age*, sh. 113

iddet ve boşanmada bekleme sürelerinin hür kadınların yarısı olduğunu ve hatta örtünme emrinin bile farklı olduğunu söylüyor.

Kur'an'da: **"…(**köle kadınlar**) evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı** (uygulanır)**…"** 4/Nisa 25''denir. Neden yarısı sorusunun cevabı çok basittir. Ne kadar hak varsa o kadar sorumluluk olur, genel-geçer bir prensiptir. Sanıyoruz bu, cezanın yarısının uygulanması prensibine kıyas yapılarak, cariyelerin iddeti de özgür kadınların iddetinin yarısıdır, şeklinde yorumlanmıştır. Oysa kadının kocası öldüğünde veya ondan ayrıldığında iddet beklemesinin sebebi; kadının gebe olup-olmadığının net bir şekilde anlaşılması yani çocuğun nesebinin belli olmasıdır: **"Boşanmış kadınlar, üç aybaşı kendilerini gözlerler.Eğer Allah'a ve ahret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri kendilerine helal olmaz."**[814] Dolayısıyla köle olsun özgür olsun kadın kadındır; karnındaki çocuğun kime ait olduğunu bilmek için iddet süresi aynıdır, neden köle kadınların bu hakkı, belki de sorumluluğu, yarıya indirilmek isteniyor?

Öte yandan kadınların örtünmeleri konusunda Kur'an'da verilen emri incelediğimizde, köle-özgür gibi bir ayırım söz konusu değildir**: "Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar. Namus ve iffetlerini esirgesinler.Görünen kısımları müstesna olmak üzere, zinetlerini teşhir etmesinler. Baş örtülerini yakalarının üzerine kadar örtsünler…"**[815] Ayet son derece açık olarak gösteriyor ki burada muhatab, mü'min kadınlardır, özgür kadınlar değil. Üstünlüğü sadece takvada gören bir dinin inananları acaba köle

[814] 2/Bakara/228

[815] 24Nur/31

kadınları müslüman olmaya layık görmüyor mu? Yoksa kendileri de müslüman olan köle sahipleri, cariyelerinin dinin emirlerine göre hareket etmesine izin vermeme hakkına mı sahip? Peki bu hak ve yetki nereden geliyor? Öte yandan yine yukarıda hür kadınlarla nikahlanmak ile köle kadınları istifraş etmenin en önemli farkı, köle kadının efendisi öldükten sonra mirasından faydalanamaması olduğu söylenmişti. Peki bu kadın herhangi bir güvencesi, dayanağı olmadan her şeyiyle adeta malı olduğu kişiden neden hiçbir hak taleb edemesin? Sırf kadın diye, hasbelkader köle düştü diye neden bu denli aşağılansın, hor görülsün ve her an kapının önüne konma korkusuyla yaşasın? En önemlisi de bu yapılanlar neye dayanarak dine uygun görülsün?

Müslümanların reva gördüğü adalet anlayışı bu mu? Rahman olan, Rahim olan, Adil olan ve tüm yarattıklarını seven Yüce Allah (cc) böyle bir adaletsizliği reva görmez. Bunu reva görenler, maalesef yaşadıkları dönemin geçerli olan barbar tavırlarını yaşatmışlar ve hatta bunları islama uydurmaya çalışmışlardır.

Öte yandan, yukarıda anlattığımız üzere, müslüman kadınların, mahrem olmayan erkeklerin yanında kapanması emrinin de köle erkekler için geçerli olmadığını ifade eden rivayetler de çıkıyor karşımıza. Mesela eş-Şa'bî, erkek kölenin hanımefendisinin saçına bakmasını mekruh görürdü. Aynı zamanda bu Mücahid ile Atâ'nın da görüşüdür. Ebû Davud'un kaydettiği rivayete göre Enes (r.a)'ın naklettiğine göre Rasûlüllah (sav) bağışlamış olduğu bir köleyi Fatıma'nın yanına götürüp gitti. Fatıma'nın üzerinde de bir elbise vardı ki, onunla başını örtecek olursa, ayaklarına kadar ulaşmazdı. Ayaklarından itibaren örtmeye başlayacak olursa, başına kadar ulaşmazdı. Peygamber (sav) onun bundan çektiği sıkıntıyı görünce dedi ki:

"Senin için bir mahzur yok, çünkü bunlardan birisi senin babandır, diğeri ise kölendir."[816]

Yine İmam Kurtubi'ye ait tefsirde 24Nur/32. ayetin tefsirinde köle kadınların her şeyiyle efendiye ait olduğu, buna kadınlığını kullanmanın da dahil olduğu ifade edilir: Şafiî mezhebine mensub olanlar şöyle derler: Köle mükelleftir, o bakımdan nikâha mecbur edilemez. Zira onun mükellef oluşu, kölenin insan olmak bakımından kâmil olduğuna delil teşkil eder. Köle olmak itibariyle mülkiyetin ona taalluku, efendisinin onun rakabesine ve menfaatine malik oluşu açısındandır. Cariye ise böyle değildir. Cariyede onun mülkiyet hakkı, cariye ile birlikte olup arzusunu gerçekleştirmek için de söz konusudur. Kölenin cinsi isteğinde ise efendisinin herhangi bir hakkı yoktur. İşte bundan dolayı hanımefendi kölesine mubah değildir.[817]

3. Bölüm Değerlendirmesi

Bu çalışmaya başlarken içimize bir türlü sindiremediğimiz, ilahi adaletle bağdaştıramadığımız ancak Kur'an'ın kaldırdığını da pek duymadığımız kölelik konusunu, çalışmamız boyunca klasik ve çağdaş diyebileceğimiz çeşitli kaynaklardan araştırdık. Klasik kaynakları tararken köleliğin, tezimizin temel argümanlarından biri olan, 47Muhammed/4. ayetle kaldırılmış olabileceğini düşünene pek rastlamadık. Fakat ayet oldukça açık ve net iken neden kimse bu ayette Yüce Yaratıcının köleliği kaldırmış olabileceğini düşünmemiş?

---

[816] Kurtubi, *age*, VI/532'de geçen kaynak; Ebû Davud, *Libâs* 32

[817] Kurtubi, *age,* VI/532

Bu sorunun cevabı belki de hadis kitaplarında saklıdır. Zira hadis külliyatımızı, çok ayrıntıya girmeden genel olarak taradığımızda bile, yukarıda örneklerini verdiğimiz üzere, köleliğin islamda kabul edilmiş, yasal bir kurum olduğunu düşündüren pek çok rivayetle karşılaşırız. Ortada Rasulullah'a ait olduğu söylenen, hatta senet tenkidi bakımından sıhhat derecesi oldukça yüksek kabul edilen, bunca uygulama dururken 'islamiyet köleliği kaldırmıştır'demek oldukça zor ve iddialı görünen bir sonuçtur.

Biz eğer islamın köleliği kaldırdığını, ayetlere dayanarak savunuyorsak, bu dinin tebliğcisi ve mübeyyini olan Rasulüllah'a atfedilen ve adeta köleliğin normal bir sosyal durum olduğunu gösteren bunca rivayeti ne yapmalıyız, nasıl yorumlamalıyız?

Aslında bu, hadisçilerin çözmesi gereken bir sorundur. Ancak bizi yakından ilgilendirdiği için ve İslami disiplinler birbirinden bağımsız olmadığı için bu rivayetleri değerlendirmemiz gerekiyor. Örneğin el-Kurtubi 'nin konumuzla ilgili bir değerlendirmesini ele alalım: 'Haccac, öldürmesi için Abdullah b. Ömer'e bir esir gönderince İbn Ömer'Allah bize böyle bir şey emretmedi' diye karşı çıkar ve ona 'düşmanın savaş gücünü yok edince de esir alın' ayeti celilesini okur.'' Kurtubi olayı naklettikten sonra şöyle bir yorum yapar: "İbn Ömer'in 'Allah bize böyle bir şey emretmedi' yolundaki görüşüne karşı şunu söyleriz: Bunu bizzat Allah elçisi söylemiş ve uygulamıştır. Allah'ın karşılıksız ya da karşılıklı bırakma yolundaki açıklamasında diğer uygulamalara başvurulması bakımından hiçbir engel söz konusu değildir… Belki de İbn Ömer, böyle bir şeyi Haccac istedi diye yapmak istememiş ve biraz önce zikrettiğimiz sözleri söyleyerek itirazda bulunmuştur." [818]

[818] Kurtubi, *age*, XVI/229

Görüldüğü gibi el-Kurtubi, apaçık nassı delil göstererek verilen emri gayrı meşru gören ve yerine getirmeyen İbn Ömer'in bu davranışını Haccac'a duyduğu kişisel hoşnutsuzluğa bağlıyor ve Rasulullah'ın nassa rağmen köle edindiğini ifade ediyor. Peki Hz. Peygamberin nassa aykırı bir tutum sergilemesi mümkün müdür? Şu gerçeği tüm Müslümanlar apriori olarak bilir ki Hz.Peygamber (sav) de dahil olmak üzere herkes Kur'an-ı Kerim'e uymak mecburiyetindedir. Bu yüzden Hz. Peygamberin nazil olan ayetlere uyma konusunda herkesten daha titiz davrandığını görüyoruz. O, ilahi kitapta en ufak bir değişiklik dahi yapamaz, onu tefsir ederken kendisine ait olmayan bir metni tefsir eden bir müfessir gibi hareket eder. O'nun, çok basit de olsa, dememiş olduğu bir şeyi Allah'a dedirtmiş olmak düşüncesiyle korkudan titrediğini görürüz: **"Eğer peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, elbette onu kıskıvrak yakalardık. Sonra O'nun can damarını koparırdık. Hiç biriniz buna mani de olamazdınız."**[819] Zira O, vazifesini yerine getirme hususunda kendisini sıkı bir murakabe altında bulunduran ilahi muhafızlarla çevrildiğini hissetmektedir.[820] **"...çünkü Allah, Peygamberin önünden ve ardından gözcüler salar. Ki böylece peygamberlerin, Rablerinin gönderdiklerini hakkıyla tebliğ ettiklerini bilsin. Allah onların nezdinde olup bitenleri çepeçevre kuşatmış ve her şeyi bir bir saymıştır."**[821] Dolayısıyla şunu çok da net bir şekilde ortaya koyabiliriz ki 'Hz. Peygamber'in Kur'an'a rağmen bir şey söylemesi, nasslara aykırı bir davranış sergilemesi mümkün değildir'. **"Müşrikler sana vahyettiğimizden başka bir şeyi yalan yere bize isnat etmen için seni, neredeyse, sana**

[819] 69el-Hakka/44-47

[820] A. Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, İstanbul 1983, s. 182-183

[821] 72Cin/27-28

vahyettiğimizden saptıracaklar ve ancak o takdirde seni candan dost kabul edeceklerdi. Eğer seni sebatkar kılmasaydık, gerçekten, neredeyse onlara birazcık meyledecektin. O zaman hiç şüphesiz sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için bir yardımcı da bulamazdın."[822]

Pek çok konuda olduğu gibi, kölelik konusunda da elimizde bulunan bazı rivayetler, çalışmamızın önceki bölümlerinde de ortaya koyduğumuz gibi, Kur'an'ın bu konudaki tavrıyla uyuşmamaktadır. O halde Hz. Peygamber vahye aykırı konuşmayacağına ve herhangi bir davranış serdetmeyeceğine göre, söz konusu rivayetler Hz. Peygambere dayandırılamaz. "Yaygın kanaatin aksine sünneti ortaya koymada başvurulacak temel kaynak hadisler değil, Kur'an'dır. Kur'an, Hz. Peygamberin düşüncesi, amaçları ve metodu konusunda bize bilgi verecek en güvenilir dini-tarihi bir dökümandır. Kur'an'ın sünnet hakkında bize bilgi veren temel kaynak olarak değerlendirilmesi, Hz. Peygamberin sünnetinin Kur'an'ın hayata geçirilmiş pratiği ve hayata açılımı olduğu ve bu sebeple Kur'an'a ters düşmesinin söz konusu olamayacağı varsayımına dayanmaktadır."[823] Dolayısıyla Hz. Peygamber'e dayandırılan ve köle edinmeyi, kullanmayı meşru bir iş gibi algılatan ifadeler ve davranışlar, Kur'an'ın köleliği kaldırma konusundaki tavrına aykırı oldukları için, Hz. Peygambere ait olamaz.

---

[822] 17İsra/73-75

[823] Hayri Kırbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Fecr Yay., Ankara 1993, s. 18

GENEL DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, islam inancına göre insanların değer bakımından eşit olduğu; dünyada insanlara verilen makamların geçici olduğu, yaratıcının nihai gayesinin sınıfsız bir toplum oluşturmak olduğu; Yüce Allah'ın tarihe en büyük müdahalesi olan Kur'an'ın da bu amacı gerçekleştirecek ana prensipleri içerdiği ön kabulünden hareketle hazırlanmıştır.

Yüce Allah insanı en güzel şekilde yaratmış[824], ona kulaklar, gözler ve gönüller vermiş[825], ona kendi ruhundan üflemiş[826], onu halife kılmış [827] ve tüm meleklerine insana secde etmesini emretmiştir[828]. Allah'ın katında bunca değerli olan, **'en güzel biçimde yaratılan' [829]** insanı, siyah-beyaz, güzel-çirkin, zengin-fakir, değerli-değersiz, efendi-köle vb. ayrımlara tabi tutmak, şüphesiz Allah'ın rızasına aykırıdır. Yüce Rabbimiz yaratıp yeryüzüne gönderdiği insanı böyle kategorilere ayırmamıştır. Ancak insanlık tarihi bu elim hatanın örnekleriyle doludur.

İnsanlık tarihindeki bu uygulamalar yeterince üzüntü verici iken kimilerinin bu yaşananları islama maletmesi; Kur'an'ın köleliği normal karşıladığını ifade etmesi ve yaşananları Kur'an'ın suçu gibi görmesi de kanımızca ayrı bir sorun oluşturmaktadır. Örneğin çalışmamız sırasında konuyu sanal ortamda incelemeye çalışırken bu konuda, kahir ekseriyeti yetkin olmayan pek çok kişinin hüküm ortaya

---

[824] 95Tîn/4

[825] 67Mülk/23

[826] 32Secde/9

[827] 2Bakara/30

[828] 7A'raf/11

[829] 90Beled/4

koyduğunu; yanlış ve eksik argümanlarla konuya yaklaşan pek çok meraklının, anlayamadığı bu konuda, haksız bir şekilde, Kur'an'a yüklendiğini; gördükleri çelişkileri Yüce Allah'a malettiklerini gördük. Ve o zaman, aslında tarihin derinliklerinde kaldığı için pek de popüler ve rağbet edilen bir konu olmadığını düşündüğümüz 'Kur'an'a Göre Kölelik' konusunun araştırılmasının zannettiğimizden önemli olduğuna kanaat getirdik.

Çalışmamızın başında da ifade ettiğimiz gibi 'kölelik' üst başlığıyla Kur'an'a yaklaştığımızda, tercümelere genellikle aynı kelimelerle yansıyan beş farklı kullanımla karşılaştık. Bunlar ' **'abd, eme, raqabe, meleket eyman, feteyat**' kelimeleridir. Bu kelimeler Türkçe'ye çevrilirken Kur'an çevirilerinde genellikle erkekler kastedildiğinde 'köle', kadın esirler veya kadın kölelerden bahsedildiği düşünülen bölümlerde, Kur'an'da, bu anlamda hiç kullanılmayan 'cariye' kelimesi kullanılmıştır. Sanıyoruz, birden fazla anlam ifade eden kelimelerin hep aynı kelime ile karşılanması, bu konuda pek çok sorunun ilk sebebidir. Zira 'cariye' kelimesi insanlarda 'cinsel amaçla kullanılan kadın' çağrışımı yaptığı ve farklı anlamlara da gayet açık olan 'meleket eyman' ifadesi tercümelere 'cariye' olarak yansıtıldığı için, pek çok insan Kur'an'ın bu işi normal karşıladığı düşüncesine kapılmıştır.

Tesbitlerimize göre Kur'an'da kölelerden bahseden ilk ayet, risaletin üçüncü yılında nazil olan 90Beled Suresinde geçiyor. 'fekkü raqabe' ifadesi sonraki dönemlerde de, 'tahriru raqabe' formunda, köleleri esaretten kurtarma ve onlara özgür insanlar olma hakkının verilmesinden bahseden, Medine dönemine ait pek çok ayette kullanılıyor. 'fekk' kelimesi, daha önce değindiğimiz üzere bir şeyi parçalamak, söküp atmak, kırmak, darmadağın etmek demektir. İlk ayetlerde kölelik zincirini darmadağan etmeyi hedefleyen YüceAllah, Medine Dönemi'nde aynı

paralelde hürriyet, özgürlük manasına gelen "hürr" kökünden "tahrir" kelimesini kullanıyor: "tahriru raqabe" (köle özgürleştirmek)…

Bu konuda gözden kaçırılmaması gereken çok önemli bir nokta şudur: Kur'an-ı Kerim, yanlış olan ve müslümanların yapmasını istemediği her tavrı aynı nehy kipinde yasaklamamıştır. Zira Kur'an'da bir çok kaldırılmak istenen hal veya davranış vardır ki, yasaklayıcı bir dille gelmediği halde yasaklanmıştır, kaldırılmıştır. Mesela: **"Vay o kaş göz işareti yaparak insanlarla alay edenlerin (hümezetü'l-lümeze) haline"** [830] veya **"Onlar, yalanlara tanık olmazlar, boş söze rastladıkları zaman vakarla geçip giderler"**[831] vs. ayetlerine bakarak, burada emir verilmediğini; yani 'haramdır, caiz değildir, yasaktır' şeklinde açık bir emir verilmediğini bundan dolayı da söz konusu davranışların islamda yasaklanmadığını nasıl ki savunamazsak, kölelerden bahseden ayet-i kerimeleri de bu mantıkla okumadan doğru sonuçlara ulaşamayız. Örneğin Şatıbî'ye göre namazın farz oluşu yalnızca Kur'an'da geçen و اقيموا الصلاة ifadesinden değil; namaz kılanları metheden (23Müminun/9,70Mearic/34-35), kılmayanları kınayan (107Maun/4-5-6), namazın, kişinin hayatındaki olumlu etkisini dile getiren (29Ankebut/45) ifadelerin tümünden hasıl olan kuvvetli ve kesin delilden çıkarılır.[832]

Kur'an, haksız yere adam öldürmeyi, zina ve fuhşu, hırsızlığı, yalancılığı, içkiyi, kumarı, tefeciliği de yasaklamıştır. Fakat bu kötülükler pratikte bütün dehşetiyle, maalesef bir kısım müslümanlar arasında da devam etmektedir. Buna

---

[830] 104 Hümeze/1-2

[831] 25 Furkan/72

[832] Eş-Şatıbî, El-Muvafakat fi Usûli'ş-Şerîa (şerh. Abdullah Draz), Beyrut, tarihsiz, I/ 36-38

bakarak islamın bunları kaldırmak istediğini fakat kaldıramadığını; bu sebeple meşruiyetini tanımak zorunda kaldığını söyleyebilir miyiz?

Pek çok kişi yukarıda zikrettiğimiz kötü fiillerin, her ne kadar uygulamada sürse bile, Kur'an'da açıkça yasaklandığını bilir. Kölelik konusu ise bunlardan farklı algılanır. Çünkü örneğin 4Nisa/93, 6En'am/151, 17İsra/31-33 veya 5Maide/32'de haksız yere adam öldürme, 17İsra/32, 16Nahl/90, 24Nur/3-19-33 vb ayetlerde zina ve fuhuş, 5Maide/90 da içki içmek ve kumar hakkında açıkça 'yapmayın' dendiği halde kölelik konusunda açıkça 'köle edinmeyin, haramdır' formunda bir ibareye rastlayamıyoruz. İşte bu durum da, maalesef müslümanlar arasında, Kur'an'da köleliğin meşru görüldüğü veya en azından kaldırılması istenip de çok yerleşik bir durum olduğu için zamana bırakıldığı gibi bir yanılgıya sebep olmaktadır.

Bizim düşüncemize göre Kur'an, tıpkı içkiyi 23 yıl içinde aşama aşama kaldırdığı gibi kölelik kurumunu da aynı şekilde aşama aşama kaldırmıştır. Yani Kur'an köleliği kendi sosyal teorisinde kaldırmıştır; kaldırmayan o günkü pratik hayattır. Zira insanlar ve maalesef bir kısım müslümanlar, işlerini köle denen insanlara yaptırmaya, 'cariye' adı verilen kadınlarla nikah olmaksızın evli gibi yaşamaya öylesine alışmışlar ve bu durumu öylesine doğal karşılıyorlardı ki Kur'an'ın yumuşak formlarla gönderdiği ve köleliği tasfiye etmeyi amaçlayan buyruklarını doğru okuyamadılar. Bu durum, daha sonraki devirlerde, Kur'an'ın köleliği aslında tam olarak kaldırmadığı; zamanın akışına bıraktığı şeklinde anlaşılmıştır. Sonraki devirlerde, bu konuda gösterilen ihmal ve başarısızlık sanki Kur'an'ın iradesiymiş gibi algılanmış ve maalesef müslümanlar, insanlık tarihinin en büyük ayıplarından biri olan kölelik kurumunun kaldırılması hususunda pasif kalarak, çözüm konusunda insanlığa bir katkı sağlayamamışlardır. Kanaatimizce

müslümanların bu tavrı yüzünden Yüce Allah'ın 'insanlar eşittir' yargısının dünyaya duyurulmasında, müslümanların her hangi bir payı olamamıştır.

Daha ilk Mekki surelerde Kur'an, **köle özgürleştirmekten** (fekku raqabe) bahsederken sanıyoruz, murad-ı ilahi, yolun en başında ortaya konuyor: **"Biz insana iki göz vermedik mi? Bir dili ve iki dudağı yok mu onun? Ona yürüyeceği iki yol gösterdik. Fakat o zor olana yanaşmadı. Bilir misin, nedir zor olan? Bir kölenin zincirlerini kırmak… Zor zamanda vermek…Öksüzün başını okşamak… Düşmüşün elinden tutmak…İman etmek, güçlüklere göğüs gerip acıları paylaşmak; sevgi ve merhamet yumağı olmak…İşte erdemliler bunlardır. Kâfirlik edenler ise şer odaklarıdır. Onların, ateşe atılıp üzerlerine kilit vurulacak!''**[833]

İnsanoğlu bu yeti ve yetenekleriyle ucu cennete açılan "sarp yokuş"u (akabe) tırmanmalıdır. Ama bu yokuşu tırmanmaya pek çok kişi pek de hevesli değildir. Aslında sarp yokuş insanlık yokuşudur ve eğer bu yokuş tırmanılmazsa insanlık yolda kalacak, tırmanılırsa insanlık düze çıkacaktır. Surenin 18. ayeti bu yokuşu tırmananları müjdeler: 'İşte böyleleri sağduyu ve vicdan sahipleridir.'

Yüce Allah ezeli ilmiyle biliyor ki insanlar, asırlardır işlettikleri kölelik kurumunu bırakmaya pek de istekli olmayacaklar; o yokuşu tırmanmamak için türlü türlü bahaneler üreteceklerdir. İşte surenin 19 ve 20. ayetleri onlara hitap ediyor: **"İnkarda ısrar edenler ise vicdansız olanlardır; tarifsiz bir ateş onların üzerine güdümlenmiştir''**[834]

Hicri 4. Yılda nazil olan ve zekat verilmesi istenen grupların zikredildiği

---

[833] 90Beled/8-20

[834] Ayetin tercümesinde Mustafa İslamoğlu'nun çevirisi tercih edilmiştir.

9Tevbe/60, Hicri 8. Yılda nazil olan işlenen cinayetin keffaretini bildiren 4Nisa/92, 9. Yılda nazil olan ve yemin keffaretini bildiren 5Maide/89, zıhar keffaretini bildiren 58Mücadele/3 ve risaletin sonlarında, hicri 9. yılda, müslümanlara gerçek iyiliği tekrar hatırlatan 2Bakara/177. ayetlerde 'raqabe' ifadesi kullanılmıştır.

"Abd' kelimesinin ise ilk kez risaletin beşinci yılında kullanıldığını görüyoruz. 26Şuara/22. Ayette Firavun'un Hz. Musa'yı nankörlükle suçlamasına karşın Hz. Musa'nın ağzından bu durumun israiloğullarının firavun tarafından 'köleleştirilmesi' nin sonucu olduğu söyleniyor. Yine 5. Yılda karşımıza çıkan 23/Müminun/47. Ayette Firavun, Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun'u kabul etmemesinin gerekçesi olarak, onların halkının kendisinin 'köleleri' olmasından bahseder. 16Nahl/75. Ayette ise toplumda bilinen bir durum olan 'köleliğin' örneklem amacıyla kullanıldığını; hiçbir şeye malik olamayan zavallı insanların sahipleriyle denk tutulmaması gibi yaratıcıyla yaratılmışın, inananla inanmayanın da denk tutulamayacağı vurgulanıyor.

Hicretin hemen başında, 1. yılında gelen kısas ayeti, 2Bakara/178, 'abd kelimesinin kullanıldığı ve müminlerin kanının eşit olduğunu söyleyen ayettir. Hicri 5. Yılda nazil olan 24Nur/32. ayette ''abd' ve 'eme' kelimeleri birlikte kullanılıyor ve sahip olunan kadın-erkek kölelerin evlendirilmesi, topluma kazandırılması teşvik ediliyor. Hicri 9. Yılda karşımıza çıkan 2Bakara/221. ayet, inançlı bir kölenin inançsız hürden üstün olduğunu vurgulayarak kanımızca bu konudaki nihai hükmü çok açık biçimde ortaya koyuyor.

4Nisa/25. Ayette geçen: **"çünkü Allah, imanınızın değerini çok iyi bilir"** ifadesi kadın savaş esirleri konusundaki murad-ı ilahiyi ortaya açıkça koyar. Onların imanı tüm sosyal haklarını elde etmenin gerekçesi sayılarak meselenin kökten

çözümü için çıkış yolu olarak sunulmaktadır. 5Maide/5. ayetin son kısmında geçen: **"kim imanı inkar ederse işte onun yaptıkları boşa gitmiştir"** lafzı ve 11Hud/31. ayette Hz. Nuh'un kavminin inanmış fakir kimselere tenezzül etmeyerek onları kovmasını istemelerine cevap olarak Hz. Nuh'un söylediği: **"Onların kalplerinde olanı Allah daha iyi bilir, onları kovduğum takdirde ben gerçekten zalimlerden olurum"** ifadesi, inanmış olmanın her türlü statünün üstünde olduğu gerçeğini açıkça gözler önüne seren başka örneklerdir. Yine 33Ahzab/35. ayette kendilerine bağışlanma va büyük bir mükafaat hazırlanan insanlar hiçbir şekilde özgür-köle olarak veya kadın erkek olarak ayrılmıyor. Allah katında sorumluluğunu yerine getiren ve getirmeyen insan olarak tasnif ediliyor.

Tespitlerimize göre 'kölelik' konusunda islama yöneltilen eleştiriler 'meleket eyman' formunun kullanıldığı ayetlerin yorumlarında yoğunlaşmaktadır. Risaletin üçüncü yılında nazil olan 23Müminun/6 ve 70Mearic/30. Ayetler müminlerin özelliklerinden bahsederken onların namuslu olduklarını, eşleri ve -tercümelere göre- 'meleket eyman'dan başkasıyla cinsellik yaşamadıklarını ifade ediyor. Yine risaletin 9. Yılında nazil olan 16Nahl/71 ve 30Rum/28. Ayetler, sahip olduklarını 'meleket eyman' ile paylaşmayanların, ilahlığı, Allah'la başkaları arasında çok rahat paylaştırmaları kınanıyor. Hicri 5. Yılda nazil olan 24Nur/31. Ayet mümin kadınların yanlarında rahat olabileceklerini sıralarken 'meleket eyman' ifadesini kullanıyor. 24Nur/33. Ayetin başında **'mükatebe'** yapmak isteyen **'meleket eyman'** ile mükatebe emredilirken, ayetin sonunda namuslu olmak isteyen 'feteyat'a saygı gösterilmesi emrediliyor. Hicri 6. Yılda nazil olan ve Hz. Peygamber'in özel hayatıyla ilgili bazı düzenlemelerin ifade edildiği 33Ahzab/50-52. Ayetlerde, bundan sonra, eşleri ve -tercümelere göre-'meleket eyman'dan başkasıyla birlikte olmasının

yasaklandığını görüyoruz. Hicri 8. Yılda nazil olan 4Nisa/3. Ayet yetimlerin haklarına riayet edilemeyecekse diğer kadınlarda ikişer üçer dörder almayı; adalet sağlanamayacaksa 'meleket eyman' ile yetinilmesi öneriliyor. Bu konuda sanal alemde, köşe yazılarında veya bilimsel davrandığını iddia eden bazı çevrelerde en fazla eleştiriyi alan ayetler ise hicri 8. yılda nazil olan 4Nisa/24-25. ayetler. 'meleket eyman' hariç evli kadınlar size haram kılındı, biçiminde çevirilen ayet-i kerimede 'muhsanat' kelimesine verilen anlam, tercümeleri ve yorumları tamamen farklılaştırıyor. 25. ayet ise 'muhsanat' tan almaya gücü yetmeyenlere 'meleket eyman' olan 'feteyat' tan almasını, onlarla evlenmesini öneriyor.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bu konuda çok önemli bir mesele 'meleket eyman' tabirine doğru anlamı verebilme meselesidir. Kur'an'da 'köle' anlamında kullanılan diğer ifadelerle ilgili herhangi bir sorun veya Kur'an'ın bu ayetlerde köleliği onayladığı yönünde bir yaklaşım göremiyoruz.

Tezimizin birinci bölümünde kölelik müessesesinin insanlık tarihi kadar eski olduğunu ifade etmiştik: İslamiyet zuhur ettiğinde Arabistan'da kölelik yaygın haldeydi. İslamiyet, sosyal ıslahat programının bir parçası olarak köleliğin kaldırılmasını da öngörüyordu. Fakat derinlere kök salmış bir kurumu bir gecede kaldırmak ve sosyal karışıklıklara yol açmak yerine, probleme tedrici bir yaklaşımı benimseyerek çözülmesi için ayrıntılı bir program getirdi.[835] Vahyin ilk muhatabları da bu kurumun çok canlı yaşatıldığı bir ortamda bulunuyorlardı. Dolayısıyla yaşamın doğal bir parçası gibi algıladıkları kölelik uygulamalarını oldukça normal karşıyorlardı. 23 yıllık vahiy tecrübesini yaşayan samimi müslümanlar, işlemekte

[835] Mir, Mustansır.(çev.Murat Çiftkaya).(1996):*Kur'anî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*.İst:İnkılab Yay.sh 118

olan kölelik kurumunun rıza-i ilahiye uygun olmadığını farkediyorlardı ve her fırsatta köle azad ediyorlardı.

Ancak Hz. Peygamberden, hatta Hulefa-i Raşidin'den sonra başlayan saltanat yılları, İslam'ın pek çok konuda olduğu gibi, kölelik konusundaki amaçlarından da sapıldığı, kişisel uygulamaların Kur'an'a uygunluğunun ıspatlanmaya çalışıldığı ve maalesef Kur'an'a sokulamayan düşüncelerin Hz Peygamber'e isnad edildiği yıllar olmuştur. Bu anlayışla oluşan birikim de maalesef ilerleyen yıllarda müslüman müfessirlere, köle olan kafir kadınlarla evlenilemeyeceği fakat evlilik dışı cinsel ilişki kurulabileceği cümlesini söyletmiştir.[836] Kimi müfessirler, insanın ihtiyaçlarının yeme-içmeden ibaret olmadığını, 'cariye' tabir edilen köle kadınların, kendi memleketlerinde evli bile olsalar, sahiplerinin cinsel isteklerini yerine getirmek zorunda olduklarını savunmuş ve maalesef bu fikirlerini, Kur'an'da geçen 'meleket eyman' tabirine yükledikleri anlamlarla ıspatlamaya çalışmışlardır.[837] İlk dönem tefsirlerden son dönem tefsirlere kadar farklı coğrafyalarda ve farklı zamanlarda yaşayan pek çok müfessirin aynı düşünceleri savunması, kanaatimizce belli düşünceleri kalıp olarak almaktan ve üzerinde fazla durmamaktan kaynaklanmaktadır. Oysa en basitinden 4Nisa/24'te geçen 'muhsanat' kelimesi, ilgili bölümde ayrıntılı olarak aktardığımız üzere, üç anlam taşır:

1- Evli bir kadın

2- İffetli bir kadın

3- Hür bir kadın.[838]

---

[836] bkz.4Nisa/24-25'in yukarıda zikrettiğimiz yorumlanış biçimleri.

[837] bkz. Üçüncü bölümdeki yorumlar.

[838] Bkz.Muhammed Esed, 2Nisa/24'ün yorumu.

Ayet-i Kerimeye bu vecheden baktığımızda evli olan kadınlarla evlenememe durumunun savaş esireleri için de geçerli olduğu sonucuna kolayca ulaşabiliriz.[839]Öte yandan 4Nisa/25'te yer alan ve 'feteyat'la nikah kıyılması için şart koşulan 'kendilerine gizli dost edinmeme' lafzının köle kadınlarla ancak nikahla birlikte olunabileceğini ıspatladığı da çok açıktır. Zira sahibi o 'feteyat' ile istediği gibi birlikte olabiliyorsa, iffet ve namus denen şey nedir?

23Müminun/6 ve 70Mearic/30. ayetler 'eşleri -yani, [evlilik yoluyla] meşru olarak sahip oldukları insanlar- dışında [kimsede arzularına doyum aramazlar]: çünkü onlar (eşleriyle olan ilişkilerinden dolayı) kınanmazlar' biçimimde de tercüme edilmektedir.[840]Kimilerine göre ayeti bu şekilde tercüme etmek, tahrif olsa bile, gözden kaçırılmamalıdır ki Ayet-i Kerime'de müminlerin vasıfları anlatılıyor; yalnızca erkek müminlerin değil. Zira 'ezvac' lafzı hem erkek hem de kadın eşleri kapsamaktadır. Dolayısıyla 'ma meleket eymanuhum' ifadesinin 'onların kadın köleleri' biçiminde yorumlanması için ortada bir sebep yoktur. Öte yandan bunun hem kadın hem erkeklerin ellerinin altındakilerle rahatça cinsellik yaşayabilecekleri biçiminde anlaşılması da mümkün olamayacağına göre, ifadenin sahip olunan kölelerle ilgili olmayabileceği ortaya çıkıyor. Benzer formda kullanılan 4Nisa/24 teki gibi 'nikah yoluyla meşru olarak sahip oldukları kimseler' biçiminde anlaşılması

---

[839] 21Enbiya/91. Ayette Hz. Meryem'in iffetinden bahsederken, 24Nur/4. Ayette kendilerine zina isnad edilen namuslu kadınlardan bahsederken ve 5Maide/5. Ayette müslüman veya kitab ehli olan namuslu kadınlardan bahsederlen 'muhsan' kelimesi kullanılır. Kisai, bu ayette geçen lafızların, 'sad' harfinin kesresiyle 'muhsınat' şeklinde, diğer imamlar ise fethasıyla 'muhsanat' şeklinde okumuşlardır. Fetha okuyanlara göre manası 'kocalı kadınlar', kesre okuyanlara göre ise 'iffetli ve hür kadınlar' demektir. Allah en iyi bilendir. Râzi, VII/511

[840] Bkz.Esed, *age*

gerekiyor ayetin. Binaenaleyh cümlenin başında geçen 'ev' takısı da 'yahut' anlamında bir seçenek bildirmeyip 'bir başka deyişle' veya 'yani' tabiriyle açıklama fonksiyonu yürütmektedir. [841]

Kur'an'ı parça parça değil de bütün olarak ele aldığımızda Kur'an'ın kölelik kurumundan hoşlanmadığını çok rahat farkedebiliriz. O büyük fotoğraf bize söyler ki altıbin küsür ayet içeren Kur'an'da kölelikten bahseden ayetlerin sayısı 20 kadardır. Bunların da yarıdan fazlası, her fırsatta, köle azadını emreden ayetlerdir. Bunun dışındaki birkaç ayeti de, ezberlediğimiz kalıpların dışına çıkarak, farklı bakış açılarını yakalamaya çalışarak anlama gayretine girersek Kur'an'ın köleliği, bir sosyal krize meydan vermeden yumuşakça nasıl çözdüğünü görebiliriz. Bu konuda Asr-ı Saadetten sonra bireysel tercihlere dayalı olarak yapılan hataları peygambere ve Kur'an'a yüklemek, en azından insafsızlıktır.

Öte yandan Kur'an'da insana ve topluma ilişkin verilen her mesajın, ilahi hikmetle olduğu kadar, insani gerçekliklerle de alakası bulunmaktadır. Kur'an'ın söylemi asla insani gerçekliklerden bağımsız veya onlarla ilintisiz değil; aksine bu gerçeğin doğal dinamiklerini daima gözetmekte ve ideal durumun gerçekleşmesini doğal süreçlerin akışına bırakmaktadır.[842] Mesela, dönemin en sorunlu sahalarından biri olan evlilik içi kadın-erkek ilişkilerine yönelik, evlenme, iş bölümü, karşılıklı hak ve sorumluluklar, anlaşamama durumunda ortaya çıkan boşanma ile ilgili kural ve tavsiyeler, tamamen ataerkil bir örfün sınırları içinde kalınarak düzenlenmiştir. Çünkü ne kadınların ne de erkeklerin bu toplumsal yapıyı pek fazla dönüştürecek

---

[841] 25Furkan/62. ayette de benzer bir kullanım vardır. Bkz. Esed, *age*

[842] Hidayet Şefkati Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Kitabiyât Yayınları, (3.Baskı), Ankara 2006, s.148

zihinsel/duygusal ve ekonomik donanımları bulunmamaktadır. Bu sebeple sistemin erkek egemen yapısı korunarak, fakat ahlakî ve vicdanî duyarlılık alanları ile kuşatılarak, mümkün olabilecek en adil yapılanmaya doğru bir ıslah öngörülmüştür. Bu sahada 'eşitlik' kavramı, pratize edilemeyecek kadar lüks ve uzak bir gelecek düşüdür.[843] Kölelik konusunda da benzer durumun söz konusu olduğu söylemek sanırız yerinde bir tesbit olacaktır. Zira Kölelik Hukuku, yani insanların-sırf bir savaşta düşmanına esir düştü diye ya da böyle bir ana-babadan dünyaya geldi diye- mal konumunda kabul edilmesi, alınıp satılnası, kadınların rızaları aranmadan istifraş edilmesi, hediye edilmesi vb. uygulamalar bütün hızıyla yaşanıyordu. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere, 47Muhammed/4. ayetle köleliğin kaynağını kurutan Yüce Allah, mevcut köleleri özgürlüğüne kavuşturmak için her fırsatı kullanmış; bu süreçte geçecek zaman içinde de insaf ve adalet ölçüleri içinde, insanların anlayabileceği standartta hükümler vaz etmiş, insanların zihinsel olarak gelişerek doğruları görmelerini sağlamaya çalışmıştır. Zira 'Bir toplum kendilerinde olan özellikleri değişitirinceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez.'[844]

[843] *Age.*s. 148

[844] 13Ra'd/11

SONUÇ

Şüphesiz kölelik insan haklarına ve ahlaka tamamen aykırı bir uygulamadır. Ancak binlerce yıllık insanlık tarihi, köleliğin tamamen benimsendiği, tüm halklarca içselleştirildiği trajik örneklerle doludur. Defalarca ilahi mesajlara mazhar olmuş, Rahman'ın merhametine nail olmuş toplumlar, bu merhametin küçük bir parçasını **'ötekiler'** kabul ettikleri kölelere vermekten sakınmışlardır. Köleliğin kaldırılması yolunda Yüce Yaratıcının çağlar ötesinden verdiği emri göremeyen müslümanlar, maalesef bu konuda edilgen kalmış ve bu kadim problemin çözümü için 18. yy Aydınlanma Felsefesi'nin getirdiği rüzgâr beklenmiştir. 'Nasıl ki kölecilik Ortaçağ toplumlarının karakteristiği ise, köleliğin kaldırılması problemi de 18.yy Aydınlanma Felsefesi'nin önemli gündem maddelerinden biridir.' [845]

Akla şöyle bir soru takılıyor: Mademki İslam köleliği kaldırmak istiyor, mademki rıza-i ilahi köleliğin kaldırılmasından yana, neden bu emri açık bir şekilde vermiyor veya içkinin yasaklanmasında olduğu gibi tedrici ve açık bir şekilde köleliğin kaldırılmasını sağlamıyor? Bu noktada belki de farkına varmamız gereken şey, topluma yerleşmiş anlayış ve kabullerin değiştirilebilmesi için öncelikle bu anlayışın insanların ruhlarından silinmesi gerektiğidir. İslam dini kişiye, birey olarak değer verir. Zira Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan insan değişirse aile de değişir. Aile değişirse toplum değişir. Toplumların değişmesi ise dünyanın değişmesi, düzelmesi demektir. Kur'an'da **"...bir toplum kendilerindeki özellikleri**

[845] Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi,* Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 341

değiştirinceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez."[846] buyurulur. Yani Yüce Allah biz insana değişme, düzelme, ilerleme gücünü potansiyel olarak vermiştir ama bu sonlu yaşamda bize verdiği süre zarfında buna kendisi müdahale etmemektedir. Yüce Allah akıl verdiği, vahiyle desteklediği insanın, bu değişimi kendisinin başarmasını beklemektedir.

İslam hukuku, köleleri hürriyete kavuşturmak için ilk iş olarak, gönüllerde hürriyet ateşi yakmış; insanların vicdanlarında insan haklarına dayalı bir anlayışı geliştirdikten sonra, köleliği yok etmek için yasama faaliyetlerine girişmiştir. Bu metodun doğruluğu, her ne kadar siyasi bir uygulama olsa bile, XVIII. yy'da Amerika'da da görülmüştür: Abraham Lincoln'un kâğıt üzerinde köleliği kaldırdığını açıklamasına rağmen, köleler, kendi istekleriyle efendilerine teslim edilmiştir. Çünkü onların hayatı kölelik içinde geçmişti; onların vicdanlarında, ruhlarında, bilinçaltında kölelik ruhu yatıyordu. Kısacası gönüller hürriyete henüz hazırlanamamıştı. İslam ise köleleri hürriyetine kavuşturmayı bir ibadet olarak gördü. İslam hukuku iç hürriyet anlayışını pekiştirmekle birlikte, dış hürriyet için de gereken ortamı hazırlıyordu. Yoksa sadece hürriyeti vermek istemek yetmiyordu. Lincoln, ruhların derinliğini denetleyen bir mekanizma getirememşti.[847] Oysa Kur'an, pek çok ayetinde bütün insanların aynı babadan geldiğini, eşit olduğunu, Allah katında üstünlüğün yalnızca takva ile olduğunu sık sık vurgulayarak köleler dâhil tüm insanlara değerli olduğunu fark ettirdi. Yüce Yaratıcının meramını en güzel biçimde anlayan Rasulullah (sav), mutlaka bu amaçla, ömrünün her yılına bir köle azad etti. Bu teşvikler sahabe arasında öyle yankı buldu ki Hz. Aişe 67, Abbas 70, İbn Ömer 1000… köle azad etti.

---

[846] 13Ra'd /11

[847] Fendoğlu, *age*, s.196

Miras yoluyla elde edilen köle stoku 70 yılda tamamen eritilecekti. Bu veriler ışığında rahatlıkla ifade edebiliriz ki eğer kölelik o noktada bitirilmediyse, bunun sorumlusu, Kur'an'ın gösterdiği hedefleri görmezden gelen gelenektir.[848] Amr b. Haris 'den şöyle naklolunur: Rasulullah (sav) vefat ederken ne bir dirhem, ne bir dinar, ne bir köle, ne bir cariye ne de başka bir şey bırakmıştır.[849]

Kur'an-ı Kerim insanlık tarihi kadar eski olan kölelik kurumundan bahsederken, elbette ki bilinçli olarak, farklı kelime ve kavramlar kullanmıştır. "…inanmış bir erkek köle imansız bir özgürden üstündür" derken **'abd** kelimesi; "inanmış bir kadın köle imansız ama özgür bir kadından üstündür" derken **eme** kelimesi, elbette ilk etapta o günkü Müslümanların vahyi doğru anlaması için kullanılmıştr. Kölelerin azadını isteyen, bunun ne büyük bir güzellik olduğunu vurgulayan ayetlerde ise **raqabe** ifadesi Yüce Allah tarafından elbette özellikle seçilmiştir. İnananlara özgür kadınlarla evlenme konusunda takıntılı olmamalarını hatırlatıp "mümin genç kızlar" la evlenmelerini emrden ayetlerde **feteyât** kelimesi kullanılarak Allah'ın gözündeki eşitlik gözler önüne serilmiştir. **Meleket eymân** ifadesi ise Kur'an'ın ilk muhatablarının iç içe olduğu esir kadınları ifade edebildiği gibi; evlilik yoluyla yasal olarak edinilen eşleri de kapsayan, onlarla olan münasebetleri de düzenleyen oldukça geniş anlamlı bir ifadedir. Özellikle meleket eymân ifadesi yalnızca cariye olarak algılandığında Kur'an'ın erkeğe, yasal olarak birlikte olduğu eşi dışındaki kadınlarla da birlikte olma hakkı verdiği gibi bir yanılsama ile karşılaşılır ki bu da Kur'an'ın ana fikrine uygun düşmez.

---

[848] İslamoğlu, *age*, s.687

[849] *Buluğu'l-Meram Terc ve Şerhi*, İst.1996, s.310

Kur'an-ı Kerim'in 'kölelik' konusuna yaklaşımını doğru kavrayabilmek için öncelikle Yüce Rabbimizin insana yüklediği anlamı kavramalıyız: İnsan ferdi boyutta fenomenler dünyasındaki insandır ve varoluş amacı, özünde olan 'Üstün İnsan'ı oluşturmaktır. Ona düşen içindeki gizil güçleri, Yaratıcı'nın yaratmasıyla birlikte eyleme dönüştürmektir.[850] Kur'ân-ı Kerim bu hususa dikkatlerimizi söyle çekmektedir: "**Ben, cinleri ve insanları, ancak (üflediğim ruhum vasıtasıyla içlerine yerleştirdiğim) Tanrısal Modelimi oluşturmaları için yaratmış bulunuyorum**[851]."

Kur'an'a göre Allah-insan ilişkisi köle efendi ilişkisi değildir; Allah-insan ilişkisi sevgi ilişkisidir. Toplumsal yapıda söz konusu olan ise, geçmişte olduğu gibi bugün de, köle-efendi ilişkisidir.[852]

Kur'an zenginliğin, malın, mülkün Allah'a ait olduğunu ve bunun insanlar arasında adaletle, hakkı gözeterek dağıtılması gerektiğini ısrarla vurgular.[853]Kaba taslak bakıldığında bile Kur'an'ın sınıfsız bir toplumun da ötesinde bir toplum sunduğu açıktır. Burada yapılması gereken en önemli tespit, başta müslümanlar olmak üzere dünyadaki diğer bütün insanların Kur'an-ı Kerimin kurtuluş için sunduğu yaşamsal ilkelerden ne denli uzak olduklarıdır. Eğer Kur'an'ın bildirdiği Allah'a inanıyor isek, kurtuluş için gerekli olan ilkeleri uygulamaktan başka çıkış yolumuz olmadığını kabul etmemiz gerekir. O halde bu gerçeği her zaman zihnimizde canlı tutalım!

---

[850] Akdemir, Salih.Kur'an-ı Kerim'e Göre İnsan ve Sınıfsız Toplum.Basılmamış makale,

[851] 51Zâriyât/56, trc. Salih Akdemir

[852] Akdemir.*agm*

[853] Bkz.16Nahl/71,2Bakara/261-264,267,275-281,284,3Al-i İmran/92, 5Maide/17, 9Tevbe/60, 16Nahl/71, 31Lukman/20-21, 35Fatır/29-30, 57Hadid/10, 59Haşr/7-9

KAYNAKÇA

Abduh, Muhammed, **Mukaddemetü't- Tefsîr, Tefsîru'l- Kur'ani'l-Azîm**, Mısır, 1366.

Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l- Kur'âni'l-Kerîm**, İstanbul, 1992.

Abdülhakim Hasan, Muhammed Abdullah, **el-Hürriyâtü'l-Amme fi'l-Fikr ve'n-Nizamissiyasi fi'l- İslam**, Doktora tezi, Ayn şems Üniversitesi, Hukuk fakültesi, Kahire, 1394 / 1974.

Ağaoğulları, Mehmet Ali, **Eski Yunanda Siyaset Felsefesi**, Ankara,1989.

Akça, Nermin. **Vahiy Sürecinde ABD Kökünün Semantik İncelenmesi**, Basılmamış Doktora tezi, Ankara, 2004.

Akdemir, Salih, **Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın**, "İslamda Kadın Hakları" İçinde, Rehber Yayınları, Ankara, 1993.

_____, Kur'an-ı Kerim'e Göre İnsan ve Sınıfsız Toplum, Basılmamış makale.

_____, Kur'an-ı Kerim'in Anlaşılmasında Klasik Metodolojinin Yetersizliği ve Yeni Bazı Metodik Yaklaşımlar Üzerine Bir Değerlendirme, Basılmamış Makale.

_____, **Son Çağrı Kur'an**, 1. baskı, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, Mart 2004.

Akgündüz, Ahmed, Said Öztürk, **Bilinmeyen Osmanlı**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999.

Akyüz, Vecdi, Nihat, Engin, **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam**, Beyan Yayınları, İslam Araştırmaları, İstanbul, 2006.

Albayrak, Halis, **Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine** (4. Baskı), Şule Yayınları, İstanbul, 1998.

_____, **Tefsir Usulü**, Şule Yayınları, İstanbul, Mayıs 2009.

Ana Britannica, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1994.

Aristo, (Çeviri: Mete Tuncay), **Politika**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

Askalânî, İbni Hacer, **Buluğu'l-Meram Terceme ve Şerhi**, İstanbul, 1967.

Atay, Hüseyin–Mustafa Atay-İbrahim Atay, **Arapça-Türkçe Büyük Lügat**, Hilal Matbaası, Ankara, 1981.

Ateş, Ali Osman, **Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1994.

Ateş, Süleyman, **Kur'an-ı Kerîm ve Yüce Meali**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, Tarihsiz.

el-Bagavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ud el-Ferra eş-Şafii, Mealimu't-Tenzil: **Tefsiru'l-Bagavî, İhtisar ve Talik Abdullah b. Ahmed b. Ali ez-Zeyd, Darusselam**, Riyad.

Barkan, Ömer, Lütfi, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980

Belâzurî, Ensâbu'l-Eşraf, **Darü'l-Fikr**, Beyrut,1996.

Beydâvî, Kadı, Abdullah b. Ömer, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye**, Beyrut (Mecmûatün mine't-Tefâsir), Tarihsiz.

Buhari, **Ebû Abdi'llah Muhammed bin İsmâîl, Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970.

Cevad, Ali, **el-Mufassal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm**, Bağdat üniversitesi yayınları, tarihsiz.

el-Cevziyye, İbn Kayyım, Ahkamu Ehli'zimme, (tahkik ve ta'lik Suphi Salih), Darü'l-ilm li'l- melayin, Beyrut, 1983.

Cin, Halil – Akyılmaz, Gül, **Türk Hukuk Tarihi**, Sayram Yayınları, İstanbul, 2008.

Çanga, Mahmut, **Kur'an-ı Kerim Lügatı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1989.

Çağatay, Neşet, **İslam Tarihi Başlangıçtan Abbasiler'e Kadar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Yayınları, Ankara, 1993.

Dini Terimler Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Ankara, 2000.

Dı Marzo, Salvatore, **Roma Hukuku**, (Çeviren Ziya Umur), İstanbul, 1959.

Doğan, Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, Rehber Yayınları, Ankara, 1990.

Draz, Abdullah, **Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru**, Mim Yayınları, İstanbul, 1983.

Ebu Yusuf, **Kitabu'l-Harac**, (Çeviri Ali Özek), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1970.

Erken, Arif, **Büyük Arapça-Türkçe Lügat**, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2004.

Encyclopedia Britannica, Unıted States of America, 1969.

Esed, Muhammed, **Kur'an Mesajı, Meal-Tefsir**, Çeviri: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000.

Ezherî, Ebu Mansûr Muhammed b. Ahmed, Tezhibu'l-Luga, **Muessesetu'l-Mısrıyyeti'l-Amme**, Kahire, 1964-1967.

Fazlurrahman, **Ana Konularıyla Kur'an**, (Çeviren: Alparslan Açıkgenç), Ankara, Okulu Yayınları, Ekim 2007.

Fendoğlu, Hasan Tahsin, **İslam ve Osmanlı Hukuku'nda Kölelik**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.

_____, "Aristotales'in Devlet Felsefesi ve Önceki Anayasa Hukukumuz", **DÜHF Dergisi**, 1993.

Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, el-Mukarri el-Misbâhu'l-Munîr, **Matbaatu Mustafa el-Babî**, Mısır, 1931.

Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakub, Kamusu'l-Muhît, **Matbaatüs-Saade**, Mısır, 1913.

Garaudy, Roger, **20. yy Biyografisi**, (2. Baskı) Fecr Yayınları, Ankara, 1999.

Gemalmaz, Mehmet Semih, **İnsan Hakları Belgeleri**, Birleşmiş Milletler II. Bölüm, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2004.

Gökberk, Macit, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.

Gövsa, İbrahim Alaaddin, **Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi**, İskit Yayınları, İstanbul, 1947.

Güler, İlhami - Özsoy, Ömer, **Konularına Göre Kur'an, Sistematik Kur'an Fihristi** (11.baskı), Fecr Yayınları, Ankara, 2005.

Güriz, Adnan, **Hukuk Felsefesi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987.

Hamidullah, Muhammed, **İslamda Devlet İdaresi**, (Çeviren. Kemal Kuşçu), İstanbul, 1963.

_____, **İslam Peygamberi**, (Çeviren: Salih Tuğ), İrfan Yayınları, İstanbul 1993.

el-Hûli, Emin, **Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod**, (Çeviren: Mevlüt Güngör), Bayrak matbaası, İstanbul, 1995.

İbnu'l-Cevzi, Zâdü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir, **Mektebetü'l- İslami**,1. Baskı, Beyrut, 1964.

İbn Haldun, **Mukaddime**, (Çeviri: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul, 2004.

İbn Kudame, Abdullah b. Ahmed, el-Muğni ala Muhtasari'l-Hıraki, **Daru Alemi'l – Kütüb**, Beyrut, tarihsiz.

İbn Kesîr, Ebu'l Fida İsmail el-Kureşî ed-Dımeşkî, **Tefsîru'l Kur'ani'l Azîm**, Dar'ul-Marife, Beyrut, 1987.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed, **Lisânu'l-Arab**, Daru'l Beyrut, Beyrut, 1955.

İbn Teymiyye, **Mukaddime fî usuli't-Tefsir**, Dımaşk, 1936.

el-İsfahani, Ragıb, **Kur'an Istılahları Sözlüğü**, Trc. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra yay. 1. Baskı, İstanbul, Mayıs / 2006.

İslamoğlu, Mustafa, **Hayat Kitabı Kur'an, Gerekçeli Meal-Tefsir**, Düşün Yay. 2. Baskı, İstanbul, 2008.

İzutsu, Toshihiko, **Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar** (Çev. Selahattin Ayaz), 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, Aralık, 1996.

_____, **Kur'an'da Allah ve İnsan**, (Çeviri: Süleyman Ateş), Ankara,1975.

Karaman, Hayreddin ve diğerleri, **Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir**, 3.Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

Kırbaşoğlu, Hayri, **İslam Düşüncesinde Sünnet**, Fecr Yayınları, Ankara, 1993.

Kitab-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1969.

Kitab-ı mukaddes Eski ve Yeni Ahit, Kitabı Mukaddes Şirketi, Acar matbaacılık, İstanbul, 2000.

Koçyiğit, Talat - Cerrahoğlu, İsmail, **Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri**, Ankara, 1984.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007

Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b.Ahmed el-Ensarî, **el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an, Daru'l-Hadis**, Kahire, 2002.

Kutub Seyyid, **Fi Zılali'l-Kur'an**, (Çeviren. M. Saraç, İ.Hakkı Şengüler, B. Karlığa), Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1979.

Küçük, Abdurrahman, Tümer Günay, **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara, 1993.

Malay, Hasan, **Çağlar Boyu Kölelik, (Eski Yunan ve Roma)**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.

Malik, Enes ibni Malik ibni Ebi Amir el-Asbahi, el-Muvatta, (Çeviren: Ahmet Büyükçınar, Yaşar Erol, Ahmet Arpa), Al-Tuğ Yayınları, İstanbul,1982.

el-Maverdi, Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, el-Ahkamu's-Sultaniyye ve'l-Velayetu'd-Diniyye, (Tahkik eden: Ahmed Mübarek el-Bağdadi), Kuveyt, 1409/1989

Mevdudi, Ebu'l-Ala, **Kur'an'ı Anlamak İçin Temel Prensipler**, (Çeviren: Mehmet Söylemez), Adana, 1969.

_____, **Kur'an'da Dört Terim**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998.

_____,**Tefhimü'l-Kur'an**, İnsan Yayınları, İstanbul.

Meydan Larousse, Sabah Yayınları, İstanbul,1992.

Mukatil b. Süleyman, Tefsiru Mukatil b. Süleyman (tahkik eden Abdullah Mahmud Şihate) 1. Baskı, İhyâu Dirasi'l- Arabiyye, Lübnan, tarihsiz.

Mîr, Mustansır, **Kur'an'i Terimler ve Kavramlar Sözlüğü**, (Çeviren: Murat Çiftkaya), İnkılap Yayınları, İstanbul 1996.

Naci, Muallim, **Lugat-ı Nacî**, Çağrı yayınları, İstanbul, 1978.

Numanî, Şibli, **Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi**, (çeviren: Talip Yaşar Alp), Hikmet Yayınları, İstanbul, 1980.

Oliver, Antonie, **Türkiye Seyahatnamesi: 1790 Yıllarında Türkiye ve Osmanlı İmparatorluğu**, (Çeviren: Oğuz Gökmen), Işık Yayınları, Ankara, 1977.

Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti, Habeş Eyaleti, İstanbul, 1974.

Ortaylı, İlber, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Öztuna, Yılmaz, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994.

Öztürk, Yaşar Nuri, **Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Meali**, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1998.

Râzî, Fahruddîn, Ebu Abdillah b. Ömer, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, (Mefatihu'l-Gayb) Bi Matbaati'l Amire Şerefiye, (2. baskı), Baskı yeri yok, 1324.

Russell, Bertrand, **Batı Felsefesi Tarihi, Antik Çağ**, (Çev, Muammer Sencer), 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul,1972.

es-Sabûnî, Muhammed Ali, **Safvetu't-Tefasir**, (Çeviren: Sadreddin Gümüş-Nedim Yılmaz), Ensar Neşriyat, İstanbul, 1990.

es-Sahi, Hasan, el-İslam ve'r-Rıqq, Dâru'l-Kunûz Li's Sekâfe ve'l-Ulûm,1993.

Sami, Şemseddin, **Kamus-ı Türkî**, Akdam Matbaası, İstanbul, 1318.

Sancar, Aslı, **Osmanlı Kadını Efsane ve Gerçek**, Kaynak Yayınları, Mart,2009, İzmir.

_____, **Osmanlı Toplumunda Kadın ve Aile**, Hanımlar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul,1999.

Sarı, Mevlüd, **el-Mevarid littullâb**, Bahar Yayınları, İstanbul, 1982.

es-Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Sehl Ahmed, Kitab el-Mebsut, Lübnan, tarihsiz.

Seignboss, Charles, **Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi**, (Çeviren. Samih Tiryakioğlu), Varlık Yayınları, İstanbul, 1960.

es-Suyutî, **Tefsiru Celaleyn, Mektebetü'l- Haşimiyye**, Dımeşk, 1369.

_____, **ed-Durru'l-Mensur fi Tefsiri'l-Me'sur**, Beyrut, tarihsiz.

Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Risale Yayınları, Kasım, 1990.

Eş-Şevkani, Muhammed b. Ali, Fethu'l-Kadir, **Daru'l - Marifet**, Beyrut, 1973.

Eş-Şatıbî, Ebu İshâk İbrahim b. Musa, **El-Muvafakat fî Usûli'ş-Şerîa** (şerh. Abdullah Draz), Beyrut, tarihsiz.

Şefkatli, Tuksal Hidayet, **Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri**, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2006.

Tabatabâî, M.Hüseyn, **el-Mizan fi tefsiri'l-Kur'an**, Tahran, tarihsiz.

et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Tefsiru't-Taberi, Şeriketi Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Babi el-Mahalli, Baskı yeri yok,1954.

_____, **Taberi Tefsiri**, Çeviren: Hasan Karakaya- Kerim Aytekin, Hisar Yayınları, İstanbul, 1996.

Tabressi, Şeyh İbn Ali Fazıl b. Hasan, (ö.548/1153), Mecmeu'l Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, Matbaatü İslâmiyye, Tahran, 1975.

Tahiroğlu, Bülent, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1982.

Toledano, Ehud, **Osmanlı Köle Ticareti 1840–1890**, Hazırlayan: Y. Hakan Eldem, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

Topaloğlu, Bekir- Hayrettin Karaman, **Arapça-Türkçe Yeni Kâmus**, Karaman Mücellithanesi, İstanbul, 1983.

Türkçe Sözlük, Feza Yayınları, İstanbul, 2001.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Umur, Ziya, **Roma Hukuku, Umumi Mefhumlar-Hakların Himayesi**, Beta basın-yayın, İstanbul, 1967.

Ulvan, Abdullah Nasıh, **Nizamu'r-Rıqq fi'l-İslam**, Kahire,1986.

Üçok, Coşkun, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, Turhan Yayınevi, Ankara, 2008.

Yazır, Elmalılı, Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili,** (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusret Bolelli, Abdullah Yücel, Nedim Yıldız) 1.baskı, Azim Yayınları, İstanbul, tarihsiz.

Yusuf Has Hacip, **Kutadgu Bilig**, (Hazırlayan: Reşit Rahmeti Arat,), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Zehebî, M. Hüseyn, **et-Tefsir ve'l-Müfessirûn, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse**, 1396/1976.

Zerkeşî, **el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an**, Beyrut, tarihsiz.

ez-Zuhayli, **Alakatü'd-Düveliye fi'l-İslam**.

Sağlam İnce, Rüveyda, Kur'an-ı Kerim'de Kölelik Konusu, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Salih Akdemir, 299 s.

ÖZET

Bu tez giriş, dört ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.

Birinci bölümde "Tarihi Süreçte Kölelik" konusu ele alınmıştır. Bu bağlamda öncelikle "Genel Olarak Kölelik" konusu işlenmiş; eski toplumların kölelik konusundaki uygulamaları örneklerle sunulmuş, daha sonra "Sami Gelenekte Kölelik" başlığı altında Eski ve Yeni Ahit'teki ayetler incelenmiştir.

İkinci bölümde "Kur'an-ı Kerim'de Kölelikle İlgili Kullanılan Kelimeler ve Bunların Şematik İncelemesi" yapılmıştır.

Üçüncü bölüm tezin ana konusunu oluşturan Kur'an ayetlerinin incelendiği bölümdür. Bu bölümde kölelik konusunun geçtiği tüm ayetler taranmış ve ayetleri klasik ve modern tefsirlerdeki yorumlarına yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde kölelik uygulamaları hakkında bazı mülahazalara yer verilmiştir. Kölelik konusunda Hz. Peygamberlere isnad edilen bazı rivayetler ve kadın kölelerle ilgili müslüman toplumların bazı uygulamaları örneklerle anlatılmıştır.

Sonuç bölümünde ise insanlık tarihi kadar eski olan kölelik kurumunu bir gecede kaldırmak mümkün olmadığı için islamın rehabilitasyona yönelik bazı düzenlemler yaptığı; öte yandan köleliği kaldırma hedefine yönelik çok ciddi adımlar attığı ve nihayetinde Kur'an'ın köleliği ilga ettiği sonucuna varılmıştır.

Sağlam İnce, Rüveyda, The Subject of Slavery in Quran, Master Thesis, Supervisor: Prof. Dr. Salih Akdemir, 299 p.

ABSTRACT

This thesis is occupied introduction, four main chapter and conclusion part.

In the first chapter, the subject of "The Slavery through History" is studied. In this reason, the subject of "The Slavery in General" is examined; the applications of old people can be applied by some different examples, and then The title of "The Slavery in Sami Traditional Culture" is examined due to the Old and New Ahit's verse.

In the second chapter, "The Words which are related to the Slavery in Qoran and these shematic experiments" have been made.

In the third chapter, the main subject of the study has been examined due to the Qoran's verses. All of the slavery verses are examined in this chapter and the verses have been explained by the classical and modern explinations.

In the fourth chapter, some disscussions have been handed and their applications. The subject of slavery that is belong to Hz. Prohet and some examples of the woman slaveries who lives in the muslim communities have been explained in detail.

In the last part, the institute of slavery cannot be solved in one night and in this reason, some new organizations have been done according to the muslim; on the other hand some important strategies have been developed in order to remove the slavery in the muslim communities and it is concluded that Qoran has been taken the slavery off.